

Зулфия

АСАРЛАР

УЧ ЖИЛДЛИК

Учинчи жилд

Камалак

*Хотиралар
Очерклар
Сухбатлар
Таржима*

Тошкент
Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва ~~санъат~~ санъат нашриёти
1986

Зулфия

Асарлар: 3 жилдлик. 3-жилд: Камалак: Хотиралар. Очерклар. Суҳбатлар. Таржима.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.—432 б.

Ўзбекистон халқ шоири Зулфия «Асарлар»нинг учинчи жилдига муаллифнинг хотира ва очерклари, адабий мақола ва суҳбатлари киритилди. Осий, Африка ва Лотин Америкаси ёзувчиларининг турли анжуманлари ҳақидаги чизгилари ҳам шоиранинг жўшқин ижтимоий фаолляти ҳақида тасаввур беради. Шунингдек, китобдан А. Гинзбургнинг «Там-там садолари» драмаси таржимаси ҳам ўрин олган.

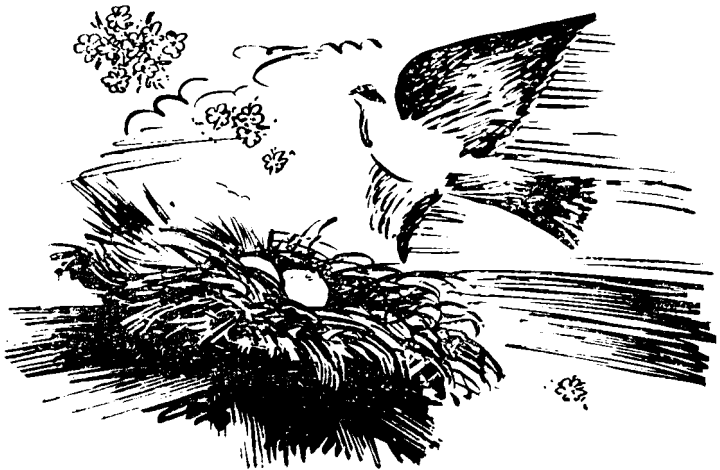
Зульфия. Собрание сочинений: в 3-х т. Т 3. Радуга: Очерки и воспоминания. Литературные статьи. Беседы. Перевод.

Ўз2

4702570200—180 29'—86
М 352 (04)—86

I

Юрагимга яқин кишилар

ҲАЁТ ВАРАҚЛАРИМ

Яна баҳор, мангу ёруғ фасл. У назаримда нимпушти либосда юргандай. Йўқ, йўқ, бирданига шундай эмас. Олдин юракларимизни бу мўъжизадай баҳор соғинчи тўлдиради. Биз кунлар, сўнг соатларни интиқ санаймиз. Кейин дарахтларнинг нозик новдаларига митти куртакчалар тошади. Улар бахмалдай барг бўлиб ёзилади. Кейин бодом, ўрикларнинг бошини оппоқ пушти туманлардай гуллар чулғайди. Сўнг жимлик ва олмаларнинг хушбўй атирлари меҳнатга уйғотган илиқ тупроққа ёйилади.

Баъзилар йилнинг тўрт фасли ҳам баҳор бўлишини хоҳлайдилар. Менимча, баҳор билан донм бирга бўлсам, унинг келиши бу қадар ширин туюлмас эди. Одамзод баҳорга бу қадар интиқ бўлмасди.

У йилда бир бор келган фасл бўлгани учун ҳам шу қадар суюкдай, тансиқдай.

Эс-эс биламан, болалигимда куртакларнинг баргга айланганини ўз кўзим билан кўргим келарди. Тушларимда бу ҳолатларни неча-неча бор кўрганман; жажжи муштан ҳам жажжироқ куртакчалар жилмаяди, жилмайиши япроқларга айланади, япроқчалар ҳадемай ёйилади ва шамолда рақс туша бошлайди.

Унгимда эса қайрағочлар, толлар қарши-сида шу мўъжизани кўриш учун соатлаб пойлардим, бирданига куртакчалар яшил-қизғиш йўрғагини ечиб ташлаб, ҳилпираган япроқ бўладигандай туюлаверарди, қарайверардим, қарайверардим. Кўзларим оғригунча термулардим. Дугоналаримнинг чақиришлари, онамнинг мулойим овоз берганлари, акаларимнинг ёлғондакам дўқ-пўписалари менга сира ҳам кор қилмасди.

Лекин бари кутганларим беҳуда кетарди. Куртак менинг йўқлигимда япроқ бўларди. Улғайганимда киноплёнкаларда бу ҳолатни кўп бор кўрганман. Лекин у мени ортиқча ҳайратга солмасди. Бу — менинг болалигим, хотирамга гўзал сувратдай ўрнашиб қолган болалигим. У ҳозиргига унча ўхшамаган кўҳна Тошкентнинг маҳаллаларидан бирида ўтган. Ҳовлимиз мўъжазгина эди. Эрта баҳордан кеч кузгача хушбўй ва хушрўй гуллар очилиб ётарди.

Мен онамнинг кенжаси эдим. Онам! Йиллар ўтган сайин мен бу мўътабар зотни яхшироқ таниб бораётгандай бўламан. У тобора менинг юрагимга яқинроқ келиб, жон-жонимга сннгийди.

Баъзан ўзим билан ўзим танҳо қолган кезларимда хотирам қатларидан ҳатто овозлари келаётгандай бўлади. Шеър ўқишларини кўп севар эдик, қандайдир эркаловчи, майин, муסיқий, маънили... Онам кўпроқ ўғил болаларни ўстирган. Уғил бола тарбияси қийин бўлади, аёл кўп ўғил ўстирса, сержаҳл бўлиб қолади, деган гаплар қулоғимга чалинган. Йўқ, менинг онам овозини сира баланд кўтармасдилар. Мен уларни тинглаётганимда пок, ором-

бахш бир оламга киргандай ҳис этардим ўзимни.

Онам биз фарзандларнинг «нега?», «нима учун?» тарзидаги саволларимизга сабр-қаноат билан, жуда мароқли, мулоқим жавоб қилардилар. Уша овоз, энди билсам, мени дунё кенгликларига бошлаган сўқмоқ экан. Энди билсам, онамнинг битта ўзлари ҳозирги замон болаларига ҳар хил ахборот берувчи ўнлаб манбалар ўрнини босар эканлар. Агар истеъдодим бор бўлган бўлса, унинг чашмаси—онам. Агар адабиёт аҳлига бир кафт дон янглиғ шеърӣ ҳосил тутган бўлсам, унинг уруғини қалбимга аввало онам сочганлар.

Онламиндан ёзма эсдаликлар, сувратлар қолмаган ҳисоб. Фақат болалигим жуда беғубор, бахтиёр ўтганлиги учунми, бу эсдаликлар, бу сувратлар менинг ёдим дафтарига яхлит ёзилган.

Тўғри, биз бой яшамасдик, осон ҳам яшамасдик, фақат гўзал яшардик, тинч яшардик. Уйим деганда кўз олдимга онамнинг мулоқим, дониш нигоҳларидан сўнг чопқиллаб оқаётган ариқ, шовуллаб куйлаётган тераклар келади.

Тўрт акам бор эди, бири биридан кўркем, кучли, мард йигитчалар... Онам ҳаммамизнинг кўнглимизни олишга улгурардилар. Отам уйда кам бўлардилар. Лекин мен уларни ҳам жуда ёрқин эслайман. Улар кийимларининг у ер-бу ерида чўғ изи, ҳорғини кириб келардилар, доим олов исн келарди отамдан. Отам пўлат қуювчи эдилар. Мен отамнинг чўғдай пўлатни истаган шаклга сола олганларини, ундан турли буюмлар ясаганларини, бундан роса ҳайратга тушганларимни ҳам кечагидай эслайман.

Мана шулар менинг бахт деб атаганларим: юлдузлар ҳақида эртак айтувчи онамнинг овози, отам, унинг қўлида жилмайиб тургандек қизғиш чўғ, ерга урса, кўкка сачрайдиган акаларим—маҳалланинг ўсмир болалари... Ажойиб дўстлар эдик. Мен ҳозир уларнинг бори тўғрисида ҳам, йўғи тўғрисида ҳам севиб, ҳар бирининг ўзига хос қилиқларини сўзлаб беришим мумкин.

Мен яқинда Америка ёзувчиси Бенжамен Спокни ўқидим. Унда маънавий бой, пок ҳаёт бағридаги болалик—гўзал болалик эканлиги ҳақида ҳам гап бор. Бунга мен ўз кўрган-кечирганларим сабаблими, жуда ишонаман.

Болалик ва ўсмирлик ҳақида жуда кўп яхши китоблар ёзилган. Лев Толстой, Аксаков, Герцен, Алексей Толстой, Горький... ҳаммасининг болалиги ҳар хил даврда, ҳар хил кишилар орасида ўтган. Ҳар бириси бошқа тақдир. Гафур Гулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳорларнинг ҳам умрининг бу тўнғич фасли ҳақидаги асарлари бор.

Мен эса ҳанузгача ёзмаганман. Лекин ёзгим келади. Баъзан шеърларимга ўша шаффоф кунларимнинг парчалари оқиб киради. Лекин у бир томчи, холос. Балки, болалигим, уни беаган яқинларим ҳақида китоб ёзиш бахти менга ҳали насиб этар...

Техникумга ўқишга киргач, кўз олдимда ҳаётнинг яна бошқа бир саҳифаси очилди. Бу саҳифа сўзлари энди қўшиқ авжларидай шиддатли эди. «Хужум» деб аташарди бу даврни.

Самарқанд, Бухоро, Тошкент майдонларида гулханлар ловуллаб ёнарди, унга қўшилиб паранжи-чачвон ҳам ёнарди. Давр қайноқ, давр руҳи сингган юраклар ҳам қайноқ эди.

Алвон рангли жанговар шиорлар, митинглар, доим гавжум аёллар клублари, ликбезлар... Мана энди, бу даврдан хотирамга ўрнашган жонли тасвирлар...

Кейин илк шеърый тўпланим босмадан чиқди. Юпқагина, лекин унинг менга берган қувончлари, қанотли туйғулари бор оламча! Уни «Ҳаёт варақлари» деб атабман. Энди билсам, у дунёга айтган илк сатримнинг илк сўзларидай гап экан. Бу йилларда менинг ҳаётимга яна бир қувонч тўлқини кирди. Бу—Ҳамид Олимжон эди. Унинг азиз исми фақат менинг ҳаётим саҳифаларигагина эмас, республикамиз адабий ҳаётига ҳам ёзилган. У иқтидорли шоир, ёзувчиларни орқасидан эргаштира олиш кучига қодир бўлган ташкилотчи инсон эди.

Ҳамид Олимжон менинг учун талабчан устоз, меҳрли дўст эди. Шеърларимни илк бор ҳаяжондан титраб, унга ўқирдим. У аёвсиз таҳрир этарди. Йиллар ўтди, йилларнинг бири билан қўшилиб, Ҳамид Олимжон ҳам кетди. Энди мен сатрларимга унинг нигоҳи билан қарашни ўргандим. Ҳали-ҳануз менинг жуда кўп қораламаларим иш столим ғаладонларида айнан шу нигоҳдан ўтолмай, қолиб кетади.

Сўнгра эса менинг ҳаётимга йўллар, Иттифоқимиз ва дунёнинг турли тарафларига тушган йўллар кириб келди. Йўллар билан қадрдон дўстлар, турли эл ҳақида сўйловчи турли тилдаги китоблар. Мен уларни варақлашни жон-дилимдан севаман. Чунки бу китобларда халқ руҳининг бир қисми, халқ хотирасининг бир қисми яшайди.

Шеърят! Бу ҳаётимнинг барча саҳифалари, азиздан азизим, оғриғим, шодлигим, содиқ

дўстим, сирдошим менинг. У ҳаммага азиз!
Мен бунга сафар чоғларимда кўпроқ инондим.
Одамлар чинакам шеърга ишонади, унга суянади,
уни интиқ кутади, малҳам деб биледи!
Шеърят—инсоннинг маънавий эҳтиёжи. Мендан
кўпинча ҳаётимнинг энди ёзилажак варақларидеги
шеърлар ҳақида сўрашади. Мен айтолмайман,
ахир, келгусида муҳаббат ва яна ҳоказолар
ҳақида шеър ёзмоқчиман, деб бўлармиди?
Асло!

Шеър бу — чақмоқдай оний туйғу. Унинг
сувратини чизиб улгурсанг — улгурдинг,
йўқса етмиш икки томирингга сим-сим оғриқ
юраверади.

Баъзан умуман ёзолмай қоламан. Кўнгил
дунёмга бир тола ёруғлик тушмайди, ўша кунлар.
Шеър мени бутунлай ташлаб кетгандай,
бутунлай ғариба бўлиб қоладигандай ташвишга
тушаман. Йўқ, қай бир бахтли фурсатда
менинг шодлигим — шеърим яна келади!
Ҳамма танаффусларда шундай ҳолатни бошдан
кечираман.

Менинг умрим варақларида қийноғидан ҳам,
шодлигидан ҳам қувониб юрганам яна бир
бебаҳо бойлигим бор. Булар — фарзандларим,
ўғлим, қизим. Улар ҳозир ўзлари ота-она,
бир-бирига ўхшаб-ўхшамаган фарзандлар
тарбия қилишмоқда. Баъзан Ҳулкар гапираётганда
ундан онамнинг майин овози эшитилгандек
бўлиб кетади. Улуғбек неварамнинг ўткир
нигоҳларида баъзан Ҳамид Олимжоннинг қарашларини
кўргандай бўламан.

Шунда мен дунёда ҳеч нарсанинг изсиз кетмаслигига,
фақат у бир кўринишдан иккинчи кўринишга ўтиб
яшашига чуқурроқ ишонаман. Менинг, ота-онамнинг,
Ҳамид Олимжон ва

унинг аждодлари қони тиниб қолмаслиги умиди менга куч беради.

Мен яна бир нарсага қаттиқ умид қиламан. Йиллар ўтаверади, ер юзидаги ҳаёт бундан ҳам гўзаллашаверади, унда бугунгидан ҳам яхшироқ инсонлар — руҳи бой одамлар яшайди. Агар ўша кишилар ҳам менинг бирор сатримни эсга олсалар, ўша сатр улар учун керакли бўлса, қалбининг бўш бир нуқтасини тўлдирса... Қаламимга шу умид куч беради. Зотан, шу илинжсиз ёзишнинг кераги йўқ! Шоир фақат бугуни учун шоир бўлса, бўлмагани яхши!

1978

У ЯШАШНИ СЕВАРДИ

Ҳамид Олимжон ҳақида хотиралар

Одимлаб ўтганим — йиллар ва йўлларга хаёлан қайтаман. Бу йўллар ва йилларнинг бирон лаҳзасини ҳам беҳаяжон, лоқайд эслай олмайман. Ҳар бир дақиқасида қувончу изтироблар, топиш, йўқотишлар, дийдорлашиш, айрилишлар бор. 1932 йил... Бу сана менга ёш ва ўтли, шиддатли бўлиб кўриनावеради. Балки, бу ўша пайтдаги туйғуларим, кечинмаларим билан боғлиқдир?..

Мен Ҳамид Олимжонни илк дафъа ўша йилда кўрганман. Биз—йигирма чоғли адабиёт ихлосмандлари — семинар машғулотларига йнгилардик. Машғулотларни Ҳамид Олимжон билан Уйғун бошқарарди. Уларнинг ўша пайтдаги фақат ўзига ишонган кишидагина бўладиган босиқ, мағрур, кучли қиёфалари мени ҳозиргача ҳайратга солади. Улар ўзларини ниҳоятда эркин тутарди.

Биз ҳар бир сўзига, ҳар бир сатрига мафтун бўлиб, сўзларини мўъжизадай билардик. Ўзимизни улар олдида анча нўноқ ҳис этардик. Балки, бу уларнинг кун сайин кўз ўнгимизда улғайиб борган шуҳратлари туфайлидир, деб ўйлайман энди.

Улар билан бир хонада ўтириб, шеър, ижод

ҳақида сўйлаша олганимиздан ҳам ғоят бахтиёр эдик.

Устоз билан шогирд бемалол ўтириб шеър устида баҳслашадиган, ижобий маънода мусобақа қиладиган бугунги кунда менинг бу таассуротларим бир оз ғалати туюлиши мумкин. Бироқ ўша пайтда мен ва атрофимдаги барча сафдошларим айнан шундай ҳиссиёт билан яшаганимиз — ҳақиқат.

Мен уларни ўша пайтда шундай ҳайратга, шундай ихлосга лойиқ эдилар, деб ўйлайман. Йигирма икки, йигирма уч ёшлардаги сиёсий, адабий етуклик, замон нафасини чуқур ҳис этиш, билим кўламларининг ниҳоятда кенглиги, ҳозиржавобликлари, сафарбарликлари — барча-барча фазилатлари менга шундай хулосага келиш имконини беради.

Яшириб ўтирмайман: Ҳамид Олимжон илк кўришувларданоқ кўзимдан кўнглимга ўтди. Мен жуда ёш ҳиссиётим билан унинг кенг қалби, улкан иқтидорини туйдим.

Давр мураккаб эди. Баъзилар ўзи билан ўзи, баъзилар эса атрофидагилар билан баҳслашарди. Қурилаётган янги замон машаққатлари, шиддатлари орасида унинг келажагини жуда ёрқин тасаввур этиш ва ишониш ҳаммага ҳам бирдай насиб бўлавермас эди.

Ҳамид Олимжон эса ишонини тугул, бошқаларни ҳам ишонтира олиш қобилиятига эга эди. Унинг ғоявий позицияси жуда аниқ бўлгани каби нутқи, сўзи, шеъри билан бошқаларни чорлаётган йўли ҳам жуда ойдин эди. Шу сабабданми, ҳар бир чиқиши ҳаммининг ёнида сақланиб қолар, гапирган гапларини анчагача эслаб юришарди.

Ҳамид Олимжон айёрликни ёмон кўрарди. Суҳбатдошининг юзига тик қараб, кескин ва қатъий гапирарди.

Шу сабабми, Фафур Фулом ҳазил аралаш:

— Мен Ёзувчилар союзида биттагина Ҳамидга сўз дея олмайман. Шундай гапирадикки, ҳаммасига қўшилмай иложинг йўқ,— деб юрардилар...

1934 йил республика журналларидан бирида шеърим эълон қилинди. Эртасига Карл Маркс кўчасида Ҳамид Олимжонга дуч келдим.

— Шеърингизни ўқидим,— деди у ошкора меҳр билан.— Яхши. Нимагалигини айтайми? Шеърда қалбингизнинг суврати бор, бир парчагина бўлса ҳам. У ўзингизнинг қалбингиз. Худди шундай давом эттириш керак. Риторикасиз, ҳақиқатни ёзиш зарур. (Мен ўша пайтларда «риторика» тушунчасини гира-шира англардим, лекин бу ҳақда индамай қўя қолдим).

Ўшанда мен уйимизга юриб эмас, учиб келдим. Келибоқ йўл бўйи туғилган туйғуларимни қоғозга туширдим. Мен бу шеърни шундай енгил, тўлиб-тошиб ёздимки, юрагимга аллақандай афсонавий бир қудрат кириб олиб, фикрларим, қўлларимга куч бахш этаётгандай эди. (Бу «Баҳор кечаси» деб аталган шеърим бўлса керак.)

Мен ижодкор учун биргина илиқ нигоҳ, илиқ сўз қадри нечоғлик баланд эканлигини ўша пайтда англаганман. Кейинчалик ҳаёт йўлларимда жуда кўп ёш ижодкорларга сўз айтишимга тўғри келди. Мен уларга ҳалол, лекин катта меҳр билан сўз айтишга ҳаракат қилдим, бу Ҳамид Олимжоннинг илк сабоғи туфайлидир.

Менинг акаларим партия ходимлари эди. Улар ўз эътиқодлари, ишларига ғоятда содиқ одамлар эди. Лекин Ҳамиднинг дунёқараши жуда кенг эди. Бу кенгликни ўзи шудгор қилиб, дон сочиб, ҳосил кўкартираётган деҳқон каби заррама-зарра ва тинимсиз ҳолда яратган деб ўйлардим. Шоир вафотидан сўнг ундан қолган азиз излар — саҳифа-саҳифа қораламалар, конспектлар, битган ва битмаган асарларни варақлар эканман, ўша пайтда жуда тўғри ўйлаганимни сездим. Ҳамид Олимжон кичкинагина, бир нутқ учун ҳам анча китоблар варақлаганининг гувоҳи бўлдим. Ҳар бир нутқини қайта тайёрлаганини кўрдим...

Бир оз олдинга ўтиб кетдим, шекилли. Бизни Қарл Маркс кўчасида илк учрашувдаги каби шеърят ҳақидаги фикрлар, адабий кечалар тобора яқинлаштирди. 1935 йили тўйимиз бўлди. Мен яйраб яшардим. Инсон чинакам севиб, севилганда атрофидаги барча қийинчиликлар ушоқ бўлиб кўрлинади. Тўрт фасл ҳам баҳор бўлиб кўрлинади. Мен ўша пайтда шундай руҳда эдим.

Ҳамид Олимжон фақат сеvimли киши сифатида меҳр, эркалаш билангина эмас, дўст сифатида катта ғамхўрлик ва талабчанлик билан қарарди. У аввало ўз-ўзига жуда талабчан инсон эди. Мен унинг ўзи белгилаб қўйган иш интизомига темир қонун каби амал қилганига ҳали-ҳануз ҳайрон қоламан. Бу фазилат — инсондан катта прода, катта бардош талаб қилади, ахир.

Ҳамид Олимжоннинг кундузлари ҳам ниҳоятда ишчан ўтарди: йиғилишлар, адабиёт ҳақидаги баҳслар, китоблар, дўстлар билан

учрашувлар... Шулар орасида ҳам бари бир ижод учун имкон топарди. Одатда, саҳарда туриб ёзарди. Ҳамид Олимжон бирор сатр шеър ёзмаган кунда ўзидан жуда норози бўлар, ўша кунни умри ҳисобига қўшмай, ўчириб ташлагиси келарди, назаримда.

Бундан шоир кеча-кундуз мук тушиб ишлар экан, деган хулоса чиқмаслигини истайман. Ҳамид Олимжон яшашни жон-дилдан севарди.

Тоғда юрар оҳу бир жувон,
Сочини тарайди шаббода.
Менга бугун яқиндир осмон:
Булутлардан тепамда пода...

Ёки:

Кўзларимда ёнар учқунлар,
Зилол сувга ой эди сирдош,
Ялтирарди, доим товланар,
Ой нурига чўмпилувчи тош...

Бундай гўзалликдан жунбушга келиб ёзилган шеърлар Ҳамид Олимжоннинг чинакам туйғулари эди. У ҳурликка чиққан ҳаётнинг ҳар бир дақиқасига, она Ватаннинг бир қарич бўлиб ердан кўтарилган гинёҳидан сервиқор тоғларигача асл ошиқ эди. Ва бу гўзалликлардан баҳраманд бўлишни ҳам биларди. Дам олиш кунлари у менинг уй ишлари билан ўралашишимни ҳохламасди. Кўпинча шаҳар ташқарисига бошлаб кетарди.

Ҳамид Олимжон театр, кино, музыка янгиликларини диққат билан кузатарди. Яхши фильм, спектакль, концертларни қолдирмай кўрардик.

Мен ўша пайтларда: «Столга ўтирди, дегунча ёзаверади. Қайдан бу куч, илҳом?» деб таажжубланардим. Энди билсам, жаҳон, рус ва ўзбек классик, замонавий адабиётини ўқиш, ўқибгина қолмай, уларни таҳлил қилиш, фикрларини ён дафтарига ёзиб қўйиш, халқ оғзаки ижоди билан астойдил шуғулланиш — бу машғулотларнинг бари шоир ижоди учун доимий озиқ бўлиб турган экан. Ҳамид Олимжон шунча ишлар орасида менга ҳам астойдил ёрдам берар эди. Ёшман, баъзан менга сонсиз китоблар, қоғозлар нчида кўмилиб ўтириш ёқимли туюлмасди. Бундай пайтларда — у мени илҳомлантириш йўлларини топарди. Эсимда, бир гал Самарқанд сафаридан ўзи билан Раъно Узоқованинг шеърларини олиб келди. Таъсирчан жойларини ўша кечадаёқ ўқиб берди. Сўнг: «Кўряпсизми, аёлларимиз қандай ёза олади? Фақат жасорат, ирода керак, — деди-да, секингина қўшиб қўйди: — Биласизми, сиз яхшироқ ёза оласиз!»

Бу суҳбат менга катта туртки бўлди. Ҳамид Олимжон шеърларимни катта меҳр ва худди шундай талаб билан баҳоларди. У менга «Ижодкор учун ёзган нарсасидан бўлак ҳеч қандай имтиёз бўлмаслиги шарт», деган ақидани сўзи, иши билан сингдирди.

Ҳамид Олимжон фақат менга эмас, атрофдаги барча кишиларга шундай эътиборли эди. Одамларни севарди. Мен бунини бошқача ифода-лай олмайман, бошқача ифодаласам, хато бўладигандай туюлади.

Баъзан мен одамлар, жамоат ишлари унинг ҳаддан зиёд вақтини олмаяптимики деб ҳам ўйлаб қолардим. Ҳамид Олимжон тўйимиздан сўнг талай фурсат ўзини тўла-тўқис ижодга

бағишлагани эсимда. Ушанда тез вақт ичида «Зайнаб ва Омон», «Ойгул билан Бахтиёр» каби йирик асарлари ва кейинчалик машҳур бўлиб кетган бир қанча шеърлари ёзилган эди. «Муқанна» номли драмасини ёзишга тайёргарлик кўрганди. Шунини кўрганимдан сўнг: «Фақат ижод, адабиёт учун яралган экан бу киши», деган фикрга келганман.

Аммо унинг аввал фаол бир ижодкор, сўнг ёзувчилар союзи секретари сифатида олиб бораётган ишлари кўламини ҳис қилганимдан сўнг шеърят билан иш унинг учун иккита баб-баравар қон томиридай эканлигини англадим.

Шоир билан кечирган кунларимда мени ҳайратга соладиган лаҳзалар кўп бўларди. Мен Ҳамид Олимжоннинг кескин, зиддиятли даврда энг муҳим ишларини аниқ кўра олишига қўйил қолардим. Тинимсиз изланиш, ўзини бутунлигича адабиёт, жамоат ишларига бағишлай олишига ва бундан заррача нолимаслигидан ҳайрон қолардим.

Умуман, бир одамда шу қадар куч, завқ-шавқ, меҳр-муҳаббат бўлиши менга гайри одатий бўлиб туюларди. Яна шуниси ҳайратланарли эдики, шоир шунча улуғвор ишлар орасида ҳам ёшлигини, самимиятини бир лаҳза унутмасди. Ўзини сиполикка солмасди.

Ҳамид Олимжон урушнинг дастлабки кунларида ёзувчилар союзи раҳбари сифатида Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети пленумида иштирок этди. Бугунгидай эсимда, у йиғилишдан ниҳоятда ҳаяжонланиб қайтди.

— Мана бунини йиғилиш деса бўлади! Нақадар ажойиб одамлар! Зўр одамлар! Бир-бирларининг юзларига хато, камчиликларини

шартта-шартта айтишади. Менимча, ҳаммаси айтилган гапларни тўғри қабул қилишса керак, эртага гўё ораларидан ҳеч нарса ўтмагандай муомала қилишаверса керак. Биз ёзувчиларда-чи? Бировни танқид қилиб кўр, балога қоласан. Қанчагача кек сақлаб юради-ю! Биласизми, мен партияни энди яна ҳам чуқурроқ англагандайман! Ҳамма ишга масъул, ҳамма ишга жавобгар, ҳар қандай машаққатга ҳозир — мана, нима дегани партия!

Шу гаплари билан Ҳамид Олимжон ўзига нақадар ўхшарди!

Йўқ, бу гапни у ҳаммадан ҳамма гапни қабул қила оларди, дегандай тушунмаслик керак. Шоирнинг ҳаётда, ижодда собит қараши ва собит позицияси бор эди, ундан тоймасди...

Мен Ҳамид Олимжонни ўзим қандай тушунган, билган бўлсам, шундай айтиб берайман. Айгаяпман-у, у шу қадар аниқ, менинг сўз қолишларимга сиғадиган инсонмиди? Ахир, у туйғулари билан дарёдай тошқин, замзамали, шу туйғуни бир сатридаёқ ўқувчига юқтира оладиган беҳад таъсирчан шоир эди-ку, — деб ҳам ўйляйман... Сўзлаганларимда қарама-қаршилик йўқми, деб шубҳаланиб ҳам қўяман.

Йўқ, йўқ! Ҳамид Олимжоннинг сафдош дўстлари ҳам шундай кўп қиррали, истеъдод эгалари эди. Ойбек шовқин-суронсиз бир маромда ёзар, лекин асарлари «шов-шув»га сабаб бўларди. Фафур Фулом бўғзига сўзлар тикилганда жуда тез ёзар, лекин асарлари доим бир хил бўлмасди.

Ҳамид Олимжон эса узоқ ўйларди. Кейин тайёр мисраларни қоғозга туширарди. Ба-

ри бир, жуда осон ёзилгандай бўлиб туюлган бу сатрларга шоирнинг қанча қувончлари, қанча оғриқ, дардлари сингани биллиниб турарди. Кўпчилик лирик шоирларни «дарвеш» деб аташади. Йўқ, Ҳамид Олимжонни мен бундай демасдим. Шеърининг ўта фидойи меҳнаткаши эди, моҳир ишчиси эди. Бундай кишилар, халқ таъбири билан айтганда, чала қуриб, чала йиқмайдиган кишилардир.

Ҳамид Олимжон ўзининг илк шеърларига гача ёд биларди. Соатлаб ёд ўқиса ҳам, унинг хотираси панд бермаслигидан ҳайратга тушардим. Ҳамид Олимжон менинг ҳайратимга ҳайрон қоларди.

— Ростдан мақтаяписизми? Ахир, ёзма-симдан олдин мен билан бирга қанча яшайди бу сатрлар. Содиқ дўстимга ўхшаб кечакундуз бирга бўлади. Одам бундай дўстни унута олармиди?

Иккинчи китобимни нашрга тайёрлаб юрган кезларимда баъзи шеърлардан сира кўнглим тўлмади.

— Нимага мен шеърларимга нуқта қўёлмайман? Ёзсам, ёзилаверади? — деб сўрадим Ҳамид Олимжондан.

У беғубор кулди.

— Сиз ҳамма гапингизни бир шеърининг ўзидаёқ айтиб тугатгингиз келади. Бунинг иложи йўқ-да. Биласизми, менимча, шеърининг охиридан бошлаб ёзиш керак.

Мен бу гапининг шоир учун нақадар керакли моҳиятини ўша пайтда тўла англамаган эдим. Ҳамид Олимжон эса ўзи айтганларига ўзи амал қиларди. У кетаётган, ҳатто кетмоқчи бўлган йўлининг қаричигача ол-

диндан таниш бўларди. Шеърда ҳам шундай.

Ниҳоятда теран ўйлаб, келажакни кўзлаб иш қилиши фақат ижодида эмас, менимча, ёзувчилар союзида ҳам анча ижобий си- жишлар қилган.

Ҳамид Олимжон архивини кўришим жараёнида мен оддий қаламда ёзилган рўйхатларни кўрганман. Булар энг яхши ўзбек классик асарларимизнинг, ўша пайтлардаги энг таланти ўзбек ижодкорлари асарларининг рўйхатлари эди. Рўйхатларда жуда кўп бўладиган ёшларнинг исм-фамилиялари бор эди. Ҳамид Олимжоннинг бевақт вафотидан кейин бу режаларнинг амалий ишга айланганини — ўша рўйхатлардаги атамаларнинг рус ва иттифоқдош тилларга таржима бўлганини, тилга тушганини билдим ва шоир нақадар эзгу ишни бошлаб берганлигини туйдим.

Шоир ўша кезлари адабиётимиз учун яна бир хайрли иш бошлади. Фозил Йўлдош ўғли, Пўлкан шоир ва бошқа халқ бахшиларимиз хотирасидаги дostonларимизни ёзиб олиш ишини кун тартибига қўйди. Асарларнинг қувончи, дарди, ташвиши сингиб, тилдан-тилга ўтган сайин бадий бўёқлари қуюқлашиб, бойиб келаётган ноёб бойлигимиз шу тарзда ёзма адабиёт мулкига айлана бошлади.

Ҳамид Олимжон Ёзувчилар союзига маъмурий раҳбар эмас, маънавий ижодкор раҳбар эди. У адабий асарлар муҳокамасига «қимматли кўрсатмалар» бериш учун эмас, бир иқтидорли ижодкор сифатида иштирок этарди. Ўзбек адабиётида янги бир яхши

асарнинг дунёга келишини чинакам истарди, бунинг учун ҳеч нарсасини аямасди.

Шоир жуда-жуда бевақт вафот этди. Мен бунни, у менинг ҳаётдаги энг азиз кишим, фарзандларимнинг отаси бўлгани учунгина айтаётганим йўқ. Ҳамид Олимжон шу қалби, шу самимияти, шу истеъдоди, куч-ғайрати билан халқимиз, ёзувчиларимиз, адабиётимиз учун улкан ишлар қилиши мумкин бўлган инсон эди.

Мен шу туфайли ҳам бу ўлимга чидай олмайман, кўника олмайман!

Мен ўша куни фалокатни эшитиб, жонимга ўт кетиб, касалхонага чопдим. Бир лаҳзага кечикибман. Кейин менга бирга бўлган дўстлари гапириб беришди. У ўша лаҳзада бошида турган Усмон Юсуповга оғриқ билан аранг, бўлиб-бўлиб:

— Усмон ака, врачлар иложини қилишса... ёрдам беришсин! Ахир, ҳали иш жуда кўп... ёшман! — деган экан.

— Албатта, ўғлим, албатта, — деб Усмон Юсупов врачларга илтижо билан қарабди. Врачларнинг нигоҳи умидсиз экан...

Ҳамид Олимжон энг сўнгги дақиқаларига-ча шундай бўлганига, айнан шундай деб айтганига мен жуда ишонаман.

МИРТЕМИР ЁДИ

1. ТИРИК ШЕЪРИЯТ

Мана, ўзбек совет адабиётининг атоқли намояндаларидан бири, Ўзбекистон халқ шоири Миртемир ўз қўли билан тартиб берган энг сўнгги шеър тўплами... Шоир бу янги, кейинги чоғларда ёзган шеърларидан жамланган китобини «Ёдгорлик» деб атамоқни орзу қилганди. Бу — чиндан ҳам, шарафли умрдан, олижаноб шеъриятдан, меҳнат, машаққат, шон-шухрат, ижодий изланишлар, ёрқин, етук, жарагдор сўз учун курашлардан ёдгорлик!

Хизмат тақозоси билан Миртемир оғанинг китобини, кўпроқ таржималарини таҳрир қилишга тўғри келган менга.

Уруш йиллари «Уч» шеърлар тўпламинини нашрга тайёрладик. Ватанини, халқини нечоғлик севганидан нуқул юракнинг фарёди, газаби, бонги, қаҳру ўчидан иборат бу китобини не даражада таҳрир қилганим ёдимда йўқ. Лекин машҳур қорақалпоқ эпоси «Қирқ қиз», кейин Пушкин, Шчипачевдан қилинган таржималар устидаги муҳаррирлик, катта шоир, зўр таржимон билан ишлаш — мен учун асар аслига ҳурматдан, маҳоратдан бир сабоқ бўлган эди. Миртемир оғанинг кам кишиларга муяссар бўладиган камёб фазилатлари ҳақи-

да гапираётирман. Ҳар сафар редакцияга шеър келтирганида: «Қоралаган эдим, назарингиздан ўтказинг! Кейини ншлаб бераман» дер эди. Бу шеърлар аксарин қуйма мазмунга тўғиз, ёрқини гоёсига муносиб янги шаклда ҳароратланиб, жилваланиб турадиган пухта шеърлар бўларди. Бу шеърлар табиат манзарасидан баҳс этса, шоирнинг хиёл дағал, лекин мағзи тўқ халқ ҳикматли сўзлари билан тасвирланган, табиатнинг сеҳрли ранглари жилоланиб турган парчалар бўларди. Ҳар бир сўз қуюқ овозга тўлиб жаранглайди — бу ҳеч кимга ўхшамаган, танти, шоир ўмровли Қоратоғ ўғлини Миртемирнинг санъати эканини ҳамма дарров билади.

Ўзбек совет адабиётини катта майдонга олиб чиққан ва уни ривожлантириш йўлида хизмат қилганлар оз бўлмади бахтимизга. Шуларнинг бирларидан кейин, бошқаларидан олдин юриб, қилган хизмати салмоқдор Миртемир аканинг. Неча ўн йиллар мобайнида ҳақиқий заҳматкашлик билан ёзган асарлари — шоирнинг қоғозга тўкилган қалб сўзи маҳорат тевасида халқ ичига кириб, шеъринят шинавандалари дилига сингиб кетади. «Мен бир шеър ёздимми, қайта унинг устида ншламайман», деб мақтанувчи шоирлар бор. Лекин Миртемир фарзандини ҳар учратганда, сочинини ёки ёқасини тўғрилаб қўядиган, слкасига ногаҳоний қўнган мезонни ардоқлигина олиб ташлаб: бор, ишинг билан шуғуллан, дейдиган оталарга ўхшарди. Унинг халқ ичида хизматда юрган китоблари кўп, самимият ва теран туйғулар, маҳорат ва меҳнат йўғрилмаси — уларнинг ҳар бири.

Мен шоирнинг илк сочмаларини қандай

севсам, латиф, дилбар лирик шеърларини, қўшиқларини шунча севаман, «Пойтахт» китобини улуғлайман. Ватан, партия, Ленин ҳақидаги «Янги шеърлар», «Излаганим», «Тогдай таянчим» сингари салмоқли китобларини, ҳароратли юрак қўшиқларини завқ ва тасанно билан ўқийман.

«Қорақалпоқ дафтари», «Суврат» сингари асарлари ёзилибоқ, қўлма-қўл бўлиб кетди. Қорақалпоғистон нақ-нақ ёнимизга яқин бўлиб келди яна ҳам. «Суврат» лирик қиссаси севги ва ҳижрондай абадий туйғуларга ўқилган мадҳия ва марсиядай, ўзбек поэзиямизда воқеа бўлган қисса каби шуҳрат топди.

Катта тўлқин катта денгизда бўлади. «Ленин жилмайиши» китоби ҳаёт ва ижод йўлини ўтган чўнг шоирнинг катта, энг муҳим қўшиғи бўлиб янгради бизнинг дилларимизда. Меҳнаткашларнинг буюк доҳийси ҳақидаги бу шеърлар чинакам қайноқ муҳаббат, самимий миннатдорлик ва жўшқин илҳом маҳсули бўлиб кирди адабиётимиз хазинасига.

Миртемир таржимон шоир сифатида ҳам улкан мерос қолдирди. Унинг Пушкин, Руставели, Некрасовдан қилган таржималари шеърятимизда воқеа бўлди.

Миртемир шеърятнинг қаттиққўл, талабчан, меҳри дарё боғбонларидан бири эди. Неча тоза ниҳолларни ўстирди. Қўлига қалам, умидини чироқ тутиб адабиёт майдонига кирган неча ниҳолларимизнинг ана шу ҳассос, саҳий, танти устоз билан ифтихор қилишини биламан.

Миртемир ижодиёти совет шеърятининг энг яхши хусусиятларини ўзига сингдирган ва ҳаммадан ҳам муҳими, ўзида мужассам-

лаштирган, десам хато қилмаган бўламан. Зотан, у доимо катта ижтимоий, поэтик мавзуларни кўтариб чиқди, янги замон кишисининг ички кечинмаларини жуда чуқур очди ва шеър ёзганда доимо ўз бўйнида улуғ бир дийёрнинг қарзини ҳис қилиб, теран англаб ёзди. Шунинг учун ҳам, унинг қўшиқлари дўстлик, қардошлик, тинчлик, фаровонлик гоёларини тўлиб-тошиб тараннум қилди.

Миртемир — эл-юртнинг юрагида эъзозли, партия алқаган, халқимиз ардоқлаган шоир.

Унинг ҳар бир сатрида халқ бахтидан чексиз қувонч бўртиб туради. Унинг қўшиқлари шодиёна деб аталиши бежиз эмас. Миртемир шеърини ёшлик, яратиб, меҳнат завқларидан тўқислик топган, файзли бўлган шеърини каби замондошлар қалбидан жуда чуқур ўрин олгандир.

Ҳеч шубҳа йўқки, Миртемирнинг энг яхши шуъладор асарлари коммунизм ишига, коммунистик дунё қурувчиларининг маънавий қиёфаларини тарбиялашга хизмат қилажак.

Мен 1971 йилнинг ёзида шоирни республика алқаган юксак унвон билан қутлаб, шу сўзларни айтган эдим:

«Қелаверинг, йиллар, қўшиқлар! Ҳали шоир қонларида ёшлик шовқини, илҳом тўлқини, илк йиллардаги учқунларнинг гулхани ҳамма вақтдагидан ҳам баланд авжда. Заҳматкаш зако камолотнинг энг ёрқин чўққисиди.

Партия ва давлатимиз заршунос, дилшунос халқ дилидагини ифода этиб, Сизни юксак унвон билан шуҳратлади камолот ёшингизда. Буюрсин Ўзбекистон халқ шоири деган

унвон. Сизга жуда ярашади, олис, ёрқин, янада чўнг қўшиқлар уфқига чорлайди.

Ҳа, юзга ҳали йўл жуда олис, севикли ва муҳтарам шоиримиз Миртемир оға, бу йўлни ҳам худди ана шу суръатда, ана шу қудратда, яна шу санъатда меҳнат билан чўнг қўшиқлар ярата-ярата ўтмоқ сизга жуда ярашади».

Мен бу сўзларни бугун Миртемирнинг энг сўнгги, ўзи қўл урган қўлёзма китобни ва рақлаб ўтириб яна такрорлагим келди. Зотан, бу сўзларни, назаримда, абадий тирик шеъринятга қарата айтаётгандай бўлдим. Ҳа, Миртемир шеъринятига олис, баланд уфқлар ва чўнг умр беҳад ярашади!

2. БИР УМРЛИҚ ЭЪТИҚОД

«Меҳнат — шеър, нафосат ва яратувчи...

Меҳнат, мен сени қучай,

Юксакларга учай,

Шеър сочай!

Озодлик байроғи кулган озод элларда,

Гул боғчаларда шеъринят бўлгуси, шеър сочгуси — меҳнат...

Борлиқ тиз чўккусини меҳнат олдида.

Биз эса меҳнат хўжаси, иш болалари, меҳнат ботирларини!

Умид, ишонч-юракларда, меҳнат, куч—бизнинг пўлат билакларда!»

Бу Қоратоғ этакларида туғилиб, тоғлар орасидан сизиб чиққан жилға сингари адабиётнинг катта дарёсига кириб келган ўн олти ёшлик ўспирин шоир Миртемирнинг овози.

«Сиз қирлар этагида кўринган деҳқон оталар омов эмас, ўт омов билан ер чизганларини кўрганмисиз?

Заводларга кирганмисиз, азамат машиналар... Билак мускулларини ҳаракатлантирган меҳнат қаҳрамонларини кўрганмисиз?

Шу дилбар гўзалликларга кўз ташлайман мен,

Шу нафосатга боғланаман.

Суқланиб термуламан мен,

Завқ-лаззат топаман,

Шеърят ахтараман шунда.

Шунинг учун ёш қалбимдан отилган кўк-ламдаги куйларни, дардли қўшиқларни чин нафосат эгаси — эркин меҳнатга бағишлайман!

Олқишлайман!

Ҳурматлайман меҳнат қаҳрамонларини мен!»

Бу — ўша ўн олти ёшлик ўспирин шоир Миртемирнинг овози. Бу ўт қанотли, қуёш нафасли, янги, ҳайратли қўшиқлар — мамлакатда, Октябрь инқилоби ғалаба қозониб, бутун Русияда, бутун мамлакатимизда бўлгани сингари, кўҳна шарқ ўлкаси Ўзбекистонда ҳам янги давр бошланган замон қўшиқлари. Бу бутун маҳрумликлар, қолоқликлар, қулликларни негиз-негизидан қўпориб ташлаган янги тузум — шўролар ҳукумати барпо бўлганига ҳали ўн йил ҳам бўлмаган, эндигина кекса қаддини ростлай бошлаган янги дийринг янги қўшиқларидир.

Уйғонишнинг дилбар, завқ ва саодатлари дилларни ҳаяжонга солиб, заҳил юзларни яшната бошлаган даврда яшаб, уни шеърга солиб юрганида, шоирнинг бобоси Миртемир-

ни қишлоғига — ўз бағрига чорлаб, «Соғиндим, кел, қўзинчоғим» деб мактуб ёзади.

«Ўпка қилманг, азиз бобожоним. Сизча мен динсиз осиймен. Майли, бобо, мен Ленин йўлида, чин йўлда, ҳақ йўлдамен» деб жавоб қилади ўн олти ёшли ўспирин, совет шоири Миртемир.

«Борлиққа таралсин танбурим товуши,
Бир болқинш яратсин ёш юракларда»,—

деб ўзининг чин йўлидаги юксак эътиқодини баланд пардаларда қатъий изҳор этиб шеърлар ёзади. Янги тузумнинг, янги ҳаётнинг, янги туҳфаларнинг ҳаммаси ёрқин, аниқ ва онгларни, дилларни янгилаб кишиларни меҳнатга, катта жасоратларга илҳомлантиради.

Ўн олти ёшли ўспирин шоирда бундай буюк, бутун умрга етадиган мустаҳкам эътиқод қайдан? Ҳаётнинг энг гўзал мўъжизаси бўлмиш шеърятнинг ўзига мафтун ва асир этадиган кучининг бу ўспиринда шу қадар ёрқинлиги, долғалилиги қайдан? Ҳаётдан, янги ҳаётга уйғонган халқдан. Шоирни ўраган воқелик, у яшаётган адабий муҳитдан, албатта ва албатта, туғма истеъдоддан! Унинг деҳқон ота-онадан бўлажак шоир бўлиб туғилишидан дир.

Бўш кўзадан ҳеч нарса олиб бўлмайди, дейдилар. Миртемир борлиғига гўзалликка шайдолик она қишлоғида гўдакликдан ёр бўлди. Ҳали туғилмаган шеърят илҳомларининг мурғак куртаклари унинг атрофга, табнатга тўлиб-тўлиб боқишида, ҳайратида ниш ота бошлади. Она алласи, бахши ўлани, чўпонлар найи, жилғалар қўнғироғи — барибари авжга чиққанда, ҳавода тўлиб-тўлиб

сайрайдиган муштдеккина қушлар овози, тонгдаги яйловлар манзараси мафтун этди. Бу мафтунлик унинг ғариб ҳаётини безаб, тасаввурини кенгайтириб юборди ва у қиргоққа сизмаган тошқиндай отилиб чиқиб, қайноқ ҳаёт қўйнига келди. Кейин шеърининг ҳаётбахш, ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайдиган илҳомлари, жўшқин адабий муҳит ўз қайновларига тортди.

Миртемир яшаб ижод этган давр ўзбек совет адабиётининг асосини яратган ва унинг алп заҳматкашлари бўлиб қолган Ғафур Ғуллом ва Ойбек, Ҳамид Олимжон ва Уйғун, Яшин ва Ғайратийлар янги замоннинг янги нашидаларини, янги замоннинг мураккаб жараёни ва унинг ҳаётбахш қудратини ўзида акс эттирадиган асарлар яратиб, халқ орасида танилган ажойиб кўтаринки давр эди. Яъни, адабиётда шовул кўтарилмиш даври эди. Миртемир овози ҳам шу янги совет поэзиямининг кўп овозли, ёрқин, юксак овозига ҳамоҳанг жаранглаб кирди.

Шеърининг гўзал оламига шаҳдам қадамлар, эзгу мустаҳкам эътиқодлар, меҳнат ва яна меҳнат шиорини байроқ қилиб кирган шоирнинг қалами ярим асрдан зиёд меҳнатда бўлди. Йилдан-йилга, шеърдан-шеърга, китобдан-китобга, ана шу эътиқод умрининг асл мазмуни, ижодининг тамал мағзи, парвоз қудрати бўлиб уни маҳорат пиллапояларидан юксакликка олиб чиқаверди. Овози қалб дилнинг бир пардаси бўлиб, жаранглаб дилларга тобора чуқурроқ кириб борди. Миртемир йирик шуҳратли, суюкли, ардоқли шоир бўлиб ном қозонди.

Азим дарахт ҳам ниҳолдан етилади, ҳар

қандай ҳосил ҳам — уруғдан. Миртемир ижоди мевалари ҳам биз ўша ўн олти ёшлигида ёзилган шеърларида яққол пайқаганимиз — уруғларидан. У уруғлар тўқ, мағзида бир умрли ижодининг мундарижаси, кўлами, кенглиги бўлиб қолган буюк туйғулар тигиз.

Эркинлик туйғуси:

«Эрк бизники! Бахт бизники! Тонг қучоғидамиз!»

Ана шу эрк тонгини инсонларга зулматдан юлиб олиб берган инқилоб, шўролар ўлкасига олқиш бу.

«Қизил Москва, жаҳонни уйғотган Москва»га муҳаббат, бу Москвада кўтарилган Октябрь байроғининг порлаб турган қизил чечакка — байроққа садоқат туйғуси бу.

«Чўрилар йўқ, барча тенг, кечагина кир пардалар орасидаги чўрилар байроқ томошасида табассум этса... Янги дунё оналарга қучоғидан жой кўрсатса...» Шоир юраги завқ билан урмайдими?..

Халқлар дўстлиги тараннуми-чи? Ҳазар ва Эдил, Чинмочин ва ҳинд ҳақидаги мисраларчи! Шоир бизга туҳфа этган ҳар бир китобида унинг заҳматли ва заргарларча қилган меҳнатининг ҳар бир маҳсулини, ўша эътиқод ва туйғулар камолини уқамиз. Миртемирга хос ҳассослик билан чизилган мисралар ҳам, меҳнаткаш инсон ҳақида, станоклар айланиши ҳам — меҳнат, каналдаги сув тўлғониши ҳам — меҳнат, чаноқдаги пахта ҳам, дилларни ёндирган ва эркалаган муҳаббат ҳам — меҳнат! Зеро, шоир меҳнат тушунчасига чидам ва иродани ҳам, қувонч ва азиятни ҳам, эътиқод ва садоқатни ҳам йўғириб юборди. Ижодининг турган-битгани ҳам меҳнат эка-

нини ўзининг узун умрида қалами билан исботлади. Ва бутун умр саноксиз шогирдларига шундай таълим берди. «Мен — меҳнат боласи!» демаганмиди шоир илк шеърларида.

Биз ўша ўн олти ёшлик ўспирин шоир ёзган илк сатрларида ҳаётимизнинг, асримизнинг энг буюк қудрати, бош йўли ва эътиқоди Ленин ҳақида ўқидик. «Мен Ленин йўлида, ҳақ йўлдамен». Шоир ўзининг бутун сермахсул ижоди, ҳаёти билан шу йўлга садоқатини тасдиқлади. Бизнинг кўпмиллатли совет оиламиздаги тенглигимиз, бахтиёрлигимиз, ўктамлигимиз Ленин ҳақидаги тушунчага муштарак бўлиб кетди ва Ленин ҳақида энг кўп, яхши шеърлар ёзганлардан бири, коммунист шоир Миртемир бўлди. Бу шеърлар ҳаммаси шоир ижодига хос бақувват образлар, мустаҳкам қуйма мисралар, буюк доҳий сиймосига, Ленин тузган Коммунистик партияга беқиёс меҳр, мишнатдорлик туйғулари билан ярқираб, чақнаб турди.

Мана, партия ҳақидаги шеърдан бир парча:

«Сени улуглайман, монолит партия!
Ёруғ шу кунимиз, порлоқ эртамиз,
Тоғни кўтаролган пўлат елкамиз...
Сени улуглайман!..»

Туйғулар! Шеър—туйғулар фарзанди. Чуқур фикрлар, ёниқ, самимий ҳислар фарзанди бўлади шеър. Уша тўқ мағизлардан бошланган эътиқод туйғуларининг кучга тўлиб бориши Миртемир Ватанга, партияга, онага, маҳбубга бағишлаган шеърларининг салмогини, жарангини, қийматини белгилади, нуқул туйғулардан йўғрилган бу шеърлар Миртемирга

хос, унинг табиати, услубининг ёрқин намуналари Миртемир шеъри, Миртемир сўзи бўлиб қолди бизга.

Ун бир ёшида онадан узоқлашиб кетган шоирнинг онага бўлган муҳаббати, дарду изтироб, ўкинчу ғашлик, ўтолмаган бурч нидоси...

«Онагинам, одам бўлдимми мен ҳам?

Ўйигит ёшимгача бир челақ сув келтириб бермаган бўлсам,

Ё ташналигингда бир коса шарбат тўлдириб бермаган бўлсам,

Ё нон ёпишинг учун,

Ҳатто бир йўла бир кун

Саҳродан ўтин орқалаб келмаган болангман!

Оғзингдан сўз чиқмай, елмаган болангман!

Сенинг арзимас бир юмушингни адо этолмаганим,

Сенинг бир ишорангга юз ўмбалоқ ошиб кетолмаганим,

Сени жиндек хушвақт қилгани,

Сени жиндек хушбахт қилгани,

Тагсиз жарлардан ўтолмаганим,

Сени сўнгги йўлга ўзим узатолмаганим,

Тоғдай зил, абадиятдай чексиз армон бўлиб қолди дилимга, Онагинам!»

Нақадар катта меҳру нақадар катта ўкинч, нақадар жароҳатли ва оташин шеър бу! Фақат Миртемиргина ёза оларди она ҳақидаги бундай армонли шеърни. Зеро, унинг болалиги, ҳаёгидаги мураккабликлар ҳаяжонлантирган юраги шундай туйғулар билан тўла эди. Шоир ўзига таскин излайди ва уни иккинчи онага — элга, Ватанга хизмат билан оқлашда кўради.

«Элга хизматим, сенга хизматим эмасми, ахир,
Эл мени фарзандим демасми, ахир!
Рози бўл, одам саналай мен ҳам...
Дунёга қайтиб келурман, лекин бошқа ўгил бўлиб».

Ҳа. Бошқа ўгил бўлиб, меҳрибон, садоқатли, бутун бурчларини фарзандлик, коммунистлик, гражданлик, шоирлик бурчларини меҳнати билан оқлаб, меҳнат билан шеър ёзиб, шеър сочиб кетди Миртемир ва эл ҳам уни шарафлади. Халқ шоири деб эъзозлади, юксак мукофотлар билан тақдирлади.

Ўша илк туйғулар уруғидан ниш олган қардошлик, халқлар дўстлиги дарахтини интернационалист шоир ажойиб мевалар билан безади. Дафтар-дафтар шеърлар, таржималар... Рус адабиёти жавоҳирлари, грузин ва қозоқ, қирғиз ва қорақалпоқ ва яна қанча-қанча диллардан тилимизга кўчириб, дилимиз мулки қилиб берилган ажойиб асарлар-чи? Жамиятимизнинг қудратли, ҳаётбахш кучидан бири бўлган дўстлик туйғусини, дўстни бағри кенглик билан миртемирона улуғлаган асарлар-чи?

Муҳаббат! Муҳаббат туйғуси—Миртемирни ўша ўн олти ёшлик ўспирин шоир чоғидап то умрининг охиригача гоҳ ўтга, гоҳ сувга ташлаб, гоҳ суйдириб, гоҳ куйдириб келган илҳом манбаи! Дафтар-дафтар севги ҳақидаги шеърлар, қўшиқ ва лапарлар миртемирона севги баёни!

«Мен сени инжитмайман

Ва лекин тинчитмайман...

Чарх уриб, бўзтўрғайдай бўзлашим бор бошингда,
Эй, сочларинг тўлқини, тун сингари сим-сиёҳ;

Хол каби пайдо бўлгум ёноғинг ё қошингда,
Эй, изларинг ғубори кўзларимга тўтиё...»

Нақадар гўзал сатрлар! Бундай шеърларни ёзгангина эмас, ўқиган ҳам ўзини беҳад бахтиёрлик, ҳузур оғушида ҳис қилади. Шеър, зотан шундай: ўқиганники, англаганники. Шоир дардларида, шодликларида ўз дарди ва шодлигини кўрганники бўлиб қолади. Бу шеърлар меники ҳам, сизники ҳам. Шеър ёзган — бир карра, ўқиб англаган — икки карра шоир, деган эканлар. Бундай шеърларни ёзган шоир бахтиёр ва умри боқийдир. Бундай шеърларни англаб, ижодкорни бошига кўтарган заршунос халқ икки баробар шоирдир.

Миртемир ўспиринликда ёзган сочма шеърларидан бирида қуёшнинг эрка нурида эркаланган ажойиб қишлоқ манзарасини кўра-миз. Экинчи Бобо Турсун кетмонини қаттиқ чопиб, тер тўкиб, қора ер бағрини очиб, гавҳар ундирадир... Меҳнат—мушфиқ ва меҳрибон онаси, қишлоғи, саҳро ва чашмалар сингари Миртемир ҳаётининг ҳамишалик ҳамроҳи эди. Миртемирнинг камолидаги улуғлик, азизлик, ардоқлилиқ шу ҳамроҳга садоқати туфайли бўлди. Эли билан ҳамнафас, ҳамдард, ҳамқадам бўлиб, ҳаётдан, халқ донолигидан, ўзидан шеър йўғириб яшаган санъаткор Миртемирнинг маданиятимиз меросига қўшиб кетган гавҳарлари жилд-жилд.

Биз китоб жавонимизга яқинлашамиз. Севган китобларимиз орасида Миртемир китобини бугун яна қайтадан қўлимизга оляп-миз. Агар табнатда машъум ўлим бўлмаганда шоиримиз етмиш ёшга кирар эди. Халқига, элига, буюк коммунистик ғояларга хизмат қи-

либ кетган санъаткор ҳамиша тирик. Мен ус-
тозим асарларини такрор ўқишни илк ижоди-
нинг саҳифасидан бошладиму яна бир марта
ҳайратда қолдим. Ёшликда берган кўнгил-
нинг нақадар буюк эътиқод эканлиги, бу
Миртемир ижодида, ўзлари севиб айтадиган
ибора билан таърифласак, аксиома экани
ҳайратга солар эди мени.

Яна бир ҳақиқат—Миртемир ҳаёти бўш
кўза эмас эди. Унинг асарлари—ҳаётнинг
ҳамма аччиқ-чучук неъмاتي, аждодлар до-
нолиги, халқимиз, жамиятимиз ҳаёти, тарихи,
бугуни ва эртасидан таваллуд топган эди.

Бу ибрат бўладиган эътиқодга садоқат—
ҳамиша истеъдодли кишиларга, улкан шахс-
ларга, абадий яшаб қоладиган улуғ зотларга
муяссар бўладиган бахт. Миртемир шундай
инсонлардан эди.

1984 йилнинг 24 ноябри

ШОИРА БУЛИБ УЛГУРМАДИ..

Мен Хадичахоним Сулаймонова ҳақида ўйласам, қандайдир бир юксаклик, салобат қаршисида тургандай бўламан. Бу Хадичахонимнинг мулоим жиддий чеҳрасиданми, зукко донишмандлигиданми ёки турли-туман катта лавозимлар ва уларни бажариш йўлидаги босиқ, бир маромдаги меҳнатига тағ қолганиданми — билмайман. Лекин шуни биламанки, мен халқимизнинг бу фарзанди билан ифтихор қилардим, ўзбек халқига уни берган тақдирдан миннатдор эдим.

Биз элликчи йилларга келиб қаттиқ дўстлашиб кетдик, бир-биримиз билан учрашув, шодликдан ташқари, бир маънавий эҳтиёжга айланиб кетди, назаримда, иккимиз бир-биримизнинг қайси бир жиҳатларимизни тўлдириб борар эдик. Хадичахонимнинг дилбарлиги, латофатидан ташқари мен унинг профессионал билимига қойил қолардим. У билан суҳбатимиз узоқ бўларди. Бизнинг суҳбатимиз кўпинча ўтмиш ҳақида, шариат қонунлари ҳақида, унинг асосий негизи, социал моҳияти ҳақида борар эди. Бу менга жуда керак эди. Негаки, бу фан қатламлари сақлаган ҳақиқат сирларини Хадичахонимдек билиш учун камда умримнинг яр-

мини сарфлашим керак эди. Хадичахоним эса уни сахийлик билан менинг тафаккуримга, шууримга қуярди.

Унинг овози ҳали ҳам қулоғимда. Ҳеч кимда йўқ эди унинг овози — қуюқ, тиниқ, салобатли жаранглаган ҳар бир сўзини нақ қўлда тутиб, кўз билан кўриб туриш мумкин эди... У сўзлар ҳамниша хизматда: нимани ифода қилса, шуни бажарар эди — мен у сўзларни ҳозир ҳам кўриб тургандайман, нақ ўзига ўхшаган ёрқин, аниқ, яхлит, босиқ. Ишонч туйғулари ёритиб турган маънога тигиз. Зотан, унинг маъносиз ҳаёт кечиришга, қандайдир ўткинчи бир нарсага сарфлашга ўзи айтгандай, вақти йўқ эди. «Менинг бунга вақтим йўқ» деса, унга ишонардингиз. Негаки, ўлчаниб берилган соатлар, кунлар энг чиройли бахтдай ўтишга шошилар эди.

Бизнинг суҳбатларимиз соатлари ҳар иккимизнинг бир-биримизга меҳр, аёл дардига тўла юракларимизни бўшатиб улгурмай ўтиб кетганини ё бирга бўлган кунимизга шом чўкканида ёки тунимиз тонгга уланганини кўрганимизда илиққина афсус билан: «Шунча вақт бўлибди-я, билмабмиз», деб тарқалишар эдик.

Мен ўша суҳбатларни хотирлайман ва кўз олдимда озода, ёниқ латофат ва донишмандлик мужассаами бўлган баркамол инсон туради. Унда ҳамма нарса табиий: қора ялтираш билан хиёл тўлқинланган сочларнинг турмакланиши, зулукдай қош, киприклардаги ўсманинг оқ юзига ярашиб турган жилваси, ҳамниша ўзига ёпишиб турган майин рангдаги кийимлар... жиддий суҳбатлари-

миздаги қатъий ҳаракатлар, муомала, мушоҳада, мунозаралар.

Мен ҳозир ҳам унинг азиз қиёфасини кўриб турибман: аёл бахти эркаламаган гўзал жувон, ёрқин истеъдодли арбоб, эзгу она!

Ҳа, эзгу она! У фақат биргина фарзандга она бўлди, лекин керак бўлиб қолса, бутун билими, шуҳрати, умри, орзуларини унинг бахти учун беришга тайёр. Қуюқ меҳр билан севди бу фарзандни.

Биз,— онамиз, салом-алиқдан кейин, табий, фарзандларни сўраймиз.

— Шавкат қалай?— деб сўрайман.

— Шавкатжонми?

Хижолатдан ёнаман, «Шавкатжон» дейиш керак эди.

— Шавкатжонми?— дурдай ёшлар оппоқ, таранг юзини ювиб, тўкилади.

— Нима бўлди, соғми?— деб қўрқиб сўрайман.

Оқ булутдай майин рўмолча билан ёшларни сурта-сурта кулиб дейди:

— Шукур, соғ, ҳамниша шундай, отини эшитсам ўзимни тутолмайман, атрофдагилардан уяламан. Шунча яхши кўраман уни. Бахтим ҳам, дардим ҳам—шу. Ишда бўламанми, мажлисларда бўламанми, эсимга тушса, шундай тўкилиб кетади бу ёш қурғур... Мен оналик қалбим билан ҳаммасига тушунаман. Бу оналик бахтининг тўлиб тошганидан, фарзанд келажаги ҳақидаги орзунинг буюклиги ва ташвишнинг эзгулигидан. Шавкатжоннинг бўйи билан онанинг кўнгли ўсар эди. Бизнинг шунча яхши кўришимизни билишармикан?— дерди, иккаламиз ҳам юрак дафтаримизни тўла очганимиздан кейин:

— Ҳзимиз ҳам шу ёшда билармидик?— дейман.

— Рост айтасиз, онам бечора менга меҳрибонлик қилаверсалар, бачканалик дердим, энди ўзим ҳам бачкана бўлиб қолдим чоғи!— дерди жиққа ёш кўзларини артиб.

Бу бачканалик эмас, буюклик эканини айтмаганимга ачинаман, лекин бу кўз ёшлар ҳаётга, келажакка, тақдирга лоқайд қарашни билмайдиган катта қалбнинг оддий тебраниши бўлгани учун ундан уялмаслик кераклигини айтганим эсимда. Юрак кўп нарсани сифдириб, аламни кўз ёши билан тошириб яшайди.

Республика Олий суди раиси бўлиб ишлаб юрганида бир жиноятчининг хотини беш бола-си билан унинг қабулига келганини, лекин эрини чиқариб беролмаслигини аёл тушунмаганини сўзлаганда ҳам кўзларида ёш бор эди. Кўз ёши — ҳамиша ҳам заифлик белгиси эмас. Мен унинг шодлик, ифтихордан, шогирдларнинг муваффақиятидан, республика ҳаётида, айниқса хотин-қизлар ҳаётида юз берган ёрқин муваффақиятлар ҳақида сўзлаганда ҳам бирдан қуюқ киприклар нам тортиб қолганини кўрганман, бу қувонч тошқини эди. Мен бу оққўнгил ва катта қалбли дўстим билан ифтихор қилар эдим, биз ҳаммамиз ифтихор қилар эдик. Шундай туғма истеъдодларга қанот бўлган совет тузумидан миннатдорлик туйғулари жўшар эди менинг томирларимда: зотан, истеъдодли одамлар ҳамиша туғилган, лекин шарт-шароит, ижтимоий тузум тақозоси билан улар намоен бўлмагани, айниқса, Хадичахонимга аниқ эди.

Ҳа, мен ифтихор қилар эдим: Тошкентдаги олий ўқув юртларининг катта-катта дарсхоналарида келажаkning кўплаб ҳуқуқшунослари унинг лекцияларини мароқ билан тинглардилар.

Ҳа, мен ифтихор қилар эдим, Тожикистон Давлат университетиде Давлат имтиҳон комиссиясининг раиси, Москвада бир диссертантга оппонент, Қоҳирада ўтаётган халқаро учрашувда совет мамлакатини вакили — барча-барчаси билан ифтихор қилар эдим.

Хотира! Менинг хотира қудуғини чуқур қазишимга заррача эҳтиёж йўқ. Хадичахоним ҳақидаги тасаввурларим тирик, нақ қўл билан тутиб кўз-кўз қилгудай, фақат тўлқиндай бир-бирини босиб келаётган, лекин мен учун бирдай азиз лавҳалар кўплигидан бирмунчаларини териш олиш керак, холос.

Ўзбекистон ССР Олий Совети сессиясида доклад қилди Хадичахоним, иккимиз ҳам депутат эдик. Муҳим масалалар юзасидан ўзига хос бурролик, принципиаллик билан оғир, мен севган қуюқ, ёқимли овоз билан сўзлади у. Унинг ҳар бир далили ҳақиқатдай вазмин ва ёрқин эди.

Мажлисдан кейин:

— Юринг бизникига! — деди Хадичахоним.

Мен раҳмат айтдим.

— Йўқ деманг, шеър ўқиб бераман, шеърлар ёзганман! — деди. Мен ҳайратда қолганимни сезиб: «Рост, чиндан» деди, унинг тиниқ юзларига гўё гулоб югурган, кўзлари хиёл хижолатдан пирпирар эди.

— Кетдик, албатта, ўқиймиз у шеърлар-

ни! — дедим ва энди уни ўзим эргаштириб кетдим унинг ҳовлисига.

Ҳар бир нарса эгасига ўхшайди деган бир ақида яшайди менинг тасаввуримда. Мана, ҳовли ҳам Хадичахонимнинг ўзига ўхшайди: саришта, ҳамиша сув сепилган ёлғизоёқ йўлкадан ўтиб борамиз. Бу кичик ҳовлида ҳамма нарса эгасининг таъбидан далолат беради: райҳон, жамбил, ўсма ва ҳамиша очилиб турадиган гуллар.

Мен шеърга шошиламан.

Катта хонада, катта столнинг қошида икки киши учун тузалган дастурхон олдидан кабинетга ўтамиз. Мен тезроқ шеърни талаб қиламан, у менинг шеърларимни қистайди.

— Менинг шоирлигим ўтмиш бўлиб қоладиган кўр尼亚пти, сизни тинглаймиз, — дейман. Кулишамиз.

— Кулмайсизми? — деди, катта ёзув столдан қоғозларни олатуриб.— Ҳеч кимга айтмайсиз!

— Зинҳор! — деб сўз бераман.

Хадичахоним ўқийди. Шеърлар жуда оз. Аввал ҳаммаси бўлиб уч мисрадан иборат шеърни тўрт бор қотиб-қотиб кулиб ўқиб беради, кейингиси беш сатр.

— Уҳ-ҳў, шоир бўлиб кетинг-эй!

— Нима, чиқмаяптими?

— Йўқ, нега? Олимлар маълум ёшга борганда шеър ёзадиган бўлса, шоирлар ўша ёшга борганда нима қилади?

— Нима, бошқа олим ҳам шеър ёзадими?— деб кула-кула сўрайди.

— Мен кўз касалликларининг машҳур профессори Филатовни билар эдим. Бир дostonини ўқиб берган эди. Янглишмасам, у Ис-

сиққўл ҳақида эди. Қори Ниёзий домла-чи? Ҳамза Ҳакимзодага бағишланган катта анжуманда шеър ўқидилар-ку.

— Ҳа, ҳа, эсимда, — деди ўсмали киприкларининг намини артиб, — лекин мен у кишидай ёза олмасам керак.

Мен ўйлаб қолдим: бу табиий эҳтиёж. Йирик кишилар маълум ёшга борганда билими, кузатувлари, ҳаёт тажрибалари шу қадар қуюқлашадикки, мияга сиғмай, юракка тигизлик қилиб қолади. Шеър эса — катта туйғу ва яхлит фикрларни қисқа, лўндагина ифода этишга, денгиз тўфонларининг қўпоровчи қудратини ихчам мисраларга қамрай олиш санъати. Улкан кишиларнинг донишмандлик чўққисида шеърга мурожаатларини шундай тушунаман. Лекин, бари бир, шеърхонлик вазни менинг елкамга ортилар эди.

— Тамом, бошқаси хотирамда йўқ! — дердим. Лекин сиёсий, фалсафий, ҳуқуқшуносликка оид, қат-қат китоблар тўла салобатли жавонлардан шеърий мажмуалар дарров топилар, шеърхонлик давом этар эди.

Бу хонада фақат шеър тинглашганмизмиди? . .

Ўзбек элининг шуҳратли фарзандларининг номи жаҳон қулоғига етди. Хадичахоним бу нотинч, гулғулали жаҳоннинг кўп мамлакатларида бўлди. Яхшидан из қолади деганларидек, мен ҳам у ерларда бўлганимда, ўша излар дарров ўзидан хабар берар эди.

Қоҳирада ёки Шри Ланкада бўлганимда, яқинда бу ерда совет олими Хадичахоним бўлганидан сўзлайдилар. Шри Ланкалик машҳур ёзувчи Викрама Сингха ёки бош ми-

нистр Бандранаикахоним ҳурмат билан тилга олади унинг номини.

Японияда совет халқининг дўстларидан бири — тилчи, адабиётшунос бир профессор Хадичахоним билан танишлигини, унинг ниҳоятда сермазмун, чуқур билим ва камёб ақлдан далолат берадиган суҳбати ҳақида ҳайрат ва ҳавас билан сўзлади.

— Янглишмасам, у сизнинг ватандошингиз.

— Ҳа-ҳа.

— Совет Осиёси жуда камолга етибди, мен академик Сулаймонова билан учрашувни сира унутмайман! — деди.

Совет Осиёсининг камоли умумсовет халқи камолотининг биргина жилоси.

Ғоят ардоқли, ҳурматли, иззатли бу қурдошимнинг кечириб бўлмас даражада ҳаётдан тез кетгани юрагимни қиймалайди. Қанча орзу ҳавасга, вазифа ва бурчга тўла яшолмаган умр, кўрилмаган шодликлари кетди унинг кўксига. Жаҳонда ҳамма нарсадан азиз ва севимли Шавкатжонга ўзи истаган бахтини беролмай кетди.

Ҳамма ҳам кетади бу дунёдан, лекин табиат шунча ҳусн ва тароват, шунча ақл ва заковат, шунча ҳуқуқ ва саодат бериб қўйиб, етдим деганда, йиқитиб кетиши катта бешафқатликдир.

Табиат қонунларининг ҳаммасини ўзгартиб бўлса эди, инсоният бутун фан-техника ютуқларининг ҳаммасини ҳаёт шаънига тўкиб бўлса ҳам, аввало бевақт ўлимни йўқ қилиб ташлар эди. . . Афсус!

Хадичахонимдек инсонга, дўстга алвидо дейиш нақадар оғир! Ўзбекистон Фанлар Ака-

демиясининг академиги, профессор, Ўзбекистон ССР Олий судининг раиси, йирик жамоат арбоби бўлмиш Хадичахон Сулаймоновага алвидо дейиш нақадар оғир! Сийрак истеъдод эгаси, заковатли, оқила дўстимизнинг меҳнат ва муваффақият тўла, интилиш ва орзуларнинг уйқусиз тунлари ва тантанаси тўла, ҳақиқатга, халққа, партияга покиза виждон билан қилинган хизмат тўла ҳаётига хотима қўйиш нақадар оғир!

Йўқ, бундай ҳаёт тўхтамайди! Хадичахоним барҳаёт!

Азиз дўстимиз, сизни биз яхши билар эдик, севар эдик, пок номингизни, ёрқин хотирангизни сизга бўлган меҳр ва ҳурматга тўлиқ юрагимизда сақлаймиз, сизнинг ҳамма вақт ойдин ишончга тўла орзу ниятларингиз фарзандингиз ҳаётида, аллақачон олимлар бўлиб қолган шогирдларингиз фаолиятида, сиз билан бирга хизмат қилган ҳамкасбларингиз ишида, фанимиз тараққиётида, халқимиз юрагида яшашда давом этади.

Сиз ҳаётсиз, азизамиз!

1966

ЁРҚИН ЙУЛДА

*Илк ўзбек совет ёзувчиси — устозим
Ойдин Собировага бағишлайман.*

О черк

1922 йилнинг баҳори... Таътилдан кечиб, бутун ёз ўқишга қарор қилган озод хотин-қизлар — дорилмуаллимотнинг қалдирғочлари шу кунларда синовдан ўтмоқда.

Маориф комиссарлигидан келган имтиҳон комиссияси кечадан бери ўзбек хотин-қизлари учун биринчи очилган мана шу билим ўчоғи—дорилмуаллимотда! Шунинг учун кечадан буён ён атрофдаги кампирлар таҳликада.

Нима учун бу ерга эркаклар кирадиган бўлиб қолди. Бир гап бор...

Паранжили икки хотин секин-секин юриб тўғри қизлар ўлтирган хона деразаси олдига келди. Узун стол орқасида ҳалиги эркаклар билан бир қаторда икки аёл ҳам — дорилмуаллимотнинг жонкуяр муаллималари, меҳрибон мураббиялари Зоҳида Бурнашова билан Шарифа опа ўлтирар эди.

Ҳалиги хотинларнинг капалаги учиб кетди.

— Ана, кўрдингизми? Бугун муаллими эркаклар пинжида ўлтирибди, эрта-индин бу қизлар битта-биттасини топиб олади,— деди титраб кампирлардан бири.

— Гапирманг,— деди иккинчиси,— қизлар парда орқасида ўлтирибди, тек турунг, гапларини эшитайлик...

Эркаклар олдидаги очикъ деразадан куз шабадаси қуёш илиқлигини олиб туради, имтиҳон олувчилар билан имтиҳон берувчилар ўртасига тутилган пардани — ёниб кул бўлишга маҳкум этилган асрлик асорат пардасини титратади. Кимнингдир қўнғироқдек, ёш товуши эшитилади. Ҳалиги икки паранжилик хотиннинг бутун вужуди кўз-қулоқ бўладию ўзлари дераза тагига ўтишади. Ғалати, ақлига сизмайдиған сўзларни эшитади.

Бу озод қизларнинг жарағли янги гаплари бу аёлларнинг тасаввурига ёт эди. Ўзи яшаган тўрт девордан ўзга ерни чимматсиз кўролмаган, дунёнинг кенглигини ўзи яшаган жойдан иборат деб билган бу аёлларга озод қизларнинг табнатдан, жамиятдан баҳслари тамом тушунилмас эди.

Ташқаридан кирган шамолдан ўртадаги парда ҳамон титрайди. Шамол ўзининг сўнги умрини кечираётган асорат пардасини бузиб ташламоқчи бўлади.

Зоҳида Бурнашова Собировани имтиҳонга чақиради. Қизларнинг энг ёши, жингала қопқора сочларини иккита қилиб ўриб орқасига ташлаган, туйғун кўзли қиз ўрнидан секин туриб, тўғрига қараб турди — ҳаяжондан ранги оппоқ оқариб, лаблари титрар, кўзларида қандайдир журъатсизлик акс этар эди.

— Бу бизнинг шонра қизимиз, ёзма журнализмнинг муҳаррири — деди Зоҳида опа комиссия аъзоларига.

Ҳовлидаги хотинлар ёпиқ дераза олдида боришди. Чимматларини бошлари ўта орқага ташлаб, қизнинг сўзларига қулоқ солишди.

— Қизиқ, ўзимизнинг тилимизда гапира-

япти-ку, нега англаб бўлмайди?— деди бириси.

— Мактаби ўргатган гаплар-да, ана татар муаллималар ўргатган, янги сўзлар, биз ўқи-маган бўлсак, қайдан билайлик!

Қанча-қанча янги гапларни эшитишди бу хотинлар, қизиғи шундаки, бу гапларнинг ҳаммасини ҳали ҳозир паранжида ўқиб юрган озод қизлар тилидан эшитишди.

Ёш совет ҳукумати қонулаштириб қўйган ҳуқуқларни большевиклар партияси, Ленин кўрсатмаларининг мана шу очиқ кўнгилли, ишчан, самимий аёллар — дорилмуаллимотнинг Зоҳида Бурнашовага ўхшаган коммунист ўқитувчилари тилидан эшитиб ўрганишди бу қизлар.

Бу қизлар — шундан кейингина ўзларини танидилар. Мана шу парталарда ўлтириб, ичкарининг асрлар бўйи хотин-қизлар оёқ-қўлини боғлаб ташлаган кишанларини бузиб чиқмай туриб ҳақиқий озодликка чиқиб бўлмайди, деган қатъий хулосага келдилар. Мана шу хулоса уларнинг курашларида йўл кўрсатди, шу курашларда жасорат бағишлади. Лекин бу йўлда катта тўғаноқ бўлган шариат ва урф-одатнинг илдизи ниҳоятда чуқур. Ҳали у бизнинг Урта Осиё халқлари, айниқса, хотин-қизлар устида ҳукмронлигини қўлдан бермаслик учун жон-жаҳди билан тиришади.

Майса каби кўтарилаётган қизлар: майли, тош каби таъналарни отганича отаберсинлар, биз унинг устидан босиб-янчиб ўтганимиз-ўтган, деб ўйлайди. Бу янгиликлар олдида чекинишга, йўқликка кетишга маҳкум бўлган эскиликнинг ўлим олдидаги талвасаси, улар

осонликча чекинадиларми? Бизнинг суръат билан ўсишимизни, катта кучга айланаётганимизни кўриб, ўз мавқеларини сақлаб қолиш учун бор кучлари билан курашадилар. Буларнинг ҳаммасига қарши курашиш керак. Давлатимиз ҳам, партиямиз ҳам шуларга қарши кураш олиб боради.

Озодлик туйғулари билан бахтиёр бўлган бу қизлар мана шунинг учун паранжини ҳам ҳис қилмайдилар, улар бугун бўлмаса — эрта, эрта бўлмаса — индин албатта, уни тамом олиб ташлаяжакларини биладилар. Бутун қиш бўйи зах инларида ётиб, илк баҳорни кўриб чиқиб, қуёшга ўзини солган қушча болалардек яйрайдилар, баҳордай янги ҳаётнинг бутун борлиқлари билан сезадилар. Ҳали ҳақиқий озодликка чиқмаган дугоналарини ўз сафларига чорлайдилар.

Уша Собирова — шоира қиз Манзура ҳамма ўртоқлари учун куйлайди — шеър ёзади. Дугоналарининг туйғуларини ҳали ўз уяларидан учиб чиқишга журъат қилолмаган ўртоқларига етказиш учун куйлайди. Уларга ўзининг кичик, дадил қўлларини узатади:

Келинг, ўртоқ, букун бирга байрам қилайлик,
Октябрнинг қўшиқларин бирга куйлайлик...

* * *

1923 йил. Бу сафар дорилмуаллимотнинг битиш имтиҳонини бераётган қизларнинг юзларида жиддият ва бахтиёрлик кўринади.

Уларнинг ҳаммаси очиқ. Ўзларини ўқитган муаллимлари ва маориф комитетидан

келган катта имтиҳон комиссияси аъзолари билан ўқувчилар ўртасида бултурги «асорат пардаси» ҳам йўқ. Ҳатто бу йил бир неча фанни эркак муаллимлар ўқитган. Эркакларнинг дорилмуаллимотга кирадиган бўлиб қолганидан ташвишга тушган аёллар ҳам, қатнаб-қатнаб, қизларнинг ардоқлаб, ўз оёқларидан қаридилар.

Бу суръат билан ўсиш, айниқса, бугун ҳамма қизларнинг ўзига жуда сезилди. Бу сезги уларнинг кўнгилларини кўтарди.

Имтиҳон тугагач, комиссия эшикдан чиқиши билан қизлар ўринларидан турдилар. Имтиҳон муваффақиятлари билан қизларнинг ҳар бирини табриклаб, муаллимлари ҳам дарсхонадан чиқишди. Зоҳида опа ўзида йўқ шод эди. Қизларнинг ҳаммасини бирдан бир даста гулдек қучоғига олди. Қизлар қадрдон муаллимларини, муаллимлар эса ўзларининг биринчи қалдирғочларини — эртанги муаллима қизларини табриклар эди.

Зоҳида опа Манзуранинг жингала сочларини силади:

— Мен жуда хурсанд бўлдим, лекин нега шеърингни ўқиб бермадинг. Улар жуда кутинган эди.

— Шу шеърни ҳам ўқийманми, ёмон ёзилган,— деди камтарин қиз.

— Эрта бу ерда сизларнинг битириш тантанангизни ўтказамиз, эрта хотинларга, индин эркакларга; битирувчилар номидан сен нутқ сўзлайсан,— деди Зоҳида опа.

— Нима дейман, қўйнинг опа, мен сўзломмайман. Робияхоним гапирсинлар.

Зоҳида опа ўз сўзида қаттиқ туриб олди:

— Йўқ, Манзура, сен гапирасан. Қайси

кунни менга айтиб берган гапларингнинг ҳаммасини сўзлаб берасан.

Зоҳида опа дарсхонадан чиқиб, ўқитувчилар бўлмасига кириб кетди.

Манзуранинг ингичка қошлари чимирилди. Унинг кўзларида чуқур хаёл қанотида сайр этаётгани яққол кўриниб турар эди.

Эртаси эрталабдан оналар, атрофдаги хотин-қизлар гурас-гурас бўлиб битирувчилар тўйига кела бошлашди. Қечагина бир бойнинг уйи бўлган мана шу катта боғда қизлар паранжисиз, қафасдан чиққан қушдек ҳамманинг кўзи олдида гул-гул ёниб юрадилар. Атрофдаги хотинлар пичирлашадилар, ҳаваслари келиб қарайдилар.

— Бу — совет шарқи тарихида биринчи маърифат тантаналаридан эди. Қанча курашлар эвазига етишилди бу тантанага...

Эртасига — эркаклар учун берилган тантанада Манзура Собир қизининг паранжи нчида сўзлаган нутқида мана шу сўзлар янгради: Озодлик, Биродарлик, Илм, Меҳнат. Бу нутқ эртасига бутун Тошкентга гап бўлиб кетди.

* * *

Оппоқ қорли, бир-бири устида тургандай кўринган уйлар орасидаги тор кўчадан худди отни итаргандай арава чиқиб келди. Аравакаш чол отнинг тизгинини тортди. Аравада ўлтирган аёл паранжидан кичик қўлчасини чиқариб олдинги зиҳини маҳкам ушлайди. От сирганиб мункиб кетса-я?

Икки қўлини жулдур қора чопонининг енгига тиқиб дарвоза олдида ўлтирган чол ҳам, дегрезнинг данғиллама ўймакорли дар-

возасидан чиқиб, босайми-босмайми деб кетаётган бой ҳам унга ўқрайиб-ўқрайиб қарайди. Ҳатто паранжида кетаётган аёл ҳам аравадагини кўриб, бошини кескин буриб қадамини тезлатади.

Еруғликнинг говни билмайдиган кучлари нақадар зўр.

Мана шу аравада тўғрига қараб ўлтириб кетаётган йўл-йўл паранжили қизни ким танймайди. Лекин ҳеч ким бирон марта бўлсин унинг юзини кўрдими? Лекин унинг анов кундаги сўзлаган оташин нутқини ким унутади?! У — делегат қиз, делегат хотин-қизларни ҳамма танийди.

Булут нақадар қуюқ бўлмасин, қуёш у яширмоқчи бўлган ҳамма нарсани намоён қилади. Тонг тун эмас. Ўлкада тонг, октябрь тонги отган эди.

Эски Тошкентнинг қинғир-қийшиқ кўчасидан чиққан ҳаммага таниш арава, катта йўлга тушиб, Тахтапул томонга бурилади. Унинг ягона йўловчиси ҳам энди қўлини паранжисининг ичига олади. У гўё ўзининг ёш кўксиёни тўлдирган ёрқин ҳислар тўлқинида тебрангандай аравада секин чайқалади. Пахталигининг кўкрагида медаль; «Ўзбек хотин-қизларининг биринчи пионери Манзура Собир қизига» деган сўзли медаль. У ҳали юзларини паранжи тўсаётган юзлаб дугоналарини ўқитишга кетяпти.

Арава ғилдираклари бир маромда ғилдираб мактабни яқинлаштиради.

«Нима учун биз хотин-қизларни шу қадар ҳақоратлайдилар. Наҳот, тоғ-тош, ўсимлик баҳраманд бўлган қуёшдан бизни маҳрум қиладилар? Нур кўрмаган ўсимлик ҳам ранг-

пар, нимжон бўлади», деб ўйлади Манзура.

Билим уйларининг эшиклари очилиши бизнинг ҳаётимиздаги энг катта янгилик. Лекин мана шу янгиликка дадил қадам ташловчилар ҳали кам... «Жуда кам,— деб ўйлайди муаллима.— Буни тушунтириш керак. Қандай қилиб тушунтирилади?»

Манзуранинг ёш юрагида аллақандай тўлқин, ҳаяжон кўзғалиб, кўз олдида эски ва ўзининг тасаввурига сиққан янги манзаралар саф тортиб ўта бошлайди — бу иккиси ўртасида кескин кураш давом этади. Унинг юрагида дам меҳр, дам ғазаб тўлқинлари. Бу, мана шу қиш тонгида асорат тоши вазифасини йўқотиб, суврати қолган паранжи ичида озодлик куйчисининг илк куйлари туғилиши эди. Бу ўзбек совет адабиётининг хотин-қизлардан биринчи кашшофи ижоди шаклланишининг ибтидоси эди.

* * *

1925 йил. Манзуранинг ўша даврда ўқимшли — оқ-қорани таниган кишиларидан бўлган амакиси Хадрадаги сартарошхонада соч олдириб ўтириб, газетадан кесиб олиб деворга ёпиштирилган сувратларга кўзи тушди-ю, имони учиб кетди. Ўзбекистонда нашр қилина бошлаган «Янги йўл» газетаси — хотин-қизлар газетаси чиқа бошлаганига бир йил тўлиши муносабати билан ўзининг ҳаваскор мухбир, ёзувчиларнинг сувратларини босиб чиқарган эди. Бу учта сувратнинг бири Манзура эканини дарров таниди.

«Бу қандай шармандагарчилик,— деб ўйлади у,— акамнинг қизини нима худо урди.

Ана, тагига отини ҳам ёзиб қўйибди» деб ўти аланга олди.

Амакиси уйга келиб бу ҳақда отасига айтганда Манзуранинг кўзига дунё бир нафасда остин-устин бўлиб кетгандек кўринди. Гўё ўзи билан ташқаридаги янги ҳаёт ўртасига қалин девор қўйилаётгандай бўлиб кетди. У қаттиқ ташвишга тушиб қолди.

Табиатан жуда оғир ва камгал, ҳеч қачон фарзандларига қўл кўтармаган, ҳатто қаттиқ гапирмаган Собир ака укасидан далил талаб қилди. Собир аканинг запти қаттиқлигини билган ука далил келтиришдан қўрқди. «Бу жуда ёмон натижа бериши турган гап. Акам тўнини тескари кияди», деб ўйлади у.

Собир ака ўз қарорини Манзурага шундай изҳор қилди:

— Шу юрганинг қиммат бўлса, бу қилиқни бас қил. Бўлмаса, ҳамма наъмани йиғиштирасан, ишни ҳам, кўчани ҳам.

Манзура ҳеч нарса демади. Кўзидан тўкилишга тайёр турган ёшларини отасидан яширди. Меҳрибон бувиси олдига кирдию бутун ўпкасини, алам ва дардини кампир этагига тўкди... Йиғлади...

Шу кеча кўкининг бутун юлдузлари унинг кўзида ботди, тунни бўйи ўйлади. Фақат аччиқ-аччиқ ўзини койиди:

«Нега суврат олаётганда қаршилиқ кўрсатмадим. Имага оляпсан, қаерга олиб борасан, деб сўрамабман. Нега энди газетада чиқаришади. Энди нима бўлади: мени уйга тиқиб қўйсалар нима қиламан. Шеър ёзмай, газетага қатнашмай бўладими? Талабаларим-чи? Уларни ким ўқитади. Робияхоним ҳам, Тожихон ҳам банд — ўзларининг дарс-

лари, ишлари бор. Ҳозир қанча янги мактаб очилди, қанча муаллим бўлса ҳам камлик қилади. Бундай вақтда мен уйга кириб олсам, яхши бўладими? Нима қиламан? Ёзмай бўладими? Мен қуш бўлмасамки, ёзда куйлаб, қишда ухласам...»

Манзура ёстиқдан бошини узмай ёш тўла кўзларини ойга тутди. Ой булут орқасида эди. Манзуранинг дарди дунёси яна қоронғи бўлиб кетди. Ана, булутнинг чеккаларидан нурдан уқа пайдо бўлди. Ой булутдан чиқди, нурдор мағрур оқди... Майда увада булутлар яна унинг юзини ёпмоқчи бўлди, ёполмади. Ой баралла ярқиради. Манзуранинг дили ёршиб бутун хаёли унинг кетидан оқди. Кўксини туйғулар тўлқинлатди, кўзлари завққа тўлиб ойни кузатди: осмонда ой эркин, ҳаммаёққа нур сочиб, мағрур сузар эди. «Нурдан кучли нарса йўқ, ёруғлик зулматни парчалайди», деб ўйлади хурсанд ва шу манзара, туйғуларни қоғоз бетига кўчирди. Сарлавҳасига «Ой» деб қўйди.

Манзура дарсини тамомлаб, тўғри хотин-қизлар клубига борди. У ерда ўртоқлари билан маслаҳатлашмоқчи, агар бир йўл тополмаса, албатта, Ўрта Осиё бюросига, хотин-қизлар шуъбасининг мудирини ҳузурига боришга қарор қилди.

Энди орқага қайтиш йўқ.

Оқила қизлар — Манзуранинг ўртоқлари довдираб қолмади. Ўзларининг кичик дўстлари — севимли шоираларини ҳимояга олишди. У ўзининг кечаги ёзган шеърини ўқиб берган эди. Қизлар дарров унга Ойдин деб тахаллус қўйиб бердилар.

Икки кундан кейин Манзуранинг ўртоқ-

лари — бир даста озод қиз-жувонлар «Янги йўл»нинг навбатдаги сонини унинг уйига олиб келиб қувона-қувона «Янги шоира» чиққанини хабар қилиб, қутлаб кетдилар...

* * *

Шу йилнинг март ойида Ойдин ҳаётида катта воқеа юз берди. Эски шаҳардаги янги очилган ишчилар клубида Ойдиннинг «Янгиликка қадам» номли пьесаси саҳнага қўйилди. Бу фақат ёш Ойдиннинггина эмас, балки ўзбек хотин-қизларининг янгиликка ташлаган яна бир дадил қадамлари эди. Бу — ёш ўзбек совет адабиётида хотин-қизлар қалами билан яратилган биринчи пьеса.

Ҳали паранжини ташламаган дугоналарини озодликка чақириб, (озодликни Ойдин хотинларни иқтисодий қарамликдан қутқариш ва илмли қилишдан иборат деб тушунар эди) ёзган бу пьесасида ўша ўзи яшаётган ҳаётни борлигича, ўзининг тушунчаси сиғдира олганча акс эттирган эди.

Бу пьесадаги қаҳрамон вакила Ойдиннинг худди ўзи. Ойдин бу вақтда хотин-қизлар ўртасида ишлаш бўлимининг маориф союзидан сайланган вакили эди. У ўз киссасида қизил муқовали китобча — «Вакила карточкаси»ни олиб юрар эди. Унда ёзилган муҳим сўзларни амалга татиқ қилиш учун тинмас эди, мактабда дарсни тамомлаб, хотин-қизлар клубига, клубдан вакилалар мажлисига, хонадонларга чопарди.

Пьесани биринчи ўқиган дугоналари ҳам шундай дейишди: «Вакила Ойдиннинг ўзи, ўзи ҳам шундай қилади».

«Тўрт девор ичида заъфарон бўлиб ўтириш ёки бой қўлида чўри бўлиб ишлашни бас қилинг», дейди вакила «Янги қадамлар»-да.

«Ёш умрингизни бекорга ўтказманг, ўзингиз ва ўзингизга ўхшаган эзилган, қоронғида қолган мазлумалар учун ишланг», деб ёзади.

«Янгиликка қадам» кетма-кет икки мартаба нашр қилинган. Шу муносабат билан Урта Осиё бюроси хотин-қизлар шуъбасининг мудирлари келиб, хотин-қизлар клубида «Янги йўл» газетаси ўрнига «Янгиликка қадам» номли журнал чиқа бошлади. Шуъбанинг мудирлари Ойдинни шу ерда ишлашга кўндирди. Ва ўқишни давом эттиришга маслаҳат берди. Бу таклифни Ойдин жон-дили билан қабул қилди. «Рус тилини ўрганиш керак, бусиз жуда қийин», деб ўйлади Ойдин. Шунинг учун Урта Осиё рабфагига кириб ўқий бошлади. У ерда ҳамма дарсларнинг рус тилида борилиши Ойдинни айниқса қизиқтирди. «Қийналиб бўлса ҳам, тилни ўрганиб олам!» деб ўйлади у.

Ойдин чарчашни биладими, ҳар кун унга бир янгиликдан хабар беради, ҳар эшитган сўзи янгилик. Муаллималар тайёрлов курсидаги дарси-чи? Республика муаллимлари нақадар чанқоқ, журналда ишлаш ниҳоятда мароқли. Ўқиш унинг кўзига дунёни борган сари кенгроқ кўрсатади. Жамоат иши, вакиллик вазифаси — бундан шарафли иш борми?

— «Эскиликка қарши ҳужум — «ҳужум»-нинг мевалари кундан-кунга мўл ва гўзал. Кетма-кет очилаётган хотин-қиз артеллари,

турли-туман чеварларни ўзининг ёрқин ва жўшқин меҳнат қучоғига тортади. Ҳужумнинг жўшқин оқимини четга сураётган, мағлуб этаётган душман яна қутуради.

Қизлар бу кун «Ордона қолсин, қайтиб бошимга олмайман» деб паранжини ташлаб, чимматсиз қуёшга тўғри боқиб, уйига кетган ўртоқларининг эртаси сўйилган ёки қудуққа ташланганини билиб қолади. Ўтнинг кичигини бўрон дарров ўчириб кетади. Агар ўт катта бўлса-чи, бўрон унга авж беради, у ловиллаб кетади. Бу қурбонлар, бу «Ҳужум» фаолларининг муқаддас юрагидаги ғазаб ўтини ловиллатиб юборади. Бир қурбон аёл жасади устида ўнларча аёл паранжисини ўтга ташлаб, унинг ишини давом эттиришга онт ичди...

Ойдин — катта оқим тўлқинида бир ирмоқ. Лекин ҳали ўзининг бошидан босиб ётган юкдан қандай қилиб қутулса экан?... Мен бари бир озодман, овозим, куйларим, шеърларим озод, — дейди ва ҳали тутқун ўртоқларига қараб хитоб қилади:

Қара, гулим, йўлинг оқ,
Кўзинг оч, атрофга боқ.
Ҳужум сўзин дилга тақ,
Паранжини ўтга ёқ

* * *

Москва! Бизнинг эркимиз, иродамиз ва қароримиз Москва, кўз нуримиз Москва! Бизнинг озодлигимиз Ленин номи билан чамбарчас боғлиқ. У бизни асрлик мудроқликдан уйғотди. Тақдиримиз ва руҳимиз озод бўлгач, биз ҳам ўзимизда прода борлигини сездик.

Ойдин эрк қуёши кўтарилган Москвани ҳали ўз кўзи билан кўргани йўқ. Лекин уни ёш оташин қалби билан сезади. Бутун вужуди билан унга интилади. Бу инқилоб бешиги Қизил Москва ҳақида ўзининг илк шеърларини ёзади. Узоқ қиш кечалари, илҳомбахш баҳор оқшомлари дарча олдида ўтириб хаёл сураркан, унинг фикри Москвага чўзилади. Ўз кўзини ёритган нур унинг хаёлини тўғри Москва билан улайди. Шунда у Москвани қуёш деб атайди...

1927 йилнинг март ойи. Маориф ходимлари касаба союзининг Бутуниттифоқ олтинчи съезди вакилларида бир гуруҳи Қизил майдонда тизилган сафда улуғвор сукутда доҳий мақбарасига қараб силжийди. Булар сафида Ойдин ҳам бор. У мароқ билан кўркам арчаларга қарайди. Бунақа арчаларни у биринчи бор кўрмоқда. Қор ўйнаб-ўйнаб унинг иссиқ юзларига тушиб эриб кетади. Юраги гуп-гуп уради. Мақбарага яқинлашган сари унинг ҳаяжони ошади. Гўё ҳозир доҳий Ленинни тирик кўрадио ўзбек хотин-қизларидан салом топширади. Ҳамма учун бутун қалбида унга ташаккурини айтади. У айтажак гапларини иншо эта-эта мақбарага яқинлашиб қолади.

Мармар зиналардан юриб, тушаётганлар сафида ичкарига кирар экан, озод ўзбек қизининг юраги, бутун вужуди пролетар инқилобининг доҳийси Ленин руҳига, улуғ инсонга саломга келади...

Ойдин кун бўйи делегатлар билан тарих музейида экскурсияда бўлди. Съезд давомида Тожикистон, Туркменистон, Қозоғистон ва бошқа республикалардан келган вакила-

лар билан танишиб, дўстлашиб кетди. Буларнинг ҳаммаси ҳам эркин, Ойдинга ўхшаган бахтиёр қизлар.

Нақадар дунё кенг ва ранг-баранг. Нақадар гўзал. Москванинг жўшқин ҳаёти, кўкка бош чўзган салобатли биноларига қараб ўзини ҳам ўсиб кетгандек ҳис қилади.

Рус тилини билмайди. Лекин съездда айтилаётган гапларнинг ҳаммаси гўё унга таниш, тушунарли эди.

Москва, сен берган ҳаётни биз сезмаслигимиз, англамаслигимиз мумкинми?!

«Дадажон!

Мен Москвага Сизга билдирмай кетганим учун узр сўрайман. Юбормай қўйишингиздан қўрқиб, беодоблик бўлса ҳам шундай қилдим. Мени вакил қилиб сайладилар. Мен ҳам учгандек келдим. Вакил қилиб сайлаганларидан кейин келмаслик мумкинми? Келганимдан жуда-жуда хурсандман.

Дадажон! Мени кечиринг. Мен паранжимни ташладим. Бу ердаги хотин-қизларнинг биронтаси ҳам паранжи ёпинмайди. Ҳаммаси эркин. Эркин юриш нақадар яхши. Дадажон, сиз паранжи ёпиниб юриш оғир эканлигини билмайсиз. Чунки сиз уни ёпинмагансиз. Биз хотин-қизларнинг гуноҳимиз нима? Мен билан келган ўртоқларим ҳам паранжисини ташлади, ҳеч қайсимиз энди ёпинмаймиз. То-жик қизлари ҳам шундай қилишди. Биз ҳаммамиз энди уйимизга боргач, сира ёпинмасликка аҳд қилдик... Аҳдни бузиш мумкинми?

Дадажон! Бугун бўлмаса эрта, қолганлари ҳам буни итқитиб ташлашади. Очиқ юриб ишим, ўқишимни давом эттиришимга кўнсангиз, бораман, бўлмаса шу ерда... Дадажон,

Сиздан, меҳрибон бувимдан, ўртоқларимдан узоқда яшаш жуда оғир, лекин қандай қилай, мен аҳдимдан, тушган йўлимдан қайтолмайман».

Бу мактубни Ойдин зўр ҳаяжон ва кўз ёшлари билан ёзди. Бу сўзлар унинг севимли отаси қалбига қандай оғир ботишини биларди. Бордию келма деб ёзсалар нима бўлади? Бувиси, гўдакликдан тарбия қилиб ўстирган бувиси қандай чидайди. Ўзи қандай чидайди? Нима бўлса — бўлди,— деб ўйларди у,— энди орқага қайтиш йўқ...

Энди кет, келма, паранжи,
Мангу кўрмайман сени.
Қул қилиб йўқ айлагайман
Сен, заҳарлик пардани...

* * *

Ойдинни Тошкентда ўртоқлари кутиб олди. У буларни кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди. Қувона-қувона боши очик, гул-гул ёниб, соғинч тўла дилида қўрқувсиз ҳаяжон билан таниш эгри-бугри кўчалардан ўтиб кетар экан, Москва таассуротларини чанқоқлик билан тинглаётган ўртоқларига сўзлай-сўзлай ўз кўчасига қайрилди. Соғинч ва муҳаббат тўла юраги гупиллаб уриб кетди — севимли ота билан кўришишга шошилди, қадамини тезлатди... Лекин, лекин мачит имоми ортидан туриб озод қизлардан юзини терс буриб кетганлар ичида отасини ҳам кўриб бошидан қайноқ сув қуйилгандек бўлдию бутун қувончи ичига тушди.

— Вой ўлмасам, дадам-а,— деди ва тўх-

таб қолди. Буни кўрган ўртоқларидан бири:

— Хафа бўлманг, Ойдин, бизни ҳам шунақа қарши оладилар, биздан ҳам юз ўгирдилар, биз парво қилмаймиз. Бориб-бориб ўрганиб кетадилар,— деди.

— Парво қилмай бўладими,— деди ҳайрон,— ўзлари рухсат бердилар-ку, эрта яна паранжини ёпинасан деб туриб олсалар, шундан қўрқаман.

— Йўқ, энди ёпинмайсиз. Биз ҳам шундай қиламиз,— деди Робияхон.

Ойдин ўзи ўйлаганини дўстларининг энг каттаси Робияхоним сўйлаганидан тетикланди. Тез-тез қадамлар билан бошини мағрур кўтариб мачит олдида ўтиб, ҳовлига кирди. Уни ҳовли ўртасида севимли бувиси, онаси ўрнига тутган меҳрибон бувиси қулочини кенг ёзиб қарши олди. Кампирнинг айланиб-ўргилишидан, оналик меҳридан Ойдиннинг дили ҳам, ҳовли ҳам нурга тўлгандай эди.

«Демак, уйда унча катта гап бўлиб ўтмаган, отам, маҳалла-руҳонийлари олдида йўлига шундай қилган, шекилли», деб ўйлади у.

* * *

Самарқанддаги қайноқ ҳаёт Ойдинни ўзининг жўшқин ва жонли тўлқинига олди.

У Самарқанд таълим-тарбия институтига борганда дорилмуаллимотни бирга битирган ўртоқларини учратиб севинчига сиғмай кетди. Ойдин энди — институтнинг ижтимоий-иқтисодий факультети талабаси. Ҳамма вақтдагидай жон-дили билан ўқишга берилган. У ўз бахтиёрлигини ҳис қилиб яйраб яшайди. У ўртоқлари билан ўтирганда доим дорил-

муаллимотда ўтган ажойиб дамларини хотирлашади, ўқитувчилари Зоҳида опани миннатдорлик билан тилга олишади.

Бу ердаги ҳаёт бутунлай бошқача: жўшқин озодликнинг ёрқин оғуши. Ҳозир Тошкентда дорилмуаллимотда ўқиётган қизлар ҳам паранжида ўтирмайдилар. Илм билан жаҳолат ўртасидаги парда аллақачон куйиб кул бўлган.

Мана, уч-тўрт йил ичида шунча олға кетишди. Ҳали шундай кунлар келадики, тезроқ, тезроқ келсин ўша кунлар...

Бир дарсхонада йигит-қизлар қатор ўтириб сабоқ олади, бунда ҳар миллатнинг қизи бор. Ҳамма гўё бир ота-онанинг болаларидай иноқ. Ўқиш, ижод қилиш, бахтиёр яшаш учун ҳамма шароит муҳайё. Бу имкониятларнинг манбаи қаердалигини қизлар жуда яхши биладилар.

Бу имкониятларнинг ижодкори Москвани ҳам, доҳий Ленинни ҳам Ойдин Собирова ва Лазокат Орифхоновалар ўз кўзлари билан кўриб келганлар. Бу ўзгаришларнинг ҳам коммунист фирқаси раҳбарлигида бўлаётганини маърифат ёритган шуурлари билан ҳис қилиб қоладилар. Мана шу ҳислар кўксига сигмай кетганда Ойдин куйлайди, кўҳна Самарқандга тун салқини чўкиб ётоқдаги ўртоқлари уйқуга кетганда, илҳом билан тўлиб-тошиб ўйларини шеърга солади, шуларга жон бергудай бўлади:

Айланаман шўролар,
Ишчи-деҳқон отаси,
Мазлумларга йўл очган
Коммунистлар фирқаси.

Қизлар ўқиб ўйнайди
Паранжилар куйганда.
Душманимиз йиғлайди
Ишчи-деҳқон кулганда...

Тунда ёзилган бу шеър эрталаб шу вақтда институтда ўқиб юрган шоирлар Уйғун ва Ҳамид Олимжоннинг муҳокамасига ташланади. Нақадар самимий, ижодий дўстлик. Ўқийдилар, биргалашиб муҳокама қиладилар, маслаҳатлашадилар. Мана, Ҳамид Олимжон ўзи ишлаб юрган газета «Зарафшон ҳақиқати» саҳифасида бостириб чиқиш учун шеърни кўчиртириб олади, эртаси шу шеър босилган газетани олиб келиб Ойдин онасини табриклайди, ўзи ҳам биргалашиб қувонади. Энди ўз шоирлари бўлиб топилган Ойдиннинг янги шеърини газета ҳам кута бошлади. Ҳамид Олимжон, Уйғун каби шоирлар билан улар рус классиклари асарларини ҳам бирга ўтириб ўқишади. Горькийнинг «Она» романи, Лермонтов шеърлари, Пушкиннинг прозаси ана шундай ўқилди. Китобларни зўр иштиёқ билан тинглашади. Тинглаганда ҳам бу ёзувчиларнинг ижодига зўр муҳаббат билан тинглайдилар, улардан ўрганадилар. Бу асарларнинг ҳар бири Ойдин кўзи олдида янги бир дунё очгандай бўлади. Ҳамид Олимжон, Уйғун билан чуқур дўстлик, бир умрлик ҳамкорлик самимий ҳурмат туйғулари билан суғорилган эди. Унинг замон билан ҳамоҳанг тетик овози борган сари кенгайиб ёйила бошлагани балки, шу туфайли ҳамдир. Энди шоира Ойдин тобора жасорат билан куйлай берди. Бошига қизил дурра ўраб станокларни бошқараётган

турсунойчилар — биринчи ишчиларнинг хаёл-ларисидаги янгиликлар, янги муносабатларни шеърга солади.

Озодлик мавзуи — Ойдин ижодида энди асосий йўналишга айлана борди.

Ҳилпираб учса,
Меҳнатни қучса,
Чириб хурофот
Йўқликка кўчса,
Мен нега кулмай?—

деб севинчлари ичига сиғмай, озодлик байрами — 8 мартга пешвоз чиқади. Бошқа бир шеърида эса бир қиз ўз-ўзига — озод ўзбек қизига совет ҳукумати кўтарган минбардан туриб:

«Менинг байрамим — 8 март. Бу хурофот ва ёвузликларга ўт қўядиган пролетар хотин-қизларининг байрамидир», дейди. Ойдиннинг шеърлари фақат мазмун жиҳатидан эмас, бадий томондан ҳам тўқислаша борди. Унинг бир шеърида бир қизга онаси игна билан қудуқ қазигандай дўппи тикиб, бўйин-тумор ва чўлпиларни ҳавас билан олиб беради. Шоира қиз севинчини шундай чиройли ифодалайди:

Шилдир-шилдир бўйинтумор
Шилдирайди жилгадай.

Унинг шеърлари қаҳрамонларидан бири:

«Қип-қизил менинг
Эркин рўмолчам.

Сочларимга таққан чўлпи
Гўё бахтим
Тўлғанади белимда,
Қувончлари дилимда».

Ҳаммаёқда уйғониш, ўсиш, кўтарилиш.
Ҳамма ерда баҳор, шеър уфуради. Бу нафас-
ни куйламаса, шоирнинг юраги чидайдими?
Шунинг учун Ойдин дам олиш кунлари тонг-
да ўртоқларини қишлоққа бошлайди.

«Бўлинг, қуёш соч таради,
Нур қўйнида ҳар бурчак»,—

дея узоқ-узоқ қишлоқларга сафарга отланар
экан, аравакаш йигитни тезроқ далага, бах-
мал адирларга ундайди. Баҳорнинг ранг-ба-
ранг бўёқлари унинг тасаввурини бойитади:

Ҳайданг отни, учиб етсин
Биз кўзлаган қишлоққа...
...У қишлоқнинг барча ери
Колхозларга қўшилмиш,
Йигит-қизнинг меҳнатида
Яшил гўза қулф урмиш.
Замзамали сой бўйида
Қизлар мажлис қуради,
Чилвир сочлар маҳкам боғлиқ,
Тракторлар суради.

Шаҳардан қишлоққа кириб келган қизлар
адирлардан кўзларини олмайди. Ариқлардаги
сувлар уларга аллақандай оҳанглар шивирла-
гандай бўлади. Колхозлашиб — ҳамма бирла-
шиб кўп хирмон-хирмон оқ олтин етиштирган
даланинг бир томонида кенг ҳосил учун ер
тайёрланмоқда. Иккинчи томонида эса уруғ

сепилмоқда. Ҳалиги сой бўйидаги колхозчи қизлар — эрлар билан тенг ҳуқуқли эркин меҳнат қилаётган ҳур қизлар ўринларидан туриб келиб, шаҳардан келган дугоналарини қарши оладилар. Қизлар ўз меҳнатлари ғалабасини гапирдилар.

Бу қишлоқдаги гуркираб ўсаётган ҳаёт Ойдинга ошно. У бу ердаги меҳнаткашларнинг ўз кишиси. Пешонасини танғиб яллани янгра-тиб ер чопаётган йигитлар ҳам, сочини бошига маҳкам боғлаб олиб, далада ишлаётган хотин-қизлар ҳам Ойдиндай ўқиб, саводларини чиқардилар.

Партиямиз ва шўролар «битсин саводсизлик», деб шиор ташлади. Бу шиорни амалга ошириш учун сафарбар этилганларнинг сафида боришни комсомол ва студентлар ўзларига шараф деб билдилар. Шулар қаторида Ойдин ҳам бор эди. Энди бу қизлар ўзларининг муаллималарига колхоз далаларини кўрсатадилар, бир вақтлар бир қулоқнинг сира тўймас омборига бор ҳосилини тўкиб келган бепоён далани кўрсатиб — бу янги ҳақиқий эгалари бўлган қизлар сўзлайдилар:

«Ҳозир бунда биз яшаймиз,
Эркин меҳнат бизники.
Мана, кўркам клуб — мактаб,
Маданият бизники.
Тракторда ер ҳайдаймиз,
Сеялкада сепамиз.
Социализм олий мақсад,
Тездан бориб етамиз.
Ҳали кўпдир янгиликлар,
Барин кўриб биласиз.
Қишлоқларда янги ҳаёт
Қурилишин сезасиз».

Ойдин қизларнинг бу ҳикоясини эшитар экан, унинг тасвирига ранг қидириб ҳаяжонланади.

Большевик кўлами яшнаб ётган Зарафшон водийсининг қудрати, гўзаллиги унинг юрагига, фикрига тобора чуқурроқ кирди боради.

«Нақадар чиройли кўклам. Бу кўкламда чаппор уриб ишлаётган қизлар илгари ким эди-ю, ҳозир ким бўлиб кетди. Энди булар меҳнат қилиб чарчайдими? Эзилганларнинг энг эзилгани бўлган бу хотин-қизлар энди бутун халқ билан олий мақсад — социализм қуришга киришганлар» деб ўйлайди ва доҳий Лениннинг Шарқ хотин-қизлари вакиллари-ни қабул қилганларида айтган ҳалиги сўзларини эпиграф қилиб қўйиб шеър ёзади. У шеър:

«Машинанинг рулида
Очиқ юзли чаққон қиз»

каби унинг сатрларидан жой олади.

«Биз комсомол меҳнатқаш
Озод юртнинг қизимиз.
Ленинизм йўли эрур
Бизнинг ёрқин йўлимиз».

Шоира Ойдин шу қизларнинг «Қизил маржон» тизимида ўзи ҳам борлигидан беҳад хурсанд.

* * *

Бу сафар Ойдинни Собир аканинг ўзи — унинг бир гуруҳ ўртоқлари билан чиқиб кутиб олди. Бу вақт Ойдин педакадемияни битириб, аспирантурада ўқир эди. Марказ-комнинг Ўзбекистон Давлат нашриёти ишини

йўлга қўйиш ҳақидаги қарорига асосан юборилганлар қаторида Ойдин Собирова ҳам бор эди.

Тошкентга бундан бир йил илгари келиб кетган бўлса ҳам, шаҳар унинг кўзига жуда ўзгариб кетгандек туюлди.

Ойдин келган куннинг эртасиёқ нашриёт ишини бошлаб юборди. Нашриётда уни катта шодлик кутар эди. Биринчи шеърлар тўпламининг корректураси келган эди. «Тонг қўшиғи». Бу Ўзбекистон давлат нашриёти тарихида хотин-қизлар номи билан чиқаётган биринчи шеърлар мажмуаси эди.

Орадан сал ўтмай, «Тонг қўшиғи» республиканинг маърифат кўзларини мунаввар қилган қизлар қўлига бориб етди.

Нашриётда иш кўп. Унинг салмоғи, айниқса, Ойдин кўзига катта. «Қитоб чиқариш ҳазилакам ишми, адабиёт — кишиларни тарбиялаш воситаси, бу ерда ўтирган ҳар бир кишининг вазифаси, китоб сифатли, яхши безатилган, ўз вазифасини аъло даражада адо этадиган бўлиб чиқиши зарур», деб ўйлайди. Бу фикр унга кечалари уйқу бермай, қўл-ёзмалар устида мутолаа қилдиради. Бу қўл-ёзмалар ичида тажрибали, атоқли ёзувчиларнинг ҳам, энди қўлига қалам олган ёшларнинг ҳам тўпламлари бор. Қўл-ёзма устида ишлар экан, ҳамма вақт китобхон — энди саводга ўрганган совет китобхони унинг кўз олдига чанқаб-чанқаб китоб кутаётгани гавдаланади.

— Бўлим режасини рус классик ва ҳозирги замон ёзувчиларининг энг яхши асарларидан таржима қилиш ҳисобига бойитиш керак. Бу билан биз бир томондан халқимизни буюк

адабиёт намояндалари асарлари билан таништирган бўламиз. Иккинчи томондан, ўзбек адабиёти хазинасини асл дурдоналар билан бойитган бўламиз. Бу, сўзсиз, бизнинг адабиётимизнинг ривожига таъсир кўрсатади,— деди нашриётда бўлиб ўтган мажлисларнинг бирида. Нашриёт планига Лев Толстой, Максим Горький, Маяковский ва Шолоховларнинг асарларини киритишни таклиф қилди.

Ойдин бу масъулиятли вазифани бутун ғайрат ва фаолиятини бериб ишлади. Нашриёт атрофига янги кучларни — бу вақтда Самарқанд педагогикасини тамомлаб Тошкентга келган Уйғун ва Ҳамид Олимжонларни жалб этди. Улар иштироки билан муҳокама ўтказди. Шулар билан бирликда мафкура майдонининг мана шу шахобчасини мустаҳкамлаш учун жон куйдирдилар. Ёшлар билан ишлашни йўлга қўйиш, янги кадрлар етиштириш ҳақида ўйлайдилар. Биргалашиб иш олиб борадилар.

Тошкентдаги қайноқ адабий ҳаётнинг жўшқин оқимидан Ойдиннинг ҳам ижоди ўз мавжларини кўрсатиб бораётганини кўриб, ҳамма қувонади.

Бир куни нашриётдан чиқиб, Тошкентнинг Карл Маркс кўчасидан кетаётган эди, Ойдин китоб магазинидан икки қиз ва бир йигит чиққанини кўрди. Уччасининг қўлида китоб. Ойдин дарров ўзининг «Чечан қўллар»ини, таниди, юраги гупиллаб кетди, ҳатто шу камтарин шоиранинг юрагини шуҳратнинг иссиқ еллари елпиб кетдию шуни мен ёзганман, қалай маъқулми? Қаери ёмон, ёки ҳаммаси беҳуда гапми? — дегиси келди. Лекин индамай

улар орқасидан кетди. Комсомол кийимидаги, сочларини қисқа қилиб кесган қиз китобнинг бир ерини очиб ўртоғига ўқиди:

«Қизил аскар чопонига
Пахта солиб бўлмайди.
Емғир ва қор ёққанида
Уни кийиб бўлмайди».

Ўзининг бу сўзлари алоҳида жаранг касб қилиб, Ойдинни ҳаяжонлантиради. У бенхтиёр табассум қилди. Худди шу орада иккинчи бир қиз деди: эсингда борми, қандай бир шоир:

«Қизил аскар чопонига
Пахта солиб тепчинглар»,—

деб ёзган эди. Ўшанга яхшилаб берилган жавоб,— деди.

Ижодкор учун бундан ҳам катта мукофот бормикан! Инқилоб хиёбонига етиб қолганда ҳалиги қизлар шу ердаги катта бино олдида турган бир тўда йигит-қизлар гурунгига қўшилиб кетди. Шу гурунгдаги қизлардан бирини Самарқанд «Ҳужум» фабрикасида учратгани бир қизга ўхшатгани учун Ойдиннинг хаёли ўшанга кўчди, хаёллар бешигида йўлида давом этди.

* * *

Зумрад. «Ҳужум» фабрикасининг инженер қизи Зумрад, бахти тонгдай кулган, озод, ишчан Қодир қизи Зумрад Ойдиннинг кўз олди-

дан кетмай қолди. У шоирнинг юрагини безовта қилади, сатрларга киришни хоҳлайди: Ойдиннинг ижоди ҳам қалбидай очиқ.

Машиналарни бошқарган Зумрад — Ойдиннинг илк ёзаётган ҳикоясининг қаҳрамони бўлди. Ҳикояда Ойдин фабрикага оддий ишчи бўлиб кирган Зумраднинг ишлаб, ўқиб, инженер даражасигача кўтарилганини бадиий образларда самимий тасвирлайди.

Китобхонлар томонидан яхши қабул қилинган бу ҳикоя ўзбек адабиётига ўз орқасидан эргашган дугоналари ҳақидаги ҳикоялар тизимини, очерклар дастасини олиб кирди. Кейинчалик бу ҳикояларни тўплаб, «Қизларжон» деб ном қўйди. Бу китоб ҳам «Чақалоққа чакмонча» номли ҳикоялар тўпламидай қўлдан-қўлга ўтиб кетди.

Ойдин ҳамма вақт ёзди. Ёзиш билан бирга нашриётдаги ишини ҳам давом эттирди. Ойдин нашриётда тўла беш йил ишлади. Сўнг-ра ёзувчилар союзида ишлашга тўғри келди. «Партия мени шу ерга лойиқ кўрар экан, ишлайман. Лекин уддасидан чиқа олармиканман, ўргатарлар, ёрдам берарлар», деди ўртоқларига. Уни Ўзбекистон Совет Ёзувчилари союзи президиумининг секретари қилиб тайинладилар.

Ойдин ҳамма вақтдагидай бу ерда кадр тайёрлаш даражасига жуда катта аҳамият берди. Зўр бериб ёшлар билан ишлади. «Ҳамма нарсани кадрлар ҳал қилади», деди ўртоқ Сталин. Социализм қураётган буюк халқнинг адабиётига ҳам кадрлар керак, келажакдаги машҳур ёзувчилар — ҳозир қўлига қалам олиб, машқ қилаётган мана шу ёшлардан ўсиб чиқади. Бу ёшларнинг баъзилари заводлар-

нинг цехларида ишларини тамомлаб ўзларининг шеърлари ёки ҳикояларини кўтариб ёзувчилар союзига келади. Бошқа бирлари техникум ва бошқа ўқув юртларидан шу ерга келадилар-да, Ойдин опанинг олдида соатларча ўтириб, ўз асарларига маслаҳат оладилар.

Ойдин учун ҳаммадан қувонарлиси шуки, бу келаётганлар ичида қизлар кўрина бошлади. Булар ҳозир техникумларда ўқийдилар — ёзувчи бўлишни истайман, мен ҳам ёзувчи бўлармиканман, Ойдин опа, дейди бири ва худди ҳозир Ойдин опа, албатта бўласан, деса олам гулистон. У катта ёзувчи бўлиб кетаётгандай кўзларини Ойдин опага умид билан тикади. Ойдин опага бу туйғулар — ёш ҳаваскор юракнинг бу хил ўти таниш. У ҳалиги қиз ёзган шеърни диққат билан ўқиб чиқади-да: «Албатта ёзувчи бўласан», дейди. Бу сўзларни эшитган қиз юрагининг қинидан чиқиб кетишидан қўрққандай чап қўли билан босади, умид ва келажакдаги шараф туйғулари уни бир нафас аллалайди. Ойдин давом этади. Лекин ёзувчи бўлиш учун жуда-жуда кўп ўқиш керак. Турмушни ўрганиш керак, синглим, ниҳоятда қунт билан ҳар бир ёзилган асарнинг ҳар бир сатри устида ишлаш керак. «Айтаберинг, яна нима керак, ҳаммасини қиламан, ҳаммасига тайёрман», дейди дилида ҳалиги ёш қиз. Ўзи бутун вужуди билан тинглайди — дам Ойдин опага, дам ҳар ер-ҳар ерига чизиб қўйилган ўз шеърига қарайди, қараб, унинг сўзларини, маслаҳатларини ташналик билан тинглайди... Бу қиз эшикдан чиқishi билан бошқа биров киради. Учинчиси... тўртинчиси...

Ойдин қувониб-қувониб улар билан ишлай-

ди. Бу ёшлар эса эртаси, албатта, яна ўша шеърларини ёки янги бирон парчани кўтариб кириб келадилар. Яна соатлаб ўтириб Ойдин улар билан суҳбатлашади, чарчамайди.

Ёзувчилар союзида ҳам Ойдин беш йил ишлади. Асосий ёзувчилар активи билан баббаробар тинмай Ватанга, халққа хизмат қилиш орзуси билан тўлган юракнинг бутун меҳрини қўйиб, билим ва қобилиятини бериб, ўзбек совет адабиётининг равнақи учун, унинг софлиги учун хизмат қилди. Ҳаммавақт камтар, ҳаммавақт чин сўзли, принципли Ойдин, айниқса, коммунист ёзувчилар билан баҳамжиҳат бир сафда дадил қадам ташлади.

* * *

Москва «Большой» театрининг муҳташам зали ўзбек музыкасининг мафтун қилувчи садоларини буюк тантанали сукутда тинглайди. Жаҳонда энг маданиятли томошабин — совет томошабини, зўр санъаткорларнинг ажойиб санъати тарбиялаган пойтахт томошабини — ўзбек совет композитори, ўзбек совет драматурги яратган «Гулсара» музыкали драмасини ўзбек совет санъаткорлари ижросида завқ билан томоша қилади.

Москваликлар шу кунларда «Ўзбекистон булбули» деб ном қўйган Ҳалима бутун саҳнани, бутун залдагиларни ўзи билан олиб юради. Октябрь келтирган озодлик нурларини кўрган ўзбек қизи Гулсара ўзини ўраб ётган эскиликка, паранжигга, тўрт деворга қарши исён кўтаради, энди уни ҳеч қандай куч қайтара олмайди, унинг қаршисида ёрқин келажак —

ҳаётбахш қучоғига чорлайди. Бунӣ кўрган
Гулсара асорат пардаси — паранжини улоқ-
тиради.

Битсин, йўқолсин тор қафас,
Бўлсин кушод озод нафас,—

деб қора чачвонни парча-парча қилади.
Саҳнани нур тутиб кетади. Залда қарсак гу-
риллайди. Ойдин ҳам қарсак чалади. Ҳали-
махоним қарсак чалади. Мукаррамахоним,
Лутфихоним, ҳамма бутун ўзбек санъати саҳ-
нага чиқиб қарсак чалади... Нима бўлди, деб
ўйлайди Ойдин. Ҳалима Носированинг қоп-
қора кўзларидан ёш тўкилади. Ҳамманинг —
саҳнадагиларнинг ҳам, оёққа туриб қарсак
чалаётган томошабинларнинг ҳам нигоҳи
бир томонга қаратилади. Ойдин ҳам шу томон-
га қарайди-ю, қайтиб кўзини ололмай қолади.
Беихтиёр унинг ҳам кўзларидан ёш тирқи-
райди. Ҳукумат ложасида партия — совет раҳ-
барларига эрк берган, мана шу дадиллик, иро-
дани берган буюк Лениннинг издошлари қар-
сак чалиб, ёш ўзбек санъатини табриклар эди.

«Худди кечагидай ҳаммаси эсимда», дей-
ди Ойдин опам. Унинг юрагида сақланган
энг қиммат хотиранинг тўлқинлари дарров
юзига тарқалади. Шу кеча ҳеч ким ухлагани
йўқ, ҳамма ёлғиз шу учрашув ҳақида сўзла-
ди, дейди ва ҳаяжон билан тўлиб-тошиб шу
ҳамманинг ҳаваси келадиган ажойиб манза-
рани тасвирлайди.

Бу воқеа 1937 йилнинг майида Москвада
ўзбек санъати ўн кунлиги ўтаётган даврда юз
берган эди.

Улар ўзларининг кечаги кунларидан нақа-

дар узоқ кетдилар. Ватан гуллайди, яшнайти. Ватанни гуллата-гуллата, уни қудратига қудрат, шуҳратига шуҳрат қўшиб, ўзларининг номларини ҳам шонга ўрайди бу эркин хотин-қизлар.

Чўлларга ҳаёт дарёсини оқизиб, катта Фарғона канали қураётган азаматлар қаторида меҳнат мўъжизаларини кўрсатган қирқ беш мингдан ортиқ хотин-қизларнинг биронтасини Октябрдан илгариги қайси аёл билан таққослаб бўлади? Пахта далаларининг донгдорлари-чи, буларнинг ҳар бирининг ҳаёти ўтмишда хаёлига келтиролмаган бир мўъжиза ўзи бир дoston. Бу ҳаёт бизнинг оналаримиз бўлиб кўрингандай, бизнинг бахтиёр совет ёшларимизга Ойдин ўз ҳикояларида тасвирлаб берган ўтмишнинг ҳақиқий ҳикоялари ҳам даҳшатли бир эртақдир...

Мана шу ўтмишнинг ўша вақтда ҳар қадамда учрайдиган мудҳиш бир манзарасини бадий образларда кишининг ёдидан кетмайдиган қилиб Ойдин қалами билан чизилган бир намунаси — Хоразмнинг гўзал қизи Гулсанамнинг хазон бўлган ҳаётий қиссаси.

Мана, ўша ўтмишнинг мудҳиш қора эртақларидан бири — Гулсанам. Хоразмнинг фаҳшхони нафсини қондириш учун ўлжа — гўзал бокираларни излаб юрган ювиндихўр даллол аёллари искаб юриб, камбағал бир оиланинг ёлғиз қизи, бойлик ва қувончи бўлган Гулсанамни топадилару неча-неча қизлар каби буни ҳам ҳарир кийимлар, олтин ва дурларга ўраб, хонга тутадилар ва нафақаларини олиб эртанги базм учун янги ўлжа ахтаришга яна тентиб кетадилар. Гулсанам-чи, камбағал қиз Гулсанам шоҳона кийимларга

ҳам, олтину дурларга ҳам, ярқираган саройга ҳам — саройнинг тўймас аждари — хонга ҳам тупуради — унга яқинлашмоқчи бўлган хонга қарши қўл кўтаради. Бир қашшоқ қиз, аждар чангалида танҳо, кўмакчисиз бир қиз хонга, бир юртни сўраб ўтирган хонга қарши қўл кўтаради. Ўз номуси, поклигини ҳимоя қилганлиги учун Гулсанам эртаси шаҳар ўртасида, ота-онаси ва бутун халойиқ ўртасида хон томонидан жазоланади. Гўзал Гулсанам хон жаллодлари томонидан катта қозонда шақирлаб қайнаб турган сувга ташланади...

«Рузвон кампирнинг саргузашти»ни наби-ралари — пионерлар ҳайрат билан тинглаб экан, кампир тасвирлаган манзарани улар тушунчасига сиғдира олмайди. Нега қочиб кетмадингиз? — дейди бири. Қочиб қаерга борардим, — деб жавоб қилади кампир. Советларга, — дейди пионер. Совет йўқ эди-да, болам, — деди кампир хўрсиниб...

«Ямоқчи кўчди», «Ҳазил» — булар ҳам ўтмишдаги бахтсизликдан хазон бўлган умрларидан аччиқ ҳикоя қилади.

«Садағанг бўлай, командир» номли машҳур ҳикоянинг қаҳрамони Қандалатнинг кулган тақдири ҳақида қалам тебратган Ойдиннинг шодлигини нима билан тенглаштириш мумкин! «Эр юрак» номли ҳикоянинг қаҳрамони — машинист Салтанат, «Ўзбекистон водийларида», «Севги ва севинч» номли очеркнинг қаҳрамонлари Турсуной ва Ўғилхонлар етиштирган оқ олтинларни эшелонларга ортиб, бепоён мамлакатимизнинг шаҳарларидаги фабрикаларига элтаётган Салтанат ҳақидаги ҳикояни ўқиган киши уни унутадими?

Ойдиннинг ажойиб аёлларга бўлган муҳаббати, уларни куйлаш иштиёқи бошига оғир кунлар тушганда — немис босқинчилари тупроғимизга бостириб кирганларида алоҳида куч билан жўш урди. Бу муҳаббат душманга нисбатан ғазаб ўтида тобланди. Ойдин Собирова эртадан-кечгача Ўзбекистон радио комитетида ишлайди. Ҳамма нарса душман устидан ғалаба қозонишга қаратилсин деб партия шиор ташлади. Бутун халқ бор кучини, фаолият ва билимини душман устидан ғалаба қилишга қаратди. Ойдин ҳам шундай қилди. У, айниқса, бу вақтларда кўпроқ ёзди. Халқни мардликка, фидокорликка, ватанпарварликка руҳлантириш керак. Вафо ва садоқатни куйлайдиган асарлар керак деб ўйлайди ва ўзи ҳам шу ҳақда ҳамма ёзувчилардай очерк ва ҳикоялар ёзади. Ҳамма вақт халқ билан, замон билан бирга нафас олган Ойдиннинг бу асарларини сиз унинг ўндан ортиқ китоблари ичидан дарров топиб оласиз. Ёзилган асарнинг юрагини Ойдин сарлавҳа қилиб қўяди. Жони ҳам, руҳи ҳам унда намоён — «Мардлик — мангулик». Қанча ирода ва қудрат, қанча ишонч ва жасорат бор бу сўзларда. Шу номли ҳикоялар тўпламига кирган асарларда олдинча сурилган гоё ҳам мана шу — мардлик, зафар демакдир, зафар—мангулик, ҳаёт демакдир.

* * *

Немис фашистлари устидан ғалаба қозongan кўпмиллатли совет халқи — шу ғалабани таъминлаган баҳодир халқ — тинч, осойишта меҳнат қилиб ҳаётини кундан-кунга яхши-

лайди. Тупроғини яшнатади. Ўзбек элининг пахтакорлари бепоён бўлиқ ерларда пахта эккан. Янги-янги ерларни очади, янги каналлар қазади, тўқувчилари талаби кундан-кунга ошаётган бу халқни кийинтириш учун фабрикаларда гўзал шоҳи ва газламалар тўқийди, машинасозлари янги-янги машиналар ихтиро қилади.

Лекин денгиз орқасидаги бир тўда ваҳшийлар қалбидан виждонни, ҳаётидан гўзалликни олиб ташлаган ваҳшийлар ўзга халқларнинг тинчлигини бузишдан, халқ яратган гўзалликни пайҳон қилишдан лаззат оладилар. Ана улар ҳозир Корея халқи устига ўн танкасини ташлаган. Болаларни, хотинларни — халқнинг келажагини тарбия қилиб ўстирадиган оналарнинг устига бомбалар ёғдиради. Ўз ҳаётини янгидан қурган мамлакатни гуллатиш учун, тинмай меҳнат қилаётган демократик республикалар учун бу тинчлик ва гўзаллик азиз, жаҳон меҳнаткашлари, эрксевар халқлар учун тинчлик ва мустақиллик — бир эҳтиёж. Шунинг учун бутун халқ Стокгольм мурожаатига қўл қўйди. Бу имзони мустаҳкамлаш учун халқимиз меҳнатини — яратувчи ижодий меҳнатини яна мисли кўрилмаган суръат билан давом эттиради.

Мана шу вақтда 1950 йилнинг кузида тинчлик қалъаси Москвада бўладиган тинчлик тарафдорлари Бутуниттифоқ иккинчи конференциясига ўзбек халқи ҳам ўзининг энг яхши ўғил-қизларини вакил қилиб юборди. Бу вакиллар ичида Ўзбекистон Совет ёзувчилари вакил қилиб сайлаган ёзувчи Ойдин Собирова ҳам бор эди.

Тошкент область Паркент район меҳнат-кашлари маданият уйининг зали одам билан тўла, игна ташласа, ерга тушмайди.

Электр чироқларидан тўкилган шуълаларга кўмилиб ўтирган эркак-аёл, ёш-яланг минбардаги нотиқнинг жўшқин сўзларини тинглайди... Нотиқ—Ўзбекистон ССР Олий Совети депутатлигига шу район меҳнат-кашлари томонидан номзоди кўрсатилган Ойдин Собирова ҳақида сўзлайди:

— Ўзбекистон Коммунист (большевик)лар Партияси Марказий Комитети агитация-пропаганда бўлимининг сектор мудирини ёзувчи Ойдин Собированинг таржимаи ҳоли бутун ўзбек хотин-қизларининг таржимаи ҳолидир. Ишончли вакиллар Ойдиннинг босиб ўтган шарафли йўли ҳақида гапирди, унинг меҳнати ва бу меҳнатни тақдирлаб ҳуқумат уни орден ва медаллар билан мукофотлаганлиги ҳақида гапирди. Уни меҳнат чиниқтирди. Большевиклар партияси тарбиялади... Биз ишонамизки,— деди нотиқ сўзининг охирида, — ўртоқ Ойдин Собирова бизнинг ишончимизни оқлайди.

Сайловчилар бирин-кетин минбарга чиқиб сўзлайдилар... Номзод ўз сайловчиларининг нақазларини президиумда ўтириб блокнотига диққат билан қайд қилади.

— Бизда сув кўп, мана шу кўрган тоғларингиздаги қорлар баҳорда сой тўлиб айқиради. Лекин бу сув жуда бебош, ҳозирча сўзимизга унамай турибди.— Соқоллари оппоқ мўйсафиднинг бу сўзларини эшитиб Ойдиннинг лаблари табассумга келади. Эшитаяп-

сизми, деб менга қарайди. Мўйсафид сайловчи сўзида давом этади.— Бизнинг ерларимиз тоғлик жой, қизим,— дейди,— бизга занжирли тракторлар керак. Тракторлар камлик қилиб турибди, шу масалада ёрдам берсангиз. Ҳамонки коммунизмга чиқадиган бўлсак, машинада борайлик, тўғри эмасми, халойиқ?— дейди. Халқ гулдурос қарсак кўтаради. Ойдин ҳаяжон билан мўйсафиднинг доно сўзларини яна ёзиб олади.

Ойдин сайловчилари олдида узоқ сўзламади. Қаттиқ ҳаяжонда. Бу қадар катта ишонч билдирган халққа қандай сўзлар билан ташаккур айтиш мумкин. Ойдин юрагини тўлқинга солган миннатдорлик туйғуларини ифода эта оладиган сўз ахтаради, ҳамон кам. Ойдин ўз сўзини шундай якунлайди:

— Депутат — халқ хизматкори. Мана, сизлар мени ўз оилангизга, катта бир оилага аъзо қилиб олар экансиз, мен сизлар билан баб-баробар меҳнат қиламан. Шу районнинг ободончилиги, аҳолисининг маданий ва фаровон турмуш кечирishi учун сизлар билан бир қаторда туриб бутун кучим, қобилиятим, билимимни бериб меҳнат қиламан. Билдирган катта ишончингизни оқлашга ҳаракат қиламан. Бизга сайлаш ва сайланиш ҳуқуқини берган совет давлати шунини талаб қилади, партия шунга ўргатади...

У ўз сўзида ҳалиги коммунизмнинг порлоқ чўққиларини яқинлаштириш ҳақида, қишлоқ хўжалик машиналари ҳақида гапирган мўйсафид сайловчига ҳам жавоб қилди. Доно чолга: ота, албатта, машинада чиқамиз коммунизмга, совет ихтирочилари яратган машиналар билан дала ва шаҳарларимизни яшнатиб, гуллатиб,

коммунизмга борамиз. Бизнинг йўлимиз битта — партия йўли. Бу йўл халқни коммунизм чўққиларига олиб борадиган энг тўғри ёрқин йўл,— деди Ойдин.

Мана шу ёрқин йўлда халқ билан бирга Ойдин ҳам ўзи ёзган ва ёзилажак асарларнинг қаҳрамони — ҳур замондош дугоналар қаторида меҳнатда мўъжизалар яратиб, келажак сари қадам ташлайди. Келажак шу қадар жозибали ва ёруғ, унинг ёрқин йўлларини бутун халқ билан бирга босиб ўтиш буюк бахтиёрликдир.

1951—52

ЕШЛИКНИНГ ҚУЛОЧИ

О черк

Колхоз правленнесида кекса бухгалтер Василий Ивановичдан бошқа ҳеч кимни кўрмагач, Турсуной эшикка чиқди. Бу ердаги одамсизлик юрагини яна ғуссага солди. Эшикка суянганча узоқларга тикилди.

— Қуёш нақадар катта бўлиб кетипти, қип-қизил алвондай!— деб ўйлади ва нурларини баланд дарахтларга сочаётган қуёшга дадил, тикка қаради.

У бир вақтлар шундай оқшомларни, ўзи билан уфқ ўртасидаги узун ва япалоқ дарахтларнинг қизил шуъладор чўққиларини завққа тўлиб томоша қилар эди. Унга тўймай тикилиб, ўзи мактабда ўқиган шеърларни айтиб берар эди, ҳатто аллақандай, ҳалиги шеърларга ўхшаган ихчам, чиройли ва рангдор мисралар хаёлини тўлқинлатиб, тилига қуйилганини сезиб қолар экан, «Вой, шеър ёзадиган бўлиб кетсам-а!» деб қўяр эди.

Энди нега шу қадар зебо манзара ғуссани зиёда қилди? Ювилган чаросдай қопқора кўзлари атрофдан кимнидир қидирди, унинг юзларига оқшомнинг гўзал кўрки, шуълага бошини чулғаб тебранган дарахтлар совуқ уфургандай бўлдию, қиз қошларини чимириб, келган йўлидан изига қайтди.

Ҳалиги ғусса — немис-фашистлари бошлаган уруш солган ғусса ҳаяжонга айланиб, уни ўзи ҳаракатлантирди. Тез-тез юриб борар экан, деворга келиб урилгандай таққа тўхтади.

«Совет Информ бюросидан, — чойхона пешонасидаги репродуктор салмоқли, донадона сўзлади: — Қўшинларимиз қаттиқ жанглардан кейин... шаҳарни ташлаб чиқдилар...» Вой, ўлмасам,— деб улгурмасдан диктор фашистларнинг Украина қишлоқларида маҳаллий аҳолига нисбатан қилган баҳшнйликларидан хабар эшиттириб кетди.

Унинг қошлари қаттиқроқ чимирилиб, хаёлида киприкларигача ёнгандай бўлиб кетди, ҳатто бошида чамбар қилиб қўйган сочи оғирлик қилгандай, орқасига тушириб юборди, соч кенг елкасини тутиб яйраб кетди, юраги яна сиқилди, ҳалиги эшитгани хабар яна унинг хаёлини чулғади ва ўзича мулоҳаза қила бошлади.

«Бечора Евгения Пазур! Унинг бутун гуноҳи ҳақиқий инсон эканлиги-да! У ўша очитни одам деб ўйлаб, гўдакнинг бегуноҳлигини тушунтирмоқчи бўлди. Қўшинининг ёнаётган уйига ўзини урди, чақалоғини олиб чиққани учун шунча азоб бердилар. Отаси қайси ўрмонда — буни ҳам айтмади, айтса, нима бўларди,— ўйлади Турсуной,— барибир, қардан топардилар? Йўқ, айтса, отасига, бутун партизанларга хиёнат бўларди-да. Бу уларга алам қилиб кетди-да, албатта. Евгения ўрнида бўлсам, мен ҳам худди шундай қилардим,— ўйлади ва бир оздан кейин ўзи ҳайрон бўлиб ўзига сўзлади:— Агар ўша Евгения Пазур менинг ўрнимда бўлса, нима

қилар эди? Агар ўша Евгенияга ўхшаган қизлар, унинг отаси, акасига ўхшаганлар жондан кечиб немисга қаршилик қилмаса, аллақачон улар бу ерга келиб қолмасмиди?!»

Қиз шу хаёллар билан уйига етганини билмай қолди.

У, эшикка қўл узатганда кўчадан икки ёш бола пахта ортган аравани миниб, пунктга томон ўтаётганини кўрди.

— Теримчилар тарқалишдимми?— сўради болалардан, отини шунча ўйлаб тополмай Турсуной.

— Йўқ, ҳамма ўша ерда,— жавоб қилди олдингиси.

Арава ўтиб кетгач, «муштумдай болалар пахта ташишяпти,— деб ўйлади у,— пахта териш ҳам қўлимдан келмайдими! Албатта, келади! Агар колхозга қабул қилмасалар ҳам, эрта далага чиқиб кетаман».

Бир қарорга келганидан ўзи жонланиб кетди.

Бутун меҳру муҳаббатини қўйиб овқат тайёрлашга киришди.

— Аям бечора чарчаб келади, келиши билан овқат тутаман-да, кейин ишга чиқишим ҳақида сўз очаман.

Лекин онаси Қаромат опа келдню, нарибери овқатдан тотиниб қизига қаради:

— Турсуной, тўшагимни ташлаб бера қол, болам, нақ ёстиқ тортиб кетяпти.

— Чарчадингиз-а, ая, эрта сиз қолинг, ишга мен чиқаман!— кескин айтди Турсуной.

— Мен уйда қолмасам, биров кўтариб кетармикан? Чарчаган бўлсам, эрталабгача отдай бўлиб тураман.

— Мен чини билан ишга чиқмоқчиман,

ая! Ўқишни бу йилча қўйиб, колхозга чиқиб
ишласам, дейман, сиз нима дейсиз?

Она хурсанд бўлиб кетди.

— Яхши ўйлабсан, қизим, уруш тамом
бўлса, ўқиш сеники. Ўқишни сендан ҳеч ким
тортиб олмайди, назаримда, ҳаммадан зарур
ҳозир анови еру кўкни тутган пахтани те
риб олиш бўлиб қолди. Ундан кейин, манов
уруш ўлгур бошлангандан бери кетишингни
ўйласам, юрагим увишади.

— Ўқишни тортиб олишга-ку, фашист тор
тиб олди-я, бўлмаса, кетиб ўқимасмидим, ке
ча кетган йигитлар бу ерда бўлса, менинг иш
лашимга эҳтиёж бўлармиди?

— Рост айтасан, болам, ақл-ҳушинг жойи
да, ишла, қанотимда бўл, шунча ишлаётган
қизлар сендан на кам, на ортиқ. Раиснинг ҳам
суюнчдан юраги қоқ ёрилиб кетади.

— Ростданми, ая, мени қабул қиласиз
ларми?

— Ҳозир ёт, эрта билан бир ялиниб кўра
сан-да!

Онанинг сўзларидаги эркаловчи оҳанг
Турсуной лабларида табассум, кўзларидаги
ўтни уйғотди. Эркаланиб онасининг кўрпала
рини тузатиб қўяр экан, сўзлади:

— Бу кеча менинг уйқум келадими.

Сен ётиб уйқунгни олгин,

Мен юриб юлдуз санай,—

деган қўшиқни эшитганмисиз? Сиз ухланг,
меҳнат қилиб чарчагансиз, мен эрта кечаси
ҳузур қилиб ухласам ярашади.

Она ҳеч нарса демади. Чунки гап ортиқча
эди. Унинг кўнглини ҳам алам, ҳам қувонч
баробар тўлқинлатди: «Бечора болам, Тош-

кентга бориб ўқийман деб нақ ичкиб эси кетган эди, муродига ета қолса бўлмасмиди? Мана энди ишламасам, бўлмайди, деб ўтирипти, лекин, фашист тортиб олди дегани ножўя, ҳадди борми? Бало урсин, у босқинчини».

Она хуррак отганда Турсуной ҳамон юлдуз санар эди. Сира уйқуси келмади. Май байрами олдидан ҳам у бир кун тунни шундай уйқусиз ўтказган эди. Осойишталик эди унда. Бир кечада Пушкиннинг «Лўлилар»ни ёдлаб, мактаб саҳнасида қўйганлари эсига тушиб, кулди. Лекин кулгу ва мактаб хотираларини лоп этиб хаёлига тушган бу куннинг ташвишли бўронлари ўпириб кетди. Кўксини яна ўша уруш олиб келган ваҳима, ташвишлар эзди. Тунни шундай ўтказиб, эрталаб Олтинкўл район Сталин номли колхоз правленесига ариза кўтариб Турсуной Каримова дадил кириб келди.

* * *

Шарқ томон чиқмаган қуёшнинг шуъласидан оқарган-у, дала ҳали тонг туманида. Осмон, кўтарилаётган қуёшни кутиб тўлқинланади.

Тунги аёз сўнгги ғўзаларни тарс ёриб юборипти. Пахталар шохларга осилган енгдай кумушланади.

Турсуной этагидаги энгагигача етган пахтани Ойпарча бошлаган хирмонга тўкаётганда Файзихон ҳам пахтаси билан келди.— Совуқ ўткир бўлипти, чоғи, ўртоқ, пахталар бодроқдай очилиб кетипти,— деди у.

— Яна беш кун шундай туриб берса, далада битта ҳам кўсак қолмайди.

— Яхши ҳавонинг ўзи териб ҳам берар эканми?— Ойпарча жўяк ичидан туриб сўзлади.

— Буюрсак, нега териб бермасин,— ўртоқларига кўз қисди Турсуной,— «Фронтчи қизлар» звеносининг буйруғи шу демаймизми?

— Бизнинг еримиз пахтаси тугади ҳисобку-я, аммо колхознинг...

— Колхознинг сизу бизга ўхшаган аъзолари бор, ахир, пахтамининг териб бўлди, деб уйига кириб олмас?— Ойпарчанинг сўзини чўрт кесиб деди Турсуной.

Ўртага тушган хижолат ва сукутни Турсунойнинг ўзи кўтарди.

— Ҳаммасини териб оламиз, биз пахтани териб тамом қилмагунча, «пахта экилган жойдан кўзингни юмиб ўта кетасан» деб буйруқ қиламиз булутга. Қани, йўқ деб, кўрсин-чи!

Қизлар энгил тортиб, кулишганича яна эгатларга кириб кетишди.

Звено қизларининг пахтаси бир хирмон бўлганда қуёш баралла кўтарилган эди. Унинг олтин нурлари Арслонбоб тоғига кеча тушган қорларда, барглари сарғайган дарахтларда, фронтчи қизларнинг қора-қўнғир сочларида, пахта ва ғўза баргларида, тун тўкиб кетган инжу шабнамларда ёнди. Ҳали қўлларини ачитиб, юзларини ялаб кетаётган ҳаво нафаси сезиларли илиган эди.

Қизлар кун нақ тепага тик келгунча тердилар, гапсиз, сўзсиз тердилар, ажойиб бир сукут ичида тердилар. Нималар ҳақида хаёл билан тердилар экан бу қизлар! Олти қизнинг олти бўйи, ранги рўйи бўлгандай, олти хил феъли, ўйи ҳам бор, албатта.

Барвастандан келган, оппоқ ойдай юзли

Манзура қаддини ростлаб, қўлини соябон қилиб, ўртоқларига қаради. Қизлар узоқ-узоқ эгатларга кетиб қолишди. «Турсуной айтгандай, пахтани ҳўплаб олаётирми бу қизлар. Машинага ўхшайди, машина», хаёл қилди.

Нарёғдан Файзихон ҳам қаддини кўтарган эди, Манзура қўл ишораси билан: «дам олишга чиқмаймизми», деди. Файзихон энгагигача етган пахта билан лапанглаб унга яқин борди.

— Звеномиз чиқмаса, чиқмаймиз, фронтда командирни ташлаб кетмайдилар. Мен ҳам бугун Турсунойга етиб термоқчиман.

— Яхши тилак. Лекин иш бошқа, тилак бошқа,— кинояли деди Манзура.

— Тилак бўлмаса, ҳаётнинг қизиғи бўлмас эди, ўртоқ. Кеча Турсуной «Уруш тамом бўлгач, Тошкентга ўқишга кетаман» деди. Шунинг учун ҳозир зўр бериб ишляпти. «Биз пахтани териб олсак, планни бажарсак, фронтдагилар хурсанд бўлади, қуроли кўп бўлади, кийими бут бўлади» деди. Ўйлаб қарасам, тўғри айтибди. Фронтдаги йигит бир қўли билан пахта териб, бир қўли билан милтиқ отолмайди, албатта. Меҳнатни биз қиламиз, урушни улар қайтаради. Жуда доно чиқди бу звеномиз, Турсуной. Мен жуда яхши кўриб кетдим. Қаттиққўл дейсизми, ўзига ярашади.

Қизлар гап билан теримга шўнғиб кетган эдилар, Турсунойнинг жарангли товуши эшитилди:

— Оч қолмадингларми, қизлар, сизларга қарасам нафасларинг ичларингга тушган, бу оч қолганларингданми, ғайратга минганларингданми, билмайман.

— Файзихон букун сизга етиб пахта термоқчи,— деди Манзура.

— Сиз-чи, сиз ҳам етинг, ҳаммамиз бир хилда бўламиз,— деди Турсуной. Унинг чин кўнгилдан самимий айтган бу гапи Манзура-хонга ҳам ёқиб тушди.

Қизлар хирмондан 10—15 қадам наридаги жийданинг кўланкасида гужанак бўлиб ўтиришиб овқатланишди.

Ҳар тўғрида гапиришиб овқатланишди, кеча звенонинг пахта плани тўлганда раис сўзлаган сўзи ва унга жавобан Турсунойнинг бутун аъзолар помидан қайтарган жавобининг камтаринлиги ва ваъдаси ҳақида гап бўлгач, мавзу яна уруш тўғрисида тўхтади.

— Кеча тўртинчи звенодаги Шокиржон урушга кетди. Тўхта акангизга хат ёздириб юбордим, олармикан-а?— сўради звенонинг энг катта аъзоси Холпoch ая.

— Қаердалар?

— Қаерда бўларди, урушда-да, ҳали ўзидан хат келгани йўқ.

Турсуной, қизлар яна «адреси аниқ бўлмаса, хатингиз тегмайди» деб кўнглини ранжитмасин, деб дарҳол сўзга аралашди.

— Олиб бориб беради, Холпoch ая, хатни олиб, қанча суюнади денг. Кеча Хайри холам ўғлидан келган хатни олиб чиқди.

— Ҳа, эзма кампир, менга олиб чиқди, ўқиб бердим, бўлди-да, сизга олиб чиққани нимаси,— деди Файзихон.

— Яна бир ўқитгиси келган, ўғлини кўргандай бўлади, она-да. Лекин сизда хафа бўлдим, Файзихон, наҳот, икки эллик хат ёзиб беришга ярамадингиз?

— Қобилжон хатида «Азизқул билан бир жойдамиз» деб ёзган эди. Рашки ёмон, нақ балoга қўяр деб қўрқдим.

— Саломат бўлинг. Наҳот, бир кампирнинг ҳожатини чиқарсангиз, эрингиз хафа бўлса? Сиз бундай десангиз, мен қиз кишиман, бўлмас, десам, ким ёзади: Азизқулнинг хаёли онасида бўлиб қандай урушади. Яхши қилмасиз, ҳали ҳам бўлса ёзиб бериб, уни тинчлатинг.

— Мен тинчлатдим. Лекин ҳамма номидан тинчлатдим. «Аъзоларнинг бирмунчаси буёққа келиб қолди. Қолхознинг йиғим-терими нима бўлди? Қор ёққан сари меннинг ичимга ёғаётгандай бўлади. Пахталар қор тагида қолиб кетаётгандай бўлади», деб ёзган экан, мен, нор йўлида юк қолмас деганлар, ҳар биримиз икки-уч одамнинг ишини қиладиган бўлиб кетдик. Биз қанча яхши ишласак, сизларнинг муштингиз шунча зарбли бўлишини ҳаммамиз тушунамиз, деб ёздим.

Кейин фронтга кетганлар оиласининг томорқаларидаги ишларига қарашганимизни айтдим. «Кеча сизнинг томорқангиздаги картошкани кавлаб бердик, нақ ҳар бири қўйнинг бошидай келади. Эртага Шакар отамнинг томорқасига тушамиз» дедим. Нима дейсизлар?— деди Турсуной ва ўртоқларига синовчан назар ташлади.

— Нима дер эдик, кўнглимиздагини ёзибсан, деймиз-да. Сен гапиряпсан-у, мен ҳам шунақа ўйлаган эдим, деб турибман,— деди Ойпарча.

Турсуной қизларнинг кўзида ҳам ўзининг қалбида ёнган ўтга ўхшаш ўтти кўриб ғурурланиб кетди.

Далани оқшом тумани ўраганда «Фронтчи қизлар» тарқалишди. Манзура деворий газета ёзиш учун клубга, Турсуной газета ўқиб бериш учун қизил чойхонага кетди.

— Азиз дугоналар! Ишчи, колхозчи ва партизан опа-сингиллар!

Ўзбек хотин-қизлари ўзларининг фашизмга бўлган ўтли нафратларини, суюкли Ватанимизга бостириб кирган сариқ ваболарга қарши курашга тайёр эканликларини сизларга сўзлаб бериш учун мени бу ерга юбордилар.— Залда гулдурос олқиш кўтарилди. Пастдаги прожекторлар ёниб, нури сўзлаётган қизнинг кўзларини қамаштирди. Суратчиларнинг турли типдаги аппаратлари ироқи дўппи устидан сочларини чамбар қилиб олган нотиқ қизнинг юзларига тикилиб ишлай кетди. Қиз давом этди:

— Биз ўзимиз яқиндагина тамом ҳуқуқсиз одам бўлганимиз сабабли, эркин жонимиздай севамиз, Ленин биз ўзбек хотин-қизларини кулликдан озод қилди. Ўзбек хотин-қизлари Буюк Октябрь революцияси олиб берган эркинлик, ҳуқуқнинг қадрига етади ва унинг ҳимояси учун бутун совет халқи билан бир қаторда оёққа туради, ҳимоя қилади. Ўзининг сўнгги нафасигача, бир томчи қони қолгунча курашади!— Қора кўзларини одам тўла залга тикди у. Лекин зал тўла қарсак чалаётган одамни кўрмади. Унинг олдида сира кўрмагани ва эшитиб, газеталардан ўқиб тасаввур қилгани уруш майдони, унинг колхозчи, Ватан ерига, мана шу ерда ўтирган одамларнинг эркига қўл узатаётган оч немис-фашистлар гавдаланди. Унинг кўзларига худди шу митингга келаётганда қорахат олиб, қора қон қақшаб қолган ўртоғи Машҳура келиб қараб тургандай бўлди. Қизнинг ғазаби қуюлиб тилига келди.

— Кимки тинч яшашни истаса, фашизмга қарши урушга ёрдам берсин!

Кимки ўз болаларим бахтли бўлсин деса, болаларнинг қотили бўлган фашизмни емириб ташласин!

Фашизмга ўлим!

1942 йил 10 майда Бутуниттифоқ хотин-қизларининг фашизмга қарши митинги ўтаётганда Москва Колонна Залида янграган бу оташни, ғазаб тўла сўзлар Москва осмонини қоплади. Бутуниттифоқнинг бепоён ерларида парвоз қилди. Муқаддас чегарамиздан ўтгач, унинг алангаси яна ошиб кетди. Бир гуруҳ одамларнинг тепа сочини тикка қилиб юборган бўлса, озодлик учун курашаётган миллионларча одамларнинг юрагига баҳор еллари сингари кирди, курашга илҳомлантирди.

Бу — ўзбекнинг ватанпарвар қизи, Андижон область, Олтинкўл район Сталин колхозининг «Фронтчи қизлар» звеноси бошлиғи Турсуной Каримованинг товуши эди.

* * *

Турсуной чопиқни тамомлаган қизлар билан даладан чиқиб, тўғри бригада сувчисининг уйига келди, у бугун ишга чиқмаган эди.

Уни безгак тутиб ётганини кўриб хафа бўлиб кетди.

— Безгакмикан, ёки бошқа касалми?— ўйлади у, якка оёқ йўлдан кета туриб.

У катта йўлга чиққанда Манзура кўринди.

— Қаёққа кетаяпсан?— Турсуной сўради.

— Клубга, деворий газетани ёзаман.

— Жон ўртоқ, клубга борар экансан, док-

торга учраб кетгин, келиб Карим акани бир кўрсин, ҳарорати жуда баланд, ётипти.

— Ғўзалар нима бўлади, Турсуной?

— Ўзимиз суғорамиз, кеча ойдин, аъзоларга хабар қиламан-да, ўзимиз суғорамиз — деди кескин; афтидан бу қарорга аллақачон келиб қўйган.— Сен ҳам бир оз дам олиб келсанг, газетани эрта кечаси ёзасан. Суғоришни эртага қўйиб бўлмайди.

—Хўп, дамни эртага кечаси оламан. Газетани ҳам эртага қолдириб бўлмайди, клубдан тўғри далага келавераман,— деди Манзура, тез, учгандай кетди. Турсуной эса, овқатланиб, сўнгра звено аъзоларини йиғишга қарор қилиб, уйи томонга юрди.

Ой юлдузларнинг рангини ўчириб ўзи баралла кўкка кўтарилди. Унинг юм-юмалоқ акси, жўяклардаги сувга тушганда қиличдай чўзилиб кетди. Қумушдай нури ғўза баргларига, атрофдаги жийдаларга оппоқ тўкилди.

Турсуной ариқдан четга чиқиб, пайкалга назар ташлади.— Баробар оқиб кираяптими? Тикилиб қараб, қаноат ҳосил қилди. Яқиндан Манзуранинг қаҳқаҳлаб кулгани эшитилиб, ўша томонга қаради.

— Яша, ўртоқ, келдингми?

— Келдим, ўртоқжон. Аямга, шундай, «ғўза суғорамиз» деб айтиб ҳам юбордим.

— «Қамол билан бирга эдим» демадингми, кўнгиллари тўқ бўларди,— Турсуной кўчанинг у юзига ўтган йигитга ишора қилди.

— Гўрними, капалаги учиб кетади. Камол суратни яхши солади-да, шунинг учун чақирган эдим,— ўзини оқлади.— Холпoch опам кўринмайдимми?

— Атайин айтмадим, ёш болалик нарса, ўзимиз уддалай олармиз.

— Бўлмаса-чи, лекин ўзинг кўрсат, ўртоқ, суғоришга диққат қилмаган эканман.— Манзура Турсунойнинг кетмонини қўлидан олмоқчи бўлди.

— Ана, жийдадаги кетмонни ол, сен Қамолни кўрганда ҳар нарсани унутишингни билиб, аямнинг кетмонини олиб келганман.

— Топдинг, ўртоқ, топдинг! Нима қилгин, дейсан?

Манзура Турсунойни қўли ва кетмони аралаш қучоқлади.

Ой тикка, қоқ тепага келди, ой нурини қамраган сув ўзи сочдай толим-толим жўякларга буралиб кириб кета берди.

Қизлар ҳавас билан суғорар эди.

— Не нозандай суғораяпмиз шекилли, Манзураҳон,— деди Ойпарча яқинга келиб қолган ўртоғига.

— Уни ғўзадан сўра.

— Яхши, жуда яхши суғораяпмиз,— деди Турсуной.— Мен Москвада, митингда Москва область Ленин районидаги катта бир колхознинг раиси Юдина билан танишдим. У менга жуда кўп нарсани сўзлади. «Звено ва бригадаларнинг кўпчилиги хотин-қизлар қўлида, бу ишни эркаклар қиларди, биз қилолмаймиз, деган гап йўқ» деди. Биз ҳам шундай қиламиз, звенонинг ҳамма ишини ўзимиз қиламиз, нима, қилолмаймизми, қўлимиздан келмайдими?— жўшиб гапирди.

— Келади, келади, табриклайман, мусобақадош!

Турсуной чўчиб орқасига қаради, шифтдай бўлиб, орқасида Маҳамадали ака турарди.

Қизлар уни кўрган бўлса ҳам Маҳамадали аканинг ишораси билан билдирмаган эдилар.

— Албатта келади,— деди Турсуной кескин ва югуриб бориб сув ўпириб кетган ерни тузатди.— Қалай, мусобақадошга маъқулми?

— Ютқиздингиз, паққос ютқиздингиз!

— Нима бўпти?— Турсунойнинг қошлари чимирилиб кетди.

— Суғориш бундай бўлармишми, синглим!

Маҳамадали аканинг бу сўзи дарров қизларнинг қулоғига ўқдай кирди. Ойпарча, Манзура югуриб келиб, Турсунойнинг ёнида туришди. Дам унга, дам мусобақадошга, дам ариққа қарардилар.

— Нима бўлипти, ака?— Манзура сўради.

— Бунақа суғормайдилар, эгат олмапсиз, сувга бостириб юборибсиз.

— Ана, айтмадимми?— деди Манзура.

— Нима деган эдинг, ана айтмадимми эмиш!— Манзурага қаради Турсуной.— Энди нима қиламиз, Маҳамадали ака?

— Жўяклар сал селгиши билан дарҳол яхшилаб культивация қилинг, яна чопиқ қиласиз, бўлмаса ер қотиб, заранг бўлади-ю, ёрилиб майда илдизларини узиб юборади. Ҳамма вақт эгат олиб, жилдиратиб суғорсангиз, илдиз сувга тушган сочдай яйраб кетади.

— Ҳа, ютқиздим, сизга ҳам ютқиздим, ўртоқ Юдинага ҳам. Москвада керилиб ваъда берганда, сувчимиз касал бўлиб қолишини ўйламапман экан.— Турсуной тушкун гапирди.

— Саломат бўлинг, звено, учқунига учар экансиз-да! Бундай эканлигингизни билсам, чақиригингизни мен ҳам, Юдина ҳам қабул

қилмасдик. Адашганнинг айби йўқ, қайтиб эвини топса, дейдилар. Сўраганнинг ҳам айби йўқ, бир оғиз айтсангиз, сувчимизни юборар эдик.

— Раҳмат!

Қизлар дарҳол чимли тупроқлардан босиб сувни жилдиратишди. Албатта энди эгат олишнинг иложи йўқ эди. Турсуной ундан йўл-йўриқ олиб қолди. У пахтанинг тилини яхши билади. Партком. Шунинг учун унинг сўзи, кўрсатмалари Турсуной учун қонун. Шунинг учун унга суянади.

Маҳамадали ака узоқлашганда Манзура югуриб, Турсунойнинг ёнига келди.

— Ўртоқ, ўзи ёрдам беради деганинг рост экан, оқкўнгил киши, бечора.

Баҳор. Далада ишлар энди бошланган эди. Звено ва бригадалар ўртасида социалистик мусобақа шартномаси тузилаётган пайтда «осилсанг, баланд дорга осил», деб Турсуной кўққисдан: «Мен Маҳамадали ака звеносини социалистик мусобақага чақираман!» деганда ҳамма ҳайратда, ўзининг звено қизлари ваҳимада қолган эди. Чунки Маҳамадали аканинг звеноси колхозда энг олдинги, юқори ҳосилли бўлиб, унинг олдига тушадигани йўқ эди. Мажлисдан кета туриб қизларга: «Маҳамадали акам бизнинг ундан ўзиб кетишимизга ўзи ёрдам беради», деди. Қизлар кулишди, лекин яна ҳайрон бўлишди. Турсуной буни дарров пайқади:

— Қолхоз деб шуни айтадилар. Ҳар ким кулни ўз кўмачига торта берса, қанча гуллаган колхоз бўлса ҳам, ҳар бир йилда совурилади.

Жўякларни, ариқларни диққат билан кўз-

дан кечирди. Қайтиб яна Манзураинг олди-га келди:

— Агар бизнинг звено планини бажармаса, яна биттаси бажармаса, Маҳамадали ака бажаргани билан юзи ёруғ бўлармиди? Қолхоз бажармадими, ҳаммамизнинг юзимиз қора. Сен планингни бажармадингми, сенинг пахта-тангни ип қилиб чит тўқиб бераман деган машина ҳам бўш.

— Нима дейсиз, қанақа чит тўқийдиган машина?— Манзура ҳайрон бўлди.

— Тошкентдами, Украинадами, бирон ерда да. Ахир ўшалар биз берадиган пахтага қараб план тузади-ку, ўшалар ҳақида гапирдим.

«Вой, ўртоғимнинг ақли дарё», деб қўйди ўйлаб ўйига етгач Манзура. Ўзини нимагадир бирон катта, жуда фойдали бир киши ҳис қилди, катта бир мамлакат олдида жавобгарлигини англади. У гапни эрта Камолга ҳам айтиш-ни, энди газетага сурат чизиб бермайман деса, «чизмасанг, газета чиқмайди, газета чиқмаса, кимга фойда, кимга зарар, колхозчиларга зарар» дейман. Албатта, энди шунақа дейман,— деб ўйлади у, бир ариқ бошидаги қулаб кетган икки туп ғўзанинг тагига тупроқ тўплай туриб.

Ой ғарбга хиёл мойил бўлганда қизлар тарқалишди.

* * *

— Шодлик — шодлик келтиради, деганлари чин экан,— деб ўйлади Турсуной юмшоқ, нссиқ кўрпани елкасига тортиб.— Лекин нега уйқум келмайди? Шодлик келса, ҳамма вақт уйқу қочар экан, шекилли. У кун партияга кандидат қилиб қабул қилганлари кечаси ҳам шундай бўлган эди. Бир вақтлар Москвага, митингга борасан деганларида ҳам.

Кўзини маҳкам юмиб, бирдан йиғирмагача санаб, яна қайтди: Ун тўққиз... ўн саккиз... «Шакархон Мўминова ўз ерларини кузги шудгордан чиқарди. У бу йил гектаридан олтинчи беш центнердан берди», «Ленинград қаҳрамон мудофаачилари миннатдорлигини қабул қилинг», унинг фикридан шунга ўхшаш хилма-хил фикрлар чопиб ўтаверди.

Кўрпани устидан итқитиб юборди-ю, ёнидаги стол устига қўлини чўзиб, гугуртни қидириб топди. Уйнинг салқин нафаси унинг иссиқ баданидаги уйқу кўланкаларини ҳайлаб кетди.

Чироқ ёқиши билан дарҳол яна стол устидаги телеграмма кўрниди, олиб ўқиб яна жойинга қўйди.

Турсуной катта оқ шол рўмолини елкасига ташлаб, «Юқори ҳосил учун» серияли китобларидан «Кузги шудгор» номлисини олди-ю, тугунни боғламаёқ рўмол билан яна каравотига ётди, энди унинг хаёлини китоб ўз мисралари орқасидан етаклаб кетди.

* * *

1945 йилнинг боши. Турсуной колхоз партия ташкилоти секретари кабинетида ёлғиз қолди. Секретарь кечирим сўраб, правление идорасига телефонга чиқди.

— Агар уруш менинг университетда ўқини планимни бузганини назардан туширсам, ҳақиқатан ҳам бахтли эканман,— деди ўз-ўзига Турсуной, девордаги расмга кўзи тушгач.— Юртимизни Ленин ёққан машғал ёритганда туғилдим. Эркин, жуда эркин ўсиб ўқидим. Мана, меҳнат қила бошлаганимдан бери яхши, садоқатли, меҳрибон кишилар орасида-

ман. Ҳамма ҳавас қилса арзийди. Лекин бизнинг колхоз наҳот шундай бўлса?— у жуда гуноҳкордай суратга қаради.— Албатта, колхозни кўтарамиз, кеча райком бюросида ҳам шундай ваъда бердим, албатта олдинги колхозлар қаторига кўтарамиз,— деди. Лекин бу сўзларни ўрнидан туриб тантанали равишда айтмади. Ҳаммаси бир нафасда хаёлидан, дилдан ўтди. Дил сўзидан кўра ҳам қимматлироқ ваъда борми?

Партком секретари билан у узоқ сўзлашди.

— Интизомни айтмайсизми,— деди ниҳоят секретарь.— Интизом шу қадар бўшашиб кетганки, қачонлардир бу ерда интизом бўлганига ҳам шубҳаланиб қоласиз. Бир мавсумда биринчи бригада уч участкага ташланибди. Бунда қандай унумли меҳнат бўлсин! Аввало меҳнат интизомини ўрнатиш зарур. Меҳнатни тўғри тақсим қилмаган колхоз раҳбари фақат ўзидан ўпка қилсин.

— Мени шу нарса ҳайратда қолдирадими, наҳот девдай-девдай эркакларнинг ҳаммаси амалдор бўлса, энг кичик югурдак — қорувулнинг муовини десам ишонинг,— деди Турсуной сўзини давом этиб,— лекин меҳнатни жигари эзилиб, хотинлар қилган. Тақсимотга келганда қарз бўлиб қолганлар яна ўша хотинлар, чоллар. Мен ўшанақа амалдорликни тугатмоқчиман.

— Тўғри қиласиз, ўртоқ Каримова, ишлаб чиқариш планини тузганда шу томонларига кўпроқ диққат қилмоғимиз лозим.

— Бригада ва звеноларни тамом янгидан тузишдан аввал энг тажрибакор колхозчилар ва қариялар билан суҳбат ўтказмоқчиман.

Негаки, ернинг нозу карашмаси ўшаларга маълум. Букун Насриддин ака ва ҳосилот билан далани айланиб, кўриб келдим. Лекин ер билан иш кўрадиганлар бригадалар, звенолар. Ернинг хусусиятига қараб звено ва бригадаларни тақсим қилмоқ зарур.— Турсуной нима дейсиз, дегандай секретарга қаради.

— Яхши қилибсиз, шериклашиб ишлаганинг юраги шер бўлади, дейдилар. Сўзлашинг, билинг, ҳаракатингиз дадилроқ бўлади.

Турсуной хайрлашиш учун қўл узатганда, секретарь Қурбонов ҳам ўрнидан турди:

— Узатиб қўяман, яна кўрқиб ўтирманг.

— Нимадан кўрқаман. Ҳозир кўрқгулик фақат қорнинг камлиги. Ҳаво тўнини тескари кийиб, қуруқ изиллатаяпти, қани энди, гуппа-гуппа ёғиб берса.

— Ёғади. Қишнинг бир куни ҳам қиш, дейдилар.

Осмон тўла юлдуз, узоқ-яқиндаги чироқлар порлайди. Ер тарашадай қатқалоқ.

— Қолган ишни қор босади, деганлари рост экан, гўзапояларни, айниқса, эрталаб, ернинг муз чангалидан юлиб олиш қийин бўлаётир.

— Шунга қарамай, халқ чумолидай ёпишди, Каримова. Яхши сўз — жон озиғи. Ҳозирча сизнинг тилингиз уларни ғайратлантириб турипти, эрта-индин қарзлар тугаб, омборига ғалла кирса, иш топиб беролмай қоласиз.

— Кошки эди.

Секретарь, Турсунойнинг ҳовлиси эшиги олдида хайрлашиб, ўзи яна орқага қайтди.

* * *

Текис, равон йўлда машина худди денгиз тўлқинини кесгандай оқар эди. Менинг кенг,

кўм-кўк кенгликка чанқоқ кўзларим гоҳ пахта денгизи мавжларида, гоҳ шахмат тарзида экилган ажойиб олмазорлар кўрпасида, гоҳ эса бир-бирига улашиб кетган яшил барглар чодирига айланган токзорларда кезар эди. Машина суръатини секинлаштириб, шофёр йигит йўлнинг чап томонидаги биноларга ишора қилди.

— Мана бу — Сталин колхозининг туғуруқхонаси.

— Нариги катта бино-чи?

— Колхоз клуби.

Шу вақт туғуруқхона олдидаги ариқ бўйида чўнқайиб ўтирган ёш йигит югуриб бизнинг олдимизга келди.

— Идора томонга бораяпсизларми?— сўради ҳаяжонда.

— Ҳа, идора томонга.

— Раис машина юбораман, деган эдилар, келмай турипти, опангизларни олиб кетмоқчи эдим.— У туғуруқхонани кўрсатди.— Бир нафасда чиқади, ола кетмайсизми, раис райкомда тўхталиб қолдилар чоғи.

— Жонимиз билан,— деди шофёр менга қараб.

— Олиб кетамиз, ўғил билан табриклаймизми, қиз билан?— дедим машинадан туша туриб.

— Ўғил, опа,— деди лабининг таноби қочиб йнгит.

Мен тўғри туғуруқхонага кириб бордим.

Эшикдан йўлакка киришингиз билан икки томон қатор хоналар. Ўнг томондаги уйларнинг биринчиси эшигига «Туғуруқхона», чап томондагисига «Амбулатория қабулхонаси» деб ёзилган эди. Мен туғуруқхонасига

кирдим. Димоғимга гуп этиб, ўзига хос енгил дори ҳиди урилди. Меннинг шарпамни сезди шекилли, ичкаридан бир хотин:

— Қим? Ҳозир чиқаман!— деди.

Мен эшик олдидаги оппоқ курсига ўтириб, хонани томоша қилдим. Катта, уч кўзлик ойнадан ўпқиндай тушган нур танга-танга бўлиб, уй ўртасидаги узун, оппоқ столда, медикаментлар билан тўлган кичик, тўрт бурчакли столда ва ўнг томонга қўйилган дори-дармон тўла шкафта жимирлар эди. Шамолнинг ташқаридаги дарахтлардаги шўхлиги шу уйда акс этарди. Ҳалиги тўртбурчак столнинг бир чеккасида турган, янги туғилган болаларни тортадиган тиббий тарозининг устидаги оппоқ қордай чойшаб зўрға илиниб турар эди. «Болани ҳозир тортганга ўхшайди», деб ўйладим. Ёш, оқ-сарикдан келган, оппоқ кийинган хотин чиқди. Мен танидим. Уни бундан бешолти кун илгари ранснинг идорасида, бир колхозчининг боласи учун зарур пенициллин топишга кўмаклашишни сўраб борганда кўрган эдим.

Биз у билан саломлашгач:

— Уғлимизни учирма қиламиз,— деди шкафдан болалар баданига сепиладиган уполатуриб.

— Табриклайман, бир кўрай.

Менга бошқа шкафдан оппоқ халат олиб берди, ичкари кирдим.

Ёшгина, дўндиқ бир жувон каравотда ўтириб, оёғига ипак пайпоқ кияр эди. Бизни кўриб уёқ-буёғини тузатган бўлиб ўрнидан турди.

— Уғил муборак!

— Раҳмат,— деди ва доктор қизга бир қа-

ради — Фарҳодбек ҳашша уйимизга кетамиз, дейди.

— Дадасини соғингандир-да,— деди Олияхон.

— Олинг, кўрмасдан соғинадимми! Аммо менга ўхшаса, дадасини жуда севадиган бўлади. Нақ меннинг жоним ҳам, таним ҳам дадам эди.

— Қуш уясида кўрганини такрорлайди. Отани севишни ҳам, Ватани севишни ҳам сиз ўргатасиз, сиздан ўрганади. Меҳру муҳаббатни кўкрак сутингиз билан сингдираёсиз,— деб мен гапга аралашдим.

Бундай уйдан тўрттаси туғуруқхонага ажратилган бўлиб, унга саккизта катта ва саккизта кичик каравот қўйилган.

Уйга кирган одам ўзини шаҳардаги олдинги тиббий хоналардан бирида ҳис қилишни шубҳасиз. Чунки хоналар табобатнинг ва маданиятимизнинг бутун талабларига мос, шинам, чиройли.

1947 йил октябрдан бери, бу ерли аҳоли ўртасида Олияхон номи билан машҳур доя — фельдшер Ксения Матвеевна Панченко бу туғуруқхонада ишлайди.

Бу ўртада Олияхон чақалоқни йўргаклаб, қизил атлас кўрпачага ўраб, четига тўр тутилган чойшабнинг бир учини қайириб боланинг юзига ёпар экан, деди:

— Фарҳодбек тайёр, эгарланган тойдек бўлди. Лекин қиз кутганингиз маълум бўлиб қолди, Саодатхон.

— Ҳа, қиз тугай, отини Турсуной қўяй, деган эдим. Раисимиз Турсунойдай жаҳонга арзийдиган қизга кўнглим бор эди.

Эшкда Саодатхон кўриниши билан маши-

на олдида турган ҳалиги йигит югуриб келди. Унинг юз-кўзини табассум тутиб, қип-қизил бўлиб кетди: табассуми эрталаб чиққан қуёш нурининг борлиққа ёйилиб кетишига ўхшарди.

Раис юборган машина ҳам келипти.

— Опа, машинамиз ҳам келиб қолди, сизни тўхтатиб қўйганимиздан хижолатдаман,— деди йигит кечирим сўрагандай.

Олияхон чақалоқни кўз-кўз қилгандай кўтариб келиб, ёш, бахтиёр отанинг қўлига берди.

Йигит қўлига олиши билан ўзини бирдан катта, бадавлат, чексиз бахтиёр ҳис қилди. Ўсиб кетди. Чунки у қуёшдай иссиқ, жондай азиз ва жаҳонга сизмас бир бахтни, қувончни бағрига босган эди.

Ота бир қўли билан ўғлини авайлаб бағрига босди-ю, иккинчи қўли билан хотини қўлтиғидан олиб машинага ўтиришга кўмаклашди. Сўнгра раҳмат сўзини қайта-қайта такрорлаб йўлга тушди.

Биз ҳам ўз машинамизга ўтириб колхозга қараб йўлга тушдик.

* * *

Бу ерлар — иккинчи участкага қарашли ерлар.

Икки томонига қатор дарахтлар экилган ҳалиги кўчанинг ўнг томонида кенг кўм-кўк пахтазор денгизи тўлқинланса, чап томонда бепоён узумзор шарбат тўкиб олтинланади.

Мен машинани астароқ юриштишни илтимос қилдим.

Нақадар чиройли манзара! Узумзор зилол кўрпага ўхшайди. Ишком эмас, нимага осилиб турипти бу тоқлар?

Ана ўша зилол кўрпага ўхшаш тоқлар тагидан соқоли ҳам яктагидай оппоқ нуроний, кичик жуссали чол чиқди, қўлида катта гулқайчи, яктаги устидан бинафшаранг қийиқ боғлаб, унга кичкинагина чиройли қинли пичоқ осиб олган.

«Бу узумзорлар нимага осилиб турипти, мен биронта ҳам поя кўрмайман-ку»,— дедим мароқ билан қараб. Чол яқинроқ келди, кўзидан тарқалган табассум юз-соқолини тутиб кетди.

— Тошкентдан, Турсуной аямга меҳмон!— деди шофёр, мени кўрсатиб.

— Жаннатингизни томоша қилмай ўтиб бўлмас экан, отахон.

— Бу жаннат дегани қанақа бўлади деб бош қотириб юрамизми, ўзимиз яратиб қўя қолдик, меҳмон қизим, лекин шарбатимиздан тотмасангиз, хафа бўламиз.

Мен яқинроқ бориб ҳалиги зилол тоқлар чодирига кирдим. Фақат узум. Ургимчак уясига ўхшаш тортилган симларнинг устини кўрпадек баргу симлар орасидан ҳар боши тўрт-беш кило келадиган қип-қизил ҳақиқдай узум. Бу тоқзорнинг сўнгги кўринмайди. «Нақадар тупроғимизнинг неъматини мўл,— деб ўйладим, узумлардан кўзимни узолмай.— Эку, меҳнат қилу, шарбат дейсанми, олтин дейсанми — ол! Нақадар нозик ва кўркама ҳуснга бой тупроғимизнинг неъматлари!»

Мана, унинг боғбони Эргаш ота... Бу боғнинг сахий, танти боғбони, кўкси тўла гурур билан ёқут доналари бўлиб ёнган, отнинг бошидай бир бош узумни авайлаб, эҳтиётлик би-

лан олиб келиб икки қўли билан менга тутди.

— Буни ишшаки деймиз, қизим, татиб кўринг!

— Раҳмат, муҳтарам боғбон, раҳмат, азиз ота!

— Мен уч йилдан бери шу боғнинг боғбониман,— деди чол меннинг қўлимга узумни бера туриб.— Турсуной раис бўлган йили менга ўхшаш кексаларни чақириб, «Сизлар кетмон чопманглар, кетмонни ўзимиз чопамиз, пахта-ни биз экамиз, сизлар шу пахта, буғдой эккан азаматларнинг дастурхонига боғингиз неъматини, шарбатини тўкинг. Сизнинг жойингиз бу ерда. Шундай қилингни, бу йил ўтиб, келаси йил ҳар бир колхозчи қишга юз килодан узум олсин» деди. Меҳмон қизим, ер-кўкни узум тутиб кетди.

Машина ҳамон ўша йўлда текис учадди.

Нақадар ҳавоси ёқимли! Кўм-кўк бўстон Асаканинг тепасида мусаффо, кўм-кўк осмон. Пастда — бир томонида ҳалиги боғ, ўнг томон кенг — текис, гўзалари қулф уриб ётган пахта ери. Бу пахта даласини тут дарахтлари тизими кесиб ўтган. Ана, ўша тут дарахтлари ҳам тузини оқлади, Турсуной Каримова пилла топшириш планини ортиғи билан бажарганини ўзим газетада ўқидим. Шунинг учун бу дарахтлар ҳам яна бошини зилол ёш барглари билан безаб қуёшга интилади. Атрофидаги гўзалликни қучмоқ учун беҳисоб ёш қўлларини чўзади.

* * *

— Мен яслига борадиганман, агар чарчамаган бўлсангиз, ҳамроҳ бўлинг!— деди мен.

га раис теримчилар олдидан чиқа туриб.— Болаларнинг оналари болаларимиз яқинроқда бўлса, эмизиб келиш учун вақт кетяпти деб қолишди. Дарҳол шунинг бир иложини қилиш керак.

— Чарчаш нимаси, мен букун кунни бўйи сизга ҳамроҳ.— Биз йўл-йўлакай сўзлашиб кетдик.

Таглари юмшатишган, бир ярим метргача танаси оқланиб қўйилган қалин ўрикзор ичига яккаоёқ йўлдан кириб кетдик. Ўрик дарахтлари садага ўхшаб атрофга шох ёзиб кетган, калтак ташласанг ерга тушмайди.

Лекин биз кириб борган жой ясли эмас, кўринишидан боғча эди.

Атрофини ўраб шарқираб ариқ оққанга қарамай, йиғирматага яқин бола дарахтга осилган икки умивальникка узун бўлиб тизилиб турар эдилар, худди оппоқ гоз болаларига ўхшайди.

Турсуной ариқдан ўтиши билан, бир қиз: «Ана, яйиш аям» деди; болалар гув тўзиб келиб раиснинг тиззасини қучиб олишди.

Мураббия аёл «тартибни бузган» болаларга ҳеч нарса дея олмади, унинг тилини болаларнинг шодлиги боғлаган эди, ўзи ҳам мен билан кўришар экан, севиниб ҳузур қилиб болаларга қаради.

— Раис ая, нима олиб келдингиз?

— Раис ая, менга қўғирчоқ қани?

— Раис ая...

— Оббо, пучуқлар-эй, эрта олиб келаман, эрта. Анча ўйинчоқ олиб қўйибман.— Турсуной энгашиб бир-икки боланинг юзидан ўпди. Мураббий билан кўришаркан, ундан узр сўради.

— Ҳафа бўлмайсиз-да, овқат пайти экан. Биз ҳозир чиқиб кетамиз, болаларингиз овқаглансин.— Пастак столдаги оқ дастурхон устига нон ва қошиқлар қўйилиб, овқат сузилиш олдида эди.

Биз яслига ўтиб кетдик.

Қалин ўрикзор таги тоза, сув сепилиб, гулистондай қилиб шипирилган. Унинг атрофини ўраган ариқда шарқираб сув оқади.

Иигирма беш-ўттизга яқин оппоқ кичик болалар каравоти икки томонга қўйилган. Турсуной ариқдан ўта туриб қўлини ювган эди, ўнг томондаги каравотлар орасида юрган ўрта яшар оппоққина жувон дарахтда осиглиқ сочиқни олиб келди. Саломлашиб сочиқни раисга бердию югуриб аллақачон каравотда тикка туриб олган бола ёнига борди.

— Ҳа, пучуқ, нега йўрман қоziқдай туриб олдинг,— деди раис.

Бола унга жавобан қўлидаги ҳаммаёғи сўлак бўлиб кетган пушти чипор тўтини зўр бериб шиқиллатди.

— Яна тиш ёрияпти, сўлак бўлиб қолганини қаранг. Букун кўзига тирговуч қўйди.

— Алишер, нега ухламайсан, пучуқ!— деди Турсуной овозини босиб, атрофдаги болалар пишиллаб ухлашар эди.

— Яхши исми бор экан бу йигитчанинг,— дедим мен.

— Ҳа, бунинг тарихи ҳам ажойиб. Бултур Навоий юбилейидан кейин москвалик шоира Вера Инберни мен колхозимизга таклиф қилдим. Ун йиллар мобайнида биз томонларда бўлмаган эди. Колхознинг ерларини, боғларини кўрсатиб юриб туғуруқхонага кирдик. Шунда бу энди туғилган эди. Онаси болани эмизиб

ўлтирган экан, Вера Михайловна унинг исмини сўради.

— Дадаси Уткир қўямиз, дейдилар. Менга ёқмайди. Катта бўлиб ўткир чиқса хўб-хўб. Бўлмаса, ҳаммадан аввал ўзим Утмас деб чақираманми? Шунақа қилиб ҳамон отсиз.

— Алишер қўйинг бу йигитчанинг исмини!— деди шонра Вера Инбер,— орадан беш юз йил ўтгач, ўзбек тупроғида бир Алишер номли шоир чиқса, ажаб эмас.

— Айтганингиз келсин, аяси!— деди онаси хурсанд бўлиб. Шундай қилиб, бунинг оти Алишер бўлди. Ҳа айтгандай, Вера Инбер бунга ўз китобига —«Кичик Алишерга, ўзбекнинг бўлажак шоирига» деб ёзиб тақдим ҳам қилган. Онаси сақлаб қўйипти.

Бола оппоқ, семиз, худди катта бир қўғирчоққа ўхшайди. Дам нурга талпиниб, оёғи учидан турган қордай оқ, булутдай юмшоқ ёстиқни тўти билан савалаб қолади. Дам уни саккизта тиши орасига олиб тишлайди. Гоҳ ҳамма одам ёлғиз унинг билан гаплашаётгандай, кабутардек талпиниб кулади.

Мана бу ердаги ўттиз-ўттиз беш боланинг онаси колхоз даласида! Унинг бутун фикру ёди ўша ўзи ундираётган пахтами, шолими, узумми, нима бўлмасин, ўшандан имкони борича кўпроқ ҳосил олиш учун интилади.

Ҳамманинг ўзи олган мажбурияти бор, ўшани ортиғи билан бажаришга, колхозни, районни бутун мамлакатни шон-шарафга тўлдиришга ҳаракат қилади, янги навлар яратиш ҳақида ўйлайди, боласи ҳақида эса кўксида сути тирсиллаб кетганидагина ўйлайди ва бир нафасга келиб меҳри қониб эмизиб, яна ишига кетади.

Бу оналар раис Турсуной Каримовадан миннатдор. Бола — онлада онанинг қўлини боғлайдиган ҳам азиз, ҳам ашаддий тугун. Лекин раис Турсуной шу тугунни шу қадар беозор қувончга айлантирган; бу ердаги парварнишни айтмайсизми!

Турсуной болалар ўртасидан ўтиб келар экан, уйғоқларини қитиқлаб, кулдириб ўпди, ўнар экан, «Ҳа, пучуқ, ҳа, шайтон» дер эди. Мен энди ҳали шу ёққа келаётганда: «Шу каптарчаларни тез-тез кўриб турмасам, соғинаман» деган сўзига ишонч ҳосил қилдим.

Биз кетаётганда, Алишер тўтини каравотга уриб, узунасига икки бўлганидан мамнун, яйрар эди.

* * *

— Раис бизнинг ерга келаяпти, Каримохун! Уша раисми?— катта кўчадан далага кириб келаётган отлиқни кўрсатиб сўради паст бўйлик, икки юзи қип-қизил чол.

— Ҳа, анча иш қилиб қўйдик. Мақтаб кетадиган бўлди!— деди ёш бир йигит.

— Ҳорманглар энди, Каримохун ака, ишлар қандай бўлди?— деди раис.

— Саломат бўлинг, раис!— ширадан тозаланган гўзаларга ишора қилар экан,— гўзаларингизни бошини ювган қиздай серкилла-тиб қўйдик!— деди иккинчи бригада бошлиғи Каримохун.

— Кўриб хурсанд бўлдим, ўтган кун ювилганлар ўзини қўйиб, яна қулф уриб кетипти.

Раис одан тушган эди, Каримохун Алижо-

нов отнинг жиловини ушлаб, гапида давом этди:

— Бригадамизнинг ҳамма звеноси ҳам чакки ишламаяпти. Тез орада гўзамизнинг ҳаммасини дарддан фориг қилиб оламиз.

— Отни серўт жойга қўйиб юбораберинг, ҳашарга келдим,— деди раис.— Бу пақир кимники?— Ёнгоқ тагида турган пақирни кўрсатди.

— Зумрад боласини эмизгани кетди, ўшаники.

Раис эгат оралаб кетгач, бригадир ўйлаб қолди.

«Демак, ишимиздан кўнгли тўлмади, ўзи кўрсатмоқчи».

Янги раис қилиб сайланганда ҳайдаш вақтида тракторчи ўрнига ўзи ўлтириб ҳайдаган эди. «Ерни мана бундай ҳайдашга одатланнинг, шундай ҳайдангки, ернинг қоқ юрагига бориб тегсин, юрагига тегмасангиз, неъмат ва саховатини яшириб қолади», деган эди. Энг тажрибакор тракторчи ҳам тан берган эди. Ундан кейин бригадир, раис шоли ўроғида тиззасингача сув кечиб шоли ўришгани, бир от касал бўлиб қолганини эшитиб бориб фермадаги молларнинг ҳаммасини кўздан кечирганини эслади. Бир кун кутилмаганда тун ярмисида ҳосилот ва партком билан хирмон бошига келиб, пинакка кетиб қолган қоровулларни мустар қилиб қўйганини эслади.

Бир қўлидаги анабазин солинган пақирчани ерга қўйиб ҳалиги икки юзи қин-қизил мўйсафидга қаради.

— Ҳормасинлар, отахон! Мендан хафа эмасмисиз?

— Саломат, нечук раис?

— Ахир, қуёшни аразлатиб қўйдик, шекилли.

— Кўнгли ўздан қолсин, мана сизларнинг билимингиз офтобдан ўткир чиқди. Ота-боболар айтганидай, офтоб чиқса, ширани кўтарди, десак, паққос меҳнатимизга куйиб қолар эканмиз, раис— самимий гапирди чол.

— Ота-боболарнинг ҳикматли сўзлари жуда кўп, мен бунга қойил, лекин илм, техника ўсиб кетиб, ота-боболаримиз хаёлига келтирмаган нарсаларни рўёбга чиқарди. Олимлар шира давосини топган экан, мана офтоб чиққунгача ғўзаларимизни дард кўрмагандай қилиб оламиз,— деди раис.

Ўртага жимлик чўкди. Бир нафасдан кейин бригадир унинг яқинига келиб қолганини кўриб, Турсуной яна гап бошлади:

— Кеча Зухраҳон звеносида бўлдим. Эсингизда борми, ғўзанинг ҳамма баргини ювиб чиқиш лозим деганимизда «Ахир, гектарда саксон минг туп ғўза бўлса, буни қовун пишгунча ҳам уддалаёлмаймиз», деб ўтакаси ёрилган эди. Ҳозир ҳаммадан олдинда. Яримдан ортигини серкиллатиб қўйипти.

Каримохун аканинг юраги шув этиб кетди. «Ўзим айтдим-а, кўнгли тўлмади. Биздан олдинда бораётган звенолар ҳам бор экан-да, ишдан кейин аъзоларни бу гапдан воқиф қиламан».

— Мен «Социализм» ва «Коммунизм» колхозларига ўтаман. Уларнинг иши қандай бўлди?— деди раис, пақир билан чўткани ўзи олган жойга қўя туриб.— Кечқурун ишдан кейин звеноларингизни олиб идорага боринг, озгина маслаҳат бор.

Қора тўриқ катта йўлга чиққанда қушдай

учиб кетди. Йўл нурдай кесиб ўтган, кўм-кўк денгиздай дала кўринишида раиснинг оқ крелдишини рўмоли елкандай учар эди.

— Ақллик ўн бешида бош, беақл ўттизида ёш, деганлари ҳақ рост, Каримохун. Раиснинг ақли кўп,— деди, ҳалиги икки юзи қипқизил чол, раис орқасидан меҳр билан қараб.

* * *

Мен правление идорасига кирганда Турсуной дераза олдида ўтириб телефонда (сўзнинг боришидан область раҳбарларидан бири билан) сўзлашаётган эди:

— Тоза куттириб қўйдим, сизни. Мени гапга қўйиб берсалар, ҳувиллаб кетаман,— деди телефон трубкасини қўя туриб.

— Мен кўрмадим-ку, ҳувиллаб кетганингишни.— Кулишдик.— Далага кетдикми?

— Ҳа, машинада кетамиз. Сиз билан «Социализм»га, сўнгра Сайдобод қишлоғидаги колхозларни айланиб келамиз.

Биз кўчага чиқдик. Лекин шофер кўринмайди.

— Қани, кетдик,— деди. Мен тараддудда қолдим. Буни сизди шекилли, у сўзига қўшимча қилди:

— Шофер МТСга кетган, ўзимиз бориб келамиз.

Унинг ёқуткўз узукли бармоқлари муздай рулни эпчил тутди ва мотор гувурлаб кетди. Лекин бир нафасгина ўйланиб туриб, ўриндиққа ҳозир келиб ўтирган ёш, истараси иссиқ йигитга мурожаат қилди.

— Жўрабек. Турсунхонга айтнинг, мен «Социализм»га чиқиб кетдим.

Йигит шу он ўрнидан турди:

— Хўп. Бизни ташлаб-а, раис?

Турсуной қаҳқаҳа уриб кулди ва «шийпонни қараиғ» деб менга қараб қўйди.

— Сизнинг ўтиришингиз шу бўладиган бўлса, бизни ҳам ўзингизга ўхшаш турғун қилиб қўясиз, Жўрабек!

Йигит қип-қизил бўлиб кетди, бу гап келиб ўзининг юрак торларига тегиб ўтишини ўйламаган экан. Чиройли табассум ва хижолатга фарқ бўлдию устахонага кириб кетди.

Турсуной бирдан ўзига хос кескинлик билан бурилиб менга қаради:

— Устахонага кириб чиқамизми? Бундан ҳам кўнгил тинчисин.

Биз ҳалиги йигит кириб кетган уйга қараб юрдик.

Андижон нефть газни билан иситилган катта-катта деразалик уйга киришимиз билан юзимизга гуп этиб иссиқ урди. Тўрт-беш ўспирин йигит амиркондан маҳсен-ковуш тикаётган эди.

— Ҳорманглар!

— Саломат бўлинглар!— Икки йигит туриб ўзи ўтирган кичик курсичани бизга таклиф қилди.— Марҳамат.

— Қори акам қани?— сўради Қаримова.— Икки оғиз байтдан эшитиб, тўй совгаларини кўриб кетайлик деган эдик. Эртадан кейин тўй-а?!

— Қори акам ҳозир келадилар,— деди дераза тагида ўтирган бир бола, кейин кулиб сўзида давом этди.— Байт-ку тайёр-а, лекин буюртмалар тайёр эмас. Турғуношшангизини бузди.

— Кўнгилидагини қилиб бермагандирсизлар-да.

— Кеча келиб «Менга туфли тикинг. Енгилгина туфли кияман», деди. Қори акам шунга пошнанинг келишимликларидан қидириб чиқиб кетдилар.

— Ажаб қилипти. Уни кўриб эрта бошқалари ҳам келади. Энди паққос туфли тикадиган бўласизлар, биласизларми?— Турсуной табассум билан косиб йигитларга боқди.

— Тикканмиз, ая, туфлидан. Бултурги майни эсланг.

Ҳақиқатан ҳам бултур май байрамида ҳам бир тўда қиз-жувонлар Олияхоннинг баланд пошна туфлисини олиб келиб, «худди шундан тикасиз» деб туриб олган эдилар. «Биз қачонгача попиллаб маҳси-ковушда юрамиз» деб туфли ва амиркон чуваклар тиктирган эдилар.

— Қизларимиз бало бўлиб кетган,— деди Турсуной устахонадан чиқаётганимизда.— Мана, эрта бирдан бештасининг тўйи, келин-куёвларга пойафзал тикаётирлар. Нақ қизларнинг ўктамлигини айтмайсиз. Крепдишини унақасидан бўлсин, олов рангидан бўлсин, рўмоннинг бири пушти, бири оқдан бўлсин, деб нақ бошимни қотирдилар.

— Кўтарасиз-да, опаси. Шўхлик тўқликдан чиқади. Энди бизнинг қизларнинг уст-боши бут бўлиши кам, кўнгли суйган кишига тегаётган қиз хоҳлаганини ҳам кияди-да. Энди улар туйғусига ҳам, қалбига ҳам, дидига ҳам ўзи эга. Энди ўктамлигини, эркалигини кўтарасиз.

Биз устахонадан чиқиб, ранс айтгандай, Сайдобод сельсоветининг бошқа колхозларига кетдик.

Бора-боргунча Турсуной ўзининг кўкрагини тўлдирган орзуларини гапириб кетди.

— Ана, кўрдингизми, деворлари олинган иморатни,— деди у менга бир чала қолган икки қаватли қурилишни кўрсатиб,— янги правление идораси. Куз тез тушиб қолиб, бутун кучимизни пахтани йигиб олишга бердик.

Бу йил ҳаммасини битириб оламиз, қурилиш кўп бўлади. Ун йиллик мактаб биноси сметасини тасдиқлаб олдик. Меҳмонхонамиз ва дам олиш уйимизни битириб оламиз. Ундан ташқари колхозчиларимизнинг бир нечасига янги уй солиб бермоқчимиз. Аъзоларимизнинг ҳаммаси уйга электр ўтказиб олди. Радиолари бор.

Биз чойхона олдидан ўтганимизда катта ариқнинг нариги ёғидан икки киши бараварига қўлини кўтарди.

Турсуной четроққа ўтгач, машинани тўхтатаркан:

— Ҳорманглар!— деди.

— Саломат бўлинг, биз сизнинг олдингизга кетаётган эдик,— деди паст бўйли, қора, қотмадан келган ўрта ёшлиги.

— Бу киши «Социализм» колхозининг раиси бўладилар, лекин ариқ кавлашда бутун Асакада бу кишидан орқада қолгани йўқ,— деди Турсуной. Иккинчиси ўша колхознинг парткоми экан.

— Ана, ана холос, бу киши ҳам шундай дейдилар энди.

Шу ерда иккисини ҳам машинага ўтирғизиб, «Социализм»га олиб жўнади.

Раис узоқ шу колхозда бўлди. Ариқ ва зовурларнинг қазилишининг қониқарсизлигидан куйиб гапирди:

— Эркакларнинг ҳаммасини ариқ қазишга солинг. Хотинлар гўзапоянинг уддасидан

чиқа оладилар. Икки ёнингиздаги колхозларнинг ерларидаги ариқлар қазилиб бўлди, худди темир йўлга ўхшаш текис, чиройли. Ўртада сиз қолдингиз...

Бу ердан чиқиб, «Коммуна»га йўл олдик.

Фарбга оға бошлаган қуёшнинг нурларида Арслонбоб тоғидаги қорлар оппоқ ёнар, кўмкўк осмонда турли-туман шакллarga тушиб сузиб кетаётган увада, оппоқ булут галаси. Буни шамол қаерлардандир юлқиб олиб келган, албатта.

Сайдобод сельсоветидаги «Коммуна» колхозига етаёзган эдик, қаршимиздан бир хотин чиқди. У қирқ беш ёшларда, қорачадан келган, кенг юзли бўлиб, қора бахмал пальто устидан оқ гажимли жун рўмолни бўйнидан боғлаб олган эди.

— Ҳа, Ҳалима опа, йўл бўлсин?

— Келинглр, бугун келмасангиз ҳам ўзим борар эдим-да,—деди биз билан кўриша туриб.

— Ҳа, нима бўлди, ҳамманглрга бугун мен зарур бўлиб қолибман?

Ҳалима опа ўзи ҳам машинага ўтириб бизни тўғри правлениесига бошлади.

— Ҳа, нима бўлди, сўйланг,—деди Турсуной шу колхоз раиси Ҳалимахон Йўлдошеванинг ташвишли авзойини кўриб.

— Ахир ўзингиз биласиз, Қаримова, бизнинг ер Андижон нефти билан Шаҳрихон ГЭС этагида. Ариқларда нефть кўрина бошлади. Нефть ўз жойида олтин билан тенг, қиммаг. Лекин пахта у билан чиқишмайди. Шунинг учун ариқлардан уни қириб олиб ташлаш керак. Бир қисм одам шу билан банд.

Ундан ташқари, ҳали далага гўнг олиб чиқилгани йўқ. Уч минг метр ариқ қазилади.

— Нима дейсиз энди. Ариқ қазиш, гўнг чиқариш ҳаммамизда ҳам бор-ку, ёрдам бериб юборайликми?

— Ариқни қазиб тамом қилмасак, ўзингизга ҳам қийин, сувнинг бошида биз ўтирибмиз.

— Хўш, нима дейсиз, келиб қазишиб берамиз, дедик-ку, мақсадингиз шуми?— Турсуной кулиб гапирди.

— Чўлдан яна эллик гектар ер ажратиб беришмоқчи, уни кимнинг кучи билан обод қиламан. Андижонликлар чақириғига жавобан беш комсомол Мирзачўлга жўнайдиغان бўлди.

— Саломат бўлинг, Ҳалима опа! Мирзачўлга кетадиган йигитларга қўйилман. Лекин сизга қўйил эмасман. Нима, сиз билан биз энди чўлни гуллатянимизми? Куз тез тушди дейсиз, куз бутун Асакага, бутун Ўзбекистонга шундай тушган. Сиздаги иш ҳаммада ҳам бор. Бўстондай Асакадан чиқиш билан пешонангиз чўлга урилса, кишининг кўнгли беҳузур бўлиб кетади. Менга ёқмайди, меннинг ўзим ҳам эллик гектарни обод қилишга жазм қилдим.

Ҳалима опа ҳеч нарса демади. Сукутни яна Турсунойнинг ўзи бузди.

— Сиз колхозчиларингиздан сўрадингизми? Сўранг, улар нима дейди? Ҳаммаси ҳам Асаканинг сувини ичиб камол топган йигит-қизлар. Яна ўзингиз биласиз, ҳар ким тўн бичса, ўзига ўлчаб бичади.

— Аъзолар қарши эмас. Энди гап ўзимизда қолди.

Ҳаммамиз «Коммуна» далаларини кўргани чиқиб кетдик.

1949 йилнинг учинчи февраль куни. Тушдан кейин бошланган қор ҳаммаёққа кўрпадек ёғди.

Дарахтлар оппоқ гарданларини ерга теккудай эгиб қолишди.

Колхоз клубининг олди бугун гавжум. Болалар, ёшлар, ўспиринлар ҳаммаси шу ерда.

Ана, болалар бир-бирлари устига ҳалиги дарахтларни силкитиб ўтиб ўйнайдилар.

Мана, бир тўда келаётган қизларни пойлаб туриб бир бола, улар устидаги соявондай дарахтни тортиб қочдию нарироққа бориб қоринини ушлаб қотиб-қотиб кулди, ҳамма болалар кулди. Қизларнинг аччиғи келди. Уларнинг аччиғи ҳам кулгиларидай нозик ва ёқимли, болаларни койинганлари сари улар кулишадди. Қизлар ҳам қўшилиб куладилар, кулги мис товоққа танга сочилгандай жаранглаб кетади.

Ҳаммаёқ чароғон, ҳаммаёқ нурга чўмилган. Залга катта чироқдан учта қўйилган. Нурдан кўз қамашади.

Ана, энг тўрда, саҳнага яқин жойда сўрилар қўйилиб, унда колхознинг энг ҳурматли соҳибкор кексалари, юзларидан, соқолларидан нур томиб ўтирадилар. Ана, колхознинг турли-туман атлас, шоҳига, бахмалга беланган қиз-келинлари даста-даста бўлиб келиб қатор қўйилган ўриндиқларга ўтирадилар.

Президиум столи олдига илғор пахтакорлар, бригада, звено бошлиқлари, муҳтарам кексалар, боғбон, мироб, область ва район партия ва совет ташкилотининг вакиллари, қўшни колхоздан келган меҳмонлар чиқиб ўтиришди.

Қолхоз раиси Турсуной Қаримовага сўз

берилганда, қизлар бошлаган қарсак бутун залга ёйилиб кетди.

Турсуной қўлидаги қоғозларни минбар устига қўйди.

Янги дўппи устига чамбар қилиб қўйган сочини орқасига ташлаб юборди. Машъалдай ёрқин чироқ нурида унинг чиройли қоматига мос тикилган жигарранг костюми ёқасидаги депутатлик нишони, Ленин ва «Ҳурмат белгиси» ордени ва медалларнинг лентаси ёнар эди. Ювилган чаросдай кўзларини залга югуртиб:

— Азиз ўртоқлар!— деди, ҳамма жон қулоғини тикиб тинглади.— Бизнинг Сталин колхози яхши ишлади. Урушдан кейинги беш йиллик планини бажариш учун фидокорона меҳнат қилди... Маълумки, бизнинг колхоз 1945 йилда 850 минг сўм даромад қилган бўлса, 1948 йилда пахта планини ортиғи билан бажариб, давлатга гектаридан 30,3 центнердан пахта топшириб, 2 миллион 100 минг сўм даромад қилди.

Бу демак, ўртоқлар, колхозчиларимизнинг фаровон ҳаёти, бу — колхозчиларимиз уйида янги пайдо бўладиган маданий анжом, янги мактаб, янги-янги уй-жойлар демакдир.

Раиснинг сўзи қарсаклар билан бўлиниб турди. Раис ютуқларни айтиб ўтиб, камчиликларнинг ҳаммасини айтиб, очиб ташлади, бу камчиликларни тез тугатишга чақирди.

— Ҳаммамизнинг мақсадимиз колхозимизни гуллатиш бўлса,— деди у гапида давом этиб,— ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб ишлайлик. Кексаларимиз маслаҳатлари, тажрибаларининг нури билан ёшларнинг кўзини, онгини ёритсин.

Бизнинг колхоз ўз шуҳратига лойиқ бўлсин, ўртоқлар!

Зални гулдурос олқишлар қоплади.

* * *

Ташқарида февраль қирчиллайди.

Турсуной Андижон нефтидан келтирилган газ билан иситилган иссиқ уйига киргач, устидаги пальтосини ечиб, эшик олдидаги қозиққа осди. Тўғрида турган бўйи баробар ойнага ўта туриб стол устидаги телеграммага кўзи тушди. Уни олиб ўқиб турганда онаси Каромат опа кирди.

— Ҳа, кўрдингизми?

— Кўрдим. Тайёрмисан, ахир?

— Ўн бешига ая,— кулди Турсуной,— нега кўрқасиз, тайёр бўлмаса, ўн бешгача ўн кун бор, ахир, тайёрлаб қўйганман, яна бир кўздан кечираман, холос.

— Хайрият, ундай бўлса, овқатингни шу ерга олиб келайми?

— Йўқ, ая, овқатландим. Шакаржон туққан экан, Адашхон аям билан шунга кирган эдик.

Она чиқиб кетди. Орқасидан Турсуной ҳам чиқдию, юз-қўлини ювиб кириб стол устидаги чироқни буради. Уй ўртасидаги қизил абажурлик чироқни ўчирган эди, уйни шифтидан пастга тушган сари суюқлашиб оқариб борган яшил нур тутди.

Тошкент сиртқи партия мактабининг студенти Турсуной Каримова Лениннинг «Марксизм ва эмпириокритицизм» китобининг мутулаасига киришди.

Турсуной бундан етти-саккиз йил муқаддам «Омон-эсон душманини енгиб олсак, ўқини ҳамма вақт меники» деб янглишмаган эди.

Лекин Турсуной катта ҳаёт мактабини ўтди. Оддий кетмончидан колхоз раислигигача — давлат арбоблигигача бўлган шонли, мазмунли катта йўлни ўтди.

Мана энди уни Ленин районида ким танимайди? Асакаликларнинг энг яқин, камтарин дўсти, Бутуниттифоқ Олий Советига асакаликларнинг ўзи сайлаган депутат қизи.

* * *

Мана у, Ильич чироғи нурида Лениннинг машҳур асарини ўқиб, шаффоф оқ ручка билан зангор сиёҳда дафтарига конспект қилаётир. Тепасида Лениннинг меҳрибон кўзлари унинг ҳамма ҳаракатини, фикрининг, онгининг сатрма-сатр, саҳифама-саҳифа тўлиб бораётганини кузатиб турибди. Ленин нурида, партия етакчилигида камолатга интилиш, ҳаётнинг, фаннинг чўққиларига интилиш нақадар бахт!

Бу бахтиёр қиз ўша чой қадоқлаш фабрикасининг қоровули Карим аканинг қизи Турсуной эди.

Турсуной бугун бошлаган бобининг охиригача ишлаб чиқиб, ручкани сиёҳдонга қўйди. Соатига қаради, бирдан йингирма беш минут ўтипти. Электр чойнакни штепселга суқиб қўйиб, ҳовлига чиқди.

Эшикдан чиқиши билан совуқ шамол қучоқлаб олди ва ўрик гулига ўхшаган катта қор парчаларини олиб келиб, унинг иссиқ юзига урди, руҳий чарчоқликни суғуриб олгандай бўлди.

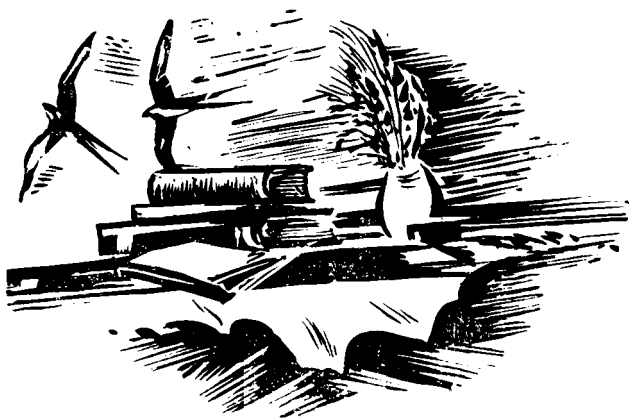
Икки уй олдидаги пешайвон лабига келиб, ҳузур қилиб осмонни, сўнгра чироқлар милтираб турган кенг йироқликни кўздан кечирди. Чироқ юлдуздай! Яқиндаги чироқлар олдида қалин ёғаётган қорнинг ўйини аниқ кўринарди.

— Жуда яхши. Шу суръатда эрталабгача ёғса борми, ер тирсиллаб кетади. Бунинг ҳар бир учқуни тола пахта. Олтин!..— деди. Унинг кўзига уч юз ўттиз гектар пахта даласини тутган пахта кўриниб кетди. Унинг кўзига келажакдаги обод, фаровон колхоз қиёфаси кўриниб кетди, ёш кўнгли тўлиб нафас олди, яйраб-яйраб нафас олди. Раис кўксини қабартган чиройли туйғулардан лаззатланди. Бу — ўз ишини, колхозини жон-дилдан севган ёш, лекин етук, ҳамма вақт олға интилувчи раҳбарнинг оддий туйғулари, шодлиги эди.

1949

II

Адабий суҳбатлар

ЮРТИМ ХАРИТАСИ — МЕНИНГ ЮРАГИМ

Шоира Ольга Ипатова билан суҳбат.

С а в о л: Қадрли Зулфия опа, Сиз қай кундан ўзингизни шоирман, деб ҳис қилган-сиз — биринчи китобингиз чиққанидами (17 ёшингизда) ёки ўқувчиларнинг ҳурмат-муҳаббатини қозонганингиздан кейинми? Биринчи китоб шахсийлиги жиҳатидан шоирга азиз, ҳатто, энг қадрли маҳсулидай туюлиши мумкин, холисона қаралганда ҳар доим тадқиқотчиларга қизиқарли бўлади. Чунки у шоирнинг шеърятдаги машаққатли йўли қандай бошланганлиги ҳақида ҳужжат бўлибгина қолмай, ўзида келажакнинг гули ва мевасини асраб турган куртак ҳамдир. Шунинг учун мен Сиздан шундай деб сўрагим келади: биринчи китобингиздаги шеърлар — ҳаётингизни кунба-кун, соатба-соат акс эттирган варақларми ёки сиз ўшанда ҳам ўқувчиларга умрингизнинг танланган лаҳзаларини беришга интилганмисиз?

Ж а в о б: Йўқ, ўша пайтда дурустроқ ўйлаб танлаш бўлмаган менда. 20-30 шеър ёзиб, газета-журналларда бостирган одам шоир бўлавермайди, албатта, буни ёшлиқда англаш қийин. Мен ҳам кўп ёздим, шеърларимда маълум адабий ташбиҳлар такрорланаётганини пайқамасдим. Шу боис биринчи тўпламимни

таваккал «Ҳаёт варақлари» деб атаганман. Тўғри, мажмуага энг яхши деб ҳисоблаганим шеърларнинг ҳаммасини киритган эдим. Аммо шоир сифатида Улуғ Ватан уруши йилларида туғилдиммикин... Халқимизнинг бошига тушган мислсиз кулфатлар, унинг беқиёс жасорати қалбимни тўлатиб, тошгиси келаверарди. Мана, масалан, «Уни Фарҳод дер эдилар» дostonим истеъдодли ўзбек артисти Қобилқори Сиддиқовнинг ҳалокати таъсирида ёзилган эди.

Қобилқори Украинани озод қилиш учун борган жангларда ҳалок бўлди. У урушдан аввал бизникига кўп келарди. Отам унинг ижросида қадимий «Муножот» куйини қайта-қайта тинглаб, сел бўлардилар. Дoston «Жангчи кутубхонаси» сериясида кўп нусхада нашр этилганида менга кўплаб хатлар кела бошладди. Бу мактубларни фронтдаги жангчилар ва фронт орқасида галаба учун курашаётган, яқинларини кутаётган аёллар ёзишарди. Кейин бу аёлларнинг садоқати, ишончи ва жасорати «Палак» шеъримнинг яратилишига сабаб бўлди ва ўша шеър «Правда» газетасининг 1943 йилги декабрь сонларидан бирида босилиб чиқди. Иккинчи китобим — «Ҳижрон кунларида» Ҳамид Олимжон вафотидан кейин чиқди. (Корректурасини бирга ўқиб улгурган эдик.) Шунда меннинг бошимга тушган кулфат умумий йўқотишлар оқимига тенг келиб қолди. Меннинг қайғуларим умумхалқ қайғусига қўшилиб кетди. Атрофимдаги одамлар, бу китоб мунча тез ёзилди, деб ҳайрон бўлишади. Ундаги сатрлар шахсан ўз ҳаётимда рўй берган воқеалардан олдин ёзилганини билишмасди. Икки нарса — умумжаҳон ҳижрони билан ме-

йинг айрилигим бир вақтга тўғри келиб қолганига ишонмиш қийин эди.

С а в о л: Сиз шеърят сирларини эгаллаш жараёнида қандай қийинчиликларга дуч келгансиз? (Ташқи эмас, ички қийинчиликларни айтмоқчиман.) Сиз ўз иқтидорингизни дарҳол англаб етдингизми? Мақсадларингиз аниқ-равшанмиди, ихтиёрингиздаги «қурилиш ашёлари»дан қаноат ҳосил қилганмисиз? Ахир, шоир ҳар доим ўз оламини ўзи бунёд этади-ку! Бу қурилишда бошқа бировни айблаб бўлмайди. Цемент вақтида келмади, юк крани синиб қолди, бўёқни нотўғри беришипти, деб шикоят қилиш ўринсиз. Шоир бир вақтнинг ўзида якка ўзи — ҳам бетончи, ҳам ғиштчи, ҳам ҳисобчи, у ҳамма юкларни барча қаватларга ўз елкасида олиб чиқади. Тўғри, ўз юкнинг ўзингга огирлик қилмайди, дейишади... Сиз бунга нима дейсиз?

Ж а в о б: Мен шеър ёза бошлаган йиллар ўзбек шеъряти учун ўзгариш йиллари эди. Янги ҳаётнинг эскиликни синдириши ва инқилобий қайта қуришлар адабиётдан ҳам янги шаклларни талаб қиларди. Инқилобдан олдинги бутун ўзбек шеъряти кўпроқ аруз вазнида яратилган эди. Аруз вазни ҳукмрон ва у замонавий фикрларни ўз қолипига кўп ҳам сиғдира олмас эди. Биринчи бўлиб Ҳамза бармоқ вазнига мурожаат қилди.

Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун ва бошқалар бу «шакл инқилобини» давом эттириб, жаҳон шеъряти усталари ва рус совет адабиёти тажрибаларини ўргандилар.

Менинг билимларим етарли эмаслигини яхши англадим, шунинг учун классик адабиётни ўзлаштиришга киришдим, бадний тафак-

курнинг сирли қонунларини тушунишга интилдим.

30-йилларда Лермонтов, Некрасов, Пушкин, Фет, Тютчев шеърларини биринчи марта рус тилида ўқиб чиқдим ва шоир учун муҳими фақат нимани айтишгина эмас, қандай айтиш ҳам эканлигини англаб етдим.

Мен сизга бир нарсани айтгим келади, бетончи ва ғиштчи бўлмиш шоирнинг юкни, унинг оғир ё енгиллигини фақат шоирнинг ўзи эмас, ўқувчилар ҳам яхши ҳис қиладилар. Шеърхон ҳамма вақт ҳақиқий шеърни ясама шеърдан, чинакам шоирни сохта шоирдан ажратиб олади. Менинг шеърларимнинг шаклланишида, керакли, ягона сўзни излаб топш тажрибасида бу ишнинг машаққатини яхши биладиган, чинакам катта шоир Ҳамид Олимжоннинг хизмати улкан бўлди.

Савол: Сиз ўз ижодий тажрибангизда классик адабиёт билан ҳозирги замон адабиётига қандай муносабатда бўлгансиз? «Пушкинга» шеърингизда:

Мана, мен ҳам ўз-ла қолган чоғимда,
Дил ё хит, дил ё шод, нстаб суҳбатдош,
Навой ё Сизни қўлга оламан...

дейсиз.

Лекин очикдан-очиқ тан олмасангиз ҳам, лириканизмнинг асл ва юксак қурилиши классик анъаналарга яқинлигини кўрсатади. Шундай бўлса-да, гоҳо жиддий равишда классика билан баҳслашасиз. «Ўғирламанг, қаламим бир кун» шеърингизда «Мен Ҳофиздай улашмайман юрт» дейсиз. Москвада «Художественная литература» нашриётида

1975 йили нашр этилган танланган асарларингизда биргина рубоний бор, у ҳам бўлса 1945 йилда ёзилган.

Шарқда кенг тарқалган ва узоқ анъанага эга бўлган бу шеърининг шакл ижодингиз учун тасодифий воқеами ё чиндан ҳам анъанага суяниш намунаси бу?

Ж а в о б: Бу тасодифий воқса. Шеърятда ҳам, ҳаётдаги каби кеча янгилик ҳисобланган нарса бугун анъанага айланади, индинга эса уни ҳам янгилаш керак. Мисол учун, Эркин Воҳидовнинг ўзбек шеърининг классик шаклларига, нақл ва афсоналарга мурожаати ҳақиқий новаторликдай янгради.

Эндиликда ўзбек шеърятининг образлиқ ва мураккаблашиш ҳисобига юксалмоқда, анъанавийликка интилиш кўпроқ сезилмоқда. Аммо бу мураккаблашиш — дабдаба, жим-жимадорликдан холи, теранликка, фалсафийликка, замон заминига асосланган. Юқорида айтганим — эскиликдан қутулиш иккинчи қарама-қарши қутбга — шеърятнинг аллақандай яланғочлигига олиб келиши мумкин эди. Шунинг учун ёшлар мувозанат изламоқдалар. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Омон Матжон, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева каби шоирларнинг ижодида шахсий «мен»нинг кўнгилда сақланган сирлари катта дунёга олиб чиқилади ва унга қўшилиб кетади. Хуллас, уларнинг шеърларидаги мураккаблиқ тошқинлик билан боғлиқдир.

Кейинги йилларда баъзи бировлар менга «шеърларингиз атай мураккаблаштирилган», «бир оз оғирроқ» дейишди. Ҳа, мен ўз шеърларимнинг кўп садали бўлишини, фалсафий теранроқ бўлишини хоҳлайман. Бу менга ҳам

анъанавий, ҳам янги кўринади. Аммо атайлаб шундай қилмайман, ўзи шеърларим шундай чиқади, юрагим уларни шундай дунёга келтиради.

Менинг бутун шеърларим аввало юракдан келади, мен унга қулоқ соламан, сатрлар устида донишмандлик қилиб ўтирмайман, кўнглимга, илҳомимга уйғун сатрлар яратишга интиламан.

С а в о л: Билишимча, Сиз мамлакатимизда халқ шоири унвонини олган биринчи аёلسиз. Шундай бўлгач, биз санъатнинг халқчилиги масаласини четлаб ўтолмаймиз. Сиз ўзингиз ҳам бу ҳақда кўп ўйлагансиз.

Дили шоир ҳассос бир элга
Фарзандлигим нақл этар бурчим.
Халқ қалбидай бир гўзал шеърга,
Етармикан ҳеч қачон кучим...

Ёки:

«Юртим харитаси — менинг юрагим...»

деган сатрингиз бор. Сизнинг бу сатрларингиз бутун ижодингизга эпиграф бўла олади. Кўпчилик ижодкорлар «Халқим, сени севаман» деб қасам ичадилар, аммо халқ кўнглидаги сўзини тополмайдилар. Халқчиллик деганда — оғзаки ижод услубида ёзишни тушунадилар. Ёки қўшнилариимникида нима гап борлиги билан ишим йўқ, ўз халқим, юртдошларимни ёзсам, халқ шоири бўлавераман, деб ўйлайдилар. Сиз эса Ўзбекистон тўғрисида ёзганда ҳам, Россия, Қозоғистон, Кавказ, Ҳиндистон тўғрисида ёзганда ҳам халқ-

чилсиз, халқ билан қўшилишиб кетасиз. Бунга қандай эришгансиз? Буни қандай тушунасиз?

Ж а в о б: Баъзан «Мен ҳам шундай деб ўйлагандим, фақат Сиздай ёзмагандим, холос» деган мазмунда хатлар келиб қолганда ўзимни бахтиёр ҳис қиламан. Дунёни тушунишим ва кўришим; менинг сўзларим бошқа нотаниш одамнинг ҳам ҳис-туйғуларини ифодалаши дилга қувонч беради, албатта. Одамлар шеърларимда қанчалик кўп инсонийлик туйғуларини, фикрларини кўрса менга ҳам ўз ишимнинг салмоғи ортаётгандек кўринаверади. Ахир, бунга эришиш осон эмас, мен ютуқлар билан бир қаторда муваффақиятсизликка ҳам учраганимни алам билан ҳис қилганман. Машҳурлик — бу халқ қалбига кирдим, дегани эмас. Инсонлар қалбига кириш — ўқувчиларнинг китобинг билан ҳамроҳлиги дегани, агар у китобингни қайта-қайта ўқиётган бўлсагина, унда ўз қалбини кўраётган бўлсагина ўқувчи қалбига кирасан. Шоирнинг юраги катта: у азоб ва қувончларни томчилаб йиғади.

Мен ўз ижодим тўғрисидаги гапларни бир четга қўйиб, шундай дейишим мумкин: шоирнинг халқчиллиги — бу, балки, аввало ижод доирасининг кенглигидир, улкан қамров билангина халқ онгининг теракликларини, санъатини, миллий ўзига хослигини ифодалаш мумкин. Санъат, Лениннинг сўзлари билан айтганда, «ўз теран илдизлари билан кенг халқ оммаси орасига кириб бориши керак» ҳамда «бу омманинг туйғуси, фикри ва иродасини бирлаштириши, юксалтириши керак».

Ҳар бир санъаткор қўлидан келганича,

кучи етганча ўз халқига, коммунизм ғояларига хизмат қилади.

С а в о л: Ҳар бир шоир ўз ҳаётини фалсафасини яратади ва изҳор қилади. Бу фалсафа янгича маънолар касб этиб, қуёш нуридай синга-синга бутун ижодидан ўтиб боради.

Мана, Сизнинг Қозоғистон ҳақидаги туркумингизда шундай бир манзара бор. Сиз булутни жуда сеҳрли бир назар билан кўргансиз: у гоҳ худди «пиёда» сингари ер узра кетиб боради, гоҳ қайиқ сингари кўл узра сузиб боради, аммо чўкмайди... Аммо уни осмон ҳам қабул қилмайди, ер ҳам ўз устидан ҳайдайди, ўз шаклини сирли равишда ўзгартириб бораётган бу булут кўзларни сеҳрлайди, аммо у борлиқнинг «ўгай боласи».

Олдин оддийгина кўринган лирик манзара аста-секин катта фалсафий мазмун билан тўлишиб боради. Сиз булутга, сеҳрлама, яхшилик йўлидан бор, илиқ ёмғир бўл, чанқоқ тупроқни суғор — деҳқонлар сени дуо қилишади, дейсиз. Яхшилик йўлидан бориш — менимча, бу Сизнинг энг муваффақиятли ва аниқ ифодаланган шоирона ва ҳаётини фалсафангиз бўлиб туюлади. Бу гапимга нима дейсиз? Ёки Сизнинг фалсафангизни бундан ҳам аниқроқ ифодалайдиган шеърларингиз борми? Бўлса, айтинг...

Ж а в о б: Эзгулик ва ёвузликнинг кураши ҳар қандай шеърининг моҳиятини ташкил қилади. Мен ҳаётни, ундаги ҳамма яхши нарсаларни тасдиқлаш орқали ёмонлик билан курашаман. Ҳамма китобларимда бунга мисол бор. Ҳаётда қайғу кўп, аммо мен уни енгиш, шу жумладан, ўз-ўзини енгиш жасо-

рати тўғрисида ёзаман. Мен ҳаётнинг нохуш томонлари тўғрисида киноя билан, ҳажв билан гапирмайман. Оғриқ ва алам билан, эзгу истак билан гапираман, она-еримиздаги ҳар бир одам бахтли бўлишини, ҳаёт гўзал, ҳар биримизнинг аҳиллигимиз ибратли бўлишини хоҳлайман.

Лирика ва сатира ёнма-ён яшашлари ҳам мумкин, албатта, ҳаммаси қуйманинг сифатига боғлиқ. Мен ҳеч қачон ҳажвий қуйма яратишни ўз олдимга мақсад қилиб қўймаганман. Шеърый тўпламларимдан бири «Мен тонгни куйлайман» деб аталган. Одамга тафт берувчи севги ва эзгуликнинг нури тўғрисида кўп ёзганман. Бизнинг жамиятимизда туғилган янги инсондан завқланиш — ижодимдаги энг асосий гапдир. Шу нарса, менимча, ҳар бир шеъримда бор бўлса керак.

С а в о л: «Танланган асарлар»га тўрт дoston кирган экан. Ҳажм жиҳатидан ҳам, ҳаётий тасвир жиҳатидан ҳам уларни лирик дoston дейиш мумкин. Воқеабанд жойлари бўлса ҳам, улар эпос даражасига кўтарилмаган.

Лирика сиз учун табиий, қисқа шеърда эса ўзингизни эркин ҳис қиласиз, чоғи. Ё эпос ва драма соҳасида ҳам тажрибаларингиз борми?

Ж а в о б: Эҳтимол, бу жуда шахсий гапдир, аммо дoston жанри, ҳар қалай, менга нобоп кўринади, мен бу жанрни хуш кўрмайман, унинг келажагига кўп ишонмайман. Шакл ихчамлиги ва ихчамроқ шаклга жойлашган фикрнинг рангдорлиги менга кўпроқ ёқади. Туйғулар тошқинлиги ва фикрлар теранлиги бир-бирига мувофиқ бўлиши ке-

рак — бу нарса шеърда осон ҳал бўлади. Достонларим шунинг учун ҳам кичкина, улар кўпроқ узун шеърларга ўхшаб кетади.

Драма соҳасидаги тажрибам эса биргина. У ҳам бўлса, Ҳамид Олимжон достони асосида яратилган «Зайнаб ва Омон» операсининг либреттосидир.

С а в о л: Кўп шоирлар ҳар хил мавзуларда турлича асарлар битадилар: севги ҳақида бўлакча, космос ҳақида бўлакча ва ҳоказо. Сунъий равишда «мавзу токчалари» юзага келади. Сиз эса «Муҳаббат бу» шеърингизда бундай деб ёзасиз:

Муз жисмидан ҳарорат олиб,
Сени ёқиб, қилар томоша?
Довул ичра гирдобда қолиб,
Учсанг мумкин фазолар оша...

Бу сатрлардан поэтик сезгининг замонавийлигини пайқаш қийин эмас. Бунда гап — ишлатилаётган сўзда ҳам эмас: ўринлими, ўринсизми, «фазо» сўзини ишлатавериш мумкин. Бу ерда биз янги инсоннинг дунёни ҳис қилиши, унинг табиий равишда ўз даври билан чатишиб кетиши ҳодисасини кўрамиз. Бу ҳам менга ижодингиз учун характерли бўлиб кўринади.

Сиз шеърятда замонавийликни ўзлаштиришнинг қайси йўлини энг самарали йўл деб ўйлайсиз? Сизнинг назарингизда, бу йўлда қандай қилиб ҳамоҳангликка эришиш мумкин?

Ж а в о б: Поэтик идрокнинг замонавийлиги замоннинг эпик миқёслари билан «мен»нинг ҳамоҳанглигидадир. Яна, менинг наза-

римда, бу шоирнинг бугунги кўни идрок қилишида, келажакни ҳам сеза билишидандир...

Бугун ҳақида гапирганда шоир ўз елкасида ўтмишнинг — умумий ва миллий тарихнинг, маданиятнинг юкни ҳис қилиши, аynи чоқда, тараққиёт йўллариини кўра билиши ҳам керак. Мен юқорида ҳозирги шеърининг кўп садали ва кўпқиррали эканини, борлиқни шу тахлит қамраб олишини айтиб ўтган эдим. Шеърининг шу хусусияти, менимча, кучайиб бораётир. Бу нарса маданий-техник даражанинг ўса бориши билан ҳам, руҳий-маънавий камолотга муносабатимиз билан ҳам боғлиқ. Бироқ энг муҳими, шеърининг юракдан юракка бормоғи шарт. Унинг бу сифати ҳар доим замонавийдир.

С а в о л: Сизнинг ижодингизни ўрганган барча тадқиқотчилар Сиз учун муҳими — аёллар мавзуи деб ҳисоблашади. Дарҳақиқат, Сизнинг шеърларингизда шарқ аёли мўл ҳосил устаси, илҳомбахш ва ғолиб инсон, оилавий ўчоқнинг ўти бўлибгина қолмай, бутун дунёнинг ҳам ҳимоячисидир. Ва бунда улғворлик нозик лиризм билан қўшилиб кетади. Дарҳақиқат, бу — Сизнинг ҳаётингиз мавзуи. Лекин мен ўз оғзингиздан бу абадий мавзунинг қайси қирраларини тўлароқ очганингиз тўғрисида эшитгим келади.

Ва ёки давримизнинг санъаткор ва куйчилари нималарга эътибор беришлари керак?

Ж а в о б: Ўзбек хотин-қизларининг тақдирини — ўтмиши ва бахт сари босиб келган йўли — мана шулар шеърларимга асосий мавзу бўлиб кирган.

Онам истеъдодли аёл эди. Қўли теккан жойи гул бўлар эди. Шоирмиди? Олимиди?

Ҳар қалай улуғ одам бўлганлиги шак-шубҳасиз. Аммо унинг истеъдоди уй ичида қолиб кетди.

Ҳозирги бахтиёр замондошимнинг тақдир ортида миллионлаб онам каби ватандошларимни кўраман. Уларнинг армонлари ушалгандай туюлади. Шунинг учун ҳам аёлларни хафа қилишларига, уларга нисбатан манманлик, дағаллик, қўполлик қилишларига чидай олмайман. Мен марказий газета саҳифаларида неча марталаб турмушимиздаги эскилик қолдиқлари тўғрисида чиқиш қилганман. Ҳозир ҳам аёлларга ногўғри муносабат намуналарини кўриб қолсам, ўртоқларимни, ҳамроҳларимни, шеърларимнинг ҳамма қаҳрамонларини ҳимоя қиламан.

Аммо ҳозирги ўзбек аёлларининг қиёфаси ҳам ҳар хил ва мураккаб. Бу мураккабликни, уларнинг тушунчалари, дунёда тутган ўринларини кўрсата билиш — адабиётимизнинг вазифаси.

С а в о л: Сизнинг шеърларингизда турли исм-фамилиялар, сиймолар тавсифи, аниқ далилларга ишоралар кўп учрайди. Воқеабанд шеърни ҳам жуда эркин ёзасиз... Кўпчилик шоирлар эса воқеабанд шеърни эплай олмайдилар.

Агар мумкин бўлса, айтиб берсангиз, Сиз ҳаётда учраб турадиган қизиқ ва ибратли фактлардан қай даражада фойдаланасиз?

Ж а в о б: Менинг бирорта шеъримда ҳам аниқ бир прототип йўқ. Агар биров билан учрашиб қолсам-у, у менда катта таассурот қолдирса (албатта, аксарият аёл киши бўлади), мен беихтиёр, ўзимни унутиб, ўша аёл ўрнида кўра бошлайман, унинг сезгилари,

қалб уриши, фикрлари менга ўтиб қолгандай бўлади. У — яъни мен. Лекин, шубҳасиз, шеърларимда мен учратган ва кўрган, менда таассурот қолдирган кишилар ва уларнинг тақдирлари кўринади. Асар қаҳрамонларини махсус излаб юришнинг ҳожати йўқ, — улар биз билан ёнма-ён яшайдилар. Уларнинг юмуш ва ташвишлари — менинг юмуш ва ташвишларимдир, уларнинг дунёни сезиши меникига яқин. Мен бу ҳақда ҳикоя айтмайман — ҳикоячи эмасман — аммо шу ҳаёт сезгисини, олим, врач, колхозчи аёлнинг меҳнатини бунёдкор ташаббусга айлантираётган воқеликнинг тўлалигини бермоқчи бўламан.

Ҳиссиётнинг кучи шеърни ҳис-ҳаяжон билан тўлдиради — бу менинг вазифам, бу менинг «қуролим»дир...

Китобхон аввало мен ёзган одамни кўради, унинг саҳий қалбини ҳис қилади, сезгиларини ўзига «юқтиради», унинг кайфиятига тушади — шунда у қаҳрамонликни менинг кўзларим билан кўради, шундай қилиб, унинг меҳнат жасорати «ботиний томондан» англанади. Ҳодиса мустақил мундарижага эга бўлмаслиги керак, инсондаги муҳим хислатлар очилишига восита бўлиб хизмат қилиши керак.

Масалан, мен «Мушоира» шеъримда Ҳиндистондаги шоирларнинг анъанавий мусобақаси ҳақида жўнгина ҳикоя қилган эмасман, балки мушоирани қандай ҳис қилишимни ифодалаганман. Менинг сезишимча, мушоира одамларни бир-бирига оға-ини, ака-сингил қилиб бирлаштирибгина қолмайди, айти чоқда у муҳаббат ва халқ гўзаллиги байрами ҳамдир. У шоирларни бир-биридан бохабар,

ҳамоҳанг, ҳамнафас қилади. Мавзудан бир оз чалғитиб бўлса ҳам бир гапни айтай: мен илгарилари қаҳрамонимнинг ҳолатини тасвирлашда бир оз ҳадиксираб, ўзимга эрк бермай ёзардим. Бир яқин дўстим: «Сен ўзингни чеклама, қандай ўйласанг, шундай ёз!» деб маслаҳат берди. Унинг фикрига қўшилдим. Энди шеър ёзганда бутун ўйлаганларимни бир томчи ҳам қолдирмай тўкиб солишга ҳаракат қиламан. Лекин уларни тўғридан-тўғри эмас, таъсирли воситалар орқали айтиш учун шакллар ахтараман.

Ўзбек шеърлятида муҳаббат нозик кечинмалар орқали ифодаланади. Мен ҳеч қачон тўғридан-тўғри «Сени севаман!» деёлмайман. Айтсам, бошқачароқ айтаман. Аммо гоҳида шеърларимнинг таржимасини ўқиб, ўша шеърларимни биров ечинтираётгандай уялиб кетаман.

С а в о л: Биламан — шеърларингиз таржимасига талабчансиз, таржимонлар билан баъзан бир сўз ёки ташбиҳ устида катта-катта баҳслашиб, янги-янги нусхалар талаб қиласиз. Ўзингиз ҳам совет адабиёти асарларини ҳурмат-эҳтиром билан таржима қиласиз. Улуғ рус шоири Некрасов, белорус адабиёти классиги Якуб Колас шеърларини ўзбек тилига таржима қилгансиз. Ўзбек шеърлятининг рус тилига таржимаси тўғрисида ва ўзингиз севиб таржима қилишни хоҳлаган муаллифлар ҳақида гапириб берсангиз.

Ж а в о б: Назаримда, ҳозирча биз ўзбек тилига яхшироқ таржима қилаётирмиз. Лекин бизнинг асарларимиз таржимаси яхши деб айтолмайман. Таржимонлар бизнинг ти-

лимизни деярли билишмайди, сўзма-сўз ағдармалар асосида таржима қилишади, бу, албатта, сифатни туширади. Маънони тўла бериш у ёқда турсин, ҳатто шеърнинг жарангини, оҳангларини ҳам бериш кўнгилдагидек эмас.

Бизда ҳозир таржима билан шуғулланмайдиган шоирнинг ўзи йўқ. Ёш, истеъдодли таржимонлар совет ва жаҳон классикасидан тортиб, ҳозирги замон адабиётигача яқиндан танишиб, таржима қиладилар.

Абдулла Орипов Дантенинг «Илоҳий комедия»сини таржима қилди. Гёте, Гейне, Байрон асарлари ўзбек китобхонларига етказиб берилди. Ёшларнинг муваффақиятлари бизни қувонтиради. Катта адабиёт билан ҳамкорлик ва яқин алоқа — шоир учун ҳақиқий мактаб демакдир. Ўзим ҳам шундай «мактаб»дан таълим олганман. Асосан, шоирларни таржима қиламан — Леся Украинка, Сильва Капутикян, Ольга Берггольц... Сильва Капутикянининг аёл қисмати ва бахти ҳақидаги ўйлари, Ольга Берггольцнинг гражданлик ва аёл жасоратига оид қудратли, гурурга тўла шеърлари, ватанпарвар аёл туйғулари менга яқин ва азиздир.

С а в о л: Сиз меҳр ва сабр-тоқат билан — Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Муҳтарама Улуғова каби бутун бир истеъдодли ўзбек шоиралари авлодини улғайтирдигиз, ҳаётида ва ижодида ёрдам кўрсатдигиз. Уларнинг ҳар бирида қалбингиз оташи ва руҳий софлигингизнинг бир қисми яшайди.

Шарқда қадимдан уста санъаткорлар ўз маҳорат сирларини, санъатга фидойилик ҳис-

ларини ўз шогирдларига васият қилиб қолдирганлар. Сиз ҳам онгли равишда шундай қилдингизми ёки умуман қалбингиздаги сажийлик, самимийлик, оғир дақиқаларда ёрдам қўлини узатишга тайёрлигингиз, аёлпарварлигингиз устун келдими?

Ж а в о б: Бир нарса дейиш қийин. Ҳозир бу шоиралар ўз жонажон сингилларим, қизларимдай бўлиб кетган. Албатта, уларга талабчанлигим заррача ҳам сусайгани йўқ. Ютуқларидан ғурурланаман, камчиликларини кўрсатаман. Менинг бу «қизчаларим» фақат яхши шоира бўлибгина қолмай, Шарқимизнинг мағрур, ажойиб, ҳавас қилса арзигулик қизлари бўлишини хоҳлайман.

Мен кўрмагани улар кўришсин. Дунё ва гўзаллик ҳақида мен айтиб улгурмаган гапларни улар айтишсин. Турган гап, чиндан ҳам уларда қалбимнинг, қувончимнинг, сўзларимнинг бир қисми узоқ яшашига ишонгим келади.

ҲАЁТ ВА СЎЗ

«Дружба народов» журнали мухбири Александр Наумов билан суҳбат.

— Сизнинг халқаро «Нилуфар» мукофоти лауреати бўлганингиз умумадабиёт ҳаётида катта воқеадир. Менинг фикримча, бу — ўзингизнинг ижодий фаолиятингизда ҳам муҳим ҳодиса бўлди. Маълумки, «Нилуфар» мукофоти «озодлик ва миллий мустақиллик йўлида, империализм ва мустамлакачиликка қарши курашни акс эттирувчи энг яхши асарлар учун» берилди. Сизга бу мукофотни аниқ бирон китобингиз учун беришдими ё умуман адабий-ижтимоий фаолиятингиз учунми?

— Менимча, адабиётдаги ҳамма ишм ишобатга олинган бўлса керак.

— Фақат адабиётдаги ишингизми?

— Сирасини айтганда, бу масала анча мураккаброқ. Биринчидан, ўз хизматларимни ўзим таҳлил этиб ўтиришим одобдан эмас, кейин бунақада барака топиб ҳам бўлмайди. Иккинчидан, бунга лўндагина жавоб бериб қўя қолишга, рост гап, қийналаман. Африка-Осиё адабиётларининг умумий антиимперналистик курашида, уларнинг фаолиятини бири-бирига мувофиқлаштириб турган ёзувчилар ташкилотларининг ишида кўп йиллардан бери қатнашиб келяпман, албатта. Мен таш-

килий ишларнинг ўзида ҳам иштирок этдим, публицист сифатида мақолалар ҳам ёздим, қолаверса, ёзувчиларнинг кўпдан-кўп анжуманларида шундоқ минбарга чиқиб ҳам гапирдим... Лекин шундай бўлса-да (шеъринг — менинг учун энг муҳим иш бўлганлигидан), асосан ижтимоий фаолиятим — шеърларимнинг гражданлик садосидан иборат бўлса керак, деб ўйлайман.

— Яъни, шоирнинг иши — унинг сўзи, де-моқчисиз, шундайми?

— Ҳа. Лекин мен фақат буни назарда ту-таётганим йўқ. Биласизми, империализмга ва миллий асоратга қарши кураш биринчи галда антиимпериалистик кучларнинг бир ёқадан бош чиқарувини тақозо этади, шу боисдан бизнинг фаолиятимиз Осиё-Африка халқлари ва адабиётларининг ҳамжиҳатли-гига, уларнинг чинакам ва юксак даражада бирдамлигига эришишга қаратилган. «Халқ-лар дўстлиги» деган сўзларни шу қадар тез-тез ва осонгина тилга оладилар-у, лекин бу сўзлар замирида ҳақиқатан қандай маъно ётганлигини ҳамма вақт ҳам равшан тасав-вур этмайдилар. Бизнинг бир улкан шоири-миз бир куни: «Халқлар дўстлиги нима? Бу — одамларнинг бир-бирига дўст бўлиши-да!» деган эди. Митингдами, юзма-юз туриб суҳбатлашинишдами, жамоат ҳузуридаги му-шоирадами, индамасдан бирон ёққа бирга-лашиб сафарга кетишдами (бунда бир хил-даги нарсаларни кўриш ва қадрлашга ўрга-насан киши) — одамларнинг бир-бири билан жонли мулоқотда бўлишида жуда кўп гап бор... Бошқача қилиб айтганда, менинг учун кейинчалик шеър иши ниш уриб чиқадиган

куртак қай йўсинда бинога келиб, ғунча ёзса, ҳамжиҳатлик, умумий ва шахсий дўстликнинг асоси ҳам худди шу тахлитда, яъни жонли ҳаёт, табиат, инсон қўли қилган ишлар ва яқин мулоқотда бўлиш натижасида бунёд бўлади. Менинг учун кундалик муҳаррирлик ишим билан жамоатчилик ишим, сафарларим, учрашувларим шоирлигим билан ёндош ҳолда яшаб, давом этади. Сирасини айтганда, биз ишлар эканмиз, одам бизга бахш этган неъматларнинг бир қисминигина шу орқали унга қайтариб берамиз, биз учун шу бурчимизни адо этишнинг энг яхши усули эса — шеър ёзишдир.

— Бу гапингиз бир шеърни эсимга солди, қайси шеърлигини ўзингиз ҳам, эҳтимол, пайқаб тургандирсиз: «Мушоира». Мен бу шеърингизни яхши биламан, таржимаси ҳам яхши, фикримча, бу асарда, дарвоқе, шеърдан ҳам кўра, кўпроқ ихчамроқ дostonга ўхшайди, фаолиятингизнинг ижтимоий, публицистик, сиёсий жиҳати шоирлик жиҳати билан омухта бўлиб кетганини ўзингиз ҳам биласиз.

— Эҳтимол, шундайдир. «Мушоира» Ҳиндистон сафари вақтида ёзилган. Биз у ерда турист бўлиб эмас, балки, ҳиндистонлик қаламкаш ҳамкасбларимиз билан ижодий алоқалар ўрнатиш учун борган эдик... «Мушоира», албатта, мушоира тўғрисида ёзилган, лекин Ҳиндистондаги бу шеърини мубоҳаса шарқ адабиётидаги мушоирадан тамом бошқа. У мушоиралар маълум мавзуда, тор даврдаги улфатлар орасида ўгади, Ҳиндистонда эса, бу — аксар, жуда катта жамоат олдидаги ўзига ҳоҳ шеърини мусобақа. Жамн-

ки тўпланган одамлар бу мусобақага ҳакамлик қиладилар, улар ҳеч кимни юз-хотир қилиб ўтиришмайди. Шеърнинг ёққан-ёқмаганини тортинмай билдиришаверади. Яхши асарни неча галдан қайта ўқишга мажбур қилишади, одамлар мисраларни, бандларни, бошдан-оёқ шеърнинг ўзини дарров ёдлаб олишади-да, гал сайин тобора шавққа тўлиб, уни муаллиф билан бирга такрорлашади... Бу, одамга ажойиб таъсир қилади! Шеър юракларга жиз этиб тегяптими-йўқми, дарҳол кўриб турасан, борди-ю, тегаётган бўлса, у кўз ўнгингизда мажлис аҳли орасида оммалашиб кетади. Биздаги учрашувларда баъзи шеърхонларни одоб юзасидан, албатта, қарсак чалиб олқишлашади, аммо у ерда бунақанги сунъий қарсакбозликка ўрин бўлмайди, мен ажойиб шоир Файз Аҳмад Файзнинг шеър ўқиганини кўрганман ва эшитганман. Унинг бир ўқиган шеърини ўн мартача такрорламагунича қўйишмади, пировардида каттагина майдондаги мажлис аҳли шу шеърни тамом ёдлаб олди! Ундан кейин яна бир шоир (дарвоқе, у ҳам машҳур шоирлардан эди, доврўғи ҳатто бизнинг мамлакатимизгача етиб келган) ўртага тушди. Лекин бир марта шеър ўқишдаёқ мажлис аҳлининг буткул сукутда қолганини кўргач, мулзам тортиб чиқиб кетди. Менимча, мана шу сукут унга танқидчиларнинг ҳар қандай киноясига нисбатан оғирроқ ботди...

— Одатда бериладиган савол: сизнинг ижодий йўлингиз қандай бошланган?

— Биринчи китобим 1932 йилда босилиб чиққан. Ўшанда ўзим ўн етти ёшда эдим-у, аммо китобимга жуда маънодор қилиб, «Ҳаёт

саҳифалари» деб пом берган эдим. Буни эслаганда озгина хижолат бўламан ҳам, лекин начора? Кекса одамнинг ўзини ёш қилиб кўрсатишга иштиёқи зўр бўлгандай, ёш одам ҳам ўзини жаҳондийда этиб кўрсатишга жуда тиришади... 1937 йилда иккинчи китобим — «Қизлар қўшиғи» босилиб чиқди, лекин бу китоб ҳам шеърятдаги ақалли ибтидоий камолотнинг, чинакам маҳоратнинг бўсағаси бўлолмади. Энди ёзмасдан тура олмайдиган бўлиб қолган эдим, шекилли—китоб чиқариш гашти ҳар нарсадан кучли-да,— лекин нима ҳақида ёзаримни ҳали астойдил билмасдим, шунинг учун буни қандай қилиш кераклигини тушуна олмас эдим. Иккинчи китобни ёзаётганимда бир куни Ҳамид Олимжондан шундай деб сўраганим эсимда: «Нима учун мен ёзган шеъринг ҳеч поёни бўлмайди? Қайси бандда тўхтатмайин, яна давом эттирса бўлаверади-я!» У кулиб туриб, бундай деган эди: «Чунки сиз ҳар бир шеърингизда биратўла ҳамма гапни айтиб олмоқчи бўласиз, ваҳоланки, бундай қилиш ярамайди. Кейин, биласизми, шеърни охиридан бошлаб ёзиш керак...» Унинг маслаҳати нақадар нозик ва аниқлигини, кейинчалик, ўзимда назмхонлик қилиш эмас, балки бирон муҳим ва юрагимда тугилиб қолган фикрни баён қилиш зарурати етилгач, тушундим. Уруш йиллари камолот даври бўлди. Ақлли гапларни ўйлаб топишга, ясама дард ёки завқ-шавқни куйлашга ўрин қолмади, турмушнинг ўзи қатъият билан ҳақиқий сўз талаб қилди; беихтиёр равишда ёки бировнинг тажрибасига мурожаат қилиш натижасидами, асл сўзлар ўзидан-ўзи қуйилиб келаверганидан кейин уларни ўрни-ўрнига жойлаштириш, бир-бири билан

боғлаш йўлини топар экансан... 1947 йилда чиққан «Хулкар» китобим янги ишнинг якуни бўлди. Шеърларим... воқеабанд бўлиб қолди, десаммикан. Лекин баёнчилик маъносида эмас. Мен энди шеърларга ўз руҳий тарихининг бир парчасини жойлаштира бошладим, бу парчанинг ўз тугуни, кульминацияси ва ечими бор эди. Энди ёзмоқ учун, Лев Толстой айтганидек, дастлаб газнинг учини учига улаб олишим керак эди. Шеърни бошлаб қўйиб, охирини тонмагунимча уни давом эттира олмас эдим. Эндиликда қаёққа қараб кетаётганлигимни билганимдан йўлнинг энг қисқасини излаб топиб олардим, натижада шеърларим кўнгилдагидай бўла бошлади. 1944 йилда «Ҳижрон кунларида» деган навбатдаги китобим чиқди. Урушга бағишланган ўша китобимда фожнали ҳижрон ҳақидаги шеърлар кўп бўлиб, уларни ёзганимда Ҳамид Олимжон ҳали ҳаёт эди, китобнинг корректурасини ҳам икковимиз бирга ўқиб чиққандик. Китобнинг ўзини кўриш эса, унга насиб бўлмади...

— Ижозатингиз билан бояги гапимизга, яъни ўзингиз айтгандай, «кейинчалик шеърниш уриб чиқадиган» муҳит масаласига қайтсак. Бунинг мукамал ва айнан айтиб бериш қийинлигини тушунаман. Шундай бўлса ҳам...

— Албатта, бунинг айтиб бериш қийин, ҳатто мумкин ҳам эмас. Бунинг устига шеър ҳамма вақт бир хил йўсинда яралмайди. Мен «Уйлар» номи тўпламимдаги ҳамма шеърларни Водилда, жуда ҳам сўлим ва сокин табиат бағрида ёздим. Бундай жойга кўпдан бери орзуманд ва муштоқ эдим. Сўнгги китобим — «Шалола»даги бир неча шеър эса... мажлисларда ўтириб ёзилган. Ишонмаяпсизми? Ле-

кин гапнинг рости шу. Мейимча, шеърин асарнинг умри худди уругнинг умрига ўхшайди. Дастлаб у — факт, кузатиш, ҳали фикрга айланмаган ҳиссиёту ҳали ҳиссиёт туғдиролмаган фикр. Уругнинг бари тупроққа тушади, тупроқда ётиб бўртади, бўлажак ниҳолни юзага келтирувчи куртакка айланади. Ва ниҳоят, жиз этиб, жиндак иссиқ, нам, илиқ ҳаво теккач, ердан бош кўтариб, янги умрини бошлаб юборади. Шеър ҳам шундай. Бунинг муддатини айтиб бўлмайди. Чоғимда асарнинг режаси ҳам худди ғаллага ўхшаш кузи ва баҳори бўлади, баъзиси тез нишона кўрсатса, баъзисининг мияда қишлаб чиқиши даркор бўлади. Табиийки, баъзан уругнинг ичида ҳам пучаги учрайди, ундан ниш уриб чиққан ниҳол бари бир кўкармайди, бинобарин, шоир ҳам худди деҳқон каби гоҳ мўл ҳосил олади, гоҳ оз.

— Хўп, башарти «дон» билан «ниҳол» деган образнинг маъзини чақиш учун ўзингизнинг шоирлик биографиянгиздаги воқеаларга назар солсак-чи...

— Бир режанинг тарихи мен учун жуда ҳам ибратлидир. Саккиз йил бурун мен она ҳақида дoston ёзишга аҳд қилдим. Онамлар ҳақида, у киши ўшандан сал илгарироқ оламдан ўтган эдилар. Менинг назаримда, онанинг вафоти кўпчилик одамлар учун (ҳеч бўлмаганда, тафаккури ва ҳиссиёти расман одамлар учун) уларнинг ҳаётини шартта икки паллага ажратиб ташловчи марза, чегара бўлади. Бу, шундай бир руҳий нуқтаки, ундан дунёга қараб ўз умрининг уфқларини кўрасан, жуда керакли нарсалар ва тушунчаларнинг асл қадрини биладиган бўласан. Оналаримизнинг тириклиги ўзи катта бойлик

ва бахтдир. Энг мушкул кезларда талпиниб борадиган паноҳимиз борлигини билганимиз ёки тўғрироғи, билмасдан ҳис қилганимизга шундай бўлса керак. Бу паноҳларимиз йўлимизга интизор кўз тикиб туришади-ю, лекин қўлимизга қарашмайди, мартабамиз билан унвонларимизни эмас, балки ўзимизни яхши кўришади. Она ҳамма нарсани кечиради... Шу боисдан, онасидан жудо бўлган киши — ёши ва мавқеининг катта-кичиклигидан қатъи назар — худди ичкари тарафдан илк бор олдинги сафга келиб қолган аскардай, ақалли оз фурсатга бўлса-да, ўзини ҳаёт ва мамот қаршисида ҳимоясиз қолгандай сезиб, ғамга ботади; кишида кечикиб пайдо бўлган ва эгасини тополмай қолган қаттиқ миннатдорчилик туйғуси юрагини эзади. Бу — онамизнинг бизга қилган яхшиликлари эвазига эмас, балки у кишининг биз учун нақадар қимматли инсон бўлганлиги учун айтиладиган миннатдорчиликдир. Мен ҳам худди шу кўйга тушиб, дoston ёзишни ихтиёр этган бўлсам керак. У ҳали режа ҳам бўлмай, кўнгилда вужудга келган бўшлиқни тўлдиришга интилган, инсонга хос оддий эҳтиёж бўлганлигини, хотира чанқоқлигини қондириш, узилмаган қарз ҳиссини тўкиб солиш эҳтиёжи бўлганлигини энди тушуниб турибман. Бу ҳис шунчалар кучли эдики, қўлга қалам олганим ҳамона, сўзлар ўз-ўзидан қўйилиб келиб, қозғога тушаверадигандек бўлиб туюлган эди. Қўлимга қалам олиб, бир неча юз мисрани ёздим ҳам. Аммо орада журнал иши, сафарлар чиқиб, асарлар узилиб қолди.

— Кейин бу асарни давом эттиришга уриндингизми?

— Кейин мен яна бир китоб билан яна бир достон ёздим, ўша, аввалги дostonим эса ҳамон чала турибди, уни ёзаман — фақат у асар ўйлаб қўйганимга ҳеч ўхшамаган бўлади. Энди бу — фақат ўз онамлар ҳақида дoston эмас, балки умуман она ҳақида, она ўз сийнасида ҳамиша олиб юрадиган покиза ва абадий бегаразлик ўти ҳақида дoston бўлади. Лекин қилинмаган ишлар ҳақида ҳаддан зиёд кўп гапириб юбормадикми?

— Йўқ, менимча, шундай бўлишида ўзига хос мантиқ бор. Чунки биз ҳозир худди тоғларда юрган геологлар сингари усти очик қатламларни, аллақандай табиий кетрикни қидир-япмиз, шу жиҳатдан олганда, сизнинг чала қолган дostonингиз, айниқса, ибрат бўларли экан. Сиз бу мавзуга яна қайтдингизми?

— Ҳа. Бир йилдан сал ошди, мен журналнинг навбатдаги сони учун ҳалок бўлган жангчилар хотирасига Оққўрғонда ўрнатилган ёдгорлик билан унинг олдидаги мангу аланга ҳақида мақола ёздим. Мақолага ҳам «Аланга» деб сарлавҳа қўйдим. Ёзаётган вақтимда, ўша ерда кўрган манзарам: мангу аланга қаршисидаги она сиймоси кўз олдимда турди. Мен мақоламда, албатта, фарзандлар ёдгорлиги олдида турган она ҳақида, унинг қалбида ловуллаб турган ҳеч сўнмас хотира элангаси тўғрисида, хуллас, шундай кезларда хаёлга келадиган табиий туйғулар ҳақида сўз юритдим-у, буни қаранги, гапнинг содда ва «ҳаммабоп» йўсинда бу томонга бурилиб кетиши чала қолган дostonимга асосий, теша тегмаган образ бўлишини дабдурустдан сезиб қолдим. Ахир, ҳақиқатда ҳам, асло туганмас, мангу ҳарорат ва нур она қалбига жо бўлган... Шун-

дай қилиб, тезда достонни яна қўлга олдим — унинг дебочасини ёздим — уни поёнига етказа олиншимга энди ақлим етиб турибди.

— Ҳа, яхши, ўзингиз айтгандай, «уруф»га жиз этиб тегувчи «илиқ ҳаво» охири топилибди-да... Узи доим шунақа бўлади: чинкакам асар умумий тафаккур, юракда пишиб қолган мавзу билан ғоят аниқ манзара, аён бир образнинг чатишиб кетиши натижасида туғилади, гўё шеърини тафаккур жонли қобиқ ичига жойлашиб олиб, шакл пайдо қилади...

— Ҳа, яна энг қизини шундаки, умумий тафаккур билан конкрет манзара сенинг хаёлингга узоқ вақтгача айрим-айрим ҳолларда яшайди-да, кейин бирдан иккови бир-бирига қўшилиб кетади. Ғафур Ғулом ўзининг кейинчалик машҳур бўлиб кетган «Вақт» шеърини ёзишни ният қилиб қўйиб, қандай қийналиб юрганни айтиб бергани эсимда. У, аллақандай умумий тасаввурлар тафаккурини чулғаб юраверибди, фикрлар бир-бирига тўқнашиб кетаверибди, шеърининг айрим бандлари етилиб ҳам қолибди-ю, лекин шеърининг ибтидоси, асосий конкрет образ, биринчи мисралар ҳадеганда тугилавермабди, у туйқусдан бир замонлар бир шаҳло кўзли қизни таниганини, унинг ажойиб қуюқ киприклари капалак қанотига ўхшаш бўлганини эслаб қолибди. Уша қизнинг киприк қоқинини эслаши билан кўз ўнгиде бир лаҳзали фурсатнинг жонли образи гавдаланибди, шеърга камлик қилиб турган образнинг ибтидоси худди мана шу экан! Менингни ўзим ҳам бундай ҳолларни кўп кечирганиман. Аксар шунақа пайтларда шеър тез ва раво ёзилади. Масалан, «Шалола» китобимдаги шеърлардан бир нечасини мажлисларда ёз-

ганимни боя айтиб ўтдим... Қандай мажлисларда, дейсизми? Аҳамияти йўқ, ҳолбуки, шу гапнинг ўзи ҳам мажлисларнинг фойда-зиёнини кўрсатиб турибди... Бир мажлисда руҳим ниҳоятда енгил тортиб кетгани эсимда. Шунда — бунини қарангки, ўчакишгандай олдимда қоғоз йўқ экан! Секин ёнимдаги одамдан қоғоз сўраб олиб, баҳор шабадаси ҳақида шеър ёза бошладим ва уни қандай битириб қўйганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Мен ёзаётганимда кўз қирини ташлаб, СССР халқ артисти, ҳурматли Олим Хўжаев ўтирардилар. Ҳамкасб адиблардан бири бир ёнимда ўтирарди, мен ўша шодмон ва қувноқ кайфият билан уларга тўлган саҳифани узатган эдим, олиб, ўқиб чиқди-да, мақтаган бўлди — назаримда, мақтовини самимийдек эди — сўнгра, жуда ҳурмат сақлаб туриб: «Бунини ҳозир ёздингизми?» деб сўради. Ҳа, деб жавоб бердим мен шўхлик билан. «Ҳозир ёздим! Буюринг, яна нима ҳақда ёзиб берай?» Бу гапдан кейин у менга жуда ҳам сиполик билан зимдан қараб қўйди-да, ўзидан маслаҳат сўраганимга ишониб, боғидек сиполик билан: «Вафодорлик ҳақида... ёзинг бўлмаса!» деди. Гўё бу мавзунинг мен учун ғоят аҳамиятли эканини қаттиқ таъкидламоқчи бўлгандай яна менга қараб қўйди. Ҳалигина эсиб турган кўклам шабадаси ҳам, шодмон кайфиятим ҳам, шафтолининг пушти либоси ҳам бирпасда йўқолиб, бирданига бошқа кайфиятга тушиб қолдим. Катта чинор дарахти кўз олдимга келди. Лекин шу дарахт катта бўлиб олгунча қанча машаққатларини бошдан кечирганини ҳеч ким ўйладими?

Шеър ногаҳоний кайфиятга, кимнингдир гапига жавобан туғилганига, ўзининг чолғу

асбобига ўхшаш сезасан — кимдир торингни чертиб қўяди-да, кейин оҳанг, куй, наво қуйлиб келаверади... Албатта, шуларнинг ҳаммаси сенда илгари ҳам бўлган ва сассиз тор сингари таранг тортилиб ётавермаган, балки йиғилиб-йиғилиб, ўзининг ғалати, пинҳона ҳаётида етилаверган ва вақти-соати келиши билан бир лаҳзада юзага чиққан-қўйган...

— Мен ҳозиргача, асосан, шеъринг асарининг «туғилиши»га тааллуқли шароитлар ҳақида гаплашдик... «Шеър қандай ишланиши»га сизнинг муносабатингизни ҳам билмоқчи эдим. Чунки шеърнинг «туғилиши» билан унинг «ишланиши» баъзи бировлар ўйлаганидек, асло бир-бирини истисно этувчи жараёнлар бўлмай, балки, аксинча, бир-биридан ажралмайдиган ва ҳатто бири иккинчисисиз юзага келмайдиган жараёнлардир. Мен қуйидагиларни назарда тутяпман. Модомики, «уруғ»нинг бизга кўринмасдан, пинҳона суратда бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўтиш, яъни аллақандай ижодий «тилсимот» даври зарур экан, «ниҳол бош кўтариб чиққач», яъни шеърнинг илк нусхаси ёзилгач, онгли равишда ишлаш палласи бошланади. Биринчи босқич — истеъдод, туйғунлик, табиий ички маданият масаласидир, шундан кейин эса, биздан санъат талаб қилинади, чунки ҳар қандай санъат каби шеърят ҳам «санъат» билан тирик. «Санъат»нинг эса, ўзига хос усуллари, сирлари бор. Мен сиздан худди шуларни сўрамоқчи ҳамда фурсатдан фойдаланиб, ўзимни кўпдан қизиқтириб келаётган бир нарсани ойдинлаштириб олмоқчи эдим. Шеър шакли билан унинг энг муҳим унсурлари, вазн ва қофия бу — шеърятда «ишланиш» жараё-

нида ҳам бениҳоя муҳим роль ўйнаши мен учун шак-шубҳасиздир. Дарвоқе, буни шеър ёзувчи ҳар бир қаламкаш билади: мисра, шеър гоҳо қайси бир бурилишда ўз оҳанги билан бизни қойил қолдирган тасодифий сўздан ёки ана шундай катта тасодифий сўзни тутатиш, кутилмаганда фонетик ва мазмунан ҳамоҳанглик касб этишидан бошланади. Ёхуд ҳатто мана бундай ҳам бўлади—шеърий асарни ушлаб турадиган асосий истиора сўзларни қофиялаштиришдан, қофиядош сўзларни шунчайин териб олишдан вужудга келади! Бошқача қилиб айтганда, қофияга ишимиз тушмаганида — образ ҳам туғилмаган бўларди... Гарчанд буни тайёргина бир банд шеър материали асосида исботлаб беришга камдан-кам муваффақ бўлинса ҳам, аслида кўп вақт шундай бўлади. Албатта, бу ишнинг ўз амалдаги қонуни бор, қофия талаб қилувчи сўз ҳам мазмуни ва оҳангига кўра зарбли сўз-да, ахир... Шунақа бўлса ҳам, бизда бундай «исёнкорлик»ка иқрор бўлишни — шоирлардан ҳам кўра, уларнинг тадқиқотчилари — унчалик ёқтирмайдилар-да, шоирнинг миясида тасаввурларнинг бир-бирига боғланиши қай йўсинда вужудга келишини гоҳо шундай соддадиллик билан тасвирлайдиларки, бу—укаси қаёқдан бинога келиб қолганини тушунтириш учун ёш болани алдаб айтиладиган гапларга ўхшаб кетади. Аммо, шеърий шаклнинг ривожини рус шеърининг учун қандай аҳамиятга эга эканлигига унинг бутун тарихи гувоҳдир. Шунинг учун бўлса керак, бизда сочма шеър тузукроқ урф бўлиб кетолмаяпти... Бироқ шеър тартибини ўзининг бутун томирлари орқали тил тартибини билан боғланганки, бошқа бир тил шеърга бошқача талаблар қўйиши

мумкин... Мен худди шу нарсани ойдинлаштириб олмоқчиман. Мен ўзбекчани унча яхши билмайман-у, лекин менга, масалан, кўпинча ўзбек тилида қофиянинг у қадар аҳамияти йўқдек, шунинг учун бу тилда феълли қофияларнинг жуда кўп учраши бежиз эмасдек туюлади...

— Менимча, сиз янглишасиз. Феълли қофиялар ҳукмрон дейишингиз ҳам — юзаки тасаввур. Бундай қофиялар бўш шеърларда, газеталарда босиладиган тезпишар назмларда кўп учрайди... Гарчанд, рус шеърини билан ўзбек шеърининг тартиблари бир-биридан ҳақиқатан жуда ҳам фарқ қилса-да, қофия, вазн, ички оҳанг, тиргаклари—ассонанс, аллитерация—шеърнинг бутун фонетик тузилиши ўзбек шеърини ҳам худди рус шеъринидаги каби катта аҳамиятга эга. Ҳеч бўлмаса, қофия билан вазн, ўзбек мақолларида қандай роль ўйнашини биласиз-ку, ахир! Шундай бўлгандан кейин шеърга нима дейиш мумкин. Менинг назаримда, азалда шеърнинг насрдан ажралиб турувчи ташқи — «ўқилиш» ёки «эшитилиш»даги аломати унинг ёдда қолиши бўлган. Бизнинг Ўзбекистонда сон-саноксиз байтларни ёддан билувчи адабиёт шинавандалари қадимдан бениҳоя кўп бўлган. Ҳозир ҳам шундай. Менимча, бу факт шеъримизнинг расман тузилиши юксак даражада эканлигидан далолат бермайдими, ахир, «ёдда қолдирувчи» асосий омил шу эмасми? Шу боисдан қофиянинг сийқалиги, қофияланувчи сўзларнинг ҳадеб бир қолипда туравериши бизда ҳам заифлик, дидсизлик ҳисобланади. Аммо, шахсан ўзимнинг шеъринидаги тажрибам ҳақида гапирадиган бўлсам, икром бўлишим керакки, мен

ҳеч қачон қофия излаб «топиш» билан атайлаб шуғулланган эмасман. Кутилмаганда эътиборни ўзига тортадиган, ҳар банднинг «қиёфаси»ни белгилаб берадиган жарангдор, ғайритабиий сўз маъносида қофия мен учун ҳамиша муҳим, лекин ишонишингиз мумкинки, қаттиқ бош қо-тириб қофия қидирган вақтим бўлган эмас — унинг ўзи доим рўпарамдан чиқаверган, маз-мун билан туғилаверган. Шеър ёзиши осон кў-чар экан, деб ҳам ўйламанг: ҳар қандай ёзув-чи сингари фикрингни тўла ифода этадиган чақмоқдай сўз топиш машаққати менга жуда таниш. Ахир, йиллар ўтган сайин ўз-ўзингга талабчанлигинг ошиб боради. Тажрибанг қан-ча кўпайса, бировларнинг эски ё янги шеър-лари билан қанча кўп танишсанг, бирон чи-накам гап топиб айтишинг нақадар зарурли-гини шунча яққол ҳис қиласан. Иккинчи томондан эса, қанчалик ғалати туюлмасин, тилнинг имкониятлари, шеъриятнинг қўл урил-маган ва қадамнинг етмаган майдонлари чин-дан ҳам чексиз эканга ишонч ҳосил қиласан.

Водилда ёзилган «Ўйлар» китобимдаги «Ўй-лар» сарлавҳали шеъримнинг бир мисрасида «пудрат» иборасини ишлатгандим. Шеър бо-силиб чиққач: э, тавба, шундай жўн, «бозорий» иборани шеърда ишлатиб, уни жаранглатиб юборса ҳам бўларкан-а, деб бунга кўп одам-ларнинг астойдил таажжубланганликларини ҳам эшитганман. Шунини айтиш керакки, ўзбек тилида бу ибора ҳақиқатан ҳам шеъриятдан ва умуман адабиётдан йироқ бўлган савдо муомаласида қўлланилади... Китобдаги бошқа бир шеър — «Қатра»да ҳам бутунлай хўжалик маъносига эга бўлган «пона» ибораси ишлатил-ган эди. Бу тўғрида ҳам баъзи ҳамкасбларим

ишонмаганнамо завқланиб гапирдилар... Кези келганда шуни айтиб қўяйки, таржимон ҳам шеърнинг худди шу жойини, айниқса, топиб ва ўринлатиб таржима қилган. Лекин рус тилида бунинг лексик жиҳатдан ҳеч қандай тасо-дифий ери бўлмаса керак, чунки русча «клин» иборасининг елкасига одатда адабий «юк» ортилган бўлади.

— Ҳа, тўғри айтасиз, аммо, хушомадгўй-лик эмасу, шу банд русчада ҳам жуда ажойиб жаранглаб кетган. Биласизми, мен уни ёддан биламан, асарнинг ёдда қолишини эса, ўзин-гиз энг яхши мезон, дедингиз.

Я тайно не приду. Я не войду
в твой дом, в твою судьбу подобно
клину.

Я не накличу на тебя беду...

— Жаранглашга жаранглаган, аммо бош-қачароқ тарзда. Эҳтимол, қўшимча ички қо-фиялаш билан рус тилидаги товушларнинг жарангдорлиги, бу тилнинг «қўнғироқдор-лиги» шарофатидан шундай бўлса керак. Ўзбекчада эса, янги сўз ишлатиш ғайри-одатий лексикадан шеърга олиб кириш, бо-рингки, бу лексиканинг ҳаётий сезилиш дара-жаси кутилмаган нарса бўлиб туюлади... Рос-тини айтсам, ана шу жўн иборалар жумланинг талабига қараб, шеърга ўз-ўзидан кириб қол-ди, лекин шулар туфайли мен — ўз тажрибам ва шунингдек, шоир ўртқларим тажрибасида депсиниб қолаётганимизга яна бир қарра қа-ноат ҳосил қилдим... Ваҳоланки, қандай бой хазина, сўзлар жавоҳири хазинаси бизга мун-тазир бўлиб турибди! Бахтимизга, келажакда-ги қуролимиз мана шу халқ тили деб аталган

хазинада тургани билан зангламайди, аксинча, фақат пешланиб ва ўткирлашиб бораверадю, лекин бундай ўй билан ўзни оқлаш шеърятга фойда келтирмайди...

— Ҳар бир шоир қайси жиҳатдандир ўзлигини сақлаб қолгани ҳолда ўз ижодий йўли давомида ўзгариб бориши муқаррар. Ўз назарингизда, сизнинг услубингиз, ижодий усулингиз қайси томонга қараб ўзгариб борапти — соддаликка, тил, лексиканинг халқчил бўлишига қарабми, ёки бунинг аксига, мураккабликка қарабми?

— Қийин жойдан тутдингиз. У томонга ҳам, бу томонга ҳам қараб, деб тўппа-тўғри жавоб бериб қўя қолардим-у, жуда ҳам шундай эмас... Тузукроқ ўйлаб қаралса, унчалик бемаъни ҳам эмас бу. Бир томондан фразеологик бисоти олган билан адо бўлмайдиган сўзлашув тилининг бойлигига интиласан ва содда тил — асло соддалик бўла олмаслигини тушуниб оласан. Шеърим равон бўлса, қулоққа яхши эшитилса, уни ўқиган одам мумкин қадар тез тушунса, шеърим аниқлик ва равшанлик касб этса, дейсан. Аммо, иккинчи томондан, шеърят — шунчаки сўзлардан тузиладиган тўрт амал эмаслигини, шеъринг алгебра — образлилик унинг негизини ташкил этишини йиллар ўтган сайин тобора чуқурроқ англаб бораверасан... Бошқача қилиб айтганда, шоир кўп нарсаларни — фикрлар, ҳислар, бир-бири билан мураккаб равишда боғланган ҳаёт ҳодисаларини — шеърга сингдиради, китобхон эса, ана шуларни топиб, маъзини чақишдан эстетик завқ олади. «Ўйлар» тўпламим босилиб чиққанда, адабиётчи дўстларимдан бири менга «шеърларингизни тушуниш қийин бў-

либ кетяпти», деди. Бу гап мени жуда ташвишга солди. Китобга ўзим учун аллақандай бир янгилик зуҳур бўлганини сезардим, лекин айбга қўшилмасину, буни ўз назаримда орқага қараб қайтиш эмас, маҳоратда бир поғона кўтарилиш, деб билардим. Мен ҳадеб ишлатилаверадиغان бир қатор нисбатлар, сифатлар, истиоралардан— адабиётшуносларимиз «анъанавий образлар» деб атаганлари — нарсалардан қочишга уринган эдим; ҳар бир шеър учун, агар таъбир жониз бўлса, ўзига яраша истиоралар ихчамгина иқлимни яратиб, уни мавзунинг шу шеърдаги йўналиши, шу шеърдаги ҳиссий кайфият билан боғлашга интилган эдим. Тушуниш қийин, деган гап сийқа иборалардан нарироқ турганимдан келиб чиқдими? Уша кезларда бир куни Абдулла Қаҳҳор билан учрашиб қолдим. Абдулла Қаҳҳор шеър ёзмасалар ҳам, шеърни жуда яхши тушунар эдилар. Мен ҳаминша янги шеърларимни бу катта сўз санъаткорига ўқиб берар ва фикрларини олар эдим. Мен «Уйлар» китобим ҳақида баъзи дўстларимизнинг фикрларини унга айтдим. Абдулла ака ўзига хос нуктадонлик билан: «Парво қилманг! Шеър саводсизларга атаб ёзилмайди-ку...» деб гапни лўнда қилдиқўйди. Албатта, у «саводсизлар» деганда, асло ўқиш-ёзишдан беҳабар одамларни назарда тутган эмас эди. Кейинчалик доно заршунос китобхонлар билан учрашувларда, муҳокама-ларда айтилган фикрлар боис шеърларим давр талаби, ўсиб бораётган талаб доирасида эканлигига ишондим. Бу китобга кирган шеърларнинг кўпчилиги анча мураккаброқ кўринган бўлса, менинг шеърга кўпроқ мағзбахш образлар орқали фикрни ифода этишга эриша ол-

гаһимдандир. Албатта, бу шеърларнинг ҳам-масини ҳам минбар шеърлари деб бўлмайди. Зотан, шеърни ҳар маҳал ҳам минбар атрофида йнгиладиган шеърхонга атаб ёзмаймиз-ку.

Водилда «Ўйлар» китобим устида ишни якунлаш арафасида катта рус шоири Степан Шчипачевнинг «Известия»да эълон қилинган шеърларини ўқиб қолдим. Улардан саккиз мисрालи бир шеър меннинг шеъринят ҳақидаги ўйлаганларимни шундоққина, моҳирона айтиб қўйгандай кўринди ва у шеърни дарҳол таржима қилиб китобимни шу шеър билан якунладим:

Океан тўлқинидай гумбирлаб бирдан
Зўр зални ларзага солишга қодир —
Минглаб кучли қўлдан тошган қарсақдан
Ўзини бахтиёр ҳис этар шоир.

Бизнинг бундай шаддод замонда, аммо,
Бу қувончининг ўзи етмайди зинҳор.
Агар кимдир, кейин, хилватда танҳо
Ўзи мисраларинг этмаса такрор.

Ҳа, йиллар ўтган сайини ёзиш тобора қийинлашяпти — сўз, тил, шеърнинг имкониятларини кўпроқ тушуниб қолар экансан; лекин борди-ю, кучинг камайиб, қийинчилик ортиб кетаверса, бундан ишга ўчлик кучаяркан, холос. Ёшинг ўтиб бораётганини англашдан, кўп вақтингни бекорга, мутлақо ноўрин ва ноке-рак ишларга сарфлаб юборганингни тушуниш аламиндан бу ўчлик баъзан сира қонмайдиган даражага кўтариларкан. Илгарилари бирон санага атаб, газета ё журналга шеър ёзиб беринг, дейишса дарров «хўп» деб қўя қолар-

дим: йўл-йўлакай учрайдиган юмўшга ҳам, ўз умримни бағишлаган ишга ҳам вақтим етадигандек туюларди. Ҳайҳот, вақт тез ўтиб кетар экан. Ёшликдаги чапдастлик кетаркану, аммо ёш улғайгач, кишида бир фазилат — зукколик пайдо бўларкан. Дарвоқе, бу эҳтимол, ёшга ҳам қарамас? Ҳозирги баъзи ёшларимизга бир назар ташланг-а, улар шеъриятга нақадар зукколик, забардастлик, баркамоллик билан кириб келишди... Эҳтимол, бу фақат шоирнинг ёшига боғлиқ бўлмай, адабиётнинг ёшига ҳам боғлиқдир.

— Ёшлардан гап очдингиз, суҳбатимиз учун айни муддао бўлди, ўзим ҳам сиздан шунини сўрамоқчи бўлиб турувдим. Сўнгги вақтларда ўзбек шеъриятидаги янги авлод ҳақида кўп гапиришяпти, бир неча кишининг номини тилга олишяпти (дарвоқе улар баъзан бир-бирларидан ўн ёш фарқ килишади), тилга, шеърият вазифаларига японча ёндошиш тўғрисида сўз юритишяпти... Бу ҳақда сиз қандай фикрдасиз? Ҳақиқатан ҳам, биз ўз ижодий йўналиши эътибори билан янги, яхлит ҳодисани кўриб турибмизми? Модомики шундай бўлса, эҳтимол, умуман ўзбек шеъриятида чиндан ҳам аллақандай ижодий силжиш кўзга ташланаётгандир? Мен рус шеърияти — айни ўзининг ёш авлоди тимсолида — бундан ўн беш йилча бурун қилган ишга ўхшашроқ ҳодисани назарда тутяпман. Биласизки, ўшанда рус шеърияти олдида янги тематик уфқлар очилиб, янгитдан ёғилиб келаётган мўл-кўл мазмунни ифода этишга қаттиқ зарурат шеърият бисотини қайта кўриб чиқишни талаб қилган эди. Қофия — чигал масала бўлиб қолди. Сабабини тушуниш қийин эмас.

Боя гаплашганимиздек, рус шеърлятида қофиянинг роли жуда катта бўлганидан аниқ қофиялаш принципининг бир ярим аср мобайнидаги ҳукмрони шеърлятнинг ғоят бой ҳаётини шунга олиб келиб қўйдики, шоирнинг тафаккури бенхтиёр баъзи бисотдаги, албатта, озми-кўпми даражада ҳисобли бўлган қофиялар устида айланаверди. Табиийки, «море» сўзи албатта, ўзига уйқаш келувчи «горе», «вскоре» ёки «просторе»ни ёхуд муқаррар суратда такрорланаверади яна ўнлаб шу каби бошқа сўзларни талаб қилса, мазмунга, образга боғланувчи тасаввурлар ва сон-саноқсиз тақлидчилар томонидан кўп марталаб такрорланган худди ана шундай давра атрофида айланаверишга мажбур бўлди. Дарвоқе, Пушкиннинг ўзиёқ, бундан кулган эди, эсингиздами, «Евгений Онегин» да бир бандни «морозы» сўзи билан тугатгач, киноя билан давом этади:

...Читатель ждет уж рифмы «розы...»

Мана, охири аниқ қофиялашнинг ўрнини ассонанс принципи эгаллади. Буни сира ҳам эллигинчи йиллардаги шоирлар ўйлаб топишгани йўқ, аксинча, бу принцип оғзаки ижод жанрларида (асосан, қўшиқ ва мақолларда) қадимдан яшаб ва равнақ топиб келарди, ундан баъзи шоирлар — бир хиллари кўпроқ, бир хиллари онда-сонда фойдаланардилар, лекин энди у олдинга чиқиб олиб, ҳукмронлик мавқенини эгаллади. Бу принцип ҳадеб такрорланаверади тасаввурлар гирдобини ёришга имкон берди, образ яратиш учун янги майдонлар очди ва бу, ўз навбатида, шеърлят

уфқини кенгайтиришга тез таъсир кўрсатмасдан қолмади. Шаклнинг янги имкониятлари орқали борилсин, деб мазмуннинг қўйган талаблари тематик, ижодий-ғоявий жиҳатдан кашфиётлар келтирди. Саволимга шунчалик катта қўшимча қилганимга хафа бўлмасиз, деган умиддаман. Бу — тасодифий қўшимча эмас, зеро, пировард натижада ҳар қандай миллий адабиёт бошидаги муаммолар — айни чоқда, кўп миллатли адабиётга тааллуқли муаммолардир: мамлакат ҳаёти ягона бўлганлигидан бир адабиётда содир бўлувчи жараёнлар, майли вақти мос келмаса-да, бошқа адабиётларда ҳам содир бўлиши мумкин ва табиий.

— Гапингизни тушундим. Ўзбек совет шеъриятида шеърини «ислоҳот», очиғини айтсак, шакл инқилоби ҳақиқатан бўлди. Лекин ҳозир эмас — бу шеърини бошлаб берган кишилар даврида, йигирманчи йилларнинг охири — ўттизинчи йилларнинг бошларида бўлди. Аруздан, классик шеър вазнидан воз кечиб, «бармоқ» вазнига ўтилганлиги ана шундай инқилоб эди. Аммо гап фақат араб ва форс тиллари негизида вужудга келган арузнинг тилимиз табиати учун кўп жиҳатдан сунъий вазн бўлиб қолганлигида ҳамда унинг ўтмишда шубҳасиз, жуда катта ва муҳим роль ўйнаган тарихий вазифаси ўтмишдаёқ тугал адо қилинганлигида эмас эди. У — кўҳна вазн бўлиб, унинг шеърини қондаларидан кўплари шоирларнинг истеъдоди билан иқтидорини шартлиликларга сарфлаттириб, уларнинг тафаккурини, ҳиссиётини, бадий воситаларини бирмунча бўғиб қўяр эди. Аруздан анча чекиниш ҳаётдаги янгиликлар тақозоси билан

қилинган жуда катта ўзгариш, буюк ижтимоий ўзгариш бўлди. Шеърятдаги бу ислохотни тарихан бизнинг маданий инқилобимиздан, шеърятга мисли кўрилмаган катта, янги мавзуларнинг кириб келишидан, ўшанда деярли ҳар бир ёзувчи иштирок этган ғоят катта ташвиқотчилик ишларидан ва ниҳоят, жаҳон тараққийпарвар шеъряти, биринчи галда рус совет шеърятидан ўқиб-ўрганишдан ажратиб бўлмайди. Шеърятдаги бундай инқилобда иштирок этиш, масалан, айтайлик, Ғафур Ғулум, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Миртемир сингари ижодий шахсияти жиҳатидан ҳам, ёзиш услуби жиҳатидан ҳам бир-бирига сира ўхшамаган устозларни бирлаштириб юборди.

Ойбек — чуқур хаёлга ботган, оҳиста ҳаракат қилиши ўзига хўп ярашган, доим жонини жабборга бериб ишлайдиган одам бўлса, Ғафур Ғулум шартта-шартта шеър тўқиб юборишдек деярли беандоза истеъдодга эга бўлганлигидан, унинг ҳамма нарсани ўз бағрига сиғдиришга қодир тўлиб-тошган, пастбаланд мисралари ҳам сиртдан қараганда, худди ўзига ўхшар эди: Ғафур Ғулум онгида чарх урган фикрларни бирваракайига айтиб олишга ошиққани учун ишга бирдан ёпишиб, уни бир ўтиришдаёқ тугатиб қутулишга одатланганди. Шунинг учун ҳам шеърларини бировга айтиб туриб ёздириши ҳам мумкин эди. Мен бошқа бундай шоирни билмайман. Масалан, бир кун у менинг шеъримдаги бир мисрани овозини чиқариб тўғрилай бошлади-да, янгидан олти банд шеърни айтиб туриб, ёздириб қўйганини ўзи ҳам сезмай қолди! Ёки биз журнал учун шеър сўраганимизда, бир нафас ўйлаб туриб:

«Қани, ёзиб ол!» деб бутун бошли шеърни ай-тиб туриб ёздириб кетган пайтлари ҳам бўлган... Шу кишиларнинг ёнида Ҳамид Олимжон бор эди, у жуда ҳам бир мақсадни кўзлаган, ҳаминша иш билан ўз имкониятларининг ҳадини билган — ҳар мисрага ҳам, ўз-ўзига ҳам қаттиққўл бўлган, тамомила бошқа тахлитдаги одам эди. У шеърини бандларга аввал миясида шундай сайқал бериб олардики, кейин бу бандлар қоғозга «тўкилгани»да биллурдай жилоланиб турарди. Ана шундай устозлар ва уларнинг бошқа сафдошлари битта умумий ишни, аниқроғи — ягона ишни, амалга оширишди...

Бу авлод салкам қирқ йил мобайнида шеърятимизнинг қиёфасини белгилаб келди, адабиётга кейинроқ кирган «иккинчи эшелон»даги шоирлар эса, устозларнинг бу ишларини давом эттирдилар. Аммо сўнгги йилларда устозларнинг кўпчилиги орамиздан кетди. Эҳтимол, шу боисдан янги авлоднинг кириб келиши кўзга ялт этиб ташлана қолгандир... Йўқ, мен бу ёшларнинг шуҳрат топишига бирдан-бир сабаб — мана шу, демоқчи эмасман, асло, ундай эмас!

Мен фақат китобхонлар билан танқидчиларнинг идрокида сўнгги авлод шоирларини нима бирлаштириб турганини изоҳлаб бермоқчиман, холос. Чунки улардан баъзиларнинг ўртасида ўн ёш фарқ борлигини ўзингиз ҳам айтдингиз. Йўқ, улар шеърятга устозлардай илқилоб киритмаган бўлсалар ҳам, менинг назаримда, аввалги ютуқлардан фойдаланишга, лекин айни замонда, идроклаш ва мулоҳазакорликнинг янги погонасига, шеърини аниқлик ва бақувватликнинг янги босқичига

кўтарилишга ҳаракат қилмоқдалар... Ёшлардан энг ёрқинларининг маҳорати, ижоддаги барвақт камолоти — ҳам шахсий истъоднинг, ҳам шубҳасиз, умуман шеъриятимиз баркамоллигининг натижасидир. Улар ўзларига қадар ишлаганларнинг елкасида турганликлари учун, энди олисроқ масофани кўрмоқдалар.

— Афтидан, кекса авлодга мансуб устозларнинг ҳаётдан кетиши ҳақиқатан ҳам аллақандай руҳий чегара бўлиб, ана шундан янги ҳисоб бошлаганга ўхшайди. Танқидчилик ёш шеъриятнинг баъзи намояндаларини устозларга: айтайлик, Эркин Воҳидовни Ҳамид Олимжонга, Абдулла Ориповни Усмон Носирга жуда ҳам бажонидил қиёс этаётганлиги бежиз эмасдир... Шундай таққослаш тўғрими?

— Маълум даражада ва маълум кезларда — тўғри. Лекин шуни айтиш керакки, ҳеч бир нарса такрорланмайди, ёш истъоднинг қандай ўсиб ривожланишини олдиндан башорат қилиш жуда қийин. Эркин Воҳидов ёза бошлаган пайтларда, менинг ўзим уни бир учрашувда мажлис аҳлига таништира туриб, Ҳамид Олимжонга қиёс этгандим. Ушанда бундай қиёс табиий эди. Воҳидов маълум шаклга кирган, тиниқ шеърият сарпардасида қалам тебратарди, бунда ҳиссий равшанлик ақлий асосдан келиб чиқади, ҳар бир сўз эса, бамисоли линзадек сайқал олгани учун ҳаётни кутилмаган тарзда катталаштириб кўрсатади. Хуллас, Воҳидов шеъриятга илк бор қадам қўйганида Ҳамид Олимжон сарпардасида куйлади. Услубида ҳам, ҳатто мавзу танлашида ҳам кўп ўхшашлик бор эди. Лекин

тақлидчилик ҳақида ҳеч қандай гап бўлиши мумкин эмас эди, албатта. Воҳидов ёзишда давом этди. Олти ё етти китоб чиқарганидан кейин, у арузда ёзилган ғазалларини тўплаб, «Ёшлик девони»ни нашр эттирди. Бу — илгари арузда ҳеч қалам тебратмаган ёш шоирнинг яхши тажрибаси, машқи ҳаммамизни қувонтирди. Шоир муваффақиятли равишда арузда ёзишни давом эттиряпти. Мен ўзим арузда ҳеч ёзмаган эдим. Аммо менга шу нарса бегумон эдики, аруз кўпинча шоирни араб ва форс сўзларини кўпроқ ишлатиб қўйишга, кўп сўзликка мажбур қилади. Масалан, кўпинча маснавийда, ҳар бир иккинчи мисра ўз-ўзича яшамайди, балки ўзидан олдинги мисра учунгина яшайди, бизнинг шиддаткор давримиз эса сўзларни ҳам тежашга даъват этади.

Абдулла Ориповга келганда эса, унинг истеъдодли эканлиги ҳам аён кўриниб турган нарса. Билмадим, Абдуллани Усмон Носирга қиёс этиб бўлармикан. Қайси жиҳатдандир бўлар, икковининг истеъдоди ҳам барвақт ва ялт этиб нишона кўрсатди... Орипов ёш бўлишига қарамай, воқеликка кенг, дадил назар билан қарайди ва ҳамма нарса ҳақида содда қилиб, ўз тили билан сўзлаб беришдек нодир қобилиятга эга. Унинг тили халқ нутқининг дурдоналарига бой бўлганлигидан аниқ, гоҳо сал бетакаллуфроқ ва жуда ҳам ифодали. Мени қувонтирган нарса шуки, Абдулланинг деярли ҳар бир шеърдан хоҳ узун, хоҳ қисқа бўлсин — ўзинг истаган эзгу мисрани, руҳингга таъсир қилувчи янги гапни топасан. Афсуски, буни ҳамма шоирдан ҳам топиб бўлавермайди.

Омон Матжон, Гулчеҳра Нурулласва, Ойдин Ҳожиевалар ҳам диққатни ўзига тортади. Мана Ҳалима Худойбердиева ҳам шеърятга ажойиб сарбасталик билан кириб келди. Мутлақо бир-бирига ўхшамаган кўп ажойиб ёшларни тилга олиш мумкин эди, лекин шуни қувонч билан айтгим келадики, истеъдодга яраша ёшлик ва ҳаётни чуқур фикр этиш, образлиликка интилиш уларга хосдир.

— Сўнгги саволим: шеърларингизнинг рус тилига таржима қилинишига ва умуман таржима муаммосига муносабатингиз қандай?

— Менинг учун бу муаммо рус тилига, рус адабиётига муносабатимнинг ҳамма жиҳатлари билан алоқадордир. Рус адабиётига айрича муносабатим қўлимга энди қалам тутган пайтларимдаёқ бошланган. Бир сафар Ҳиндистонда мендан, икки тилда сўзлашишингиз шоирлигингизга халақит бермайдими, иккинчи тилни билишингиз она тилингизни чуқур ҳис этишингизга монелик қилмайдими, деб сўраб қолишди. Табний, мен бу саволга, албатта, асло ва асло деб жавоб бердим.

Гап бу ерда фақат, Гёте айтганидек, бошқа тилни билмасдан туриб, ўз тилингизнинг қадрига тўла ета олмаслигингиз ҳам эмас. Ахир, ҳаммага маълум-ку: рус адабиёти ўзбек совет ёзувчиларига бош ва пешқадам устозлардан бири бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади, рус тили эса, биз учун кенг жаҳонга очилган беқиёс деразадир: русча таржималар орқали биз, бир томондан, жаҳон классикаси билан ошна бўлиш имкониятига эга бўлдик, иккинчи томондан, ўзимизни жаҳонга танитдик... Рус классикасини таржима қилиш борасида олиб борган ишларимиз

эса — қўрқмасдан айта оламанки, бeистисно ҳар биримиз учун — машаққатли, айни замонда олий ва зарур мактаб бўлди. Мен, шеърят даргоҳига эндигина кириб келган пайтмда Ҳамид Олимжон мендан: қайси рус ёзувчиларининг қайси асарларини севасиз, деб сўраган эди. Мен ўзбекча таржима қилинган асарлар борки, ҳаммасини ўқиганман, дедим, у, бу оз, жуда ҳам оз, деди. Биринчидан, деган эди у, ўзбекчага қилинган таржималар кўп эмас, энг муҳими эса, асл нусхани ўқишга киришиш керак, ана шундагина асар тилидаги бутун муаттарликни, ширадорликни ҳис этиб, бирон нарса уқиш мумкин... У менга олиб келган биринчи рус китоби — Некрасовнинг тўплами бўлди. Мен ўзимнинг рус тилини ўрганишдаги нўноқлигимни енгиб борганим ҳолда, уни тез ўқиган, шеър шаклининг ҳузур-ҳаловат бахш этувчи эркинлиги, фикрнинг соддалик ва жўшқинлик билан ифода қилиниши мени нақадар ҳайратга солгани ҳали ҳамон эсимда.

Энг муҳим ва ҳаётий воқеаларнинг ҳаммаси шеърларда жуда ҳам одмилик билан баён этилгани умуман ажабланарли эди... Бу ажабланиш, ҳайрат узоқ вақт мен билан қолди ва кейинчалик Некрасов шеърларини кейин «Рус аёллари»ни таржима қилиш жараёни маҳоратда анчагина баландроққа кўтариб қўйгандек бўлди. Некрасовдан кейин Пушкин, Лермонтов, Блок, Маяковский ҳамда Есенин, бошқа совет шоирлари менга суюкли бўлиб қолдилар. Аммо мен шеърятда Некрасовга бир умрга бениҳоя қаттиқ ихлос қўйдим, уни ўйласам, илк севгининг романтик нафаси уфуриб тургандек бўлади.

Рус шеърляти менга кўп наф етказди десам, бу ҳам жуда оз. Мен ўзимни рус шеърляти, рус тилисиз мутлақо тасаввур қилолмайман. Бинобарин, табиийки, менинг ўз шеърлий оламим кенгроқ майдонга чиқаётганлиги, яъни шеърларим рус тилига қандай таржима қилинаётганлиги мен учун асло фарқсиз эмас. Шеърни умуман таржима қилиб бўлмайди, деган гапга маълум маънода қўшилишга тайёрман. Аммо ижодкор таржимон (фақат шундай таржимон ҳақида гап юритса арзийди) бошқа тилдаги асарни ўз тилида бошқатдан яратади. Бундай таржимон шоирнинг бутун услуб хусусияти, образларини, ўзлигини тўла сақлагани ҳолда бирон нарсанинг баҳридан ўтишга, борингки, бирон нарсани ҳатто ўзидан қўшишга ҳақлими? Сўзсиз! Йўқ, мен ўзбошимчалик ёки тўла эрк тарафдори эмасман, мен асл нусхадаги баъзи сўз, мисранинг таржимаси аслидай жарангламаса, тушунилмасагина шундай қилиш мумкинлиги ҳақида гапиряпман. Ҳар бир бадий асар худди тирик организм каби ўзга муҳитда, ўзга иқлимда табиий, уйғун яшаши керак.

Мен кўпгина рус таржимонлари билан ишлашга мушарраф бўлдим, улар билан биз кўп жиҳатдан айнан биргалликда ишлаймиз. Бир томондан, мен уларни ҳар бир янги асарнинг ички ҳаётига олиб киришга ҳаракат қилсам, улар ўз навбатида, баъзан баъзи мисраларнинг таржимада ўз ифодасини тополмаслигига ишонтирадилар ва мен унинг баҳридан кечишларига ихтиёр бераман.

Ўз шеърларининг рус тилига таржима қилинишидан — кўп сабабларга кўра — ҳая-

жонланмаётган биронта ҳам ўзбек шоири бўлмаса керак. Бироқ афсуски, ўзбек шеърятидан чинакам ижодий тарзда қилинган таржималар исталганига нисбатан анча кам, бунга таржимонларгина эмас, шоирларнинг ўзлари ҳам айблимасмиканлар, деб ўйлайман. Қўпинча таржимага эътибор: ўзига таржимон топиш, таржимани (иложи бўлса Москвада) бостириш ғамини ейишдангина иборат бўлиб қоляпти... Сиз билан биз гап юритган янги, ёш ижодкор авлод бунга бошқачароқ муносабатда бўлишларини, таржиманинг сифати, таржимоннинг ижоди улар ижодига яқин бўлишига аҳамият беришларини умид қиламиз. Бу йўлда уларга тилакдошман ҳам.

ГУЗАЛЛИК ЯШАГАН ҚАЛБ

Суҳбатни «Совет Ўзбекистони санъати»
журнали махсус мухбири Анвар Жўрабоев
олиб борган.

— Суҳбатимизни Сизнинг «Рашк» шеърингиздаги қуйидаги сатрлар билан бошлагим келяпти:

Ҳовуч-ҳовуч ичади қизча,
Сероб бўлиб кетар ташна лаб.
Шеърим ўқиб, бир ҳовуч сувча
Баҳра олармикан бирор қалб?

Шундай деб ёзганингиздан буён чорак асрча вақт ўтибди. Бу йилларда ҳам ижод заҳмати билан яшадингиз. Китобларингиз мамлакатимиз халқлари ва жаҳондаги кўп тилларда нашр этилди. Ўша «Рашк» шеърингизни ўқиб, машҳур рус шоири Николай Тихонов: «Шеърингиздан бир эмас, юз эмас, балки минглаб қалблар баҳра олмоқда», деб ёзган эди.

— Вақт деган ҳаққоний ҳакам ҳам бор-ку. Ҳар бир ижодкор вақтнинг ғалвиридан омон чиқиб, узоқроқ яшайдиган асарларни орзу қилади.

— Ҳозир-чи? Шеърларингиздан ўқувчи қалбининг баҳра олиш-олмаслиги Сизни «Рашк»ни ёзган пайтингиздагидай ташвишлантирадими?

— Кўпроқ. Ижодкор ҳамиша шу туйғу

билан яшашни керак. Ҳамиша! Умрининг охиригача. Ижодкор шу туйғуни йўқотдим, та-мом, унинг ижоди ҳам ниманидир йўқотади.

— Узингизни қачондан бошлаб шоир ҳисоблагансиз?

— Ҳар бир шеъримни ёзаётганимда, унинг ўтли туйғулари билан яшаётганимда «Мен шоирман» деб ўйлайман. Бирор жойда чоп этилгандан сўнг эса «Қачон шоир бўларкинман?..» деган хаёл дилимдан кечади. Чунки мен чоп этилган шеърларимда қалбимдаги қувонч, дард, ҳаяжонларнинг сувратини кўргандай бўламан, лекин ҳар гал уларга нимадир етмаётгандай, нимасидир аслига ўхшамаётгандай туюлаверади...

— Шу ўринда яна бир нарса сўрагим келди... кўпчилик шоирларимиз дostonлар, шеърый романлар ёзишди, ёзишяпти. Сизда эса кичик дostonлар ҳам бармоқ билан санарли?

— Санъаткор катта фикрларни мўъжаз шеърларда ифодалаши керак, деб ўйлаганим учундир, балки? Мен Марина Цветаеванинг «Шеърят энг кам сўз билан ифодалаш санъатидир», деган гапларини яхши кўраман.

— Баъзи катта авлод вакилларига мансуб шоирлар ҳақида гап кетганда: «Уларда тажриба катта, осонгина ёзади» дейишади. Сиз бунга қандай қарайсиз?

— Шоирлик — касб эмас. Чинакам шоир «Мен энди ёзишни ўргандим», деб айтолмайди. У ҳар гал қўлига қалам олганда, биринчи шеърини ёзаётгандек, ҳаяжонга тушаверади, қийналаверади. Мен бундай ҳолни доим бошдан кечираман.

— Бўлмаса шоирликнинг бош «сир»ини

нимада деб ўйлайсиз? Янги ташбиҳлардами, метафоралардами?

— Фикрда, ғояда! Бутун вужудини туғёнга солиб: «Бугун айтмасанг, ҳалок қиламан!» деб қалбингга ҳайқириб турган фикрда! Фикр шакли ҳам, метафора, ташбиҳларни ҳам ўзи етаклаб келаверади.

— Сўз, унинг қудрати...

— Сўз — ўша фикрларнинг яшаш тарзи, гапириш тарзи. Шоир сўз танлашда хато қилса, унинг фикрлари ҳам хато гапира бошлайди.

— Суҳбатимиз шеърят ҳақида бўлаётгани учун Ҳенрих Ҳейненинг бир гапини эсладим: «Аёлни илк бор гулга ўхшатган одам буюк шоир бўлган. Уни иккинчи маротаба гулга қиёслаган шоир эса оддий бир лақма, холос». Сизнингча, шоир ҳақми?

— Юз фонз. Чунки тақлид — шеърятнинг душмани. Ундан қочиб керак, дейишди баъзан. Йўқ, уни бутунлай йўқотиш керак.

— Сизни адабиётимиздаги нималар кўпроқ ташвишга солади? Нималар қувонтиради?

— Адабиётимиз, шеърятимизнинг халққа, халқ ҳаётига тобора яқинлашаётганидан, ҳаётимиздаги муҳим муаммоларни дадил кўтараётганидан қувонаман. Сафимизга дадил, билимдон ёшлар кириб келаётганидан жуда хурсандман. Уларнинг шеърларида классик ва совет шеърятининг яхши таъсирларини сезаман, бугунги қайноқ ҳаёт нафасини, ғояларимизга садоқатни, курашувчанликни ҳис этаман. Бу ёшлар юксак адабиётимизни яна баландга кўтарадилар деб жуда ишонгим келади.

— Хотин-қизлар шеърияти ҳақида ҳам тўхталсангиз...

— Ёнимга жуда кўп сингилларим шовул қўшилишди. Эътибор Охунова, Гулчеҳралар, Ойдин Ҳожнева, Ҳалима Худойбердиева, Муҳтарама Улугова, Қутлуғбека Раҳимбоева... Уларнинг бари меҳнаткаш, изланувчан. Шеърлари ҳақидаги фикрларимни доим ўзларига айтиб келганман.

— Шоир шахси ҳақидаги фикрингизни ҳам билмоқчи эдим... «Ёмон одам яхши шоир бўлолмайди ёки яхшиси ёмон ёзолмайди» деган гаплар айланади давраларда. Сиз нима деб ўйлайсиз?

— Ҳар кимнинг асари ўзига шундайгина ўхшаб туради... Биз санъат ҳақида суҳбатлашмоқчи эдикми?

— Албатта. Лекин рухсатингиз билан санъатнинг бир тури бўлмиш шеърят ҳақида яна сўраб, у-буни билиб олсам...

— Марҳамат.

— Ойларча, йилларча шеър ёзмаган вақтларингиз бўлганми? Ижодингизни кузатсак, туркум-туркумлар орасида баъзан катта фурсатлар ўтади?

— Тўғри, шундай бўлади. Лекин ўша «катта фурсатлар» шеърсиз яшалди, деган гап эмас. Шеърнинг ёзилиши учун гоҳ лаҳзалар кифоя, гоҳ йиллар етмайди. Ўзимга қараб, кўпчилик шоирларда ҳам шундай бўлса керак, деб ўйлайман.

Таваллудимнинг эллик йиллигини нишонламоқчи бўлишди. Ҳамма мева ҳам тезпишар бўлмаганидек, менинг ижодим ҳам «инқироз» да эди, деярли икки йил шеър ёзмаганман, журнал, жамоат ишлари...

Меҳнат таътилимни олиб, узоқ ижод уйларидан бирига кетдим. Бир неча кун яшадим — шеър дарди қийнади, қанча қоғозларни қоралаб ташладим, лекин ҳеч нарса ёзолмадим... Фарғона водийсига кетгим келди. Бордим, Водилдаман. Дала айланаман, табиатга тўймай боқаман, одамлар билан суҳбатлашаман. Кўз олдимда шеърдан гўзал, мукамал дунё! Қарабсизки, бахт дариб, уч кун деганда сатрлар ёнига сатрлар кела бошлади. Инсон ва табиатнинг ҳар бир неъматини: ақиқ юлдузлар, зумрад далалар, жилдираб оққан тиниқ-тиниқ сув остидаги паллак гулларини эслатувчи ранг-баранг тошчалар — ҳамма-ҳаммаси шеърга айланар, қўлга тутиб кўрса бўладиган мунчоқлар шодасидай тизилиб келар, мендан бахтлироқ одам йўқ! «Уйлар» номли шеърий тўпламим ўша масъуд қирқ беш кунда Водилда ёзилди.

— Оҳ, ижод дардгинам!

Сен менинг оромим рақиби...

Гоҳ чорлаб, гоҳ дейман,

«Кет йироқ!»

Эй менинг умримнинг эгови,

Мен уйқу истайман.

Шеър дови бўласан,

Кетмайсан, қувсам ҳам...

деган сатрларингизни ўқиб, «Уйлар» осонгина ёзилибди дейишга ҳам ҳайронман...

— Мен эса саволингизга жавоб айтмоқчиман. Ижодкорнинг шеърсиз кунлари ҳам мана шундай қалб «портлаши» учун ҳозирлик лаҳзалари бўлади. Мушкул заҳматлари, уйқусиз тунлари эвазига кўкартиражак ҳосилига дон сочиш лаҳзалари бўлади.

— Яна бошқа шеърларингизнинг яратилиш жараёнларига қизиқаман. Йирик адабиётшунослар, мамлакатимизнинг етакчи шоирлари ҳам Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳақидаги «Сўроқлайди шоирни шеърим» асарингизга ҳақли равишда юксак баҳо беришган. Улар Ҳамзани асраб қололмагани учун табиатга қилган таънангизни адабиётда ҳали айтилмаган фикр дейишган эди.

Тупроқ! Бош эгаман ҳар бир заррангга,
Лекин таъна билма, дил қилса сўроқ.
Кўксинг жой инсонга,

хонн,

кун,

тунга,

Меҳр, дард, қудратинг даҳоси сиёқ,
Мудом уйгоқсан-ку,

уйгоқсан мудом!

Наҳот шоир сенга эди ёт тақдир?

Ёки ҳиммат, шафқат, эзгуликка ром

Онадай, меҳрдан гоҳ-гоҳ сен басир —

Нечун ёрилмадинг, ёв оёғидан,

Қаърингга ютишдан қилдингми ҳазар?..

Тоглар!

Нечун тўсмадингиз мисоли қалқон?

Оқсув билан Кўксув икки қўл бўлиб,

Оқсув билан Кўксув қиргоқин бузиб,

Нечун оч гирдобга тортмади ёвни?..

Мен бу шеърни ҳар гал ўқиганимда ларзага тушаман. У ҳам Водилда ёзилганми?

— Ҳа. Сирасини айтганда, мен Ҳамза ҳақида шеър ёзишга тайёрман деб ўйламасдим. Чунки бу улуғ инсон, инқилобчи шоиримиз ҳаёти — Ойбек, Ҳамид Олимжон, рус шоири

Михаил Светлов, латиш шонраси Мирдза Кемпе ва бошқа жуда кўп ижодкорларнинг ажойиб асарларига мавзу бўлган эди.

Ушанда Ҳамза қабрини яна бир зиёрат қилиш учун Шоҳимардонга борган эдим. Атроф ниҳоятда гўзал. Оқсув билан Кўксув кўм-кўк, осмону қушлар парвозини ўз тўлқинларида сувратлантириб, оқиб ётибди. Қорли тоғлар этагида минг хил чечаклар. Пойида нур, бошида нур, шабада уларни эркалайди. Руҳим шундай енгил эдики, гўё мени юзлаб кўринмас қўллар кўтариб, яйратиб юргандай. Бу — Ҳамза орзу этган, ҳаётини қурбон қилган азиз, шу қадар қимматга тушган замонамизнинг еру осмони эди.

Сўнгра тепага — Ҳамза мақбарасига кўтариламиз. Меҳримизни қучоқ-қучоқ гулларимиз билан сукут сақлаб айтамыз. Музейга кирамиз. Уша ерда тошбўрон қилиниб, қонга беланиб ётган шонрининг фотосуратини кўрдим. Шунча гул, нур бағридаги ҳаяжонларимиздан сўнг бу суврат мени ларзага солди. Уша дақиқадан бошлаб Ҳамза ҳақидаги ўйлар билан яшай бошладим. Туни билан ухламадим, ёздим, ёздим. Ёзаяпману нур билан зулмат кўз олдимда курашаверди, шоир фожиасига чуқурроқ киравердим...

— Сиз айтаяпсизу ҳозир яна ўша дамлар ҳаяжони билан қайта яшаётганингизни ҳис қиляпман. Агар бир парса моне бўлиб, ўшанда ёзолмаганингизда бари бир бугун ёзардингиз деб ўйляпман...

Адабиётшунос Наим Норқуловнинг «Шонрани юксакликка ундаган куч унинг қалбидаги ўтидир» деган гапига ҳозир яна бир бор ишонапман.

— Сиз айтганча бўлса, бу ўтти қалбимга Машраб, Фузулийни севиб ўқийдиган онам солганлар. Қийинчиликларга тик қарашни, меҳнатни ҳаётнинг маъноси деб билишни эса отамдан сабоқ олганман.

— Онангиз Хадича опани моҳир каштачи ҳам бўлган дейишади...

— Аёл аҳли гўзалликка мойил. Зеро, аёл мансабининг ўзи илоҳий гўзалликдир. Менинг онам ҳам гўзалликни севардилар. Ҳовлимиздаги райҳону жамбил, гулу ўсмаларни меҳр, завқ билан парвариш қилардилар. Қиз узатганларида оиламиз ташвишлари бошларидан ошиб ётганига қарамай, энг яхши тухфа сифатида бериладиган палакни онам янгам билан биргаликда тикканлар. Ўзлари ипак қурти боқдилар, пилладан толалар ажратиб олиб бўятдилар. Палак ана шу тариқа яратилди. Ундаги қуёш тасвири кўнглимиз, уйимизга ёруғлик соларди.

— Уша палак ҳозир қаерда?

— Онам менга ҳадя қилганларидай, санъаткор момосидан ёдгорлик деб палакни мен ҳам қизимга топширдим.

— Онангиз қалбингизга ташлаган чўғни кимлар аланга олди?

— Хотин-қизлар педагогика билим юртида Тошпўлат Саъдий, Шукур Саъдулла каби шоирлар олиб борадиган адабий тўғаракда менинг шеърятга бўлган ҳавасим улғайди. Ёзувчилар союзи қошида Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Уйғун каби ўша вақтдаёқ машҳур, суюкли шоирлар раҳбарлик қилган семинар машғулотларида ҳавасим орзуга айланди, қаламимга далда берилди. Навоий, Фузулий битган муҳаббат, қаҳрамонлик дostonларини

Ўқиб, шеъринг меннинг эҳтиёжимга айланди. Рус классиклари — Пушкин, Лермонтов, Некрасовни ўрганиб, поэзияни ҳаётимнинг маъноси деб билдим. Бу гапдан мени фақат ўқиб шонр бўлибди деб ўйламанг, менинг устозим энг аввал инқилоб туфайли янгиланган ҳаёт эди. Менинг илҳомим қураётган, курашаётган, енгаётган, баъзан ташвишли, баъзан бахтиёр, беором, безовта халқим эди. Ҳозир ҳам шундай.

— Сиз Ҳамид Олимжонни эсладингиз... Бу оташқалб ижодкорнинг иш услуби кўпларни қизиқтиради?

— Мен унинг ҳеч қачон «Бу ишим қолиб кетди!» деб куйиб-пишганини эслай олмайман. Ҳамид Олимжон аниқ мақсадли, собит ишончли, қатъий интизомли инсон эди. У ижодга ҳам, оилага ҳам, дўстлари асарларини ўқиб фикр айтишга ҳам, ёрдами керак одамларга кўмак беришга ҳам — ҳамма-ҳамма эзгу ишларга улгурарди.

— Ҳа, улуғ шоиримиз таржима соҳасида ҳам катта ишлар бошлаб кетганлар. Кейинчалик бу соҳа кенгайди. Менга сизнинг Некрасовдан қилган таржималарингиз жуда ёқади.

— Авваллари Пушкин ва Лермонтовнинг бир қатор шеърларини ўзбекчага ўгирган эдим. Қирқ-эллигинчи йилларда Некрасовнинг «Рус аёллари»ни ўқидиму шу дostonдан бир зум узилолмай қолдим. Ушанда русчани ҳозиргидай билмасдим, кўп жойларини фақат қалб ҳисси билан ўқирдим, қалбим билан тушунардим. Уша кунлар мен Волконская ва Трубецкаянинг синглисидай эдим. Қандай таржимага киришиб кетганимни билмайман.

Мен ғамгин муҳаббат, тоғдай тоқат қисса-сининг ўтларида ёниб юрган пайтларимда матбуотда шу дostonнинг Мақсуд Шайхзода, сўнгроқ Насрулло Охундий томонидан қилинган таржималаридан парчалар босила бошлади.

— Тўхтатмадингизми?

— Хаёлимга ҳам келмади.

— Меҳнатим зое кетади, деб чўчимадингизми?

— Менда «меҳнатим куяди, таржимам босилмай қолади» деган ўй ҳеч қачон бўлган эмас. Ҳар доим ўзим учун таржима қила бошлайман. Шу жараёнда катта ижод мактабини ўтаман.

— Кейин Некрасов дoston таржимасини қаршиликсиз чоп этишдимми?

— Бир неча бор. Мен ҳар гал унга янгидан сайқал бердим.

— Мустай Қаримнинг «Ой тутилган тунда» асарини ҳам ўзингиз севиб ўзбекчалаштиргансиз-а? Уни ҳам русчадан таржима қилдингизми?

— Қўлимда унинг асл бошқирдча нусхаси ҳамда рус тилига сўзма-сўз таржимаси ҳам бор эди. Бир неча саҳифагача сўзма-сўз таржималарига қиёслаб ўгирдим. Қарасам, асли ҳам тушунарли. Руҳи руҳимга, тили тилимга яқин. Баланд, шиддатли асар, қийналмай яхши кўриб ўзбекчалаштирдим. Умуман, Мустай Қарим совет адабиётимизнинг катта адибларидан бири.

— Расул Ҳамзатов, Михаил Дудин, Қайсин Қулнев, Мустай Қарим каби машҳур ижодкор дўстларингиз кўп. Уларнинг ҳар

бири ижодингиз ҳақида тўлиб-тошиб гапир-
шади.

— Мақташади, демоқчимисиз. Қойийди-
лар ҳам. Ўзбек шеърятининг овози баланд-
лаётган, йўллари узайиб бораётган экан, бу
қардош ва рус адабиётининг таъсири, албат-
та. Сиз айтган шоирлар бир менинг эмас,
адабиётимизнинг ҳам дўстлари. Бирлик, би-
родарлик бор жойда юксалиш бор. Мана,
санъатнинг бир тури — рассомликни олиб кў-
райлик?

— Сиз бу соҳани қандай ҳис қилишингиз-
ни биргина «Қўшиқ» шеърингизнинг ўзи ай-
тиб турибди:

Ҳар ерда қалбингиз ранг бўлиб

сочилмиш:

Муҳаббат ва гурбат, садоқат, адоват

Достони бўлиб гоҳ,

Саройлар девори, пештоқдан,

Зарварақ суратдан

Гоҳи тонг, гоҳ шафақ сингари боқадн

ярқираб.

Ўзбекнинг ўтмиши,

Бугунги инсоннинг шуҳрати жаҳонни

тутмиши,

Сиздаги заковат кучидан

Ёмғирдан сўнг чиққан офтобдай

очилмиш,

Қўшиққа айланмиш сеҳргар мўйқалам

ном найда.

— Мен Чингиз Аҳмаровнинг ҳар бир янги
асаридан қувонаман. Унда ўтмишдаги миниа-
тюра санъатимизнинг энг яхши анъаналари
билан бугуннинг ёрқин нафаси уйғун. Аж-

додларимиз яратган санъат Чингиз Аҳмаров, у кишининг талантили шогирдлари Жавлон Умарбеков, Баҳодир Жалолов ва бошқа ёшларимиз мўйқаламларида қайта жон олаяпти, бойиб боряпти.

— Санъатнинг бошқа турларини ҳам шундай диққат билан кузатсангиз керак?

— Санъатсиз олам — ғариб-ку, қашшоқ-ку! Унинг ҳамма тури ҳақида ҳам қувониб айтадиган ютуқлар бор. Мана, меъморчилигимизни олайлик. Биноларимиз минг йиллик шарқона безаклар билан нақадар кўркам. Лекин у бугуннинг ҳам кашфи экани сезилиб туради.

— Ҳаётни қўшиқсиз тасаввур қила оласизми?

— Билмадим, лекин менга бундай тасаввур ёқмайди. Мен Ҳалимахоним, Юнус Ражабий, Назира Аҳмедова каби санъаткорлар ашулаларидан қанчалик завқ, қудрат олсам, ёшларимиз ижросидан ҳам шунчалик завқланаман. Кези келганда айтай: катта санъаткорларнинг энг гўзал ижролари — халқимиз бойлиги, маданиятимиз мулки. Уларни, албатта, ёзиб қолдириш керак. Улар фақат кеча ёки бугунга эмас, эртамизга ҳам хизмат қилиши керак. Менинг набираларим ҳам «Муножот» ёки «Тановор»ни тинглаб, мендай ҳис-ҳаяжон пўртанасида қолишини истайман. Бунинг учун фан-техника тараққий этган давримизда барча имконият бор. Энди мендан ансамблларимиз ҳақидаги фикримни сўрайсиз-а?

— Ҳа, аввал опера ва балет театримиз ҳақида сўрамоқчи эдим...

— Опера ва балет театримизга кириб ту-

раман. Кўпроқ балет кўраман. Композитор Улуғбек Мусаевга мана шу суҳбатдан фойдаланиб: «Санъатимиз ривожига қўшаётган ҳиссангиз учун раҳмат, парвозингиз яна ҳам авжли бўлсин», дегим келади.

— Энди ансамблларимизга гал келди.

— Ансамблларимизнинг номи турли хил: «Лазги», «Садо», «Шодлик», «Гўзал». Улар репертуари, либослари, ижро усуллари билан ҳам турлича. Мен ҳозир «Ялла» ҳақида гапиргим келяпти. Улар дастлаб энди йўлга кирган болалардай овдир-довдир юришди-ю... бугун ўз йўллари топиб олишди. Битмас-туганмас хазинамиз — халқ қўшиқлари улар ижросида янгича сайқалланыпти. Халқимиз руҳини мамлакатимиз шаҳру қишлоқлари, ҳатто чет элларда ҳам улар қўшиқ қилиб айтиб келишяпти, мукофотлар олишяпти. Бундан шодланмай бўладими? Ғанижон Тошматов раҳбарлигидаги дуторчи қизлар ансамбли ҳам менга ёқади. Бири-биридан суюк, бири-биридан ширин болалар ансамблларини айтмайсизми? Тағин уларнинг ўз ашулалари, ўз рақслари бор. Болаларнинг саҳнага чиқиши фақат бизга эмас, уларнинг ўзига, тенгдошларига ҳам байрам. Санъатга муҳаббатни болаларимиз қалбида эртaroқ уйғотишимиз керак. Улар гўзалликни эртaroқ тушунишлари, севишлари хусусида қайғурмоғимиз керак. Эзгулик, гўзаллик яшаган қалбга эса ёвузлик киролмайди. Мен бу жиҳатдан болалар ансамблининг барча ташкилотчиларини табриклайман.

— Театрни яхши кўрасизми?

— Ҳамза номидаги театрнинг жиддий, яхши спектаклларини ёқтираман. Ҳамма ак-

тёрларга ихлосим баланд. Улар жуда заҳматкаш санъаткорлар.

— Санъаткорлар ҳақида гап очилди. Сиз «Уни Фарҳод дер эдилар» достонингизнинг қаҳрамони билан таниш бўлгансиз-а?

— Уни ҳамма танирди. Қобилқори Сиддиқов мен учун Карим Зокиров каби истеъдодли ва қадрли артист эди.

— Санъатимиз муваффақиятлари ҳақидаги фикрларингиз бизни ҳам севинтиради...

— Бу соҳада камчиликлар ҳам бор. Давраларда гапиряпмиз, газета-журналларимиз ёзишяпти. Санъаткорлар, санъатшунослар бу гапларга эътиборсиз қарашмас, жиддий ўйлаб кўришар.

— Мавзу кескин бурилганидан уэр сўрайман. Сизни аёллар қалбининг билимдонни, дейишади. Ижодингизни чуқур билганларнинг хулосаси бу. Айтинг-чи ўттизинчи йиллар аёллари билан ҳозирги аёллар бир-биридан нима билан фарқ қилади?

— Ўттизинчи йиллар аёллари буюк инқилоб қайта яратган кишилар эди. Ҳамма ўз яратувчисига ўхшайди-да. Уларнинг жасорати, шиддати шундан. Бугунги аёлларни ҳам ҳурмат қиламан. Ўттизинчи йилларда яшаган бўлса, улар ҳам ўша давр аёлларига ўхшаган бўларди. Фақат битта истагим бор: бугуннинг аёллари икир-чикир, майда туйғулардан баландроқ бўлишни хоҳлардим.

— Суҳбатимиз охирида бир-бирига ҳеч ўхшамайдиган саволлар берсам майлими?

— Ўхшамагани яхши эмасми?

— Нега проза ёзмагансиз?

— Шундай бўлди-да...

— Кундалик тутасизми?

— Йўқ, лекин бошқаларга тутишни мас-
лаҳат бераман.

— Уз китобларингизнинг нашрлари ҳақи-
даги фикрларингиз?

— Қелинг, ўзимникини айтмай. Бошқа-
лар... бошқаларники ҳам ҳар хил. Сифатсиз
қоғозларга босилаётган китобларга жоним
оғрийди. Уларнинг саҳифалари бир-икки ва-
рақласанг, тўкилиб кетади. Бундай китоблар
келажакка бугуннинг сўзини олиб боришга
ярайдими? Йўлларда қолиб кетмайдими?
Ноширларимиз шу ҳақда қайғуришларини
жуда-жуда истайман.

— ...Қайси гулни яхши кўрасиз?

— Бинафшани. Миттигина гул. Лекин
қандай хушбўй у, қандай гўзал у. Ҳар
кичкина жон ўзида шунча фазилатни асрай
олса эди...

— Ҳозирча охирги савол: Сизнинг оромин-
гиз «рақиб»лари кўп...

— Қандай улгурасиз демоқчисиз? Улгу-
ришим керак. Бу менинг партиявий бурчим.
Халқим, минглаб ўқувчиларим даъвати. Бу-
лар ижодкорни халқ билан боғлаб турадиган
қон томирлари. Ана шу қон томирлари келажакка
ишонч, элу юртига катта муҳаббат
билан уриб турган ижодкор, граждон ижод-
кор ҳамма юмушга имкон, куч топади.

БУЮК ДАВРГА ҲАМОҲАНГЛИК

«Литературная газета»нинг махсус муҳбири
В. Тюриков Ўзбекистон ССР халқ шоири, СССР
Давлат мукофоти лауреати Зулфия билан
учрашиб, ундан бир неча саволларга жавоб
беришни илтимос қилди.

— Сизнинг дастлабки шеърингиз матбуотда пайдо бўлгандан буён кўп йиллар ўтди. Бугун шеърятдаги илк қадамни қандай тасаввур қилишингизни, нима қўлингизга қалам олишга ундаганлигини, сизни гўзал ижод оламга етаклаган илк устозингиз кимлигини билишни истардик.

— Шоирни шакллантириш учун, аслида табиатан мавжуд қобилиятни рўёбга чиқариш учун маълум бир муҳит лозим. Назаримда, менинг болалигим худди ана шундай муҳитда ўтди ва унда, айниқса, онам асосий ўрин тутди. Онам сўзлаб берган дoston ва эртақлар, ҳикоялар, унинг халқчил образли ифода тарзи менинг ёдимга чуқур ўрнашиб қолди ва шеърини тафаккуримнинг ривожига, борлиқни шоирона англашимга сабабчи бўлди. Онам ҳам аслида шоиртабиатли бўлиб туғилганига ҳали-ҳануз шубҳа қилмайман. Бироқ у шоира бўлиб камол топмади. Чунки бунинг учун зарур шарт-шароит йўқ эди.

Отам Исроил Муслимов қуювчи эди. Устахона уйимизнинг ёнгинасида бўлганлиги учун ҳам, мен унинг лаҳча чўққа айланган пўлат эритмаларини турли шаклга солишини, ўша чўғ пўлатдан турли асбоблар ясашини

ҳайрат билан кузатишни яхши кўрардим. Олов ва меҳнат маҳорат билан бирикканда инсон кўп ишларнинг уддасидан чиқиши мумкинлигини ҳам мен болаликдан англаб етдим. Кейинчалик чарчаган ёки дилга танглик чўккан, лоқайдлик ҳукмрон бўлган дақиқаларда қўра тепасига энгашган отамнинг салобатли азиз қиёфасини, болғасининг бир маромда кўтарилиб тушишини эслашнинг ўзи менга ажойиб тарзда янги куч-қувват бағишларди.

Ниҳоят, бу ўринда энг асосий омил ҳақида сўзлаш керак. Мен мансуб бўлган авлод, мансублигим билан чексиз фахрланганим ана шу авлод қаҳрамонона инқилобий даврда, курашлар жараёнида ўсиб, камол топди. Бу бизнинг маънавий шаклланишимизда жуда муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Акаларим ўзларини инқилобга, партия ва совет ишларига бағишладилар. Улар коммунист эди. Мен ҳам янги ҳаётнинг қайновларига шўнғиб, келажак тантанасига баҳоли қудрат ўз улушимни қўшишни орзу қилдим, бошланғич мактабни битиргач, хотин-қизлар педагогика билим юртига ўқишга кирдим. «Қизил дурра» номли илк шеъримни ўша ерда ёздим. Ўша йиллар паранжисини ташлаган ва фабрика-заводларда меҳнат қилаётган хотин-қизларнинг барчаси қизил дурра ўрашарди, бу уларнинг очиқ чеҳраларига ифтихор бўлиб тушарди. Менинг шеърим ўшаларга бағишланган эди.

Илк устозим кимлигини аниқ айтишим қийин. Гарчи педагогика билим юрти қошида шоир Шукур Саъдулла раҳбарлик қилган адабий тўғарак мавжуд бўлса ҳам, Ғафур

Гулом, Уйғун ва бошқа шоирлар тез-тез келиб, бизга ўз асарларини ўқиб, бизнинг машқларни тинглаб, маслаҳатлар беришса ҳам, асл устозим, менимча, даврнинг, ҳаётнинг ўзи эди. Буларнинг барчаси бизнинг ўсишимизга кўмаклашган бўлса ҳам, яна асосий воситалардан бири китоблар деб биламан. Талабалик йилларимда китоб муролааси мен учун билим манбаи ва шеърини маҳорат мактаби бўлди. Яна шуни такрорлайманки, менинг шоир сифатида шаклланишимда Ҳамид Олимжоннинг хизмати катта бўлди. Адабиёт соҳасидаги муштарак интилишлар бизнинг ўзаро ҳис-туйғуларимизни тўлдирарди ва бойитарди. Мен ундан шеър ёзишдаи сермашаққат санъатининг эмас, балки ўзимга ҳам, бошқаларга ҳам талабчанликни, ўз ижодимга, ҳар бир сатримга қаттиққўлликни ҳам ўргандим.

— Шу ўринда, газетхонларимизга ижодий лабораториянгиз, янги шеърнинг туғилиш жараёни тўғрисида гапириб берсангиз. Шеъринингизнинг беҳисоб мухлислари учун улар сезиб қолган шеърлар қандай рўёбга келганлигини билиш, ҳар бир сатрининг туғилишида қалбингиздан кечган холис кузатишларни, дилнинг дард ва шодликларини, бирдан йўқлаб келиб қолган илҳомни?— Буларнинг қайси бири етакчи омил бўлганлигини билиш жуда мароқли бўлур эди.

— Ҳар бир шеърнинг ўз тақдири бор. Баъзи шеърлар аста-секин ёзилади, баъзилари бир онда ёзилганга, ўзинг учун ҳам кутилмаган ҳолга ўхшаб кўринади. Бироқ бу шеърлар ҳам юрагингдан бирданга тўкилгани йўқ. Масалан, Тошкент зилзиласи ҳақи-

даги «Хотира сатрлари» номли шеър ўша мудҳиш ҳодиса содир бўлган дастлабки кунларда эмас, балки маълум муддат ўтгандан кейин атиги бир неча соат ичида ёзилган. Демак, бу шеърни «дафъатан», «бир зарб билан» ёзилди дейиш тўғри бўлмас. Бу мавзу анча вақт мени ҳаяжонга солиб, онг ва юракда обдан пишиб етилган.

Мен одатда шеърларни туркум-туркум шаклида ёзаман, кўп қораламалар қиламан, яъни айрим шеърларнинг айрим сатрлари ёзилиб қолаверади. Қалбдан бир неча мисраларга кўчган фикр ёки бу туйғулар бир эмас, бир неча шеърларга асос бўлиб тушади. Бу кўпинча баҳорда, гуллаган табиат ичра мен ўзимни қайта туғилгандай ҳис қилган кезларда содир бўлади. Табиатдаги буюк уйғониш: камалак, кўклам момақалдироқлари, жилғалар, ошён қураётган қалдирғочлар, баҳорги тошқинлар — буларнинг бари-бари шоирга ўзи шундоққина қоғозга кўчадиган шеър бўлиб кўринади, мусиқаси эшитилади. Лекин кейин, китобхонга тавсия қилишдан аввал, ҳар бир мисра, ҳар бир сўз устида, такрор айтаман, ҳар бир сўз устида, узоқ, қунт билан ишлашга тўғри келади. Ҳақиқий шеърят сени ўраб олган қайноқ ҳаётнинг завқу шавқи, қалбинингнинг шодлигию дарди, кўрган-кечирганларининг теран фикр этилиши демакдир. Демак, шеър жамиятдаги, ўз замонанг ва ҳаётингдаги воқеалардан, бахт ва ташвишдан, оддий ҳаётинг орзую юмушлар тўла кунлардан, қайноқ ҳарорат ва меҳр тўла юракдан, меҳнат билан бедор ўтган тунлардан вужудга келади.

— Шеърятнинг ижтимоий моҳиятини, сизнингча, нима белгилаб беради? Шеърятдаги гражданликни қандай тушунасиз?

— Ҳаёт қайнар кўку сув, қуруқликда,
Бетиним оқади нақ шалоладек.
Бахтиёрсан сен ҳам шу уйғуликда,
Инсон ўз азми-ла ҳар дамин безар.
Кундузга оқшомлар қўйганида чек
Бекор ўтган дамлар тош бўлиб эзар.

Ўз шеъримдан бу мисраларни эсга олишдан сабаб бу ерда маълум даражада менинг ҳаётим, бинобарин, ижодий позициям акс этгандир. Ҳар бир санъаткор ўз ижоди одамларга зарур, жамиятга хизмат қилишини билиб яшаши керак, акс ҳолда ижод қилиб бўлмайди. Шоир қалбининг, интилишининг халқ дили ва орзуси билан туташлиги унинг шеъриятидаги гражданликни келтириб чиқаради. Бу фақат публицистик шеърларда ёки сиёсий масалаларга бағишланган асарлардагина намоён бўлиб қолмайди. Ҳатто, чуқур интим лирика ҳам гражданлик руҳи билан йўғрилган бўлади. Пушкиннинг лицей дўстларига қарата ёзган шеърларини, Маяковский ҳамда Ҳамзанинг лирик асарларини, К. Симоновнинг унутилмас «Мени кутгил ва мен қайтарман...» шеърини эслайлик. Асосий гап ёзувчининг асосий позициясидадир. Ҳақиқий шоир ҳамиша ўз даврига ҳамоҳанг, замондошларининг ҳис-туйғулари ва фикри-ўйларига ҳамдам бўлиб яшайди.

Менинг ҳаётимда ўта бахтиёр кунлар ҳам, мусибатли онлар ҳам кўп бўлди. Бироқ ҳатто энг оғир, мушкул дақиқаларда ҳам ўзим-

нинг дарду ҳасратларимни шеърга туширар-
канман, мени ҳаётга муҳаббатнинг ғолиб
қудрати ҳеч қачон тарк этмади. Менинг шах-
сий ҳаётим халқ ҳаётининг бир заррасидир.
Мен худди мана шунда ҳам гражданиликнинг
ифодасини кўраман.

Шеър сенинг қалбингнинг теран қатлам-
ларидан қуюлиб келаркан, у одамларга, ўз
замондошларингга ҳамроҳ бўлишга яраркан,
ижод жараёнида фақат ўзинг ҳақингда эмас,
балки сен билан ёнма-ён туриб, меҳнатда
мўъжизалар яратаётган — юрагингга яқин
кишилар ҳақида ёзаётганлигингни англаш
муҳим илҳомдир. Ҳаётда бу кишилар ҳам
шодлик ва ҳасрат, муҳаббат ва изтироб,
ютуқ ва муваффақиятсизликларни бошдан
кечиришлари мумкин. Улар ҳам ҳаёт ҳақида
теран мушоҳада қилишади, ахир. Баъзан
айрим шоирлар, адабий танқидчиларимиз
гражданиликни бир ёқлама тушуниб, уни
аллақандай мақолаларга ўхшаш шеърларга,
публицистик мақолаларга ўхшатиб талқин
қиладилар. Бундан аввало шеърингга путур
етади ва шеърхонни шеърдан совутиб қўя-
миз.

— Шоир ўз ижоди тараққиёти жараёнида
насрга ўтиши ёки бир вақтнинг ўзида икка-
ла жанрда ижод қилиши ҳоллари адабиёт
тарихида ҳам, ҳозирги адабиёт тажрибасида
ҳам кўплаб учрайди. Романлар ёзаётган,
драматургия ва ҳатто кинематография соҳа-
сида самарали ижод қилаётган шоирлар бор.
Бу ўринда А. Мухтор, Мирмуҳсин, Э. Воҳи-
дов каби ўзбек шоирлари номларини санаб
ўтиш мумкин. Сиз эса фақат шеър ёзасиз.
Адабиётнинг бир тури — шеърингга бунчалик

қаттиқ кўнгил қўйишни нима билан изоҳлаш мумкин?

— Гап талантнинг ўзига хослиги, ижодкорнинг шахсий сифатлари, унинг майли, маълум жанрга садоқати ва ҳатто тафаккур тарзининг хусусиятида деб биламан. Адабий жараённинг ички қонуниятлари ҳам бунда катта роль ўйнайди. Пушкин даврида рус адабиётида шеърият насрдан кўра кўпроқ ривожланган ва Пушкин буни кўрмаслиги мумкин эмас эди. У ўз адабиётини адабий ижоднинг барча тур ва жанрларига мансуб асарлар билан бойитишга интилди. Шубҳасизки, бу унинг насрда ҳам қалам тебратишига сабаб бўлган омиллардан биридир. Худди шунга ўхшаш ҳодиса, ўз навбатида, ўзбек адабиётида ҳам содир бўлди. Ўтмишда Шарқ адабиёти насрий жанрларда яратилган асарларга деярли эга эмас эди. Унда шеърият ҳукмрон эди. Рус, совет ва жаҳон адабиётлари таъсири остида Ўзбекистонда роман, қисса, ҳикоя жанрлари ривожлана бошлади. Бизнинг қатор шоирларимиз ҳам ўзбек насрини, шунингдек, драматургиясини ривожлантиришга катта аҳамият беришга тиланганини қисман шу билан изоҳлаш мумкин. Шахсан менга келсак, санъаткор сифатида ўзимни шеъриятдан айри тасаввур қилолмайман. Ҳозирча мени ўзига бутунлай жалб қилиб олган шеърият насрга ўтишга қўймай турибди. Бир пайтлар замондошимиз Турсуной Қаримова ҳақида очерк ёзишга қаттиқ эҳтиёж ҳис қилган ва уни ёзган эдим. Агар ёзувчи сифатида эмас, балки журналист сифатида ёзган қатор мақолаларни ҳисобга олмасак, ортиқ насрга қўл урмадим. Қим билсин, вақ-

ти билан насрга майл пайдо бўлиб қолар, лекин ҳозирча, мен ўз мавзуимни шеърдан ўзга шаклда ифода этишга эҳтиёж сезмайман.

— Кейинги йилларда адабиётга, жумладан, шеърятга кўплаб ёш ижодкорлар кириб келишди. Бу қувончли воқеа, албатта. Бироқ баъзи ёшларга ўринли-ўринсиз равишда «талантли», «ниҳоятда иқтидорли», «келажаги порлоқ» ва бошқа сифатлар сахийлик билан нисбат берилаётганлиги сизни ташвишлантирмайдими?

— Адабиётимизга ёшларнинг гурас-гурас келиши — маданиятимиз бахти, улар бизнинг келажакимиз. Ёшлар ижодига ҳаддан ортиқ баҳо бериш улар ижодига парвосизлик, эътиборсизлик билан қарашдай зарарлидир. Кейинги пайтларда ижодкор ёшларга эътибор бериш ҳақида, уларга кенг йўл очиб бериш, ҳар томонлама ёрдамлашиш ва ғамхўрлик кўрсатиш борасида катта ишлар қилинди ва бу ўз самарасини берди. Адабиётимиз ҳақиқий истеъдодлар билан гавжум бўлиб қолди. Буларнинг барчаси тўғри. Лекин ҳақиқий ғамхўрликни, талабчанликни пасайтириш ҳолидан фарқ қилишимиз керак. Айрим ёш шоирларга хос бўлган шеърий меҳнатга енгил-елпи муносабат ҳам бизнинг сахийлигимиз, кўнгилчанлигимиз оқибатидир. Бинобарин бу ўринда тажрибали, ёшларнинг эътиборини қозонган шоир ва ёзувчилар, Ёзувчилар союзимиздаги ижодий кенгашлар ёшларни рағбатлантириши ва талабчанликни оширишлари керак. Тўпلام устида ишлаш борасида ёш шоирларга, айни вақтда нашриётларга ҳамиша зарур ёрдам кўрсатмоғимиз

лозим. Яна такрорлайман, адабиётимизга кўплаб умидли ёш ижодкорларнинг кириб келганлиги бизнинг бениҳоя қувончимиздир. Мен яхши асарларни қувониб мақташни севаман. Бу ерда бир неча ёш шоирларнинг номларини келтириб ўтишим ҳам мумкин эди. Уларни шеърхон ўзи танлаб олаяпти. Бу шоирларга ҳақиқатан ҳам ёрдам керак бўлгундай бўлса, уларни қўллаб-қувватлашга биз ҳамиша тайёрмиз.

— Шарқ, шу жумладан, ўзбек шеърляти ҳеч қачон шоирлар ижоди билан кифояланиб қолган эмас. Ўтмишда бизга ўз ўлмас ижод намуналарини қолдирган ажойиб шоирлар оз эмас. Нодира, Увайсий, Маҳзуна, Анбар отин ва бошқа шоирлар шулар жумласидандир. Улар ижодидаги қай жиҳат сиз учун қимматли ва ардоқлидир?

— Ҳар бир халқ ўтмишда ҳам, ҳозирги кунда ҳам шоирлар билан бир қаторда шоирларни ҳам етиштириб келди. Мисол учун, қадимги Юнонистонда буюк шоира Сапфо яшаб, ижод қилган. Рус адабиётида Марина Цветаева, Анна Ахматова, украин адабиётида Леся Украинка, ўзбек адабиётида Нодиранинг номи бизга яхши маълум.

Ўтмишдаги ўзбек шоирларининг ижодида интим лирика асосий ўрни тутган. Бу шеърларнинг кўпчилиги муҳаббат ва садоқат ҳақида, гўзаллик ва эзгулик ҳақида эди. Лекин ўзбек хотин-қизларининг аянч тақдири, уларнинг аччиқ қисмати, ушалмаган орзулари ҳақидаги яхши шеърлар ҳам оз эмас эди. Уларнинг асарлари ҳам, номлари ҳам мен учун ардоқли ва ифтихорлидир.

Мен яшашга муяссар бўлган замон ўзбек

хотин-қизларининг тақдирини тубдан ўзгартириб юборди. Оилавий камситиш ва шарият қонунлари асоратидан озод бўлган ҳур меҳнаткаш аёллар, замон билан ҳамқадам замондошларим — пахтазор қаҳрамонлари, ишлаб чиқариш илғорлари илк шеърларимдан то ҳанузгача ижодимдан мустаҳкам ўрин олиб келмоқдалар. Замондошларимнинг ҳаёти ва шуҳрати, меҳнатини, бахту саодатини куйлар эканман, машҳур аждодларим — классик шоирларимизнинг, айнан давримизга ҳамоҳанг бўлган ҳамда, шубҳасиз, бундан кейинги ҳам ривожланадиган ҳаётий анъаналарини давом эттиришга ҳамниша интилиб келдим. Лекин анъаналарга садоқат асло ўша шеърий донрада ўралашиб қолиш деган сўз эмас. Ҳозирги вақтда мамлакатимиз халқлари ва адабиётларининг мустаҳкам алоқалари, бир-бирига ўзаро таъсири, рус тили ва рус совет адабиётининг улкан роли натижасида ўзбек шеърлятида янги жанр ва шакллар ривожланмоқда. Бу унинг бойишига кўмаклашмоқда. Имкони борича, мен ҳам ана шу жараёнга баҳоли қудрат ўз улушимни қўшишга ҳамниша интилиш билан яшайман.

III

*Дўстлик ва қардошлик
чамани*

ХАЛҚ ЮРАГИНИНГ ИФОДАСИ

Дарёлар музликлардан бошланади. Қорлар ва музликларни ҳайқирган дарёларга айлантирадиган табиат — бу шамол, бу ёмғир, бу қайноқ қуёш! Юксакликлар фарзанди бўлган дарё қанча катта бўлса, унинг йўли ҳам шунча кенг ва ниҳоясиз, ҳаётбахш кучи ҳам шунча яшовчан бўлади. Шеърят ҳам шундай!

Пушкин шеъряти ҳақида ўйлаганимда ҳамиша ўзимни шу таққос ҳукмида ҳис қиламан.

Буюк рус халқининг улкан шоири Пушкин дунёга келган замон билан бизнинг ўрта-мизда юз йиллар ястаниб ётибди. Қанча қанча дарёлар туғилиб, кимгадир баҳра бериб, кимгадир баҳра бермай қуриб кетди. Қанча шоирлар келиб-кетмади. Қимлар қолди, кимлар қолмади. Зеро, замон ғалвири шундай шаддод, шундай адолатлики, ёлғиз ҳақиқатгина унинг ҳаётий синовларига тоб бериб қола олади. Пушкин худди ана шундай яққол ҳақиқат, Пушкин ижоди — замонлар ўтган сари, заминда кенгроқ ёйилиб, тўлиб оқаётган ҳақиқат дарёси. Замондан-замонга буюклиги билан тобора донг таратаётган ўлмас шоир — Пушкин!

Ҳамма ҳақсизлик ва жаҳолатлардан озод, ҳамма бешафқатлик ва эркинликни бўғувчи зулму занжирлардан қўллар ҳам, диллар ҳам қутулган бизнинг замонларга Пушкин бутун рус халқининг кураш ва интилишларга тўла ҳаётини, мағрур руҳини олиб келди. Биз Пушкинни ўқиймиз. Беқиёс нафосат ва эзгу туйғулар ҳаяжонга солган қайноқ дилдан туғилган шеърят шалоласига ташна лабларимизни тутамиз!

Бир қисм ҳоким ва амалдорлар бутун бир ўлкани зиндонга айлантириб, тубанликлар, қабиҳликларнинг энг манфурини ўйлаб чиқариб турган қора бир даврда келажак ҳақида шу қадар нурли ўйлар, шу қадар жасорату эзгу ишонч, шу қадар собит ирода билан яшаш — она юртга содиқ фарзандлик намунасидир!

Бир гуруҳ сарой дворян ёзувчиларининг тантанавор, баландпарвоз, серҳашам, тумтароқ гапларга бино қўйиб, ёзилган мадҳиялари иззату эътиборда бўлган бир даврда ҳаётини мавзулар, сиёсий ғоялар ҳақида чақмоқдай ўткир, сувдай зарур, фуқаро англайдиган содда ва бой рус тилида ҳаққоний сўз айтиш, бу — инсоният маданиятида мангуликка дахлдорликдир.

Адабиёт — халқ юрагининг ифодасидир, деган ҳақиқат ҳаммага аён. Биз Навоий асарларида тўлални билан ёрқин акс этган ҳаётни, замонасининг нафасини, ижтимоий тенгсизлик ва адолатсизлик, зулм ва зулмга қарши исён ва туғёнлар, эркинликка интилиш ва бахт ҳақидаги орзуларни эслайлик! Эслаймиз умуминсоний муаммолар, табнат ва жамиятдаги воқеалар, ҳодисалар қайнови та-

моман бошқа замон ва бошқа маконда яшаб ижод қилган Пушкиннинг ҳам онгини банд этгани, юрагини ҳаяжонга солганини кўрамиз ва ўйлаймиз. Буюк даҳолар ижодидаги бу умумийлик нимада? Бу умумийлик ҳаётнинг бош масалаларини қаламга олганлигида, турмушнинг оддий лавҳаларини катта туйғу ва эҳтирос билан санъаткорона ҳаққоний ифода этганлигидадир. Шеърининг кишиларни мафтун этувчи юксак эзгу туйғулар ва гўзалликлар дунёсига олиб кирадиган сеҳр ва жодуси ҳам ана шу мазмун яхлитлиги, ғоянинг ҳаётийлигидан. Шоирнинг танти ва ўктам юрагининг нотинч зарблари бағишлаган гоҳ аламли, гоҳ қувончли, гоҳ қаҳрли, гоҳ ғурурли сатрлари, армону орзулари — ижодкорларни бизга яқин қилган қудрат.

Бир миллат ва халққа мансуб шоирнинг бошқа миллатлар, халқлар томонидан севиб ўқилиши, қайси замонда туғилиб, қаерда яшаб ижод қилишидан қатъи назар, умум-башарники бўлиб қолишининг боиси ҳам худди ана шунда.

Овозим ҳаққоний, мағрур

жаранги

Рус халқи қалбининг

акси садоси,—

деб куйлаган шоир шеърларининг бутун жаҳонда ўқилишида, ҳассос дидимизни ҳайратга солиб, қайноқ қалбимиз ардоғига кириб келишида зўр қонуният ва мантиқ бор.

Буюк рус халқининг бағри нақадар кенг, нақадар гўзал! Илк саҳроларнинг дилбар сукунатида чўққидан сатҳи тинч булоққа

ногаҳон узилиб тушган томчининг нақадар жарангли бўлишини эшитганмисиз? Сиз Пушкиннинг юксак туйғулар кошонасида яшаб, севги ва висол байрамидан баҳс этган сатрлари берган ҳузурни, риё ва дағалликлардан дил озор чеккандаги изтироб тўла сўзларининг куйдирувчи алаmidан жисмингиз сирқираганини эсланг.

Пушкин шеърятининг қудрати, назаримда шундаки, Сиз ўзингиз учун энг оғир дақиқаларда ўқисангиз ҳам, Сизни бутун бир бошқа дунёга олиб чиқади. Сизни гўё баҳор эрқалаб ўтади. Дилингизни рутубатлардан тозалайди. Бу Пушкин шеърятининг ҳар бир дилни куйлашга чорловчи фусункор наъмаси, сўзларда парча-парча бўлиб яшаб қолган шоир юрагининг оташлари!

Биз Навоийни севгандай катта муҳаббат билан севамиз Александр Сергеевич Пушкинни! Қанча замонларга чап бериб, шоирни бизга яқин қилиб берган туйғулар азиз. Озодликка интилиш, ватанга муҳаббат, халққа муҳаббат ва шу ғояларга, туйғуларга бутун борлиқни фидо қилиб хизматда бўлиш санъати азиз. Маънавий дунёси бениҳоят ўсиб кетган ўзбекистонлик китобхон Пушкинни севиб, ўз шоиримиз, деб атайди. Уни қаламимизни интизомга чақириб, дилларимизни ҳамиша ёниб туришга, сўзларни ниҳоятда масъулиятлилик, ҳассослик ва эҳтиёткорлик билан ишлатишга ундаб турадиган устоз, деб билади ҳар бир шоир.

У ўз шеъряти билан машҳур. Шеърхон халқ яшайдиган ўзбек тупроғида пушкинхонлик кунлари жаранглаб юрибди. Катта маданият саройларида, шоирга қўйилган ҳай-

каллар ҳузурида, олий ўқув юртлари ва мактабларда, колхоз клублари ва далаларда, бизнинг иккинчи она тилимиз бўлиб қолган рус тилида ва ўзбек тилида жарангламоқда шоирнинг жозибали шеърини!

Бугун ҳар бир совет кишини биладик, ҳар бир халқ маданий тараққиёти бошқа халқларнинг, умуминсон маданиятининг тараққиёти билан алоқадор. Биз, Совет мамлакати халқларининг юксак фазилатларидан бири шундаки, донолик, тафаккур олами яратган ҳамма маънавий бойлик, ҳар бир халқнинг маданий мулки бўлиб қолиши мумкин. Шундай, бир-бири билан дўстликда, ўзаро бойишда юксакликларга кўтарилмоқда кўп миллатли социалистик маданиятимиз.

Биз пушкинхонлик байрами руҳи юрагимизни яйратиб турган шу кунларда мамлакатимиз халқлари ҳаётида янги давр очиб берган Октябрь революцияси ғалабаси ҳақида ўйлашимиз табиий. Агар шу революция бутун халқларни озод қилиб, иқтисодий ва маданий тараққиёт йўлига солиб юбормаса, катта маданият хазиналарига йўл очиб бермаса, биз Пушкинни билмай ўтишимиз мумкин эди.

Мумкин эди!.. Нақадар даҳшатли йўқотиш бўлар эди ҳар биримиз учун.

Жаҳон кенглигини танитиб, ҳамма халқлар томонидан яратилган маънавий жавоҳирларни ҳамминг мулки қилиб берган Ленин даҳосига қуллуқ! Шу буюк ғалаба туфайли улуғ рус халқининг тили билан бирга ҳар биримизнинг жон ва руҳимизга сингиб, ҳаммамизнинг юрагимизда яшаётган Пушкинга бугун ҳам, бундан кейин анъана

бўлиб қоладиган пушкинхонлик кунларида
ҳам биз шундай деймиз:

Биз — шарқли,
Шарқлилар удуми шундай:
Азиз кишимизни Сиз деб атаймиз.
Россия тунидан туғилган кундай
Дилимиз ёритиб яшар даҳонгиз...
Навоний демишки:
«Шеър — дил ҳамроҳи».
Бугун юлдуздан кўп сиз ҳамроҳ диллар.
Қани эшитсангиз, қай жаранг, оҳанг,
Уқир ўз тилида Сизни не эллар!

Янги тонг отмоқда, кекса асрда
Гўдакка кўкрагин тутади она.
Ким билсин, қай уйда ва қайси тилда
Янграр Сиз тинглаган ё битган алла...
Она қалби Сизни шеърдай сертўлқин
Келажак қўлига бермоқда бугун.

1971 йилнинг 12 юни

ҲАМИША ТИРИК ҲИСЛАР КУЙЧИСИ

Шеър ўқийдиган ва уни севадиган кишининг ҳаммавақт ўз шоири бўлади. Бу шоирнинг шеърини энг яқин йўлдошидай ўзи билан муттасил олиб юради. Лекин киши умрининг йиллари билан дидининг ўзгариши, яъни киши бошқа шоирга муҳаббат қўйиб унинг шеърларини севиб кетиши ҳам мумкин, ёхуд севимли шеърларининг ижодкори бир неча бўлиши ҳам мумкин: шеърят туганмас ва бой, унинг сахий денгизидан фақат бир жавоҳирнигина олиш билан киши қаноат ҳосил қилмас.

Мен учун ҳам шундай бўлган эди. Рус поэзиясининг ўлмас жавоҳирлар булоғидан баҳраманд бўла бошлаган ёшлик йилларимда аввал менинг шеърга чанқоқ дилимнинг йўлдоши Некрасов бўлди. Мен ундан айрилмадим, ўқидим, уқдим, йиғладим, кулдим унинг қаҳрамонлари ёнига кириб. Кейин мен Лермонтов, Михаил Юрьевич Лермонтовни топдим.

Муҳаббатнинг туғилишини одамларга баён қилиб бериш мушкул эканлиги ҳаммага аён. Лекин жуда яхши ёзилган, шеърятнинг ҳамма талабига, қондасига жавоб берадиган, ҳатто гўзал кўринган бир хил шеър ўқиш

«Ажойиб покиза хушбўйлилик, бадий шаклнинг кўркамлиги, образларнинг шоирона нозик латофати ва олижаноб соддалиги, қатъият ва ғайрат, тилнинг бақувват, ихчамлиги, шеърнинг олмосдек мустаҳкамлиги ва металлдек жарангдорлиги, ҳис-туйғуларнинг тўлиқлиги, ғояларнинг чуқурлиги ва рангбаранглиги, мазмуннинг бепоёнлиги — буларнинг ҳаммаси Лермонтов поэзиясига насл қолган характерли белгиларнинг асл маъноси ва унинг келажакдаги буюк тараққиётининг гаровидир».

Белинский фақат бир бобда янглишди: у бу мақоласини 1840 йилда ёзди, бир йил ўтар-ўтмас Михаил Юрьевич Лермонтов ўзининг буюк соҳибининг фожиаги тақдирини такрорлади — худди Александр Сергеевич Пушкин сингари у ҳам дуэлда ҳалок бўлди. «Келажакдаги буюк тараққиёт»нинг жарангли, ёниқ тори узилди.

Ким билади, бу улуғ рус шоири дунёда йигирма етти йилдан зиёд умр кўрса, унинг ижодий камолоти поэзиянинг қандай чўққиларига кўтарилиши мумкин эди.

Лекин ажойиб шоирнинг мумтоз адабий мероси кишилар юрагининг тўридан мустаҳкам ўрин олди, кишиларни гўзалликнинг чўққилари сари етаклади.

Лермонтов ўз ижодини жуда эрта, ўсмир ёшидан бошлади. Уша йиллардаги ижодиди тақлидчилик, шогирдликнинг аён излари бор, албатта. Лекин Лермонтов таълим олган устозлар кимлар? Шоирнинг устозлари ҳар бир сатрини ўқиган кишининг руҳи ва дунёсини алғов-далғов қилиб юборишга қодир қалам эгалари, жаҳон адабиётининг гигант-

лари, чексиз фантазия ва инсёнкор руҳга тўла ижодий жасорат эгалари бўлган Шиллер, Байрон...

Ёш ижодкорнинг илк эътиборини тортган куч ҳам ана шу сифатлар бўлиши ажаб эмас.

Лермонтовнинг илк асарлари қаҳрамонлари кучли эҳтиросли кишилар, улар ўзларининг жасур фикрлашлари ва характери билан ўзларини ўраган муҳитга қарши, бутун бир жамиятга қарши ихтилофга кирадилар. Лекин кўп ўтмаёқ Лермонтов ижодидаги байронизм белгилари ўрнини реал гражданлик хислатлари эгаллаб боради, унинг овози ҳаётий жаранг кашф этади.

Бу — буюк Пушкин шеърятининг ажойиб таъсири эди. Пушкин ижодининг ҳаётбахш таъсири ёш санъаткор ижодига янги оҳанглар олиб киради, бу — гражданлик оҳанглари, бу — шоир ўзи туғилиб ўсган, тарбия олган олий табақанинг ҳаёт кечириш қоидаларига танқидий муносабатдир.

Лермонтовнинг шеърлари ва дostonлари унинг насрий ва драматик асарлари мардона бадий образлар, жуда турли-туман қаҳрамонлар сафи, киши қалбининг энг нозик ва муқаддас инсоний туйғуларининг ажойиб ифодаси, манбаи, сира туганмас булоғидир. Лермонтов ижодининг кучи ва буюклиги ҳам шунда. Лермонтов шеърятининг куч ва буюклиги ҳам кишилар характерини чуқур билиш, инсон қалбининг энг нозик ҳаракатини уқиб, унинг торларини черта билиш, фикрлари, хаёллари, орзулари қанотини кузата билиш ва унга янада парвоз бахш эта билишдадир. Бу, менинг назаримда, айниқса Лермонтов ижодига хос ажойиб фазилатдир.

Сиз шоирнинг «Васият» шеърини яна бир ўқиб кўринг-чи. Бу шеърни ўқиганингизда танҳоликка чўккан ғариб кишининг тарихи нақадар чуқур ва мулоғим бир ғусса билан ифода этилганини, фақат бир неча мисрагина бу шеърнинг ёзилган вазиятидан хабар бериб ўтганини дарҳол ҳис қиласиз. Бу ажойиб шеър 1841 йилда ёзилган. Аммо биз учун, 1964 йил кишилари учун бу шеър жуда тушунарли, ҳамон зўр куч билан жаранглаб турувчи қўшиқ сингарини яқин.

Классик шоирларнинг кишига таъсир этадиган ажойиб кучи ва киши билмас сирини бор, чоғи. Масалан, сиз Пушкиннинг «Тунги туман ухлар Грузия тепалигида» мисрасини олинг. Оддий, жуда оддий сўзлар. Лекин, бу ерда, бу сўзларнинг замирида қанча шеърят ва тераи маъно бор. Бу манзарани, табиатдаги шу кайфиятни ёлғиз худди шундай сўзлар билан, фақат шундай ибора билангина ифода этиш мумкиндай гўё. Бу ерда гўё ҳамма нарса аниқ ва тўла айтилган, содда, чуқур ва жонли.

Худди ана шундай сирли ва номаълум ажиб бир куч билан Лермонтов шеърлари жаранглаганига қулоқ солинг:

Тилга ололмайман номингни,
Ёзиш менга ундан ҳам
мушкул
Таниш сирли, дардли оҳанги
Дилни ўртаб қилади чил-чил.

Ҳатто насрда ҳам, назмда ҳам, айниқса лирикада ишлатавериб сийқаланиб кетган кекса иборалардан бўлган «сирли» «дил», бу

тўртликда худди шоир томонидан, худди шу ҳис-туйғуни ифода этиш учун шу кун яратилган, шу кун кашф этилган каби жаранглайди ва ўқувчи ўз юрагида қалбнинг энг муқаддас, яширин сўзларини шу қадар аниқ ва муайян ифодалаб берган шоирга миннатдорлик туйғуларини ҳис қилади.

Лермонтов поэзияси ўқувчи учун ҳеч қачон эскирмайди, кечмиш давр бўлиб қолмайди. Бонси унинг мавзунда, мавзуннинг абадийлиги, ҳаётийлигида. Шоир нима ҳақда ёзади, у ўзининг ёрқин, нозик қўшиқларида нимани куйлайди?

Шоир эркинликка ташналик ва муҳаббатнинг кучи, ҳақиқат ва садоқат ҳақида, бахтга чанқоқлик ҳақида ёрқин шодлик ва мунгли алам билан куйлайди. Бу туйғулар — абадий туйғулар, ҳамиша тирик ҳислар. Бу туйғуларнинг ҳаммаси ҳамма даврга хос, ҳамма даврда ҳам кишиларни бир хилдаги янги куч билан ҳаяжонга солади. Улар бизнинг ажойиб давримиз кишиларининг ҳам қалбини ҳаяжонга солади. Мана шунинг учун ҳам Лермонтовнинг ажойиб асарлари тўпламларини деярли ҳар уйда топиш маҳол эмас. Алишер Навоий айтганидек, «киши қалбининг доимий йўлдоши» бўлиб қоладиган шеърлардир Лермонтов қўшиқлари. Бу шеърларни олимнинг китоблари орасида ва янги ерларни ўзлаштираётган ёшларнинг ёстиқлари ёнида, қурувчиларнинг ён киссаларида ва қизларнинг қўлларида кўрамиз.

Шоир ўзининг жуда қисқа ҳаётида ўттизга яқин дoston ёзди. Лермонтов илк ижодини романтик дostonлар ёзишдан бошлади, бу — Пушкиннинг таъсири эди, шубҳасиз.

Ҳатто бир асарининг номини худди Пушкин сингари «Кавказ асири» деб атади ҳам. Лекин бу асар Пушкинга тақлидчилик самараси эмас. Шарқимиз поэзиясига назар ташланг. «Лайли ва Мажнун» афсонасини неча шоир мадҳ этмади? Лекин буларнинг ҳаммаси мустақил, янгича талқин этилган, янги бўёқ ва ҳароратга эга бўлган, бир-бирига сира ўхшамаган янги асарлардир. Ҳар бири янги кашф, янги дунё.

Пушкин поэзиясининг ҳаётбахш таъсирини Лермонтовнинг «Кавказ асири», «Қалли», «Бостунчи овули» каби дostonларида ҳам кўриш мумкин.

1830 йилда Михаил Юрьевич Лермонтов буюк инглиз романтик шоири Байрон поэзияси билан танишди. Лермонтов Байрон шеърларини шеър муаллифининг ўз она тилида зўр мароқ билан берилиб ўқиди ва бу ажойиб шоирнинг шеъриятига бўлган муҳаббатини ҳаётининг охиригича юрагида сақлади.

Байрон руҳидаги қаҳрамонлар Лермонтов поэзиясида янги ижтимоий оҳанг кашф этди.

Бу қаҳрамонлар гоҳ исёнкор, гоҳ танҳоликка маҳкум, гоҳ атрофини ўраган муҳит, жамият билан келиша олмайдиган, кўпинча бахтсиз муҳаббат туйғуларининг кучли тўлқинлари у қирғоқдан-бу қирғоққа ташлайдиган кишилар, катта ҳис-туйғу эгаларидир.

Лермонтовнинг бир неча дostonларида эса бу қаҳрамон бошқа қиёфада намоён бўлади, «Исмонлбек» ва «Эркинликнинг сўнги фарзанди» асарларидаги сингари у қаҳрамон — граждон, озодлик, эрк учун курашувчи.

Лермонтовнинг ўзига хослиги ва кучи яна шундаки, у ўз ёниқ ва ниҳоятда нозик лири-

касини дostonларининг ҳаммасида сақлаб қолади. «Мен ҳозиргина «Боярин Орша» дан сероб бўлдим,— дсб ёзади Белинский ўз дўстига бу дoston ҳақида,— унинг бутун оҳанги қандайдир ғалати лаззатга тўла. Унинг маст қилувчи даҳшатли кучидан қутулиш менга маҳол. Бундай шеърлар ўқиган кишини ҳар қандай шаробдан кўра кучлироқ маст қилади».

Лермонтов дostonларини ўқир экансиз, сиз унинг шеърнатида реализм борган сари чуқурроқ ўрин олиб борганини, албатта, ҳис қиласиз. Бу реализм Лермонтовда халқ ижодига, халқ оғзаки адабиётига ва қадим рус маданиятига бўлган қизиқиш ва уни ўрганишга бўлган қунтидан келиб чиқди. «Савдогар Калашников ҳақида қисса» ва шунга ўхшаш бошқа асарлар шу ижодий бойишнинг мевасидир.

Лермонтовнинг «Мцири», «Демон» каби сўнгги поэмаларида эса биз романтикани ҳам, реализмни ҳам кўрамиз, манзаралар, турмуш, кишилар ҳаётининг тасвири бу поэмаларда жуда ёрқин ва муфассалдир. Лекин қаҳрамонлар — ҳамон ўша танҳо, бутун бир жамниятга қарши оёққа турган исёнкор. Менинг назаримда, бу шеърый лирик қаҳрамон баъзи жиҳатдан шоирнинг ўзига жуда уйғун. Ираклий Андронниковнинг «Мен сизларга ҳикоя қилиб беришни хоҳлайман» деган ажойиб китобини ўқигандан кейин бу фикр яна ҳам чуқурроқ сингиб кетди менга. Бу китобда Лермонтовнинг ижодини ўрганишга бағишланган чиройли, мароқли ажиб ҳикоялар бор.

Лермонтов адабий меросини жуда яхши биладиган ва уни текшириш, ўрганишга жу-

да кўп куч ва умрини бахш этган Ираклий Андронников шоир ҳаёти, ижодини билиши ва у ҳақдаги ранг-баранг ҳикоялари билан бизнинг замондан кўра шоир яшаган ўша замонга яқин кишидай туюлади.

Қачон ўтган бўлишига қарамай, буюк шахсларни, маданиятимиз, халқимизнинг фахри истеъдод эгаларини ўтмишдан бизнинг замонамизга олиб келадиган кишилар бўлади. Мана шундай кишилардан бири бўлган Андронников жуда кўпчилик ўқувчилар учун Михаил Юрьевич Лермонтовни бизга янада яқин, тушунарли қилиб берди.

Лекин буюк сўз санъаткорларини халқнинг дилига яқин қиладиган бошқа кишиларнинг ҳам олижаноб меҳнати ҳақида гапирмай бўладими? Булар — таржимон шоирлар. Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғуллом, Мақсуд Шайхзода, Усмон Носир, Миртемир, Асқад Мухторлар Лермонтовнинг шоҳ асарларини ўз иқтидори билан йўғириб, таржиманинг ажойиб намуналарини бердилар. Бу асарлар ўзбек тилида ҳам севиб ўқилади. Чунки булар асарнинг бутун гўзаллиги, жозибалиги, миллий руҳи, тилининг бойлигини тўлалигича сақлаб қолиш санъатини намоён қилдилар.

Лермонтов асарларини ўқиш давом этади. Шоир асарларининг бутун гўзаллиги ва ҳис-туйғуларининг ёниқлиги, образларининг ёрқинлиги ва фикрларининг чуқурлигини — хуллас, Лермонтов шеърятини, ўзига хос кучи ва латофатини бизгача етказиб берган шоир таржимонларимиз бу улуғ ишларини давом эттирадилар. Бу асарлар ўзбек адабиёти хазинасига дурдоналар бўлиб киради.

ТОШ УСТИДА УНГАН ГУЛ

Кечмиш деб сен мени аяма асло,
Маъзур тут, бўлса гар гуноҳкор жойим.
Оловдан қорайиб кетар тош, ҳатто,
Биз-чи, ўт ҳалқаси ичрамиз доим...

Қабарда-болқор халқ шоири, СССР ва РСФСР Давлат мукофотлари лауреати Қайсин Қулиевнинг «Юрагимга» шеърдан олинган бу парча учқун сачраб турган сатрлардир. Баъзан шоир ўз ижодига ўхшаши шарт эмас, одам бошқача-ю, унинг ёзгани бошқача бўлиши мумкин, дейишади. Мен бу гапга мутлақо қўшилмайман. Шоирнинг руҳи, қалби, ўйлари, тасавури, ақли — ҳамма-ҳаммасини шеърларига қараб бемалол билиш мумкин.

Юқоридаги тўрт мисрадаёқ Қайсин Қулиевнинг ўзини ўтга-чўққа уришга тайёр, ҳақиқатдан тоймас одам эканлиги биллиниб туради.

Мен бу бағри кенг, сахий, самимий инсон билан кўп сафарларда бирга бўлдим. Санган фазилатларим унинг таърифига жуда камдай. Билимдон, ақли ўткир, нозиктаъб, зукко шеършунос Қайсин оға у. Лекин бу ҳам кам. Матонатли, ўз фикрларида устивор ва одил, дўстларига ғоят садоқатли Қайсин оға у.

Шоир китобларининг бирида: «Чинакам бадний асарда ҳамма нарса худди тоғ ёнбағрида ўсган дарахт ёки йўл четида ётган

тош каби табиий бўлади. Ям-яшил дарахт шовуллаб туради, далаларга ёмғир ёғади, сойлар шалдираб оқади... Шеърят ҳам мана шундай содда ва табиий, жозибадор бўлмоғи керак»,— деб айтади. У ўз шеърларига ҳам худди шундай талаб қўяди:

Улдирманг жимликни!

Жимликда ёлғиз

Фикр денгизига чўмар донишманд.

Сўнувчи чироқда ойга тикиб кўз,

Битмас хаёллари билан бўлар банд...

Мен шу шеър ва унинг давомини ўқиганимда сукунатни шундай аниқ тасаввур қиламанки, қаттиқроқ нафас олсам, унга тегиб кетадигандай, нафасимни ичимга ютаман.

Қитоблар халқ ҳаётининг, мамлакат қиёфасининг кўзгуси бўлади. Чингиз Айтматовни ўқиганимда кўз ўнгимда бепоён Қирғизистон туради. Расул Ҳамзатов шеърляти мени Доғистон диёрига олиб киради.

Мен Кавказда кўп бўлганман. Лекин Қайсин Қулиев шеърлярини ҳар гал ўқисам, ҳар гал Кавказни янгидан кашф қилаётганга ўхшайман:

Йўқ, йўқ, тор ўздан чопмадик қуйи,

Оқдинг сен оралаб, менинг юрагим.

Қиргогингда ўсдим бир майса куйи,

Ўтлогингда ётдим харсанг сингари,

Чегимим меним!

Ўқийману тасаввуримга тоғ шамолларининг шилдираши келади, ҳатто чечаклар нафаси уфуриб, кўксимни кенгайтириб юборади.

Ҳатто, қабарда-болқорча сўзлар янграйд
ди ён-атрофимда.

Қайсин оғанинг халқи сон жиҳатидан кўп
эмас. Лекин дунё маданиятига қўшган ҳис-
саси кўп. Бу халқ ўз талантларини ниҳоятда
қадрлайди.

Ҳар қадамда сезилиб туради бу иззат-икром.

Қайсин Қулиев шу иззатга жуда лойиқ
инсон. Шоир аввало ўз туғилган ериники. Шу
ернинг дарди, қувончи уни шоир қилади.

Қўлимни иситдим ёт ўчоқларда,
Бегона элларнинг меҳмони бўлдим.
Дунёга шоирдек танилган чоғда
Мен тоғлар фарзанди бўлиб танилдим.

Қайсин Қулиевни машҳур қилган, Тош-
кент, Камчатка, Донбасс, БАМ — дунёга то-
мирдай тарқалган йўлларга етаклаб олиб
борган нарса — бу аввало унинг том маъно-
даги қабарда-болқор шоири эканлигидир.

Қайсин оғанинг ҳаётий тажрибаси ранг-
баранг воқеалар ичида ўтди. Шунинг учун у
ҳаётни билиб ёзади: шеърларида хоназот от-
нинг қандай қадам ташлаётганидан тортиб,
юлдузлар рангига аниқ тасвирлай олади.

Чўмилади дарёда аёл,
Қуёш боқар узоқлардан лол...
Олтин нурдан қўлларин ташлаб,
Елкаларин силайди офтоб...

Бундай аниқ, гўзал тасвирлар шоир ижо-
дида қанчадан-қанча! У қўли теккан ишда

гул ундиради. Қалби, қадами текканда ҳам.

Қайсин Қулиевнинг кўпгина шеърлари ўзбекчалаштирилган. Бу хайрли ишга меҳрумуҳаббатим тақозоси билан мен ҳам қўл урганман. Таажжубки, таржима қилганларим енгил шеърлар эмас эди, лекин мен уларни жуда тез тушунганман ва тез ўзбекчалаштирганман. Ўзбек шеърхони Қайсин оғанинг барча шеърларини ахтариб топиб ўқийди. Халқимиз шоир самимиятини, ўз халқининг тарихи, бугуни, келажакига эҳтиромини, ҳур фикрларини жуда севади.

Бўлиб ғамга ошино
Дард чекканда бу кўнгил,
Едга тушдинг доимо,
Тош устида унган гул.

Умид чўгин ёндирдим,
Кулдан холи бўлди ул.
Фақат сенга талпиндим,
Тош устида унган гул...

Биз — дўстлари — Қайсин оғанинг шеърятини ҳам «тош устида унган гул» дегимиз келади. Бу шеърят ўзининг тоғли элининг хушбўй нафасини олис-олисларга тарқатиб, танитиб тургани учун ҳам шундай дегимиз келади.

ҚАЛБЛАРГА ТОШҚИН БУЛИБ ҚИРАЁТГАН ОВОЗ

Биз Бошқирдистондамиз. Мен бу диёрни жуда яхши кўраман. Ҳар гал салқин, жонбахш шабадалар эсиб ётган тупроққа қадам қўяр эканман, юрагимдан туйғулар дарёси ўта бошлайди! Мен бу ўлкани нега яхши кўраман?

Чунки унинг афсонавий ўтмиши бор,
Сеҳрли, кучли-қудратли бугуни бор.

...Яна унинг шу халқ ҳақида:

Халқим қашшоқ яшаб кўп замон,
Ҳеч бировдан эҳсон кутмаган,
Қилич тутган, тутган у қалқон,
Елкасига лаънат ортмаган.
Белга қилич осган-у, аммо
Бир элни ҳам этмаган у забт.
Қурол билан кирган ҳар бир ёв
Қурол билан этилгандир даф.—

дея шеърлар ёзган Мустай Карими бор!

Ўзим ҳурмат билан Мустафо муаллим
деб атайдиган бу катта қалбли шоир билан
кўп йиллик қадрдонмиз.

Агар биров: «Яхшилик нима?» деб сўра-

са, мен дарҳол «Мустай Карим» деб жавоб берардим. «Ақл-идрок нима?» десалар ҳам, мен у кишининг исмини такрорлардим. Йлҳом, назокат, қатъийлик — барча яхши фазилатлар шарҳини сўрайверишсин, мен Мустай Каримни айтаверар эдим.

Мен бу гапларни унинг диёрида кезиб юрганим, нон-тузини тотиб турганим учун айтаётганим йўқ. Бу менинг шоир кўз нури, юрак кўри, ҳасрати, шодлиги заррама-зарра синган сатрларини кўп бор мутолаа қилиб чиқарган қатъий хулосаларимдир.

Дучор бўлсанг дардга бир ўзинг,
Ғам босди деб айтма ер юзин.

Бир тилда айтилиб, минг тилга ўз ҳиссасини қўшган халқ ҳикматларига ўхшайди Мустай Каримнинг бу сатрлари.

Муҳаббат ҳақида қандай ўтли ёзади у:

Ўттиз дардим сенсан ва ўттиз дуо,
Ўттиз хаёлим — бир сен.
Мендай севиб, мендай куйганга худо
Сабру қаноат берсин!

Мен унинг шеърляти, насри, драмаси — хуллас, қалами изидан чиққан барча жанрлардаги асарларига бир қониқиш, бир ҳавас, бир меҳр билан қарайман. Биттагина болалиги, ўсмирлигини ёзган асарини олайлик. Қимлардир таржимаи ҳоли ҳақида асар ёзса, биринчи планда ўзи туради. Ўзини кўпроқ кўрсатгиси келади.

Мустай Каримда бошқача... Ёш ўсмир тақдири бутун Бошқирдистон тақдири орқа-

ли ўтади. Мен бу насрий асарни шеър ўқигандай ўқидим.

«Ой тутилган тунда...» Мустафо муаллимнинг бу драматик асари қўйилмаган ўзбек саҳнаси бормикин?

Менга драма шу қадар азизки, қаҳрамонларининг руҳи жонимга шу қадар яқинки... Шунинг учун мен «Ой тутилган тунда...»ни бир зарб билан таржима қилдим. Узоқ вақтларгача унинг таъсирида юрдим.

Қуллар бўлиб яшашдан ҳам қуллик ёмон,
Еримизда қуллар битар бирор замон.
Қуллар битар, руҳимизга подшо бўлиб,
Дилимизга тахтин қуриб қолар ҳамон...
О, руҳларни кишанлаган қуллик ёмон.

Оқйигитнинг овози бу. «Ой тутилган тунда» драмасининг қаҳрамони, руҳий қуллик қурбони бўлган Оқйигитнинг...

Мустай Қаримнинг «Оловни ташлама, Прометей» номли яна бир бақувват асарини ҳам кучли бир ҳаяжон билан ўқиб чиққанман. Ҳатто ўзбекчага ўгирмоқчи ҳам бўлганман. Кейин бу асар мендан кўра Асқад Мухтор руҳига яқиндай бўлиб туюлиб, унга бу фикримни айтганман. Шу тарзда «Оловни ташлама, Прометей» ҳам бизники бўлиб қолди.

Мустай Қарим асарлари қайси замон, қайси маконни акс эттирмасин, у ҳамиша замонавийдир. Балки, шоирнинг шуҳрати, овозининг узоқ ерлар ва элларга етиб боргани ва турли миллат кишиларининг қалбига сингиб кетганлиги шундандир? Йўқ, бунга асло шубҳа йўқ.

Мустай Қаримнинг яна бир йирик драмасы «Салават Юлаев»дир. Ўз қаҳрамонига ўхшаган баҳодир, ботир асар бу. Мен уни ўзбекчалаштиришни шу кунларда жуда хоҳлаб юрибман.

Унинг кичкинаси, каттаси — ҳар бир янги асари билан учрашув — бир хушҳоллик, бир байрамдир. Мен ҳозир ана шу байрам оғушидаман.

Ҳар кунни дўстлар даврасида шоирнинг янги сўзини эшитяпман, тўлқинланияпман, илҳом оляпман. Ҳа, мен буни тортинмай айтавераман. Шоир ижоди менга доим руҳий озиқ, мадад беради.

Қайғу чўккан юракларга
Таскин бўлиб кираман.
Одамларнинг қалбларига
Тошқин бўлиб кираман,—

деганда шоир нақадар ҳақ. Мен қадрдон дўстимизни шу пок ниятлар, ишончлар тарқатмаслигига ишонаман.

1979 йилнинг 26 сентябри

ХАЛҚ КУЙЧИСИ

Шоир қалбини англаш учун унинг диёрида бўлмоқ, унинг қандай одамлар орасида яшаганини, қайси чашмадан баҳраманд бўлганини кўрмоқ керакдир, деган ақида бор.

Менимча, шоирнинг ижод булоғи ҳақида унинг асарларигина батафсил маълумот бера олади. Ҳар гал ўзим учун бирор ёзувчини кашф этарканман, бу гапнинг ҳақлигига иқрор бўлман.

Мен қардошлик оиласида гуллаб-яшнаётган Белоруссияда бўлганман, жўшқин меҳнаг кишилари билан учрашганман. Музейларни томоша қилиб, халқ эртакларини тинглаганман. Аммо Белоруссия халқ шоири Янка Купала ижод чашмаси берган баҳрани ҳеч нарсага қиёс этолмайман. Шоирнинг ўтмиш ҳақидаги асарларини ўқийман. Буларда белорус халқининг оғир ўтмишини тасаввур этибгина қолмай, бутун борлигим билан ўша давр жароҳатини, халқнинг оғир мусибатини ҳис этаман. Хотин-қизлар тўккан кўз ёшлари нигоҳимни хиралаштиради, руҳимни куйдириб ўтади. Одамлар фарёди, нидоли ҳайқирқларини эшитаман:

О, сен толе, сен қисмат,
Қаердасан, қайларда?
Бошиана йўқ? Ризқ-рўз йўқ
Далада, тўқайларда!

Ўтмишдаги халқ бахтсизлигини бундан кучлироқ яна қайси сўзлар билан ифода этиш мумкин?!

Дунё халқлари тилларида нашр этиладиган ноёб китобнинг ноширлари шоирнинг «Кимлар келади?» номли шеърини ўзбекчага таржима қилишни менга ишониб топширдилар. Бу шоирнинг классик асарларидан бири бўлиб, ижодининг илк йилларида яратилган. Асар ҳаётни кенг қамраб олиши, мазмунининг чуқурлиги, халқ қалбининг улуғвор хислатларини моҳирона тасвирлаши билан киши тафаккурини ҳайратга солади.

Бу масъулиятли ва шу билан бирга ғоят шарафли иш мени қайтадан шоирнинг шеърини чашмаси лабига чорлади. Яна қайтадан бетакрор, гўзал, эҳтиросли шеърининг мафтуни бўлиб ўқиб чиқдим. Ўз халқини беқиёс меҳр билан севган шоир қалбини янада кенг-роқ англадим. Шоир поэзияси билан бундай мулоқот ҳеч бир ҳамкорлик билан тенглашолмайдиган яқин муносабат яратади. Бу яқинлик туйғуси унинг асарларини таржима қилишимда жуда қўл келди. Янка Купала шеърларини олдин ҳам ўқигандим, албатта. Мен учун, умуман ҳар бир ҳамюртим учун, Янка Купала ва Якуб Коласнинг номи қадрдон. Мен буни шунчаки айтаётганим йўқ. Улуғ Ватан уруши йилларида белорус халқ шоири Якуб Колас улуғ Днепрнинг қадрдон қирғоқларини вақтинча тарк этиб, Тошкент-

га келган, тезоқар Салор бўйидаги уйда яшаган эди. Бу ерда у ўзининг Белоруссия ва Ўзбекистонга бағишланган энг яхши шеърларини ёзди.

Бу ерда у билан учрашиш, суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлган ҳар бир одамга у ўзининг энг яқин дўсти Янка Купала ҳақида гапириб берарди. Янка Купалани танишимга, унинг шеърятини бир умрга севиб қолишимга, сеvimли шоирим Некрасовдек билиб ардоқлашимга боис балки, шу суҳбатлардир.

Янка Купала шеърятини гражданлик туйғулари ва дилрабо оҳанги билан мени ром этди. Улар содда, аммо бу соддалик қалбнинг қайноқлигидан, маҳоратнинг теранлигидан келиб чиқади. Бу ҳақда Максим Горький Янка Купала ва Якуб Қоласга ёзган машҳур мактубида қайд этган, улуғ ёзувчи уларнинг ижодини юқори баҳолаган эди.

Самимий қалб туйғулари сингмаган шеърят узоқ яшамайди. Янка Купала шеърятининг ўзига хос фазилати ва қудрати шундаки, халқнинг қалбини яққол ифода этди. Шу қирралари туфайли, менинг назаримда, Янка Купала шеърлари ўзбек поэзияси ва халқ оғзаки ижоди билан ҳамоҳангдир.

Бизда, одам туғилган кунданоқ, қуёшнинг илк нури, онанинг илк бор айтган алласи билан қалбда лирикага меҳр уйғонади, дейдилар. Лирикага муҳаббат — адабиётимизнинг қадимий анъаналаридан.

Янка Купала эса — замонамизнинг таниқли лирик шоири. Купаладек катта истеъдодли шоирларгина мана шундай жарангдор шеърлар ярата олади. Унинг шеърлари қўшиқдек оҳангдор, куйдек ёқимли. Бу, ҳатто рус тили-

га қилинган таржималарда ҳам яққол сезилди. Масалан, «Мен шоир эмасман» шеърини ўқиб кўринг:

Белорусда шоир ҳам йўқ-ку, ахир,
Ҳеч бўлмаса бўлсин Янка Купала.

Бундай мисраларни ҳалқ қалбида сақлайди. Шоирнинг совет даврида яратилган шеърлари, айниқса, жозибали. Улар ҳаёт қувончи, эртанги кунга ишонч, жўшқинлик билан тўла. «Зигир», «Алесея», «Бола ва учувчи», «Салом, Москва» каби асарлари шундай шеърлардандир. «Белорус партизанларига!» шеърида душманга ғазаб ҳиссиёти дилларни ларзага солади.

Янка Купаланинг баллада ва дoston типигаги воқеабанд «Бондаревна», «Қўрғон» каби асарлари менга жуда ёқади. Улар соғлом ва доно халқ қўшиқлари руҳида ёзилган.

Буларда шоир озодлик, инсон ҳуқуқлари, бахт ва кураш ҳақида ёниб куйлайди. Мен «Кимлар келади?»ни таржима қилаётганимда белорус халқи характерини ўйладим ва зикр этилган шеърлар халқ характерини тасаввур қилишимга ёрдам берди. Беларуслар — мағрур, вазмин, мард ва қатъиятли халқ. У қадимда ҳам, Улуғ Ватан уруши йилларида ҳам бу фазилатларини намойиш қилди. Улуғ Ватан уруши йилларидаги партизанлар жасорати «Қўрғон», «Бондаревна» қаҳрамонлари ва кекса Гуслар жасоратининг давомига ўхшайди.

Янка Купаланинг инқилобга қадар яратган шеърияти ҳам, инқилобдан кейинги янги, бахтли тақдиримиз ҳақидаги шеърияти каби

бизга жуда яқиндир. Янка Купаланинг халқ ўтмиши ҳақидаги «Ҳеч кимга» балладаси қаҳрамони Алёна менга Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи» драмасидаги Жамилани эслатади.

Ватанга, партияга муҳаббат, садоқат, халқлар дўстлиги мавзуидаги шеърлари баркамол, гўзал шеърлардир.

Янка Купала шеърларини ўз она адабиётим асарларидек севиб ўқийман, ўқиган сари шуурим ортади.

Ўзга элда, ўз юртимда ҳам
Қўшигим шарафлар она Ватанни!

«Белорус халқининг энг яхши шоири», деб ёзган эди Якуб Қолас дўсти Купала ҳақида. Дарҳақиқат, шоир ўзининг ўлмас асарларида Ватанни олқишлайди, қаҳрамон совет халқини шарафлайди, шеърят эса унинг номини шарафлади ва абадийлаштирди. Шоир таваллудининг 100 йиллиги барча қардош элларда тантанали нишонланиши шу фикримиз исботидир. Белорус адабиётининг классиги Янка Купаланинг улуғ номи асрлар оша яшаяжак.

1982 йилнинг 25 июни

КУТИШ ШОДЛИГИ*

Республика кутиш шодлиги ва тараддуди билан яшамоқда. Яна бир неча кундан кейин бизнинг қардош дўстларимиз — белорус адабиёти ва санъати вакиллари келишади бизга. Ун кун мобайнида республикамизнинг шаҳарларида, радио ва телевидениеда улар билан учрашувларнинг бахтиёр шоҳиди бўламиз. Бу кунлар белорус адабиёти ва санъати байрами, дўстлик байрами, қардошлик байрамига айланиб кетади.

Белорус адабиёти—катта адабиёт, жаҳонга Янка Купала ва Якуб Коласдай улкан ёзувчиларни инъом қилган катта адабиёт. Мен бу ерда белорус адабиётининг совет давридаги классик ёзувчилари ҳақида гапирдим, бу адабиёт ҳамма қардош адабиётлар сингари Октябрь ғалабасидан кейин, айниқса, тараққий этиб, гуллаб кетди. Янка Купала, Якуб Колас, Кондрат Крапива, Петрусь Бровка, Аркадий Кулешов, Максим Танк... юлдузни санаб бўлмагандай, бу адабиётнинг ҳам жуда кўп ажойиб адиб ва шоирларини санаб етиб бўлмайди.

* Ўзбекистонда ўтган Белоруссия адабиёти ва санъати декадаси муносабати билан ёзилган. (Ред.)

Мен белорус адабиётининг гуллаб-яшна-
шида хизматлари сингган уч шоира ҳақида га-
пирмоқчиман. Улар белорус адабиётида уч
аёл эмас, кўпчилик, лекин мен ўзимга таниш
бўлган уч дугонамиз ҳақида сўзламоқчиман.
Уларсиз белорус шеърятининг мажмуалари
тузилмайди, уларнинг иштирокисиз шоирлар-
нинг мушоиралари ўтмайди.

Мана, Белоруссиянинг қишлоқларидан би-
рида туғилиб, ўз халқининг бахтиёр куйчиси
бўлиб қолган Евдокия Лось, унинг шеърлари
ҳамма шоирларнинг ижодидаги каби хотин-
қизларнинг тақдири билан боғлиқ. У ўтмиш-
даги йиғлаб, сирқираб ўтган аёлларнинг эмас,
ўз тенгдошлари, замондошлари бўлган бахти-
ёр совет хотин-қизларининг ёрқин тақдири ҳа-
қида шод куйлайди. Ватани устидаги, дугона-
лари кўзидаги, юрагидаги, орзусидаги нурни,
муҳаббатни, садоқатни, меҳнат завқини тара-
нум этади. Ўз бағрига имлайвериб тинчлик
бермайдиган қайноқ оғуши — Ватанини шеър-
га солади.

Она-Ватан, бағринг ажойиб,
Шудрингнинг ҳам биллурга монанд.
Оғушингдан шеър териб бойиб,
Қалбим тепар меҳринг билан банд.

Мен бу шоиранинг қайси бир шеърини
ўқиб берай, қайси қўшиғини такрорлай? Улар
кўп — улар бутун-бутун китоб.

Мана, яна бир ажойиб шоира Нина Тарас...

Мен бу шоиранинг фикран теран, бадий
жиҳатдан баркамол, мазмундор шеърларини
ҳамма вақт жуда севиб ўқийман. Унинг жид-
дий, чуқур, мазмуни янгича шеърларини

яхши кўраман. Деҳқон қизи Нина Тарас даврининг танилган куйчиси, ўз толедан беҳад бахтиёр. Ўз она-Ватанининг бетакрор табиятини, одамларнинг меҳнат ва курашнинг илҳомдан энтика-энтика қўшиққа солади. У бахт ҳақида шундай куйлайди:

Сен бахтлисан!
Юрагингга сизмасдан шу дам
Қўшиқ тошиб, кўкни қучоқлар.
Бу қўшиқни олқишлар мудом
Одам, дала ва юксак тоғлар.

Шундай куйлайди шоира. Бундай қўшиқлар унинг «Юртдошлар», «Шарқ сари бораётиб» ва бошқа кўплаб белорус, рус тилларида нашр этилган китобларида жуда кўп!

Мана, бизнинг учинчи шоирамиз Эди Огнецвет!

Мен, яқин дўстим, севимли шоирам Эдининг номини тилга олишим билан, сизнинг қалбингизни ҳам таниш, илиқ, ажойиб бир ҳис тўлқинга солиб ўтди деб ўйлайман. Шеър шинавандалари, қардошлик ардоқлилари ўз ижоди, меҳри, муҳаббати, садоқати билан тез-тез орамизда пайдо бўлиб, дилмизга борган сари яқин бўлиб борадиган бу дўстимизни яхши биладилар.

Огнецвет белорус совет поэзиясининг таниқли шоирларидан, қарийб ўттиз беш йил мобайнида ўз Ватани — жонажон Белоруссияси ҳақида, унинг одамлари ҳақида куйлаб, ғамни ҳам, курашнинг ҳам, ғалабасини ҳам баҳам кўриб келаётган, тинмай шеър айтувчи шоира. Белоруссия унинг она-Ватани, куйларига илҳом манбаи, шодликлари,

болалиги ва муҳаббатни, яйраб ўсган юрти. Унинг ҳар бир қарич тупроғи, боғи ва дарахти, доғи ва бахти азиз унга. Шунинг учун унинг ҳамма асарларида, хоҳ шеър бўлсин, хоҳи мақола — ҳаммасида шу ўлкага муҳаббат, садоқат, шу азиз белорус халқига меҳр ва у халқнинг дўстларига эҳтиром тараннум этилади.

Оғир Ватан уруши йиллари Огнецветни Ўзбекистонга келтириб қўйди. Ўзбекистон ҳамма халқларга бўлган меҳридан қардош Беларусиянинг бу шоирасидан ҳам ҳеч нарсани — на бошпанани, на меҳнатни, на илҳомни, на муҳаббатни дариғ тутди — шоира ҳам тинмай фронтдаги ватандошларидай меҳнат қилди: шеър ёзди — у ҳали колхозда, ҳали заводда, ҳали йўл қурилишларида, ҳали госпиталларда — кураш ва ғалаба, меҳнат ва зафар қарга чақирса, ўша ерда бўлди. Гўзал чехралли оташ қалбли бу шоирани ўзбек ёзувчилари Оташранг деб атар эдилар.

Уруш йиллари Ватанга ва халққа муҳаббат учун, халқлар ўртасидаги дўстлик ва садоқат учун синов бўлди деб, тўғри айтадилар.

Ҳамма совет халқлари бир ёқадан бош чиқариб душманга қарши жанг қилдилар, бир ёқадан бош чиқариб мамлакат ичкарисида меҳнат қилдилар — кураш ва меҳнат ҳаммани бир-бирига яқин, ғамхўр ва меҳрибон қилиб юборди.

Огнецвет Тошкентда яшаб туриб шеърлар ёзди, дўстлик ва қардошлик ҳақида болалар учун «Жаннат» номли опера либреттосини яратди. Унинг шеърлари ҳали радиода, ҳали митингларда янгради. Ҳали газета саҳифаларидан, ҳали китоблар саҳифасидан жангга,

далаларга, заводларга, хонадонларга кириб борди.

Шеърлари тарқалаверди, унинг юрагига дўстларнинг, ўзбекистонлик қардошларнинг меҳри кириб бораверди.. Киши учун энг катта бойлик, юрак учун энг ажойиб туйғу—дўстлик туйғуларини олиб немис-фашистларидан озод этилаётган Белоруссиясига жўнаб кетди бизнинг оташранг дўстимиз.

«О, менинг иккинчи Ватаним — Ўзбекистон, меҳрибонлик ва берган тузинг учун қалбим ва ижодим билан сенга таъзим қиламан!»— деди шаҳримиздан, бағримиздан кетаётиб.

Шундан бери йнгирма йилдан зиёд вақт ўтди. Лекин оташин лирик шоирамиз миннатдор қалбининг таъзимини, қўшиғида янграган дўстлик оҳангларини биз ҳамма вақт эшитамиз. Шеърлари, дўстларига, ҳамкасбларига юборган китоблари, келади, ўзи келади. Гуллаб-яшнаб кетган қардош ўзбек тупроғини кўриб шодликка, ифтихорга тўлади, яна шеър — дўстлик ва садоқат ҳақида шеър айтади.

Биз эрта-индин кутган меҳмонларимиз орасида бизнинг бу дугонамиз келадими, ёки бошқа вақт келадими — бундан қатъи назар, улар ўз шеърлари мисраларида келиб, сиз билан бизнинг ҳузуримизда, ёнимизда юришгандай.

Бу—дўстлик туйғуларининг ҳақиқатан ҳам масофа ва замон билмас кучи ва сеҳри шеъриятнинг кишилар қалбини тўлқинга соладиган қудратидир.

ОТАШРАНГ

(Ғойибона суҳбат)

САЛОМ, ҚИММАТЛИ ЭДИ!

Бир неча кундирки, белорус шеърнати оламида яшаяпман, фикран, маънавий кўзгу экранида барча белорус дўстларимни кўриб турибман. Ҳозир менда пайдо бўлган фикр-мулоҳазалар ва ҳис-туйғуларимни сен билан баҳам кўришни истардим. Кеча Максим Танкнинг «Янка Купала ҳайкали ёнида» шеърини таржима қилдим, ҳозир эса сенинг ана шу улуг шоир ҳақидаги шеърингни ўзбекчалаштиряпман.

Янка Купаланинг жаҳон халқлари тилларида янграган «Қимлар келади?» классик шеърини нодир, интернационал нашрлардан бири учун таржима қилиш бахтига муяссар бўлганимни сенга ёзган эдим. Улкан маданиятимиз учун Купала ва Колас каби гигантларни етиштириб берган белорус адабиётини ва унинг кўпгина вакилларини билишим ва севишимдан қалбимда нур пайдо бўлади. Яна шунинг учун ҳам қалбимда ёрқинлик мавжудки, улар орасида сен, менинг дугонам, муносиб ўрни эгаллайсан.

Бизларни улкан дўстлик бирлаштириб туради. Шу ҳақда ўйлаганимда ҳамкасб дўстларимнинг, дугоналаримнинг чеҳраси кўз ўнгимда пайдо бўлади... Шеърлари Севан

сувидай мусаффо ва тиниқ бўлган Сильва Капуткиян, серқуёш Озарбайжондан Марварид Дилбозий, туркман қизи Товшан Эсенова, сен, Эди... Сени эслаганимда, яшил ўрмонлар, бутун Белоруссия манзараси кўз олдимга келади... Мана мен, беихтиёр, ҳаммангизни дўстлик мушорасига таклиф қилдим...

Дўстлигимиз неча ёшда? Қирқ йиллик дўстлик! Шеърларимиз рус тилида чиқиши туфайли танишганимиздан бери бир-биримизнинг асарларимизни таржима қила бошладик, халқларимиз қалбларини, уларнинг ўзига хос фазилатларини бир-бирларига тушунарли бўлишига интилиб келяпмиз.

Биз сен билан мамлакатимиз учун машаққатли бўлган уруш йилларида танишган эдик. Ўша кунлари биз Ватан олдидаги, халқ олдидаги масъулиятимиз ва бурчимизни ҳар қачонгидан ҳам яхшироқ ҳис қилиб яшаган эдик.

Уруш даври шаронти ва ҳукумат қарори билан қанчадан-қанча олимлар, ёзувчилар, шоирлар сўзи кучи билан ғалабани таъминлаш учун ўша кунларда Тошкентга келишгани, Ватан ҳимояси, унинг посбонлари ҳақида ёзишгани эсингдами?

Сенинг ўзинг совет кишиларининг фронт ва мамлакат ичкарасидаги жасоратлари ҳақида, Ватан ҳақида, дўстлик ҳақида қанчадан-қанча ҳаяжонли шеърлар ёзган эдинг!

Ўзингга хос самимият билан севиб қолганинг Ўзбекистон тўғрисидаги ажойиб шеърларинг қандай дунёга келгани ҳамон менинг ёдимда. Лекин мен шу шеърларда ҳам уруш алангасида қолган, вақтинча олисда бўлган,

жонажон Белоруссия меҳр-муҳаббатингни ҳис қилган эдим...

Бизда, Ўзбекистонда сени қандай севиб ардоқлашганини, шеърларингни юксак баҳолашганини, сени қандай эркалаб, жарангдор сўз билан Оташранг деб аташганини яхши эслайман. Ҳамид Олимжон сенинг фамилиянгни биринчи бўлиб таржима қилган, сени ўзбек қизига айлантириб, Эди Огнецвет, Эди Оташранг деб атаган эди.

Шеър ўқигани борганимизда сени госпиталларда, заводларда, колхозларда қандай кутиб олишгани, «Жаннат» операси либреттоси устида қандай иштиёқ билан ишлаганинг, уни Ўзбекистон пионерлар саройи ҳаваскорлик труппаси қандай саҳнага қўйгани ва болаларни қардошлик ва Ватанга садоқат руҳида тарбияловчи дўстлик ҳақидаги бу опера узоқ йиллар ижро этилгани ҳали-ҳали эсимда.

Тошкентда рус тилида босилган «Фронтдаги дўстимга» деган биринчи китобчангни кўриб, иккаламиз қанчалар қувонган эдик. Қурол-яроғ, кийим-кечак, озиқ-овқатлар билан бирга турли тилларда ёзилган асарлар — нишонга бориб тегувчи шеърӣ китоблар ҳам фронтга жўнатилар эди. Бу китоблар жангчиларга нондек зарурлигидан биз қувонардик.

Мен сенинг белорусча, русча ва ўзбекча китобларингни биламан. Ўзбек шоирларининг кўпгина шеърлари сенинг таржимангда белорус тилида янгради. Адабиётимиз ўзаро бойининг табиий жараёни мана шундай давом этди, дунёмиз кенгайди, халқларимиз бир-бирига тағин ҳам яқинлашди, дўстлигимиз мустаҳкамланди. Бу дўстлик кўпригининг яна-

да мустаҳкамроқ, янада бақувватроқ бўлиши учун сен жуда кўп иш қилдинг.

Менинг бошимга тушган энг оғир кунларда ёнимда бўлганинг учун ҳамон миннатдорлик туйғуси билан яшайман. Улкан ўзбек шоири, болаларимнинг отаси Ҳамид Олимжон гуллаган ёшлик чоғида бевақт ҳалок бўлди. Сен уни яхши билардинг, ҳурмат қилардинг, у билан бирга ишлаш бахтига муяссар бўлган эдинг.

Эсингдами? Ахир, бундай воқеаларни унутиб бўладими?!

Менинг китоб жавонимда қардош республикалардаги дўстларим — Ираклий Абашидзе, Расул Ҳамзатов, Мирзо Турсунзода, Қайсин Қулнев, Мустай Карим асарлари қаторида сенинг ҳам китобларинг бор. Белорус тилидаги асарларинг икки жилдлигини яқинда олдим ва у менга сен билан янги учрашув байрами бўлди. Унда жуда кўп янги, оқил, дилга яқин шеърлар бор. Бу шеърлар ижодий кучинг чашмасидан, сен, белорус заминининг куйчиси, китобхонларингни ҳали кўплаб янги қўшиқлар билан мамнун этишингдан дарак беради.

Мен сенинг кўп шеърларингни таржима қилганман, лекин ҳозир Купала ҳақидаги шеърингни таржима қилаётим, яна тўлқинланиб кетдим. Ундаги Ватанга, доно Янка Купалага бўлган меҳр-муҳаббат тўла ҳар бир банди мени ҳаяжонга солди. Табриклайман, ажойиб шеър ёзибсан.

Буюк устозларинг Янка Купала ва Якуб Коласларинг энг яхши анъаналарини муносиб давом эттиряпсан. Бу жуда эзгу иш. Уларнинг асарларидан кўтарилаётган ҳарорат се-

нинг сатрларингни ҳам иситиб, шеъриятингни
халққа яқин қиляпти.

Биз яшаб турган 1982 йил ҳаммамиз учун
азиз бўлган байрамларга бой. Мен сени итти-
фоқлик байрами — СССРнинг 60 йиллиги
билан муборакбод этаман. Сенга шоду хур-
рамлик, илҳом, янги шеърлар саодатини ти-
лайман.

1982

ТАБРИКНОМА

Менинг қимматли Марваридхоним!

Бизни бир-биримизга олдин шеърларимиз топиштирган. Ўзимиз эса эллигинчи йилларнинг бошларида, Москвада, СССР Ёзувчиларининг съезидга борганимизда учрашганмиз. Уша кунларнинг ҳар бир дақиқаси эсимда: биз бирпасда узоқ йиллик қадрдонлардай яқин бўлиб кетган эдик. Чунки тақдир ҳар иккаламизга ҳам бир хил сахий ва шафқатсиз муносабатда бўлган эди. Севги, жудолик...

Озарбайжон адабиётининг классиги Урду-бодий Сизнинг, Марваридхоним, биринчи шеърӣ китобингизни ўқиётиб: «Озарбайжон шеърӣятига кичкина Махсати кириб келди», деганини яхши биламан. Улуғ кишилар доим тўғри башорат қиладилар. У сизнинг тортинчоқ овозингиз ва нозик қалбингиздаги катта истеъдодни кўра олган эди.

Сиз Озарбайжон халқининг бой поэтик меррси руҳида тарбиялангансиз, ўзингиз айтгандек, «Низомий набираси» классик шеърӣят анъаналарини давом эттирдигиз, Махсати ва Нотавон куйлай олмаган пардада куйладингиз, уларнинг бахт ҳақидаги орзуларига жавоблар айтдингиз.

Сизнинг истеъдодингиз қудратга тўлган паллада қаламингиздан қанчадан-қанча ўзига хос, ажойиб асарлар яратилди. Уруш йиллари

битган мисраларингизда фашизмга қарши қаҳр-ғазаб, чексиз нафрат, халқимиз ғалаба-сига буюк ишонч жаранглаб турди. Уруш йиллари болаларига бағишланган шеърларингизни ҳаяжонсиз ўқий олмайман. Ўша оловли йилларда мамлакатимизнинг бошпанасиз қолган, она меҳридан маҳрум бўлган ёш гражданилари бошида Сиз Ҳумо қуши каби шеърини қанотингизни ёйдингиз. «Оналик қанотлари» эди бу китобнинг номи.

Сизнинг ижоднётингиз ҳам табиатингиз каби барқарордир. Толиқиш нималигини билмайсиз, муҳаббатли қалбингиз Сизни бепоён Ватанимизнинг бутун кенгликлари бўйлаб етаклайди ва зийрак кўзингиз билан кўрилган, нозик дилингиз билан ҳис этилган ҳамма нарса қўшиққа айланади. Шунинг учун ҳам китобларингизни варақлаганда, гўё Ватанимиз харитаси очилгандай бўлади, унинг нақадар бойлигини, нақадар гўзаллигини кўраемиз! Жонажон диёрингиз Озарбайжонни нақадар севиб куйлайсиз!

Тоғларинг доим баланд, сойларинг тўлиқ бўлсин,
Қулоғимда янграган шод, қувноқ қўшиқ бўлсин,
Зарур бўлса, кўкрагим ёвингга тўсиқ бўлсин,
Менинг республикам!

Бу сатрлар шунчаки мадҳия эмас, отабоболари яшаб ўтган, ўзи бахт топган, авлодига ҳам қолдириб кетаётган тупроққа меҳр изҳори эканига дарров ишонаман:

Ҳасратингнинг сийнамда ётган кўзи уйғонди,
Аласқарнинг, Воқифнинг ширин сўзи уйғонди,
Юрагимда беш миллион уйнинг чироғи ёнди,
Чироғларга нур берган обод элларинг бўлсин,
Менинг республикам!

Тақдирлари ўхшаш эл-элатлар Ватани бўлган — советлар мамлакати, Марваридхоним, нақадар буюк Ватан! Ҳамма ерда юрагингизга яқин кишилар яшайди, ҳамма жойда халқлар дўстлиги мавзуси ижодингиздаги асосий мавзулардан биридир!

«У кунлар» деб аталган бу шеър менинг республикам ҳақида:

Кундузлар қуёшни бағрига босган,
Тунлар юлдузларни кўксига очган,
Ҳавоси, навоси шафтоли бўйли,
Водийси пахтали, лолали, куйли —
Ўзбек ерларининг шайдосидирман.

Чўққиларга чиқдим, атрофга боқдим,
Жўшган қалб уммони мавжида оқдим,
Меҳримни севинчдай ёйдим ҳар ёнга,
Меҳнатли, оромли, шеърли жаҳонга —
Эвазига илҳом гадосидирман.

Нақадар катта муҳаббатнинг овози бу!
Икки юрт — Озарбайжон ва Ўзбекистон ҳақида бир хил ҳарорат билан ёза олгансиз.

У тупроқ, у улфат, у масъуд кунлар
Ўти юрагимда бир нафас сўнмас.
Гул водийда қолди мафтун кўнгиллар,
Сени Ватанимдай севмайин бўлмас.
Эй, ўзбек еллари, атирли еллар,
Кўксимдан ўқийсиз ҳали кўп шеърлар...

Ҳақиқий шоирнинг муҳаббати улкан бўлади. Унинг қалбига дунё сиғади, унинг қалби туташ бўлади. Мен Сизнинг шеърингизда шундай улканлик туяман.

Россия тўғрисидаги самимий туркумларингизда рус табиатининг бетакрор манзараси ва

рус халқининг буюк қалби моҳирона тасвирланган! Кавказ ва Ўрта Осиё ҳақидаги, тинчлик ва озодлик учун мардона кураш олиб бораётган жаҳон халқлари тўғрисидаги шеърларингиз, севги ва садоқат ҳақидаги шеърларингиз... қайси бири ҳақида гапирай?

Марваридхоним, Сизни Ўзбекистонда яхши билишади: шеърларингиз ўзбек тилида бир неча бор нашр этилган, улардан кўпчилигини ўзим сева-сева таржима қилганман.

Сиз билан бирга Озарбайжон диёри бўйлаб сафар қилган чоғимда, халқингиз Сизни қанчалик севишни ўз кўзим билан кўрганман, хурсанд бўлиб, Сиз билан фахрланганман. Ҳақиқий шоир иззати эл ичида билинади.

Қадрдоним, олижаноб Марваридхоним, менинг овозим, Сизнинг уйингизга қай маҳалда етиб боришни, бинобарин, Сизга ҳозир хайрли тонг, хайрли кун ёки хайрли кеч дейишимни билмайман. Лекин, азиз Марваридхоним, Сизни бирлик байрамимиз — СССР тузилганининг 60 йиллиги билан муборакбод этаман. Табрик сўзларим барча озарбайжон дўстларимга ҳамдир.

Шуни айтишни истардимки, йиллар ўтиб кетдилар. Шеърлар эса бизни халқимиз меҳр-муҳаббати билан тақдирлади.

Илҳом билан нурланган қадрдон чеҳрангизни хаёлан кўриб турибман, биз дўстларингиз, илҳомингиз мухлислари орзиқиб кутаётган янги шеърлар оппоқ қоғозга қандай енгил кўчаётганини тасаввуримда кўриб турибман! Сизни доим — ҳаётда ҳам шундай кўришни орзу қиламан.

МЕҲРИМИЗ ДИЛЛАРДА

Гўдаклик чоғиданоқ нақ кўкракка тамшаниб,
Бир дарёдан сув ичиб ўсган бўлмасми иноқ!
Уртамизда дилларни иситиб ҳам яшнатиб,
Меҳр оқар, бу дарёга сизу биз икки қиргоқ.
Шу меҳр дарёсида шеър айтиб куйлаб киринг,
Санъатингиз сеҳрига боғланиб қолсак, майли.
Сўнг янги қўшиқ теринг, ранг теринг, меҳр теринг,
Улмас дoston яратсин дўстликнинг висол сайли!..

Инсон дили туйғулар билан тўла. Инсон ҳамиша ўйлар билан яшайди. Ҳаёти шу билан улуғ ва ҳар ўтган кунни бетакрор...

Ўзбекистонликлар шу кунларда қардошлар билан учрашув шодликларининг нашъали туйғуси билан яшамоқдалар.

Бу сафарги меҳмонларимиз жонажон қўшнимиз — Совет Тожикистонининг гуллаб-яшнаган санъату адабиёти, маданияти намояндаларидир. Қутли хонадонимизга тожик халқи — Тожикистон меҳмон бўлиб келди. Зеро, санъату адабиёт — халқ ҳаёти, унинг меҳнатно зафари, ўтмишию бугуни!

Менинг ҳам бугунги ўйларим — тожик ва ўзбек халқлари ҳақида. Муштдеккина юрагимга икки республика бутун салобати, кўрки, бир-бирига бўлган муҳаббати, садоқати билан

кириб келяпти... Мен дилимга қулоқ соламан
Халқларимизга хос самимий меҳмоннавозлик
тараддудини ҳис этиб, ҳузур қиламан.

— Қани, марҳамат, муҳтарам дўстлар!—
дейди Ўзбекистон.

— Марҳамат, аввал сиз ташриф этинг!—
дейди Тожикистон.

— Гарчанд бир-биримиздан рангу қиёс
олиб, ёнма-ён равнақ топиб келаётган бўлсак
ҳам, ҳар қалай, сиз меҳмонсиз, марҳамат, дўс-
тони азиз!— дейди Ўзбекистон кўксига қўли-
ни қўйиб.

Ҳаммаси табиий, ота-бобомиздан қолган
чиройли удум. Дилларнинг эшиги ҳам, остона-
си ҳам йўқ; менинг юрагим нурни ва гўзал-
ликларни бир оғушига олади. Улар гўзал,
тиниқ осмонга кучли икки қанотни беҳадик,
чиройли ва мағрур елиб келаётган бир
қушдай киришади. Менинг қалбимда висол
байрами бошланади. Менинг ўйларим қанот-
ланиб Тожикистонга учади, гоҳ тоғларга кўта-
рилиб, гоҳ водийларга, анвойи боғларга ту-
шади. Гигант қурилишларнинг қаҳрамонлари
орасида юради. Бепоён пахтазорлар, мева-
зорлар кенглигига ёйилади. Помир қизлари-
нинг гўзал, мовий кўзларидай тиниқ, шаф-
фоф кўллардан чанқоқлигини қондириб, маш-
ҳури замон тўқувчи ва пахтакорлар, пиллачи
ва санъаткорлар, олиму шифокорлар, чорва-
дору бастакорлар, шоиру адиблар даврасида
ошиён топади. Уларнинг ҳаммамизники син-
гари янги совет тақдирлари, бахтлари ва
саодатлари кўзларимизни яшнатади, шаҳар-
ларга ўхшаб кетган обод қишлоқлари кўк-
симни ифтихорга тўлдиради, бундан бир не-

ча йил аввал кўрганим жойларни танимай қоламан.

Одамлар-чи? Яхшиси, одамлар ҳақида билганимиз устига энг ёрқин, ҳаққоний, энг янги ҳикояларни Совет Тожикистонининг шуҳратли шоир ва адибларининг китобларидан, мўй-қалам усталарининг сеҳргар бўёқлари ҳали қурмаган асарларидан, ҳаммамизга таниш ва суюкли санъаткорларнинг фусункор қўшиқлариню чақмоқдай рақсларидан уқиб оламиз. Ахир, санъатни халқ ҳаётининг кўзгуси, деб бежиз айтмаганлар.

Биз бир-биримизни ўзимизни билгандай яхши биламиз. Ўзбек халқи билан тожик халқи ўртасидаги биродарлик уруғлари илк бор кимлар томонидан, қачон, қаерга сепилгану илдиэлари қанчалар чуқур эканини ким айта олади?! Менинг назаримда, биродарлик муносабатлари ёнма-ён ястанган тупроқларимизда инсон пайдо бўлишидан бошланган. Чет эл босқинчиларими, турли тошфадаги рақибларми, оралаб низо солганларида, қирғинлар кўтарилиб, қонлар тўкилганида ҳам оддий кишилар бир-бирларига суянч, бир-бирларига юпанч бўлиб, орадаги ҳаёт ҳароратини сақлаб қолганлар. Ушанда ҳам билганларки, суянганида елкасини олиб қочмайдигангина қардошдир!

Халқимизнинг тарихини, тақдирини бир-биридан айрим ҳолда тасаввур қила олмаганимиздай, жаҳонга машҳур қадим маданиятимиз обидаларининг ҳам бунёд топишида бирига ўзбек устозлик қилган бўлса, бошқасига тожикдир! Биз илк пардасиданоқ дилларимизни ёрқин замзамага соладиган, асрлар ўтган сари таъсир кучи теранлашиб, туйғу ва нафо-

сат сеҳрига оладиган халқ мақомларимизни севамиз. Лекин уларни тинглаганда булар тожикнингми, ё ўзбек халқи заковатининг ўлмас қўшиғи экани ҳақида ўйлайсизми? Биз бу гўзаллик, мусиқанинг ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайдиган сафосию сеҳридан ҳузур топамиз. Кундалик ҳаётнинг икир-чикирларини унутиб, дилларимиз эзгуликларга тўлиб, руҳимиз юксалганда, ўзимизни гўзал туйғулар оламида ҳис қилганда унинг ижодкорларига таҳсин ўқиймиз.

Бетакрор санъаткорлар Ҳалимахониму Тўфахоним, Ҳанифахоним ва Аҳмадҷон Бобоқуловнинг дилрабо қўшиқларининг мухлислари, Тожикистонда ҳам, Ўзбекистонда ҳам юлдузлар каби сон-саноқсиз бўлгандай, бугунги ажойиб санъаткорларимизнинг ҳам ихлосмандлари ҳар бир хонадонда беҳисоб. Санъат — халқники, халқ миллату элатларнинг монолит қуйилмасдир.

Адабиёт — инсон ақл-заковатининг инсониятга беназир тухфаси, кечган умрлар, ўтган замонлар йилномаси. Замонлар ва маконлар оша тарих саҳифаларини ёрқин мазмунларла бойитиб, қалблар орасида кўприк бўлиб келатган адабиётимиз қасрининг илк меъморлари кимлар? Шарқ халқларининг жаҳонро буюк алломалари — бобокалонларимиз яратиб кетган илму жавоҳирлардан онгимиз тўлиб, дилимиз чарақлаб кетганда бу ҳақда ўйлайсизми? Форсдир, ўзбекдир, тожикдир, туркман ва қозоқдир? Тасаннолар бўлсин уларнинг ўлмас руҳларига! Улар ўзлари мансуб бўлган бири миллат ёки қабила учун хизмат қилиш доирасидагина қолсалар эди, замину само ҳақидаги ҳали ҳанузгача жаҳонга машҳур буюк

фан обидаларини ярата олармидилар? Улар инсониятга хизмат қиладиган илму фан ҳақида ўйладилар ва авлодларга инсон тафаккурининг мумтоз меваларини қолдирдилар. Абу Али ибн Сино ўзининг ўлмас асарларини яратганда қачон, қаерларда, кимлар томонидан унга таҳсин ўқилиши, ҳайкаллар қўйилиши ҳақида ўйладими? Мана, жаҳон маданиятининг мутафаккирларидан бўлган Абу Али ибн Сино даҳосига бизнинг кунларда қўйилган янги ҳайкаллар деярли бир кунда ҳам Ўзбекистон, ҳам Тожикистоннинг қайноқ кўксига—Бухоро ва Душанбеда очилди. Душанбедаги ҳайкал ниҳоятда юксак санъат асари. Буюк мутафаккир олим сиймосининг ноёб ифодаси билан яратилган бу санъат обидаси ҳақида ўзбекистонлик мухлислар ҳавас ва ифтихор билан сўзлашларида мен бирлик, дўстлик, биродарликнинг, ҳаётимизнинг қудрату ўзаги бўлмиш интернационал туйғуларнинг ёрқин ифодасини англайман. Бир-бирининг муваффақияти билан қувониш фақат дўст, беғараз дилларга мушаррафдир. Бу — қалбимизнинг кенглиги, маънавиятимизнинг юксаклиги, табиатимизнинг поклиги аломати.

Мана, жамиятимизни ҳамиша олға етаклайдиган ҳаётбахш қудратлардан бири бўлмиш монолит бирлик кошонасининг меъморлари — Коммунистик партиямиз, давлатимиз ва улуғ рус халқи ҳақидаги қўшиқлардан тинглайлик. Мен дўстлик ва қардошликнинг ўлмас куйчилари қаламга мурожаат қилман ва тинглайман.

— Марҳамат, муҳтарам Мирзо, сиздан эшитайлик!—дейди мезбон Ғафур Ғулوم. Бизга таниш товуш мусиқадай жаранглайди:

— Агар тожик чирой, бахти жаҳонга бўлса бир
достон,
Қозоқ ўғли оқин Жамбул аталса шоири даврон,
Сахий юрт Ўзбекистон олтину донларга эркап кон,
Буюк рус халқи! Бу — сендан, суяб
қўллашларингдандир!

— Энди, Сиздан тинглайлик, мавлоно Фа-
фур!— дейди Турсунзода.

Биз Фафур Ғуломнинг меҳр тўла кўксидан
отилиб чиққан тўлиқ, ўктам овозини эшита-
миз:

— Халқлар биродарлигин чин, чинакам маъноси
Советлар оиласи тузумида барқарор.
Шонли коммунизмнинг покиза идеяси
Қишиларнинг қалбида биллур каби беғубор...

Лекин, дўстим, Мирзо, дўстлик ҳақида,
ҳақиқий жонажон дўстлик ҳақида бундан қа-
рийб минг йил илгари устод Шайх Саъдий зўр
айтганлар. Мана бу шоҳ сатрларни сиз яхши
биласиз:

Эй кўнгил, билгилки ёру дўстлик уч хил
бўлур:

Нон бири, иккинчиси тил, ўзгасига жон зарур.
Нон деганда бурда нонинг бўлса ҳам борин узат,
Сўз деганда бер ширин сўзингни, иззат-ла

кузат.

Эй кўнгил, топсанг агар жон дўстлиги қилгин

талаб,

Эт фидо жонингни жонига керакса парчалаб...

Биз дўстликни мерос қилиб кетган улур
боболаримизга содиқ кишилармиз. Шу жон-

лар ўртасидаги, диллар ўртасидаги, керак бўлса бир-бирлари учун жонини фидо қиладиган дўстлармиз. Бу дўстлигимиз йўлларининг ибтидосига адабий манбалар саҳифаларини варақлаган билан ҳам, фикр қудуғини нечоғлик чуқур қазиган билан ҳам етиб боролмаймиз. Зеро, халқларимиз аср-асрлар давомида яратган ҳикмат ва илму дониш хазиналари бениҳоя. Лекин биламизки, бу дўстлик йўлларининг ҳар қадамида бир дoston бор. Биродарлик ҳақидаги бу дostonларнинг ҳар бири қайси тилда, қайси макону қайси замонда куйланган бўлмасин, ўша узун йўлнинг мустаҳкам бир марзаси.

Тожикистон Совет Социалистик Республикасининг Ўзбекистонда ўтадиган адабиёт ва санъат кунлари ҳам ўзининг олтин дostonларини ёзиб қолдиради бу йўл давомига.

Яқиндагина Коммунистик партиямизнинг XXVI съезди, республикаларимиз коммунистларининг навбатдаги съездлари бўлиб ўтди. Бу тарихий воқеалар халқларимизнинг ижодий бунёдкорлик меҳнатлари муваффақиятларига яқун ясаб, тараққиётимизнинг янги раванқи режаларини белгилаб берди.

Ҳозир — съездлар йили, янги режаларнинг янги уруғлари тупроқларимиз кўксинда бўлиқлашиб, келажак ҳосилга тўлиб бораётган саховатли фасл. Асарларимизнинг қаҳрамон бўлмиш халқимиз руҳида кўтаринкилик, жасорат ва бахтиёрлик, маънавий баркамоллик ижодкорларимиз қалбига янги тўлқин, янги илҳом бўлиб кирмоқда. Тожикистонлик ижодкор дўстларимиз ҳам салмоқли туҳфалар, заршунос халқ диди ва талабига муносиб янги асарлари билан келадилар.

Мен хаёл нигоҳларим билан мамлакатим-
ни бир лаҳзага кезиб чиқаман ва яна икки
республикамизни бир оғушга олиб, ҳаёт зав-
қи-шавқига тўла кишиларимизда ёрқин байрам
тараддудларини кўраман: бири сафарга отлан-
моқда, бири бесабр кутмоқда! Дўстларимиз,
халқларимизнинг меҳнат ва қаҳрамонларини,
меҳрибонликларини тараннум этувчи янги
санъат асарларини олиб, дилларга меҳру са-
ломларини солиб биз томонга йўлга чиқаяпти-
лар.

Тожикистон адабиёти ва санъатининг шуҳ-
ратини яратган қадрдон машҳур санъаткорлар
билан бир қаторда маданиятимиз боғининг
янги ниҳоллари, янги-янги истеъдодлари, халқ
талантлари, коллективлари билан учрашув
дақиқаларини кутаяпмиз.

Ҳар юлдузнинг ўз жамоли бор деганлари-
дай, ҳар бир киши билан учрашув янги бир
шодлик, янги бир кашфиёт, ўзаро тўқислик
бағишлайди.

Республикамиздаги бутун китоб магазин-
лари, кўргазма даргоҳлари, санъат кошона-
лари, театрлар, дала шийпонлари, ҳамма дил-
лар кутаяпти! Бутун Ўзбекистон бир юрак
бўлиб, муштоқлик тўла кўзлари билан кута-
япти.

Менинг қалбим — юртим тупроғи, дедим.
Юртим, халқим сингари менинг борлигим
дўстларнинг иссиқ дийдорлари, жўшқин суҳ-
батлари, мушоирага интиқ!

Яна висол, яна севинч, яна дилда ҳислар рақси,
Кўксимиздай баланд тоғлар, ёноқларда қувонч акси,
Чунон жўшқин, чунон жиддий ҳама ерда, ҳама дилда,
Кимнинг меҳрин оташи зўр, умри боқийлигин баҳси.

Бу баҳслардан юракларга қайноқ тўлқин қуйилади,
Утган йиллар бир бетакрор, мазмунга бой туюлади,
Таниш тупроқ, таниш чашма, таниш чеҳра, дилбар
куйлар,
Минг тинглайлик, минг бир жоду, минг сеҳр-ла севи-
лади.

Қонимизда мангу сўнмас аждодларнинг қалби тафти,
Сирми, Аму ё уларнинг меҳр наҳри тўла кафти,
Бу — элдаги, бу шеърдаги, кўзлардаги мавж эмасми,
Қадим-қадим қардошликнинг, ворисликнинг мумтоз
бахти.

Туташ тақдир илдиз отиб, бир халқ бўлгач эллар
бари,
Қора ўтмиш огир тушдай кетаверди нари-нари.
Яшноқ орзу дилга тушган қуёш бўлиб, машъал бўлиб—
Дунёмизни стаклади ҳар кун янги доvon сари.

Бутун халқлар шоир бўлиб ёзмоқ бўлса бахтдан дос-
тон,
Неча тилда юз очади буюк Ватан — тенгсиз бўстон,
Офтоб ҳам бир қатрада акс этади, боқиб якраг
Бирдай яшноқ, тенг сумбатли Белорусми, Тожикистон.

Қўшиқ ёзсак, юртларимиз қофиядош, диллар яқин,
Бугдой десам, пахтаминзга мумкин ипак қилса талқин.
Қўшиқ десам, шуъла десам, шалоладан, дарёлардан
Қудрат бўлиб, шухрат бўлиб айқиради нурдан оқим.

Яширмайман, неча дўстни юлган ўлим тирнар дилни,
Бир афсузли, бир исёнли, бир гирёнли қалбда дарди,
Дўст дегани ога деган, жигар деган, не иложким,
Кўрмай иссиқ дийдорларни, минг бор ошар кўҳна
зарди.

Бир юпанчи, чинор кетса, богимизда қолар ниҳол,
Устоз кетса, шогирд қолур ёнимизда фарзанд мисол,
Шогирд демак — янги-янги дoston демак, камол де-
мак,
Эл ҳам боқий, куй ҳам боқий, иқбол асло билмас
завол.

Қўшиқ дейман, кезиб чиқай лабга қўйиб илҳом найин,
Эй, саховат кони Ватан, бағринг оч биз кирган сайин,
Азиз-азиз кексалару гўзал танги қиз-йигитлар
Тонгдай ошпоқ тақдирдан куй айтайлик оташдайин.

Оташдайин куй термоқ-чун, дўстлар, менга бўлнинг
дилкаш,
Қабутардай парвоз қилсин, қанот беринг, меҳр этинг
бахш.
Асрларнинг на бўрони, на сурони нуратолган
Дўстлик қасрини бир гиштига висолимиз бўлсин бир
нақш.

БИР ДАРЁНИНГ ИККИ ҚИРҒОҒИ...

Тасодифга ташаккурки, менинг Қорақалпоқ адабиётидан илк баҳра олишим, унинг сарчашмаларидан — халқ оғзаки адабиётидан бошланган. Бу чашма жуда улкан, тиниқ, жуда теран. Ўзининг шаффоф саҳнида кенг кўламли, суронли халқ курашлари, бўронлари манзараларини акс эттирган чашма эди.

Қорақалпоқ халқи тарихининг XVII—XVIII асрлардаги воқеалари акс эттирилган йирик лиро-эпик достони «Қирқ қиз» деб аталарди, ўша мени мафтун этган асар. Бу дoston асримизнинг доно бахшиларида, қорақалпоқ адабиётининг оталаридан бири бўлган Қурбон Жиров тилидан ёзиб олинган. Ўзбек китобхонларининг ҳаммаси ҳам ҳали билмас эди бу дoston сеҳрини. 1940 йиллар Қорақалпоқ адабиётининг энг яхши намуналарини таржима қилиш устида жиддий ишлар бошланиб кетади...

Мамлакатимизда немис-фашист босқинчиларига қарши қақшатқич жанг борар эди. Душман устидан ғалаба қозонишга қатъий ишонган халқ санъат, адабиёт соҳасида ўзи бошлаган ишини давом эттираверди.

Нашриётда «Қирқ қиз» дostonини ўзбек тилига таржима қилишга киришилгани ҳақида гапирган эдик. Бу фахрли ва ниҳоятда

мароқли, шунинг билан бирга, масъулиятли, гўзал меҳнат ўзбек адабиётининг забардаст шoirлари Уйғун билан Миртемир домла елкаларига тушган эди. Бу гўзал асарнинг таржимасига, яширмайман, мен ҳам жуда ҳавасда эдим. Ёшлиқ қилади дейишди, шекилли, беришмади.

Агар бу қаҳрамонлик достонининг ҳамма асосий қаҳрамонлари отинчаю гулгунча қизлар, уларнинг сардори ҳуснда тенги йўқ матонатли, севгувчи Гулойиму Олтиной, Сарвинозу Тўлной, ҳамиша халқнинг донолари ҳисобланиб келган оналар эканини хотирга олсак, бу таржима устида ишнинг завқи янада орзу қилгули бўлади. Икки халқ ўртасидаги ардоқли дўстликни мустаҳкамлашда адабиётимиз ҳиссаси беқис эди. Толени кўрингки, нашриётда хизмат қилаётганим учун таржимани таҳрир қилиш менга топширилди. Кеча-кундуз қирқ қизнинг ичида қолиб кетиб, ўзимни дунёда энг бахтли инсон сезардим. Лекин менга юмуш берган заҳмат ҳам шодликдай эди. Асар ниҳоятда гўзал, ниҳоятда бадийдир. Мен Гулойимда «Алпомиш»даги Ойбарчинни, «Ойгул билан Бахтиёр» достонидаги қаҳрамон қиз Ойгулни, «Муқанна»даги Гулойинни кўрдим. Бу ўхшашлик табий, бу асардаги воқеалар, гоё ва интилишлар халқларимиз тарихидаги муштаракликдан далолат эди. Уша йилларда қорақалпоқ адабиётининг машҳур ёзувчилари Бердақ, Аббос Добилов, Жўлмирза Оймирзаев ва бошқа қатор адиб ва шоирларнинг асарлари таржимаси бошланиб, нашр этилиб, китобхонлар томонидан севилиб ўқиларди.

Жаҳонда бирон шоир йўққи, у аёлни куйламаган бўлсин. У — фарзанд, рафиқа, она ва сингил. Ерда аёл — ҳаёт чироғи, дейдилар. Мана шу муқаддас ҳаёти туфайли унга аввало юрт озодлиги, адолатли тузум, осойишта ҳаёт зарур. Шу зарурат туфайли у қудратли ҳам бўлади. Аёлнинг шу қудрати шоирлар илҳомига гулхан ёқиб, қаламларига ажойиб асарлар яратишга куч бағишлайди.

Аму ва Сир оралиғида бундан икки ярим минг йил илгари яшаган халқларни массагетлар деб аташган. Уларнинг Тўмарис номли жасоратли, доно, гўзал аёл подшоси бўлган. Тўмариснинг ўз юртини ҳимоя қилиб, Эрон шоҳига қарши беқиёс кураши ҳақида тарих илмининг билимдонлари кўп ёзиб қолдирганлар. Қорақалпоқ халқ ёзувчиси Иброҳим Юсуповнинг ана шу Тўмарис ҳақида «Массагетлар» достони бор. Иброҳим Юсупов оригинал, ўзига хос катта шоир, халқ адабиётини яхши билганлигидан бўлса керак, ҳамма асарларининг ниҳоятда тили бой, туйғулари оловли, ранглари қуюқ. Иброҳим Юсуповнинг замонамиз кишилари ҳақида ажойиб лирик асарларини ҳам ҳаммамиз севамиз, севиб таржима қиламиз. Лекин Ҳамид Фулом таржимасида бир неча бор ўзбек тилида босилиб чиққан Тўмарис ҳақидаги достонни мен учун жуда сеvimли. Чуқур, лирик самимиятга, қаҳрамоннинг юксак жасоратига йўғрилган бу асарда Қайхисравдай подшоҳга — ёлғиз фарзандидан жудо қилган жаллодга бас келиб, Тўмарис уни енгган манзаралари жуда ажойиб чизиб берилган. Бизга жасоратни, садоқатни мерос қолдирган мард, жасур момоларимизнинг тирик руҳига тасаннолар деймиз. Ибро-

ҳим Юсуповнинг лирикасидан уч ғунчани сиз-
га тақдим этмай иложим йўқ:

Оқ ўтов ортида явшанлар аро
Тутиб қолганимда йиғладинг титраб.
Мен энди шу явшан бўйига гадо,
Яшайман муаттар роҳатин излаб.

Туш пайт ухлай десам қўймади шамол,
Рўмолингни олиб ёпдинг юзимга.
Сочларинг элитиб, ҳушим этди лол,
Топмадим бундайин атир ўзимга.

Бешикда гўдакли уйингга кирдим,
Она сути ҳиди этди маҳлиё,
Сут ҳидли атирни бекор қидирдим,
Ярата олмайди уни бу дунё.

Адабиёт ҳеч бир даврда хотин-қизлар об-
разисиз яшамаган. Жумладан, қорақалпоқ
адабиёти ҳам. Асарлари фақат Қорақалпоғис-
тон ва Ўзбекистондагина эмас, Иттифоқимиз-
нинг кўп китобхонлари орасида севилиб ўқи-
ладиган ёзувчилардан бири Тўлепберган
Қайипбергеновдир. Мен бу улкан ёзувчининг
ҳамма асарларини ўқиганман. Китобларининг
қаҳрамонлари деярли аёллар. Аёллари қаҳра-
мон ва шиддатли бўлган ўлканнинг йиғитлари-
га сўз топиб бермоқ ва айтганини маъқул эт-
моқ осон эмас!

Тўлепберган аёлларни дostonларда куйла-
майди, уларга нозик ишқий аталмалар бит-
майди, муаллиф насрий асарларини шеърят-
нинг юракларга ўт ёқиб, қонларни янгиловчи
кучига баробар алангали меҳр ва маҳорат
билан, ғазаб ёки ачиниш оташида ёниб ёзга-

ни учунми, унинг таъсир кучи баланд, сўз қудрати ва таъсирини юксак пардаларга кўтарди.

Она! Биз «Гумроҳлар» романида ўқиймиз:

«—...Она, она дейсан, қанақа она экан у?— дейди Эрназарнинг рақибни.

— Онам! Онам деганим — юртим деганим!— дейди Эрназар».

Йигитлар, ёвга қарши курашга, ёки бир муҳим масалани ҳал қилишга киришишдан олдин, оналарнинг ёнларига кириб, унинг маслаҳатини олганлар.

«— Ҳа, сен қаерга кетяпсан, менга эргашиб!— дейди Эрназар душманга қарши жангга кетаётиб севгилиси Гулзебога.

— Сен юртга фарзанд бўлганингда мен фарзанд эмасманми? Юрт ҳимоясига кетяпман!— дейди мағрур Гулзебо».

Булар Қайипбергановнинг «Гумроҳлар» асари қаҳрамонлари...

Яқиндагина бу катта истеъдодли адибнинг «Кўз қорачиғи» романи босилиб чиқди. Қарангки, бу ерда ҳам Тўмарис, Гулойим, Олтиной, Сарвинозларнинг қаҳрамонлигини, садоқат, жасорат, ирода, тadbиркорлик вoрисларини кўрамиз. Янги қиёфаларда кўрамиз. Янги вазифаларни амалга оширишдаги қаҳрамонликларининг шоҳиди бўламиз. Буларга ҳам куч-шиддат бағишлаган ғоя ва бурчлар — эзгу ва гўзал.

«Кўз қорачиғи» романидаги Қорақалпоқ қизи Шарифа — олима, совет Қорақалпоғистонининг ўқимишли олима қизи, курашчи моллари орзу қилган — бутун халқ билан биргаликда меҳнат қилиб яшайди.

Энди унинг жасорат ва кураш майдони

бошқа, кўлами — Амударё ёқасидан тортиб Сибирь дарёларига, унинг фикри зикрини халқнинг беқиёс бойлиги, тупроғининг қон томири, табиатининг гўзаллиги бўлиб келган Аму билан Орол денгизининг қачонлардир қуриб қолишидан сақлаш муаммоси банд қилган. Бу ҳозир ҳаммани қизиқтириб келаётган муҳим масала. Партия ва давлат раҳбарлари бу масалага эътибор беришлари шарт.

Қорақалпоқ адабиёти бизнинг ўзбек шоирларимиз хиёбонида ўтказган ниҳоллар қанча! Шоиримиз Миртемир домланинг «Қорақалпоқ дафтари»да куйланган ажойиб аёллар, катта адиб Асқад Мухторнинг шеърий дoston дейиш мумкин бўлган «Қорақалпоқ қиссаси» қаҳрамонлари бизнинг орамизда ҳам нақ ўз туғишганлариникида хизмат қилиб юргандек суюкли бўлиб яшаб қолди.

Қорақалпоқ адабиётига иқтидорли ёшларнинг кириб келиши жуда қувончлидир. Мен уларнинг овозини эшитганимда ҳар бирининг ўз қўшиғи борлигидан кўнглим ўсади. Мен Гулчеҳра Раҳимованинг маъюс, маъюс бўлса ҳам, шовқин-суронлардан бир нафас осойишталик берадиган шеърларини ёқтираман. Ундаги маъюсликнинг ростлиги бизни ўзига тартади.

Менга Гулистон Матёқубованинг шеърлари, айниқса, ёқади. Шеърининг мисраларида қалбининг алаңгаларидан ўтиб тургандай жонингизни иситиб ўтади. Мавзуи кенг, турли-туман ва бир-бирнга ўхшамаган. Лекин ўқиб чиққач, биласизки, бу — Гулистон Матёқубованинг фаол қаламига мансуб. Унинг «Жанна Д'Арк терговчи» шеърини ўқиб ҳайратга тушганман:

— Менинг хазинамни сўраяписизми,
Қизиқтирадими яна мен минган от ҳам?
Халқ — ганжим, хазинам, кўраяписизми,
От ҳам — она халқим, учқур қанот ҳам.
— Нега кийиб олдинг эркак либосин?
— Мардларнинг либоси ёқади менга.

Шеър охирига бориб шиддатли кўтарила боради:

— Кўзларингда нафрат, сўзингда нафрат,
Кимсан сен, бунчалар сўйлайсан баланд?
— Босқинчи зотини ҳеч тан олмайман,
Мен эрка интилган французман!

Мен бу шоиранинг келажакга ишонаман.

Набира Торешова, Фотима Мирзабоевалар улардан кейинги авлод. Уларнинг овози яна ўзига хос, умидли. Фотима Мирзабоеванинг: «Агар мен ухлаб қолиб, узоқ йиллардан кейин кўз очсам, яна қорақалпоқ халқи орасида уй-ғонишни истайман» деган бир фикрини донм эслаб юраман.

Биз қорақалпоқлик шоиралар билан яхши алоқадамиз, уларнинг ижодини кузатиб борамиз, муваффақиятларидан қувонамиз.

Лекин автоном республика адабий жамоатчилигининг устоз ёзувчилари ўзларининг ёш бўлганларини эсга олиб, ёшларнинг қад тиклашлари, мевалар беришларига раҳбарлик қилишни унутмасликларини илтимос қилар эдим. Токи, келажакда шеърят боғимизда гуллар кўпайсин.

Адабиёт — Аму, унинг бир қирғоғини эркаклар, иккинчи қирғоғини истаги, юрак ўти оналикларидек эзгу аёллар тутиб туради. Ана шу Аму — адабиётимизнинг тўлқинлари жўшқин бўлсин.

IV

Ватанимнинг келажаги —
менинг келажагим

ҒАМИ ҲАМ, ҚУВОНЧИ ҲАМ ШЕЪРИДА

Шарқ дунёга жуда кўп шоирларни берган. Шарқни ҳар йили бағрида янги ниҳол ундирган кўҳна боққа қиёслаш мумкин. Бу ниҳолларнинг япроқлари бақувват тортиб, дарахт етилгач, берган мевалари нақадар кўз олгувчи, нақадар кўркам бўлади. Бу дарахтлар замонларнинг чанг-тўзонлари, тўфонлари ора-лаб, тигиз саф бўлиб бизгача етиб келганлар. Биз улар билан ҳақли равишда ғурурланамиз. Бу дарахтлар сафи узилиб қолган замон йўқ. Мен машҳур Шарқимизнинг, машҳур боғимизнинг бугунги ниҳоллари ҳақида сўз айтмоқчиман. Улар жуда кўп. Ҳар бири айрича ижод қилади, ҳар бири ҳақида кўп ёзиш мумкин. Абдулла Орипов! Бу исми ёзаяпману вужудимга бир қувонч, ғурур тарқайди. Мен Абдулла ҳақида батафсил ёзмоқчи эмасман, фақат унинг безовта қалбига, куюнчак қалбига, шоир қалбига бир нигоҳимни «Нилуфар» журна-ли мухлисларига кўрсатмоқчиман, холос.

Абдулланинг таржимаи ҳоли ўз тенгдошлариникига жуда ўхшаш: 1942 йилда деҳқон оиласида туғилган. Болалик, ўсмирлик, ёшлик... мактаб, дорилфунун... Мана, Абдуллани шоир қилиб етиштирган муҳит. Йўқ, аввало шоирлик учун иқтидор керак. Абдуллада, шубҳасиз, туғма истеъдод бор. Шоирлик —

дунёга улкан муҳаббат, бу муҳаббат унинг ўйчан нигоҳларидан ҳам сезилиб туради. Дунёнинг шодлиги, изтироби, инсон тақдири унинг қалбидан муттасил ўтиб туради. Зотан, бу адабиётимиз учун хос хусусият. Адабиётимиз томири азал-азал халқ томири, Ер томири билан туташ. Ҳамза, Абдулла Қодирӣ, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор, Ойбек... Абдулла ана шу устозлар изидан юрди. Ўзи ҳам из қолдириб юрди.

Унинг илк китобчаси чоп этилганига ўн йил бўлди. Бугун Абдулла энг таъби нозик шеърхонлар томонидан ҳам тан олинган, севиб ўқиладиган шоир. Мухлислар унинг ҳар битта шеърини кутишади. Шеъри ҳам шу интизорликка яраша туғилади, тилдан тушмайди, баҳсларга сабаб бўлади. Ёшлар Абдулланинг шеърларисиз мушоира қилишмайди. Балки, шунинг учундир, унга Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти берилган. Абдулла Қайсин Қулиев, Мирзо Турсунзода каби Иттифоқимизнинг олдинги шоирлари назарига тушган. Улар Абдулланинг ижодига ҳурмат, умид билан қарашган.

Мен ҳам унинг ёзганларини доим кузатиб бораман. Бирор сатри бефарқ қолдирмайди. Абдулла тарих, бугун ва келажакни яхлит тушунади. Бари учун баравар қайғуради. Унинг гражданлик, ватанпарварлик позицияси собит.

Абдулланинг мисралари ҳайқириқсиз, ўйчан, сокин сўзлайди, лекин бу сокинлик сенинг вужудингни ҳаяжон бўлиб қамрайди:

Юлдузлар, билмайсиз менинг халқимни,
Бундаин заҳматкаш ер юзида кам.

Елда тиним бордир, унда йўқ тиним,
Шундай ишпарастдир у мунисгинам...

Абдулла халқимиз ўтмишини, унинг маънавий, маданий бойликларини, суронли ўтмишини жуда яхши билади:

Халқим, мозий ўтди, толе кўрмадинг,
Пиширдинг ўзингга бенасиб таом.
Кийгиздинг бировга, ўзинг киймадинг,
Юлдузни кашф этиб, ном олдинг авом.

Титроқсиз ўқиб бўладими бу сатрларни? Абдулланинг жуда кўп яхши шеърлари бор. Мен уларнинг ҳар бири ҳақида алоҳида мақола ёзишим мумкин. Унинг «Баҳор» деб номланган биттагина шеърида қанча кенглик, қанча тераклик, қанча маҳорат бор: шоир дунёдаги барча гўзалликлар ўткинчи, аммо Инсон, Тафаккур ва Ватан тушунчаси мангулигини жуда чиройли ифодаларда айта олган.

Абдулланинг ҳозиргача шунчаки ёзилган шеъри йўқ. Унинг кичик шеърлари ҳам катта фикрий оқим хулосаларидир. «Нечун тим қорадир арман кўзлари» сарлавҳали шеърида шу саволни тугун қилиб қўяди ва шундай жавоб қилади:

Ингидан бўлармиш кўзлар тим қора...
Ҳеч ким арманчалик тўкмаган кўз ёш...

Абдулланинг 1970 йилда «Онажон» деб номланган янги шеърий тўплами нашрдан чиқди. Мен она ҳақида, унинг хотирасига ҳурмат ҳақида кўп шеър ўқиганман. Лекин Абдулла-

нинг шеъри бутунлай бошқача. Унинг маъюслиги, гами улкан, қувончи улкан...

Дилда неки журъатим бор,
Дилда неки ҳаяжон,
Бари-бари сенга бўлсин,
Сенга бўлсин, онажон...

Абдулла лирикасини «маъюс лирика» дейишади. Балки, шундайдир. Лекин у ўқиган кўнгилга ёруғ туйғулар тўкади.

Сиз бизни севардингиз, устоз Нозим,
Севардингиз бизни Сиз, устоз Нозим.
Лекин бу улуг дунёда
Урфини сотганлар озми?
Лекин бу улуг дунёда
Тилини сотганлар озми?
Олам бозорида сира киприк қоқмай,
Юртини, элини сотганлар озми?
Увоқ мақсад учун тарихни чаплаб,
Ҳомийларни,
Закийларни сотганлар озми?
Сиз-ку, Туркия учун ҳасрат чекдингиз, устоз,
Лекин умуман,
Туркийларни сотганлар озми?!

Бу Абдулланинг буюк шоирлардан бири, устозларидан бирига аталган шеъридан парча. Унда Маяковский, Гафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Ойбекка аталган шеърлар бор. Ҳар бирида шоир шеърхонга айтгани янги гап топа олган. Абдулла улуг Дантенинг «Илоҳий комедия»сини ўзбек тилига таржима қилди. Таржимага у жуда катта масъулият билан, жуда юқори савия билан ёндошган.

Лекин мен бир нарсага афсус чекавераман. Абдулланинг рус тилида китоблари чиқди, лекин у ҳали ўзига ўхшамайди. У тўпламларда Абдулла ҳали ярим овозда сўзлаётир... Мен Иттифоқимиз бу ёш шоиримизнинг ҳаяжонлари, ёнишларини кемтилмаган ҳолда эшитишларини жуда хоҳлайман. Бу келажакнинг иши, албатта.

Эзгуликдан ҳам, ёвузликдан ҳам инсонга шуҳрат келади. Шоирлик эса эзгуликдир. Элга, Ерга, умуман, инсониятга эзгуликдир. Ана шу яхшилик элтувчилар сафида ёш, иқтидорли ўзбек шоири Абдулла Орипов бор. Унинг ҳали фикр ва кўнгил мулкида — эзгулиги, қаламида сўзи кўп, демак, ҳали Сизга шоирнинг хизмати кўп, азиз одамлар!

1975 йилнинг 28 юни

ТУЙГУН УЙЛАР, ТОШҚИН ҲИСЛАР КУЙЧИСИ¹

Асалда асалари бол терган боғнинг гуллари бўйини ҳис қиласиз, шунингдай, Ҳалиманинг шеърларини ўқиганда бошқа шоира — ҳамкасбларнинг шеърларига сира ўхшамаган жилва жарангларини эшитасиз, шодлик ва ташвишлари, ранг ва ҳидларни ҳис қиласиз. Улар сизларни тўлқинини чолғилар кесаётган бўлиқ бошоқлар денгизига, отанинг қуёш ва йиллар жўяклар солган пешонасига ўхшаган шудгорли далаларга, пичан ҳиди анқиган ҳовлиларга, қундуз телпакли, рашкли чавандозлар от ўйнатган қирларга олиб киради.

Сиз у билан деҳқон уйи остонасидан бошланган кичик сўқмоқдан ялангоёқ йўлга чиқасиз. Ялангоёқ юришнинг, ерни, она ернинг баҳри ва илиқлиги берган ҳузурини ҳис қиласиз! Бу йўл шоира учун катта — бош йўл, ернинг қоқ ўртасидан тушган ўктам йўл. Қўшиқларнинг боши бўлган ўша ерлар, ҳосилли ҳаётга энди уйғонган Мирзачўлнинг бепоён далалари, қирларнинг сарфланмаган ҳарорати, бокиралиги, яхлитлигини олиб киради шоира шеърларига.

Ҳалима қишлоқ қизи! Лекин бир замонлардаги сингари қолоқ, бурчак ёки саҳронинг

¹ Ҳ. Худойбердиевнинг «Оқ олмалар» китобига ёзилган сўзбоши.

Ўртасида бўрон унутган саксовулдай танҳо, ижтимоий ҳаётдан йироқ қишлоқ эмас, унинг иборасича, ҳар бир инсон яшаган ер — Ернинг қоқ кўксн.

Шу қишлоқ мактабидан тошқиниб, шошқиниб, чанқаб, ранг-баранг, сержаранг дунёни танишга тиришди-ю, ўзини тўлқинларга солган бебош туйғуларга, ҳали ўзлаштирилишини кутган, очилмаган истеъдодига ягона ифода деб, шеърга шўнғиб кетганини унинг ўзи ҳам билмай қолди.

Зотан, қандай қилиб ҳаётда ўз ҳақиқий, ягона йўлини топиб олганини қайси санъаткор билади? Назаримда, қонингда оқ ва қизил қон заррачалари оқимида яна битта заррача бўладию ўша табиат тухфа қилган бахтиёр, нодир куч, шароит тақозо қилса, ўзи бошлаб киради ўша йўлга. Ҳалима яшаган шароит, замон нақ зарралар катта қудратга, куртаклар чинорларга, ирмоқлар дарёларга айланган гуркираш, ўзи айтгандай, дориломон шафаклари ол, уфқлари нурдан яралган замон.

Ҳалимани ҳаваскор шоира деб атаганимизни эслолмайман. Ҳатто, бундан олти-етти йил муқаддам Мирзачўлдаги колхозлардан биридаги учрашувда таништирганларида ҳам уни ҳаваскор шоира деб эмас, унча-мунча шеър ёзиб юрадиган мактаб ўқувчиси деб таништирган эдилар. Шеърларингни менга юбориб тур, деб қайтдим. Анча муддатдан кейин келган шеърлар мени ҳузурли бир ҳаяжонга солди. Бу шеърлар журнал, газеталар редакцияларида қувонч билан қабул қилинди. Уша ҳаяжон, ўша шодлик тўлқинлари кенг китобхонлар юрагига жуда тез йўл топиб кетди.

Сабаб? Шеър — туйғулар, ҳаётдан олинган

таассурот ва тафаккурлар меваси! Туйғу-ҳис эса Ҳалимада шу қадар яхлит, қуюнларга ютилиб кетмайдиган, шу қадар ҳақиқий, каттаки, кўзларида офтоб ёниб, саратон кезади қонида. «Менинг шунчаки куйлагим, шунчаки ўйлагим келмас, мен куйлаганда овоз пардаларим чидаб берса бас! Шунчаки ёзмоқ бу — шоирга ўлим! Юрагимда боғлар яратаман, илк ниҳоллар куртак ёзяпти, гуркираб қад кўтаряпти юрагимда боғ!» деб ёзади шоира.

Биз Ҳалиманинг шеърларини ўқиймиз: деҳқончасига содда ва саҳий табиатдай сержилва, тупроқдай ғадир-будир, покиза иборалардан ифодасини топган ўша туйғуларни ўқиймиз. У бизни ҳам ўша туйғулар гирдобига тортади, гўзалликлар, завқларга, юлдузлар сўзига, барглар шивирлашига ҳамдам қилади. Демак, ҳақиқий шеър ўқибмиз.

Ҳалиманинг шеърлари кўпинча ҳар жиҳатдан тўлиқ, ҳақиқий. Лекин, ҳечқиси йўқ, туйғулар, таассуротлар, фикрлар суронидан энтикканидан баъзи беўлчов, на вазнга, на қофияга бўйсунувчи мисралар — вулқондай отилганча, учқундай сачраганча, шалоладай тўкилганча қолади шеърларда, уларга пардоз берса, гўё илк яралишдаги латсфатга, бокираликка озор етадигандай! Зотан, ҳақиқий шеърни ўқиганингизда сизни аниқ ўлчовлар эмас, ёнган оташ юрак, туйғун фикрлар етаклаб кетади. Менга Ҳалиманинг табиатан зийрак, зеҳли ҳаёт неъматларига ўта чанқоқлиги, кузатувчанлиги ёқади. Менга унинг ҳаётда кишининг зеҳнини тўнглаштирадиган, кўзини хиралаштирадиган ва табиатнинг энг қиммат саховати бўлган вақтини беҳуда ютиб юборадиган майда-чуйда, икир-чикирлардан узоқда-

лиги ёқади. Менга Ҳалиманинг ҳаётга, юрагига, ҳис-туйғуларига, фикр ва ўйларига садоқати ёқади. У ўйчанлиги ва қувноқлиги, бахтиёрлиги ва бахтсизлиги, туйғунлиги, энг муҳими, ёш кўшиқларида энг тўғри — Совет шоири йўлида собитлиги билан шеърларида намоёнлиги ёқади. Заиф риторикалардан узоқлиги ёқади. Зотан шеърят, санъат ижодкорларидан бутунликни, фидойиликни, самимият-ни талаб қилади. Шулардан чекинганинда санъатга ҳам путур етади. Шоира узоқ вақт маълум мавзулар доирасида қололмайди. Лекин деҳқон қизи Ҳалима мана дорилфунунни битирди, унинг кўзига, истиқболига беқиёс катта жаҳон очиқ. Мавзулар доираси, кўлами аллақачон кенгайиб кетиши зарур эди. Санотимиз, фанимиз, техникамиз кишилари — ўз замондошларини куйлаши керак. Ҳозирда бу муҳим мавзу унинг ижодида ўз аксини тополмади. Бу — ҳар бир қалам эгасининг гражданлик бурчи.

У темирқанот ҳамма ёш истеъдодларимиз сингари адабий жамоатчилик, китобхонларнинг ардоқли назарида. Ҳалима бундан бахтиёр. Мен ўйлайманки, ҳаётда ҳам қадами, ҳам қалами жиддий Ҳалимани бу ноёб бахтиёрлик туйғуси — истеъдоднинг оёғига болта урувчи бемаъни кибр офатидан омон сақлайди.

Ҳалима, ҳаёт ва биз — адабиёт жамоатчилиги сенинг зимманга кўп вазифа ва бурчларни юклармиз, туйғун тафаккуринг қураётган тоғлар нурамасин. Юрагингдан очаетган боғларинг серҳосил бўлсин! Сен бахтиёрсан, сенинг янги шеърларингни китобхонга ҳавола қилишдан мен ҳам бахтиёрман.

1973

ХУРШИД ДАВРОННИНГ ШЕЪРИЙ ТЎПЛАМЛАРИ ҲАҚИДА

Етмишинчи йилларда адабиётимизга бир-бирига ўхшаган ва ўхшамаган ёш шоирлар кириб келишди. Безовталиги, дадиллиги билан улар бир-бирига ўхшайди. Лекин фикрлаш тарзи, баён услуби ҳар бириники ўзига хос.

Шу шоирлар орасида Хуршиднинг ўз ўрни бор. Унинг «Тунги боғлар» шеърий тўпламидаги битта шеърни доим эслаб юраман:

Дилингдаги сўзни айт фақат,
Севсанг, бахтли этгин аёлни.
Унга сен зар, тиллони эмас,
Инъом этгин ойни, шамолни.

Учингни ол ёвдан, зулматдан,
Сотқинлардан, энг охир майдон,
Сон-саноқсиз тераклар аро
Энг бақувват чинорга айлан.

Шу шеърида айтган фикрида Хуршиднинг ўзи доим устивор туради: унинг меҳри ҳам, нафрати ҳам, ачиниши ҳам, тасаллиси ҳам рост.

«Доҳий суврати қаршисида», «Қучоғингга бошимни қўйдим», «Шундай яшил менинг Ватаним» шеърлари катта гражданлик туйғуси билан ёзилгандир.

Яна бир шеърида:

Булутларни олиб кетмоқда шамол,
Ой — қалъа устида силкинган рўмол.
Йўқ, у оловларда ёнган, лекин манфур ёв
Ололмаган қалъа устида ялов...

Хуршид Давроннинг баъзи тенгдошлари ижодида мавҳумлик бор, лекин у бу қусурдан холи.

Унинг фикри аниқ, образлари тиниқ.

Хуршиднинг шеърларида яна бир ўзига хосликни кузатаман. У аёллар руҳиятини жуда яхши билади. «Баҳор раққосаси», «Тунда силкитаркан дарахтни шамол», «Мен севаман» каби қатор шеърлари фикрим далилидир.

Демак, у жуда кузатувчан, ўрганувчан.

Хуршид Даврон тарихимизни, адабиётимизни яхши билади. Мен бу гапни унинг шеърларида учраб турадиган тарихий исмлар ёки иттифоқимизнинг машҳур шоир, рассомларини ўқиб айтаётганим йўқ.

Унинг шеърларида ички бир маданият, шеър, тил маданияти, кенг кўламли билим бор.

Хуршиднинг «Поездаги воқеа» шеъри ва «Уйғоқ тошлар» драматик достонида инсоннинг маънавий гўзаллиги масаласи кўтарилган. Ёшлик софлиги, муҳаббат каби туйғулар инсонни тарк этса, у қашшоқланиб қолади, дейди шоир.

Унинг «Қадрдон қуёш», «Шаҳардаги олма дарахти», «Тунги боғлар», «Учиб бораман қушлар билан», «Тўмариснинг кўзлари» деб номланган бешта шеърий тўплами нашрдан чиқди.

Бу китобларнинг ҳаммаси яхши.

ЖУРЪАТЛИ ҚИЗГАЛДОҚ

Қутлибеканинг «Ўзбекистон. Баҳор» сарлавҳали шеърисида шундай сатрлар бор:

Қизгалдоқ — журъатли:
томларнинг устига югуриб чиқиб,
шамолда йиқилмай, турибди кулиб...

Қутлибеканинг ўзини эсласам доим шу мисралар ҳам ёдимга келаверади...

У жуда кўп шоира қизларимизга ўхшаб илк машқларини менга конвертларда йўлламади. Ёзнинг жазирама бир кунисида узоқ Туркманистоннинг Тошовуз районида келиб, «Саодат» журнали редакцияси эшигини журъат билан очиб кирди. Бу пайтларда Қутлибеканинг бирорта шеъри марказий матбуотда эълон қилинмаган, ўз сўзи билан айтганда, унга «тирик шоирнинг нигоҳи тушмаган» эди.

Бугунгидай эсимда: соддагина қишлоқ қизи рўпарамга дадил келиб ўтирди. Саволларимга жонли-жонли жавоб қайтарди. Бутун суҳбат давомида кўзимга тик қараб ўтирди. Унинг менга қолдириб кетган шеърлари ҳам эсимда бор. Биз бу туркумни ўша ойда тайёрланаётган сондаёқ эълон қилганмиз. Бу шеърлар «Қуёшнинг ҳарорати оз туюлиб, ғўза-

Ға ўз қалбини иккинчи қуёш қилиб тутқазмоқчи» бўлган пахтакор келлинойижон, «Болалиги, йигитлиги, кексалиги ерда қолган» деҳқон ота ҳақидаги шеърлар эди. Тўғри, ёш шоирада одамни ҳайратга соладиган фавқулодда кашфиёт йўқ эди, албатта. Бироқ унинг самимияти чуқур-чуқур эди. У ўзи жуда яхши билган, илк қувончлар, илк оғриқларни уйғотган кишилари ҳақида ёзарди. Мен Қутлибеканинг қаламига ўшандаёқ умид билан қараб, чин юракдан оқ йўл тилаган эдим.

Қутлибека ҳамон ўшандай самимий ёзади. Энди шоиранинг мавзу доираси кенгайди, лирик қаҳрамони янада фаоллашди. Энди унинг қаҳрамони урушда ўғли-жигарбандидан ажралиб, тош ҳайкал ёнида:

Утдай бағрим очдим, нечун шошмайсан
Тананг гулдай эди, қучдим: тошдайсан.
Ноилож кўндим: арслонимга ўхшайсан,
Уйга юргин, бўйингдан ўргулайин,
Жон берганман, яна жоним берайин,—

деб ҳасрат қилаётган она;

Кўринг: эрксиз яқинларимиз,
Кўринг: хоин яқинларимиз;
Бунда ҳақнинг қарори учун
Беринг юрак чақинларингиз!—

деб ҳинд юртига кетаётган шоҳ Бобурни йўлдан қайтармоқ бўлиб илтижо қилиб турган малнка Моҳимбону ва яна:

Қайтинг: бугун бўлмаса, азон
Доҳий туғар бир ҳинди келин.

Еғийларин ул этиб яксон,
Кўнглига ёз элтади элин,—

деб бошқа халқлар тақдирига босқинчилик
бахт келтирмаслигини айтаётган ўша Моҳим-
бону:

Нечун пичирлайсиз?
Баҳодир сўзларни,
Ботир сўзларни;
Курашиб енгмоққа
Қодир сўзларни
Нимага пичирлаб айтасиз?!—

деб шоирларга хитоб қилаётган замондоши-
миз;

Сизга аскарингиз хиёнат этди,
Заминга чатишган, томири чатиш —
Бир жон-жигарингиз хиёнат этди,
Бир ватан бағрида яшаган одам.

Сўзлари сўзингга ўхшаган одам
Хоинлик қиларми, демак, хатар бор,
Демак, бахт ярадор, ишонч ярадор.
Демак, соғаймайди бугун ҳам олам.
Мен шунга йиғладим азангиз куни,—

деб дунёнинг буюк аёли, мустақиллик, эрк
учун кураш тимсолларидан бири Индира Ган-
ди ҳалокатидан қайғуриб турган қалб...

Мен бу шеърлардаги гапларнинг ҳаммаси-
га ишонаман. Чунки шоира воқеалар ўз туй-
ғуларига қўшилиб кетганда, қалбининг бир
парчасига айлангандагина сўзда сувратланти-
ради. Дарвоқе, сўз...

Н. А. Добролюбовнинг шундай бир гапи бор: «Бизга юракни чучмал орзулар билан тўлатувчи, мамнун мудроқларга кўмувчи чирик ва беҳуда сўз керак эмас, балки, юракни ватандошлик журъати билан қайнатадиган, кенг кўламли ва мустақил фаолиятга жалб этадиган янги ва мағрур сўз керак». Қутлибека буни ўқиганми, йўқми, лекин шу масъулиятни у тераи англайди. Шеърларини ўқиганимда, бирор сўз ғашимни келтирмайди, ғадир-будир бўлиб туюлмайди. Уз ўрнида, мустаҳкам тургандек туюлади. Ҳолбуки, улар ҳар кунни эшитиб, айтиб юрадиган сўзларимиз, содда, оддий сўзлар. Қутлибека шу сўзлардан чиройли, кутилмаган бадий образлар яратади:

Ҳозир икки кўзим — икки дона чўғ
Ва бошдан оёғим оташхонадир.

Бошқа бир шеърида эса:

Сўнг лойли сўқмоқдан уйга қайтаман,
Музларнинг остидан жилмаяр сувлар.
Тўнган дарахтларга таскин айтаман,
Таниб, шохларини силкитар улар.

Ёки мана бу мисраларга қаранг:

Бағринга қаттиқроқ босасан қизчанг,
Руҳингга қайтади бошқа тантана.
Кўксингда потирлаб ҳориган қушча —
Орзунг қанотларин йиғади яна.

Нақадар табиий ва жонли тасвирлар!
Мен юқорида ёш шоиранинг исми билан

ёдимга «Журъатли қизғалдоқ» ибораси кели-
шини айтган эдим. Бу бежиз эмас, албатта.
Қутлибеканинг фикрлари журъатли. Унинг
ҳаётга ўз нигоҳи бор. Бу ҳаққоний нигоҳ. Дунё
безовталиги, ёруғ ҳаётимиздаги соялар шу
нигоҳдан ўтиб, шеърга айланади. Шуниси
қувонарлики, бу шеърларнинг бирортаси ўқув-
чида маъюслик уйғотмайди, балки куч, шид-
дат туғдиради.

Сен ёлгон сўйлама кўрганинг фақат,
Сўйласанг, жонланган тошдайман.
Эшитмаган бўлиб кетмайман лоқайд,
Қаршингда гулдирай бошлайман!

Шоиранинг гражданлик позицияси ана шун-
дай: муросасиз, курашчан.

Иш борми? Буюринг, энг зарур дамда,
Етган манзилларим қолар. Тушаман.
Қўрқманг узун кўйлак, ушоқ жуссамдан,
Юрт юкин Сиз билан тенг тортишаман.

Қутлибеканинг шеърларида «Халқ», «Ва-
тан», «Эл», «Ер» тушунчалари кўп учрайди.
Булар атайлаб олиб кирилган сўзлар эмас. У
ўзи бир марта менга «Ерда ялангоёқ юришни
яхши кўраман»,— деган. Ватанга муҳаббат
туйғуси — ерга, шу қорамтир тусли тупроқ ер-
га, бағрида гул, дарахт ундиргувчи ерга, биз-
нинг тиригимиз ва хокимизни бағрида кўтариб
турувчи ерга муҳаббатдан бошланади. Оёғи
тупроққа текканда танасига ҳарорат югурма-
ган, чўкка тушиб гиёҳларни қучгиси келмаган
одам қашшоқ бўлади, муҳаббатсиз бўлади,
ундан шоир чиқиши қийин.

Юролмайман. Усган ўтлар бағрига чўкдим,
Утлар нам, салқин.
Мендан ҳам олдин
Шунчалар кўп гўзалликка чидай олмасдан
Тўйиб-тўйиб йиғлаганга ўхшайди кимдир...

Шоиранинг бу сатрлари менга табнат манзаралари эмас, меҳр-муҳаббат сувратлари бўлиб туюлади.

Қутлибека Раҳимбоеванинг ҳозиргача иккита китобчаси нашрдан чиқди. «Юрагимда кўрганларим» ва «Узун кундузлар» деб атабди уларни. Бир туркум шеърлари учун Тошкент область Ленин комсомолни мукофоти лауреати бўлди. 1984 йил Москвада бўлиб ўтган ижодкор ёшларнинг Бутуниттифоқ семинар-кенгашида иштирок этди. Ҳозир республикамиз хотин-қизларининг «Саодат» журналида адабиёт ва санъат бўлимини бошқаради. Шеърлари эълон қилиниб турибди.

Мен эндигина иккита китобча чиқарган ёш шоирани керагидан ортиқ мақтаб юбормадимми? Агар шундай бўлса ҳам, мен бундан чўчимайман. Қутлибека бу мақтовларнинг қайси бири ўз ижодига берилган ҳаққоний баҳо, қайси бири менинг устозлик меҳримнинг жўшурган жойлари — яққол кўриб туради. Мен унинг кўпроқ ёзишини истайман. Шиддатли давримиз, заҳматкаш кишиларимизнинг ўзи айтганидек «рост» сувратларини каттароқ кўламдаги асарларида чизишини истайман. Шеъринг йўли олис, шу билан бирга текис ҳам эмас. Ўзини унинг ғадир-будир жойларига уриб, ушатиб юбормаслигини ҳам истайман. Қалбидаги бутун қудрати, бутун журъати,

бутун нақшини адабиётимиз равнақи учун сарфлашини хоҳлайман.

Шундай деяпман-у, бу истагимга унинг тўла қўшилмаслигини ҳам билиб турибман. Гўё ҳозир ҳам кўзимга тик қараб: «Зулфия опа, инсон халқ бахт-саодати, ҳақиқат ғалабаси учун шеърсиз ҳам, шеър билан ҳам курашиши керак», деб тургандай бўляпти.

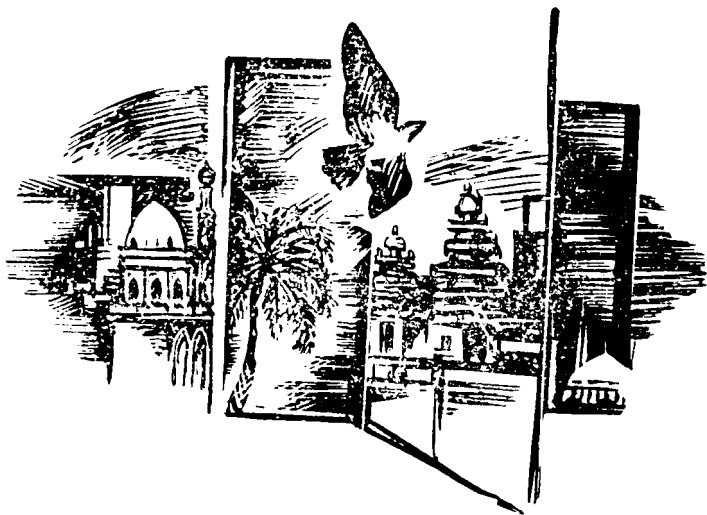
Ҳақиқий шоирлик шундай бўлиши керакдир, балки.

Нима бўлса ҳам, ундан умидим катта.

1983

V

*Янги дунёга очилган
деразалар*

ҚОҲИРА АНЖУМАНИ

Бундан уч йил муқаддам Совет Ўзбекистонининг пойтахти Тошкентда катта анжуман бўлган эди. У кунлар бизнинг эсимизда, ўйлайманки, буни меҳмонларимиз ҳам унута олганлари йўқ.

Куз фасли эди. Ўзбекистоннинг кузидек олтин куз қаерда бор? Унинг кўрки дарахтларнинг олтин рангга кирганидагина эмас. Олтин кузнинг маъноси чуқурроқ, унинг маъноси бепоён далаларимиздаги оппоқ пахта-мизда, турли-туман мевалари олтин, ёқут, қаҳрабо, жавоҳирларига ранг бергудек тўкин боғларимизда! Уша кунлари Тошкент икки буюк қитъа вакиллари қучоқ очиб кутиб олган, уларга сахийлик билан меҳмондўстлик кўрсатган эди.

Куз либосини кийган шаҳримиз Тошкентнинг меҳмонлари — табиат фарзандлари каби олтин кузнинг ҳамма рангини намоён қилгандек, ҳаворанг, оқ саллалли панжобликлар, алвон ранг сарилик ҳиндистонликлар, сариқ ридо кийган шри-ланкаликлар, йўл-йўл либосли африкаликлар — беш қитъанинг вакиллари эди.

Бу ерда Осиё, Африка мамлакатлари ёзувчиларининг биринчи конференцияси — Тошкент анжумани иш бошлагани.

Бу конференция Деҳли конференциясидан уч йил кейин йиғилди. Лекин Деҳли анжумани фақат Осиё мамлакатлари ёзувчилари иштирокида, кичикроқ доирада ўтди. Тошкентда дўстлик анжуманининг давраси кенгайиб, Осиё ёзувчиларининг бу гурунги Африка қитъаси ёзувчиларини ҳам ўз бағрига олди.

Оташқалбли Африка — озодликка интилувчи халқлар билан кундан-кунга ўз мавқени йўқотиб бораётган мустамлакачилар ўртасида кескин кураш борган сари авж олиб бораётган Африка ўз маънавий дунёси вакиллари Тошкентга йўллади. Лотин Америкаси ва бутун Европа ёзувчиларининг бир қанчаси ҳам конференциямизда меҳмон бўлиб қатнашди. Бу — Тошкент анжуманининг даврасига кенглик, моҳиятига чуқурлик, овозига янги жаранг бахш этди. Конференцияда мингдан зиёд қалам аҳллари иштирок этди. Ўз замонасида шоирлар анжуманининг ажойиб мавлоноси бўлган Алишер Навоий номидаги театрнинг муҳташам залида, янги Тошкент меҳмонхонасининг катта-кичик хоналарида, ялпи мажлис ва секцияларда адабиёт ва маданиятнинг тақдири, халқ ҳаётида ёзувчининг тутган ўрни каби муҳим мавзулар атрофида мунозаралар, қизғин баҳслар бир неча кун мобайнида давом этди. Адабиёт тарихида кўрилмаган жуда улкан учрашув эди бу.

Мана, тағин бир учрашув. Яқинда машҳур шоиримиз муҳтарам Ғафур Ғуломнинг қутлуғ хонадонидан панжоб адабиётининг кекса вакили Гурбахш Сингх ўғли Навтеж билан бир ой мобайнида меҳмон бўлди. Икки

халқнинг, икки адабиётнинг фарзандлари, ёзувчилари учрашар экан, суҳбатнинг сўнгги бўладими? Суҳбат узлуксиз давом этди. Тўкин дастурхон устида ҳам, бир пиёла кўк чой устида ҳам суҳбатлашишди. Уларнинг ўғиллари тим қора соқолли ёш ёзувчи Навтеж билан ёш олим Мирза Улуғ, қизлари Анасуя билан Олмос гоҳ оталарининг, халқларимиз ўртасидаги дўстликнинг қадимийлиги, адабиёт ва ҳозирги замон ёзувчиларининг вазифалари ҳақидаги чуқур маъноли суҳбатларини ҳурмат ва диққат билан тинглайдилар, гоҳ суҳбатни ўзлари олиб борадилар. Бу на конференция ва на сессия. Бундай учрашувлар икки ёзувчига бир-бирининг ижоди, ҳаёти ва интилишларини яхшироқ англаб олишига ёрдам беради, дўстлигини мустаҳкамлайди. Зотан, халқлар ўртасидаги дўстлик мана шундай мустаҳкамланмайдими? Масштаб ва доира жиҳатидан икки хил учрашув: беш қитъанинг вакиллари қатнашган катта Тошкент форуми ва машҳур ёзувчининг уйидаги шахсий учрашув. Лекин бу учрашувларнинг иккиси бир-бири билан жуда қаттиқ боғланган. Ёзувчиларнинг шахсий учрашувларини кенгайтириш зарурлиги ғоясини ҳам Тошкент конференцияси олға сурди, бундай дўстлик алоқаларини мустаҳкамлаш зарурлигини — Осиё-Африка ёзувчиларининг Тошкент анжумани уқтириб ўтди.

«Тошкент руҳи» деган қанотли иборани яратган Тошкент конференциясидан буён уч йил ўтди. Мана шу йилларда Тошкент руҳи парвозда...

Тошкент — Қоҳира! Неча ўн минглаб километрлик масофа, юксак тоғ тизмалари, бе-

поён зангори денгиз ва океанлар, мамлакатлар, шаҳарлар бор бу икки тарихий шаҳар орасида. Қанча воқеалар ўтди бу орада! Уч йил! Бу — бизнинг дўстлигимиз, ҳамкорлигимиз ғояларининг мустаҳкамлиги ва ҳаётийлиги ҳақида комил ишонч билан сўзлашга тўла асос берадиган катта муддат.

Висол сониялари қисқа бўлади. Анжуманлар, учрашув соатлари, кунлари, ҳафталари, ҳатто ойлари ҳам кўз очиб юмгунча ўтиб кетади-ю, унинг орқасидан куни ойдан узун кўринадиган йиллар келади. Биз бир-биримиздан узоқда яшаймиз.

Гулхан учун шамол қандай бўлса, муҳаббат учун ҳижрон ҳам шундай кучга эга. Шамол кичик гулхани ўчириб, каттасини янада аланга олдириб кетади. Ўйлашимча, дўстлик ҳам шундай. Конференция вақтида Тошкентда ёқилган буюк дўстлик — эзгулик гулхани тобора аланга оляпти.

Бизнинг дўстлигимиз машъали бениҳоя кучли ва чиндамли. Ўйроқ масофалар ва учрашув кунларининг узоқлигига қарамай, бу муқаддас машъал яна ҳам кучлироқ, ёрқинроқ ёнмоқда. У ўчмайди, чунки унинг ҳаётбахш ва қудратли ўтида жаҳоннинг неча-неча мамлакатларида яшовчи миллионларча эркпарварларнинг юрак қўри бор. Исёнкор озодликка интилувчи курашчиларнинг оташин нафаси унга ҳарорат бериб туради.

Мен бу ерда дўстлик машъалига янги-янги аланга ва қудрат бағишлаб турган бир неча муҳим учрашувларни хотирлаб, улар ҳақида муфассалроқ тўхталиб ўтмоқчиман.

Тошкент конференцияси икки қитъа ёзувчилари ўртасида мунтазам алоқани кенгай-

тириб бориш мақсадида доимий бюро тузишга қарор қилган эди. Бу доимий бюро Осиё-Африканинг ўн мамлакати вакилларида иборат бўлиб, у конференциялар ўртасидаги муддат ичида кундалик ишларни олиб боради. Конференция ва турли-туман йиғилишларни ташкил қилади. Осиё-Африка мамлакатларида барпо этилган ижодий ташкилотлар билан алоқани мустаҳкамлайди. Ҳамкорлик ҳаракатимиз — Осиё-Африка ёзувчиларининг бирдамлик, дўстлик ҳаракатлари халқаро миқёсдаги воқеаларнинг боришига маълум даражада ўз таъсирини кўрсатишга қодир бўлиб қолган қудратли кучга айлангани мамнуният билан тан олина бошлади. Январда бўлиб ўтган доимий бюрода Қоҳира конференциясига тайёрлик халқаро комитети мажлисини, Токио сессиясини чақириш ва комитетнинг бюллетенини чиқариш каби қатор ташкилий масалалар юзасидан қарор қабул қилинди. Буларнинг ҳаммаси Қоҳира конференциясини яқинлаштирадиган босқичлар эди.

Шундан сўнг, февралнинг охиридаёқ Осиё-Африка ёзувчиларининг Қоҳира конференциясини чақириш халқаро тайёрлик комитетининг мажлиси йиғилди. Бунда Осиё-Африканинг 14 мамлакатидан вакил қатнашди. Учрашувдан-учрашувга, анжумандан-анжуманга дўстлигимиз сафи ошиб, яқинлик, бирдамлик мустаҳкамланиб бораётганини ҳис қилиш нақадар қувончли. Учрашувларимизда кескин баҳсларга сабаб бўладиган, баъзан ҳамманинг дарров англаб етиши қийин бўлган масалалар бўлмайди дейсизми, лекин қизгин баҳсли соатлар, оқшом ва кун-

лар орқада қолиб, ҳамма масала тонгдек ёришиб кетганидан кейинги шодлик нақадар ширин, ўз мамлакатнинг, халқнинг ва касбдошларнинг сенга ишониб юклаган муқаддас бурчинини бажаришга муяссар бўлганини ҳис қилишдан ҳам кўра катта қувонч борми!

Тайёрлик комитетининг мажлиси Осиё-Африка қитъаларида яшовчи халқларнинг юрагида кураш ва газаб ўтлари оловланаётган кунларда, Америка империалистлари Конгода қон тўкаётган, Конго халқининг содиқ фарзанди Патрис Лумумбани хоинларча ўлдирган кунларда бўлиб ўтди. Ҳақиқий адабиёт халқни ки, халқнинг кураш ва интилишларини ифода этади. Ёзувчи эса шу халқнинг гою ва интилишларини, курашларини ўз асарларида акс эттирувчи халқ фарзанди. Шунинг учун Конго тақдири Осиё-Африка ёзувчилари қалбига яқин, шунинг учун бу ёзувчиларнинг эзгу ҳаракатларига янги куч бўлиб кирди. Зотан ёзувчилар ўз қаламлари билан курашаётган халқ руҳини ифодалаш ва уларга мадад бўлиш билан кураш ғалабасига ишонч уйғотишга хизмат этади. Шу боис бу ҳаракатнинг ўзи кучларни бирлаштириб, бир-биридан ўртак олиб, халққа, Ватанга хизмат қилиш истагидан келиб чиққан. Шунинг учун Комитет бошқа мамлакатлар халқларининг миллий мустақилликка, озодлик учун олиб бораётган курашларини қўллаб-қувватлади. Ҳеч шубҳа йўқки, маслак ва муносабатларнинг мана шундай бирлиги ва кенглиги, ёзувчиларнинг сиёсий воқеалар ичида бўлиб, халқларнинг кураш ва ҳаяжонлари билан нафас олаётганлиги бизга масалаларни тўғри ҳал қилишга имкон беради.

Осиё-Африка ёзувчилари бирдамлиги комитети билан алоқа қилиш совет комитети раиси сифатида ўтган бу учрашувлар ҳақида муфассалроқ тўхталяпман. Ёзувчиларнинг Қоҳира анжумани ҳам шу ердан бошланади. Унинг қиёфаси, мазмуни сизнинг тасаввурингизда ҳозирдан пайдо бўлишини истайман.

Икки қитъа ёзувчиларининг Қоҳира йиғилишини чақириш ҳақида ўн тўрт мамлакат вакиллари шу мажлисда қарор қилишди. Ҳаёт, замон талаби билан анжуманнинг кун тартибига қуйидаги масалалар қўйилди:

1. Имперализм ва мустамлакачиликка қарши курашда миллий озодлик ва мустақиллик учун, дўстлик ва бутун жаҳонда тинчлик учун курашда Осиё-Африка ёзувчиларининг роли. 2. Осиё-Африка халқлари ўртасидаги бирдамлик ва ҳамкорлик руҳини мустаҳкамлашда бадиий таржима ва маданий алоқаларнинг моҳияти.

Қоҳира конференциясининг асосий йўналишини, характерини ва руҳини белгилайдиган бу асосий масалалар ялпи мажлисларда муҳокама қилинади. Лекин бундан олдинги шунга ўхшаган учрашувларнинг ҳаммасида бўлгани каби, бу ерда ҳам бир неча комиссиялар ва гуруҳлар бир неча кун давомида моҳияти юқоридаги масалалардан кичик бўлмаган ҳаётий проблемаларни кенг муҳокама қилишади. Миллий маданиятларнинг ривожланиши ва Осиё-Африка халқлари тарихини ўрганиш кичик масалами? Осиё-Африка адабиётларини ўрганиш масаласи-чи? Болалар адабиёти, адабиётни ривожлантиришда хотин-қизларнинг тутган ўрни... Бари муҳим, бари ўрилли!

Энди Тошкентдан Қоҳира конференциясига гача бўлган йўлимизни яқинлаштирган яна бир муҳим босқич ҳақида ҳам гапириб ўтишимиз керак.

Бу учрашув Токиода бўлиб ўтган эди. Колумбода, ўша тарихий январь мажлисларида Осиё-Африка ёзувчилари билан алоқа қилиш япон комитетининг ва япон делегациясининг илтимоси билан донмий бюронинг навбатдан ташқари кенгайтирилган сессиясини чақириш ҳақида қарор қабул қилинган эди. Ҳозирги кунда япон халқи ва япон ёзувчилар жамоатчилигининг Америка империалистларига қарши олиб бораётган курашларини қўллаб-қувватлаш мақсадида шундай қарор қабул қилинган эди. Бу учрашув адабиётни халқ ҳаётига, курашига яқинлаштиришда, унинг ижтимоий ролини оширишда жуда катта хизмат қилиши аниқ.

Токио! Ўн миллионга яқин аҳолини, машина ва автобусларнинг тинимсиз шовқинини, турли шаклдаги фонарлар ва иероглифларнинг томирида югуриб юрадиган рангбаранг ўт жимирлашларини қучоғига аранг сиғдирган, тигиз улкан шаҳар.

Токиода ажойиб фасл — табиатнинг нафис ва кўркем беағи сакура гуллари очилган кунлар, баҳорнинг илиқ нафаси ҳатто кам табассум қиладиган, сипо ва ҳамма вақт қаёққадир шошиладиган кишиларнинг юзига ҳам мулойимлик бағишлаган бир фасл эди. Сакура ҳали бодроқ бўлиб гулламаган, лекин одамлар унинг гуллашини кутарди, сунъий дарахтлар қилиб, уларни қоғоз гуллар билан безатганлару, лекин сакуранинг кишини маст қилувчи хушбўйи ҳали қаердадир —

ҳавода эди. Шундай қилиб, биз — совет делегатлари Константин Симонов, машҳур қозоқ адиби Ғабит Мусрепов учовимиз қадим Япония пойтахти билан ҳамма нурга, гулга, гўзалликка, янги қўшиқларга тўла баҳорга интиқлик билан яшаб турган ёрқин, ҳаяжонли кунларда танишдик.

Худди кечагидек эсимда. Токиодаги учрашувлар. Бу анжуман расмий ҳужжатларда, Япония ва бошқа мамлакатларда чиқадиган неча ўнлаб газеталарда — Осиё-Африка ёзувчилари доимий бюросининг навбатдан ташқари сессияси деб қайд қилинган. Ҳақиқатан ҳам сессиянинг шу ерда ўтиши жуда ўринли, жуда зарур экан. Назаримда, қарама-қаршиликлар, курашлар ва интилишларнинг тўқнашувидан тўлғанган, жароҳатланган бу мамлакат халқи, ёзувчилари тараққийпарвар кишиларнинг курашлари қандайдир далдага муҳтож эди. Шунинг учун ҳам сессиямиз жуда осонлик билан ёзувчилар учрашуви доирасидан чиқиб, юракларини тинчлик ва ҳамкорлик ғоялари иситиб юрган жамоат арбоблари, турли-туман касб эгаларининг катта ассамблеясига айланиб кетди. Сессиямиз ўз ишини уч кунда тамом қилиб, тегишли қарорлар, мурожаатлар қабул қилган бўлса ҳам, катта, жуда муҳим учрашувлар давом этди. Тинчлик тарафдорлари комитети — Осиё-Африка халқлари билан бирдамлик япон комитети, хотин-қизлар ташкилотлари, ёшлар ташкилотлари билан учрашувлар... Биз таклифларни жон-дилигимиз билан қабул қилардик, чунки бизни таклиф этувчилар мамлакатда Хиросима ва Нагасаки фожиаси қайта такрорланмасин деб кураш олиб бора-

ётган кишилар эди. Жаҳонда барқарор тинчликни таъминлаш учун кураш олиб бораётган миллионларча японларнинг вакиллари шулар эди. Биз бу ерда ҳам ўз танишларимизни учратдик. Тошкент руҳи ҳароратига қалами, нутқлари, бутун фаолияти билан ҳарорат бағишлаб келаётганлардан бири. У тез-тез, ўзи ҳам сезмай, суҳбатни Тошкент мавзусига кўчиради. Улар олдинги учрашувларда танишганимиз япониялик дўстларимиз эди. Дўстларимиз катта мамнуният билан Тошкентдаги учрашувларни хотирлайди ва Япония ҳам Тошкентда бошлаган ишларимизни жуда яхши давом эттириляётганидан мамнун бўлиб сўзлайди, кейин албатта сўраб қўяди:

— Токио сизга ёқадими, сессиямиз ишидан мамнунмисиз?

— Токио менга жуда ёқади,— дейман мен,— жаҳон адабиёти хазинасига катта дурдоналар қўшган, қадим маданиятга эга бўлган мамлакатнинг пойтахти Токио бугун бизнинг дўстларимиз даврасини яна ҳам кенгайтиришга янги имкон берган, сессиямиз ишини самарали яқунлашга шароит яратиб берган ажойиб прогрессив ёзувчилар шаҳри бўлгани учун ҳам жуда ёқади, сакура гуллашини, хушбўй баҳорни ҳаяжон билан кутаётган мамлакат пойтахти бўлгани учун ҳам жуда ёқади.

Мен Токио ва Киото шаҳарларида ўтказилган жуда кўп минг кишилик митингларни асло унута олмайман. Бу митинглар халқлар, адабиётлар ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорликнинг тирик намоёншига айланиб кетди. Қим бўлмасин, қайси мамлакат ва қайси

миллатнинг вакили бўлмасин, ёзувчининг ҳар бир сўзи залда ўтирган ёшу кексанинг юрагига кириб бораётганини сезардим, уларнинг онгида қандайдир эзгу туйғулар уйғотаётганини, бу эса нотикнинг сўзига яна куч бераётганини, ўз ҳаётини бағишлаган муқаддас иш жуда тўғри, зарур эканлигига ишонч бағишлаётганини кўрар эдим. Япониялик дўстимизнинг гулдурос олқишлар тўлқинида бутун мамлакатга ёйилиб кетган сўзлари ҳамон хотирамда. Машҳур ёзувчи адабиётни сиёсатдан ажратишга интилувчиларнинг сохта назарияларини тамоман йўққа чиқариб, оташин ҳақиқатдан сўзларди.— Адабиёт ҳаёт демакдир, ҳаётни акс эттирмайдиган адабиёт ҳеч қачон инсонга хизмат қилмайди. Бас, адабиёт акс эттирар экан, ҳаётнинг ўзи сиёсат. Чунки ҳозир ҳаёт мустақиллик, озодлик учун, яхши ҳаёт ва тинчлик учун курашдан иборат,— деди у. Сочларининг кумуши юзига нур бериб турган машҳур ёзувчининг халқ ва адабиётнинг бирлиги, ёзувчининг ҳаётдаги, курашдаги ўрни ҳақидаги сўзларини ҳамма олқишлади. Шу руҳ, шу тўлқин, кураш ва интилишнинг ҳаммаси Токио сессиясида қабул қилинган ҳужжатларда ўз ифодасини топди. Мана, қўрғошиндай салобатли, дилларга далда ва илҳом берадиган кескин сўзлар:

«Биз япон халқи ва япон ёзувчиларининг мамлакатда чет эл ҳарбий базаларини ўрнатишга қарши, ҳарбий иттифоқлар ва пактларга қарши олиб бораётган курашини, тинч демократик ва тамоман мустақил Япония учун олиб бораётган курашини юксак баҳолаймиз ва уни қўллаб-қувватлаймиз».

Биз бу сўзларни, бу сўзлар орқасида турган курашчи дўстларимизни ҳамма вақт эслаймиз. Биз улар билан биргамиз. Чунки бизни яшаш, яратиш, ўз халқи учун, инсоният учун хизмат қилиш ғоялари, тинчлик учун кураш ғоялари бир сафга тизган. Шу сафда оғишмай, қўлни қўлга бериб, шундай дадил борамизки, бизнинг бирлигимизнинг олтин ришталарини узадиган куч топилмайди.

Олдинда Қоҳира! Тошкент, Коломбо, Қоҳира, Токно, яна Қоҳира! Бу этаплар, бу шаҳарлар йирик тарихий учрашувлар билан машҳурдир. Лекин бу давр ичида Фафур Фулом билан Гурбахш Сингх ёки Мирзо Турсунзода билан Али Сардор Жафарийнинг учрашуви каби дийдоркўришувлар оз бўлди-ми? Совет ёзувчиларининг Ҳиндистон, Бирма, Индонезия, Хитой, Япония, Мўғулистон, Куба, Гана, Эрон, Афғонистон ва яна қанча мамлакатларга сафарлари ва ўша мамлакат ёзувчиларининг бизнинг мамлакатга ташрифлари! Мана шундай шахсий учрашувларнинг ҳар бири янги поғона бўлиб, бизни Қоҳира анжуманига олиб келмоқда.

Машҳур ҳинд шоираси Амрита Притамнинг уч ҳафта мобайнида менинг меҳмоним бўлиб, Москва ва Иттифоқимизнинг кўп шаҳарларида бўлгани-чи? Кейин у шу сафар таассуротини «Деразалар» номли китобида халқига сўзлаб берди.

Бизни бир-биримиз билан яқинлаштирган омиллар фақат учрашувлар, мулоқотларми, тинчлик кабутарлари сингари мамлакатдан-мамлакатга учиб юрган мактублар-чи? Биргина Осиё-Африка ёзувчилари билан алоқа қилиш Совет комитетимиз икки қитъанинг

деярли ҳамма мамлакати билан ёзишмалар олиб боради.

Таржималар! Бу давр ичида Осиё ва Африканинг бир қанча ёзувчиларининг китоблари таржима қилинмадими? Бу китоблар ёзувчиларнинг бирдамлик ҳаракатининг иштирокчилари бўлган бизнигина эмас, неча миллионларча китобхонларни Тошкент руҳи билан таништириб, Қоҳира анжуманига яқинлаштираётган поғоналар эмасми? Бу давр ичида икки қитъа адабиёти тарихида мисли кўрилмаган даражада кўп китоб таржима қилинди. Бу янги таржималар юз миллионларча китобхонлар кўзига жаҳонни кенгроқ очиб берди, янги мамлакатларни, шу вақтгача биз учун яшириниб ётган маънавий хазиналарни очиб берди.

Китоблар дипломатик рухсатномаларга муҳтож эмас, китоб мамлакатдан-мамлакатга кўчиб юриб, у ёки бу халқнинг ҳаёти, урф-одати, кураши ва орзулари билан таништиради — китобхонларнинг юрагидан жой олгани каби, халқларнинг маънавий хазинасига сингиб кетади. Мана шунинг учун ҳам Қоҳира конференцияси ўзаро бадний таржима масалаларини асосий масалалардан бири қилиб кун тартибига қўйди.

Ҳозир конференция кунларида Қоҳирада очиладиган катта китоб кўرғазмасига ҳамма мамлакатлардан, ҳамма йўллар билан: денгиз ва осмондан неча ўн тилларда юзлаб ёзувчиларнинг китоблари бормоқда.

Адабиётчилар, ёзувчилар ўртасидаги дўстлик ва маданий алоқаларни акс эттирадиган фотографиялар кўрғазмасида ҳам, китоб кўрғазмасидаги каби, Совет Осиёси мамлакат-

лари албатта салобатли ўрин олади. Ишонч билан айтиш мумкинки, жаҳондаги ҳеч бир мамлакат ҳамкорлик ва дўстлик йўлида, маданий алоқаларни кенгайтириш йўлида Совет давлати, совет халқи, Коммунистик партия каби кўп иш қилган эмас. Чунки Коммунистик партия ўз фаолиятида социал тузуми турлича бўлган давлатлар билан тинч-товуш яшаш принципини Совет Иттифоқи ташиқи сиёсатининг бош йўли сифатида оғишмай ва изчиллик билан амалга ошириб келди ва бундан кейин ҳам худди шундай қилади. У ўз олдига бутун дунё ишчилар синфи ва меҳнаткашлари билан пролетарча ҳамкорликни мустаҳкамлаш, империалистик ва мустамлака зулмидан халос бўлиш учун, ўз мустақиллигини мустаҳкамлаш учун курашаётган халқларга ҳар томонлама маънавий ва моддий ёрдам кўрсатишдек мақсадни қўйган ва уни амалга ошириб келмоқда.

Биз, Совет делегатлари, кўрғазмага жуда кўп фото материаллар, китоблар билан бир қаторда Тошкент анжуманини акс эттирган «Инсониятнинг беш қўли» номли ҳужжатли фильмни ҳам олиб борамиз. Фильм Тошкент конференциясининг иштирокчиларини пойтахтимизда туғилган Тошкент руҳини яна мустаҳкамлашга илҳомлантиради, янги дўстларимизга — мустамлакачилик занжирларини парчалаб янги ҳаётга уйғонаётган Африка, Лотин Америкасининг қаҳрамон ўғилқизларига ҳамкорлик, кураш ва ғалабамизнинг яқин тарихидан сўзлаб беради. Биз ишонамизки, Қоҳира конференциясида жафокаш Африканинг ва Лотин Америкасининг қаҳрамон халқлари вакиллари ўзларининг та-

рих белгилаб берган муносиб ўринларини эгаллайдилар.

Биз янги учрашувнинг қувонч ва ҳаяжони билан яшамоқдамиз бу кунларда. Бу учрашувни ҳозирданоқ аниқ, яққол кўриб турибмиз ва шунинг учун дўстлар билан яна учрашни, муваффақиятлар билан ўртоқлашиб, келажак ҳақида биргаликда фикр юритиш иштиёқини ҳис қиламиз ўзимизда.

Қадим Мисрнинг мустамлакачилардан озод этилган янги тупроғи Осиё-Африка мамлакатлари халқларининг инсон ва тараққиёт учун хизмат қиладиган адабиёти вакиллари, балки жаҳондаги барча ёзувчиларнинг вакилларини меҳмондўстлик билан кутиб оладиган кунлар яқинлашиб қолди.

1961 йилнинг декабри

ОСИЕ АЁЛЛАРИ — АДАБИЁТ РАВНАҚИДА

Менинг назаримда, аёл эзгулик демакдир, эзгулик эса ҳаётнинг манбаи. Аёл ҳаёт манбаи, гўзалликлар, эзгуликлар яратувчи беминнат бир меъмор эканлиги ҳақида кўп эшитганмиз, ўқиганмиз. Неча асрлар, неча юз асрлар китобларини варақласак, биз унинг ҳар саҳифасидан соддалиги, оқиллиги, самимийлиги, саҳийлиги ва заковати билан гўзал қиёфада бизга боқиб турган аёл рухсорини, аёл қиёфасини кўрамиз, хилма-хил туйғулар қонимизни тезлатади, ачинтиради, ёки аксинча, сени ўша жинсга мансублигинг билан фахрланадиган даражада шодлантиради.

Қайси шоир аёл латофатини мадҳ этиб, гўзал ғазал битмаган. Қайси ҳофиз куйламаган унга бўлган муҳаббатини?! Биз қайси давр, қайси эл ва қайси тилда ёзилган адабий асар бўлмасин, аёл ҳақида такрор-такрор ўқишга ўрганиб қолганмизу, аёлларимизнинг адабиёт ривожига ҳам ҳиссалари борлиги ҳақида ўйлаб кўрмаганмиз. Негаки, уларнинг кўплари ёки бизга етиб келмаган, ёки замон тақозоси билан дилларидан қоғозга тушмай кўмилиб кетган. Ёки саводдан маҳрумлиги туфайли шеърининг тиниқ булоқларига йўл тополмаган.

Лекин мана бизнинг дориломон даври-
мизда гавҳарлар денгизининг энг тубдагиси
ҳам илиқ покиза кафтларга кўтарилиб халқ-
қа бериляпти. Биз энди Зебуннисо ва Ноди-
рабегим шеърларини, Нотавон ва Махаста
ғазалларини, ҳинд шоираси Сароджини Най-
ду ва бангладеш шоираси Сўфия Камол
шеърларини ўқиганмиз. Бугунги умумсовет
адабиётимизга назар солсак, Иттифоқимиз-
нинг ҳамма ерида турли тил ва турли жанр-
да ижод этиб шуҳрат қозонган қалам эга-
ларини қувонч ва ифтихор билан тилга ола-
миз...

Қардош Қозоғистоннинг гўзал пойтахтида
иш бошлаётган Осиё, Африка ёзувчиларининг
бешинчи конференцияси ҳақидаги ўйлар тиз-
маси бундан ўн беш йил муқаддам мана
шундай тўкин кузда ўтган конференциянинг
биринчисидан бошланади. Шу конференцияда
иштирок этган шоира ва адиба дўстларим,
қардошларим, дугоналарим эсимга келади.

Мен жуда катта ифтихор билан айта ола-
манки, Осиё, Африка мамлакатлари адабиё-
ти ривожига, айниқса, Совет Осиёси адаби-
ётлари равнақида аёл ёзувчиларнинг ўрни
энг офтобрў жойлардир.

Арманистоннинг машҳур ва ҳамма халқ-
лар томонидан севилган шоираси Сильва Ка-
путикян ва доғистонлик шоира Фазу Алиева,
озарбайжонлик Марварид Дилбозий ва Ни-
гор, туркман шоираси Товшан Эсенова ва
ёш, жуда истеъдодли қозоқ шоираси Марям-
хон Абулқосимова, Фариза Унгарсинова,
адиба Ойимхон Аритбоева... Мен рўйхатим-
ни шу ерида тўхтатиб, яна конференцияга
ўтаман.

Осиё, Африка мамлакатларининг бир қанчасидаги империализм ва мустамлакачиликка қарши курашаётган халқлар бу курашда тезроқ ва кескинроқ ғалаба қозониш учун бир жон, бир тан бўлиб курашишга бирлашдилар ва жаҳонда Осиё, Африка халқлари бирдамлиги ҳаракати майдонга келди. Учрашувлар шуни кўрсатдики, бир касбдаги ва бир интилишдаги кишиларнинг ҳам бирлашиб ҳаракат қилишлари олдинга қўйилган мақсадга тезроқ эришишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, Осиё, Африка ёзувчиларининг бирдамлик ҳаракати майдонга келди ва биринчи конференцияси 1958 йилда Тошкентда бўлиб ўтди. Бу конференцияда халқлар ва адабиётлар учун жуда муҳим масалалар муҳокама қилинди. Бутун дунёга нотинчлик солиб турган ва ҳали у ерда, ҳали бу ерда уруш оловини ёқиб турган, Осиё-Африканинг қанчадан-қанча мамлакатларини мустамлака исканжасида тутиб турган империализмга қарши курашда жаҳонда тинчлик учун, дўстликни мустаҳкамлаш йўлида ёзувчи ўз халқига қандай ёрдам бериши, нима қилиши зарурлиги муҳокама қилинди, мамлакатлар ўртасидаги адабий алоқаларни мустаҳкамлаш ва унинг энг муҳим омилларидан бири бўлган адабий асарларнинг таржимаси ва сиз билан биз учун, азиз дугоналар, энг муҳим ва қувончли бўлган масала—адабиёт тараққиётида хотин-қиз ёзувчиларнинг роли каби масалалар кўрилиб, жуда катта муҳим аҳамиятга эга бўлган қарорлар қабул қилинди. Шу конференцияда жаҳонга машҳур бўлиб кетган Тошкент руҳи туғилди.

Тошкентда бўлган конференцияда Осиё,

Африка мамлакатларидан анчагина аёллар қатнашди, улар муҳим масалалар юзасидан муҳокамаларда актив иштирок этишди, конференция шу хулосага келдики, ҳамма ерда, айниқса совет Осиёсида хотин-қизлар — қалам эгаларининг умум адабиёт тараққиётига қўшган ҳиссалари катта.

Аёл жаҳонга ўз танидан юлиб ҳаёт беради, уни ўстиради ва унга ёрқин, осойишта келажак истайди. Аёл гражданин сифатида ўзи яшаётган тупроғида тинчлик бўлиб, халқи иқтисоди, маданияти, санъати яшнашини истайди ва шунга хизмат қилади. Аёл ўзи — гўзаллик ва эзгулик билан эгизак дидли. Гўзаллик ва ҳаёт эса ҳамма нарсани ямлаб симирувчи уруш оловига ёв... Мана шунинг учун аёлнинг овозида — шеърида, романида, ҳикоясида, қўйингики, бутун ҳаёти ва фаолияти билан, баҳолиқудрат ана шу тинчлик, осойишталик, гўзаллик, эзгуликни ҳимоя қилади, бири деҳқон сифатида далада, бири ишчи сифатида заводда, бири жамоат арбоби сифатида, бири шундоқ, аёл, она, инсониятнинг бир зарраси бўлган ўз оиласининг тираги, асоси сифатида яхши ниятлар билан яшайди.

Шу туфайли ёзувчи аёллар ижодида энг асосий мавзуи оналик бахти, фарзанд ва унинг келажаги ҳақидаги ўйлар, Ватан ва элнинг осойишталиги ҳақидаги фикрлар, бутун халқлар билан дўстлик, бирлашиб, бирдамлашиб, курашиб, жаҳонда тинчликни сақлаб қолишга, фарзандларга энг яхши келажакни таъминлашга чақириқ янграйди.

Мана, машҳур араб шоираси, менинг энг яхши дўстларимдан бири Малак Абдулазиз

шеърларига қулоқ солинг. Ўз халқи бораётган йўлни танлагани ҳақида бундай ёзди:

БИЗ ТАНЛАГАН ЙУЛ

Энг оғир бир йўлни танлаб олдик биз,
Мақсад қилиб олдик тоғ чўққисини.
Зилол ўрмон имлаб тортди кўзимиз,
Лекин совуқ билиб унинг кўксини
Ўша мушкул йўлдан қайтмадик бир он,
Дармонимиз тугаб, оғриси ҳам тиз,
Илҳом, ишонч билан юрдик тинмай биз
Танланган шу йўлдан ўз мақсад томон.
Бу йўлни ўз хоҳиш, дилдан танладик,
Қанча машаққати қолди орқада.
Интилган чўққида тонг қаршиладик,
Сўнмас нури яшар қонда ва жонда.
Фарзанд ва авлодлар озод, бахтиёр
Ҳаёт кечирсин деб танладик уни,
Гарчанд ҳамон йўлда мушкулликлар бор,
Барин осон қилар ўша тонг нури.

Биз араб халқларининг ўз мустақилликлари, озодликлари учун, янги ҳаёт учун олиб борган курашларини ва ниҳоят, ғалаба қозonganларини биламиз. Мана, Малак Абдулазиз ана шу кураш йўли нақадар қийин бўлмасин, мушкул бўлмасин, тоғ чўққисидай ярқираб турган янги ҳаёт йўлини танлагани ва у тонгга халқи билан етиб бориш бахтига сазоворлигини кўйлади.

Тошкент конференциясининг қатнашчиси ҳинд шоираси Пробжот Қаур Малак Абдулазиз фикрини давом эттиргандай, шундай дейди:

«Қийинчиликларга қарши кураш кишига жасорат бағишлаб, уни метин каби чиниқти-

ради. Адабиёт ва санъатни халқ яратади, халқ эса эркак ва аёл демакдир. Демак, аёл ҳам эркак каби адабиёт тараққиётида катта ҳисса қўшиши мумкин, лекин бунинг учун маълум шароит, тажриба, билимга эга бўлмоғи керак аёл ҳам:

Осиё уйғонди, бизнинг мамлакатда ҳам ҳар соҳада, шу жумладан, адабиётда ҳам ўз истеъдодимизни намоён қилишга шароит яратилмоқда, тажриба, намуна масаласига келсак, бизга Совет Иттифоқи халқлари ҳаёти, ёзувчилари тажрибаси ижодимиз йўлини ёритиб туради».

Мана, корейлик адиба нима дейди: «Адабиётда аёллар ҳиссаси салмоқли бўлиши учун, муҳим ва катта ўрин тутиши учун аёлларнинг ҳуқуқ озодлиги, худди Совет Иттифоқидаги сингари амалда таъмин этилган ижтимоий жамият барқарор бўлиши керак».

Негр шоираси ёзади: «Мен куйлашни истайман, ўтмиши ҳам, бугуни ҳам, эртаси ҳам бутун кучини олиб кетаётган халқим учун куйлашни истайман, одамларнинг кирини ювиб, дазмолловчи, овқатини пишириб, экинни экувчи, ҳосилини йнғиб хўжайинга топшириб, ўзи оч яшовчи, данғиллама кошоналар қуриб бериб, ўзи чайлаларда кун кечирувчи бечора заҳматкаш халқим учун куйлайман».

Мана сизга аёл! Аёлга ижод этиш учун, шубҳасиз, шароит керак. Лекин халқ ҳаёти билан ўз ҳаётини чамбарчас боғлаган экан, у куйлайверади. Шубҳасиз, Пробжот Каур айтгандай, шароит бўлса, адабиёт тараққиётида унинг ҳиссаси жуда катта бўлар эди.

Назаримда, мен сизга маълум даражада
Осиё-Африка шоирларининг мушоирасини
қуриб беряпман. Дарҳақиқат, Олмаотада ўта-
диган бешинчи конференция ҳам икки қитъа
ёзувчиларининг буюк мушоираси-да!

Мана, даврамизга япон шоираси Такигути
Масака кирди деб тасаввур қилинг: «Мени
суянгиз» деб аталади унинг шеъри:

Мен душман ва ёт бир бўшлиқда қолдим,
Гуллар ҳам очолмас руҳим ва кўнглим.

Ер — осмон сирғалиб кетар йўқликка.

Мен танҳо!

Қўрғошин каби муз бўлиб

Совуқ тупроқ узра чўзилмоқдаман,
Одамлар!

Қуршангиз, суянг, йиқилмай,

Мовий ҳавосимон,

қайноқ меҳрсимон

Битмас денгизсимон олинг оғушлаб,

Одамлар, қалбимнинг уфқига чиқиб,

Ҳаётбахш ҳарорат билан ўрангиз,

Одамлар!

Мени суянг, суяб қўлдан тутиб,

Бағрингизга мен ётган ердан

Кўтариб олингиз, суянг, одамлар...

Бир дарахт боғ бўлолмагандай, инсон
танҳоликда яшай олмайди. Инсон халқ билан,
ўз эли билан ҳамдард, ҳамбахт, ҳамна-
фас, ҳамкорликда бахтиёр. Ана шу танҳолик-
ка душманлик, инсонлар билан ёнма-ён
яшашга интилиш — ёзувчиларининг бирдам-
лик ҳаракатига ҳам асос солди, ҳам унинг
йўналишини белгилаб берди.

Бугун биз Олмаота конференциясига йи-

ғилаётган бир даврда бизнинг ана шу Осиё, Африка ёзувчилар бирдамлиги ҳаракатига ўн беш йил тўлади. Ўн беш йил ичида фақат биз бешинчи марта учрашаётганимиз йўқ. Бу ўртада қанча-қанча учрашувлар, симпозиумлар, пленумлар, делегациялар алмашуви, китоблар таржимаси, шахсий учрашувлар бўлди. Буларнинг ҳаммасини конференция дейиш ҳам мумкин, демаслик ҳам. Гап учрашувда қатнашган кишилар миқдорида эмас, унинг моҳиятида. Моҳият эса аниқ — дўстлик ришталари борган сари мустаҳкамланади, кишилар тажриба алмашиб, руҳан бойийди, ўз халқлари, маданиятлари — қўлга киритган янги ютуқлар баҳам кўрилади, қандай халқлар ҳаёти, маданиятини яхшироқ ўрганиш, яқинлаштириш йўллари белгиланади.

Мана, биз шу кунларда йиғиладиган Олмаота конференциясида ҳам моҳият-эътибори билан шу нарса олдинга сурилади, бу йўлда айтилган тажрибалар алмашилиб, янги вазифалар белгиланиб олинади.

Мен аминманки, шу чоққача Тошкентда, Қоҳирада, Байрутда, Деҳлида ўтган тўрт конференциядагидан кўра, Олмаота конференциясида иштирок этувчилар орасида аёллар яна кўпроқ бўлади.

Биз Олмаота конференциясида ҳаёти ва фаолиятини, қаламини, бутун ижодини халққа, умуминсониятга хизмат қиладиган маданиятга бағишлаган жасур ва фидойи ёзувчилар сафида қадрдон бўлиб қолган қаламкаш дугоналаримиз билан учрашамиз, деб умид қиламиз ва менинг ишончим комилки, улар орасида янги номлар, сизга фақат асарлари

билан таниш ёки ҳатто таниш бўлмаган шой-ра ва адибалар бўлади. Бу учрашув ҳар биримиз учун ҳам қувончли, руҳий бойиш бўлади.

Зеро, ҳар бир учрашув — инсоннинг инсон билан учрашуви, китобхоннинг китоб билан учрашуви, халқнинг саҳна асарлари, кинофильмлари билан учрашуви — кишига руҳий бойлик бағишлаши билан бирга халқларни бир-бирини яхшироқ таниб, яқинлашишга, маданияти, санъати, ҳаётини яхшироқ ўрганиб, уни ҳурмат қилишга хизмат қилади.

Биз ҳаммамиз бир давр ва бир маконда, бир сайёрада яшаймиз, ҳаммамизнинг — айниқса, биз аёлларнинг маслагимиз тинчликда, дўстликда, осойишталикда яшаб меҳнат қилиш, ҳаётимиз боғи—фарзандларни ўстиришдир. Биз Ватанимизнинг гулгун яшнаб, қудратга, гўзалликларга тўлишини истаймиз.

Бизнинг истагимиз жаҳондаги тараққийпарвар, тинчликсевар, дўстлик туйғулари қонларини янгилатиб турадиган халқлар истагига пайванд.

Биз тўла ишонч билан айта оламизки, Осиё, Африка ёзувчиларининг бешинчи Олмаота конференцияси ана шу истаklarнинг ҳаммаси ҳаётда қарор топишида янги, ниҳоятда йирик қадам бўлади. Сиз ва биз, дугонажонлар, жаҳонда тинчлик ҳамниша барқарор бўлишига ишонч билан яшаб меҳнат қиламиз, фарзандларимиз беланчаги тепасида ёрқин, майин аллалар айтиб, яйраб яшашимиз мумкин, чунки бундай тинчлик ҳаракатининг энг олдинги сафида бизнинг жонажон партиямиз олиб бораётган тинчлик сиёсати-

ни амалга татбиқ қиладиган совет киши-
лари боради.

Аёл шоир қалби тонг-ла уйғонар,
Мисли ёлғиз мунис қуш каби,
Учар, учар, тинч макон излар,
Ҳаёт унга бўлсин дўст каби.
Тоғлар чўққисига кўтарилар,
Водийларга ёйилар — эрка,
Фарзанд ва қардошлар бошига елар
Ёстиғини тарк этиб эрта.
Юлдузлардан учқунлар олиб
Ҳар инсонга ёқар гулхан ул.
Ёритмаса дилни ҳарорат бўлиб,
Шоир бўлиб кимга керак ул?

1973

УЧРАШУВЛАР — ЯНГИ ДУНЁГА ОЧИЛГАН ДЕРАЗЛАР

Дунёда йўл кўп, техниканинг тараққийси билан ер узра тушган йўллар, сўнграқ сувлар юза тушган йўлларга осмон йўллари қўшилиб учрашувлар, мулоқотларга имкониятни кенгайтириб, кишилар қалбининг дўстлар билан бойишига кўпроқ хизмат қилапти.

Лекин бошқа йўллар ҳам бор.

Яқинда мен яна бир дўст орттирдим. Тошкентдан жуда узоқда, Африканинг ғарбида, Сенегалнинг бир кичик қишлоғида яшайдиган Умар Файе деган йигит бу.

Мен уни кўпдан бери танийман. Хурмо дарахтлари остида кичик бир гўшада туғилиб, дунёга келганидан хабар берган биринчи йиғисни ҳам эшитганман. Мен унинг бутун ўсиш даврини кузатиб бордим, у хонаки кемада биринчи марта денгиз тўлқинлари бўйнига осилиб, балиқ тута бошлаганда илк омадидан севиндим, бошқа Сенегал йигитлари билан урушга жўнаганида ҳаяжон ва қўрқиш туйғулари билан кузатиб қолдим. Кейин у ўзи туғилган қишлоққа қайтиб келди, вояга етган довюрак, жасур Умар ўз қишлоғида тузилаётган биринчи қишлоқ хўжалик кооперативига раҳбарлик қилди.

Кейин, кейин дўл жаласи савалаб турган қоп-қора бир тунда халқнинг душмани бўл-

ган француз мустамлакачилари Умарни ўлдиришди, халқнинг катта хурсандчилик ёки бошига оғир кулфат тушганидан хабар берадиган там-тамнинг юракларга қўргошидек тўкиладиган овози сенегал халқининг содиқ фарзанди—жасоратли Умарнинг дафн маросимида ғамли ва исёнкор янгради — унинг овози ҳали ҳам қалбимни ўйиб кетаётгандек.

Лекин бундан бир неча ой муқаддам мен Умарни танимасдим. У севиб ўз жонини қурбон қилган ватани Сенегал мен учун анча узоқ эди. Ҳозир энди гўё кўм-кўк осмони ҳам, тупроғи ҳам, нур ва ҳарорат қўйнига ташлаб ёнадиган қуёши ҳам, иссиғи, муттасил ёғадиган ёмғирлари кийимларимдан ўтиб жон-жонимга сингиб кетаётгандек, Умарнинг қариндошлари ва дўстларининг таниш қиёфалари кўз олдимдан кетмайди, улар менинг ёнимда юргандек...

Умар ҳам, унинг ватани ҳам, қариндошлари ҳам китобдан чиқиб, менинг дилимга, кўзимга кириб келишди. Бу китобни мен яқинда ўқиб чиқдим. Ўз халқининг қаҳрамон ўғли Умарни мен билан таништирган киши Сенегал ёзувчиси Сембен Усмон бўлди.

Сембен Усмоннинг ўзи ҳам бизнинг яхши дўстимиз. У Тошкентда ҳам бўлган. Осиё ва Африка ёзувчиларининг Тошкент конференциясида қатнашган, конференциянинг юксак минбаридан янграган оташин нутқи, Тошкент Давлат университети студентлари билан учрашувдаги самимий сўзлари, Мирзачўлни ўзлаштириб, саҳрода бўстон яратган шуҳратли колхозчилар тухфа қилган чуст дўппини кийиб ўтириб, Совет деҳқонларига ватанидаги деҳқонлар ва балиқчилар ҳақида қилган ота-

шин суҳбатлари ҳамон эсимда. Ушандан бери, мана, уч йилдан зиёд муддат ўтди. Бу ўртада Усмоннинг ҳам, бизнинг ҳам дўстларимизнинг сони ортиб кетди. Уша дўстларимиздан яна бири ҳам кечагидай кўз олдимда. У Мисрдаги Искандария университетининг профессори. Тошкент конференцияси ўз ишини тугатаётган кунда араб ёзувчилари номидан конференция минбарига кўтарилиб, Осиё-Африка ёзувчиларининг иккинчи конференциясини Қоҳирада чақиришни таклиф қилди...—Келинглар, бизнинг зангор Нилимиз сувидан баҳраманд бўлинглар. Зеро, Нил сувидан бир марта ичган киши, албатта, яна келади,— деди.

Унинг сўзлари гулдурас қарсақлар билан қабул қилинди, бу қарсақлар араб дўстларимиз миннатдорлик ва истиқболдаги учрашув, ёзувчилар бирдамлиги, ҳамкорлиги ғоямизни яшаб кетишига ишонч шодлиги эди.

Юракнинг интилиш, фикрлаш, хотирлаш ва орзу қилишдан ўзга нима иши бор!

Мана, дарҳол хотиралар бундан беш йил нарига олиб кетди.

1956 йилнинг декабри. Деҳлида Осиё мамлакатлари ёзувчиларининг биринчи конференцияси ўз ишини тамомлар эди. Бу ёзувчиларнинг биринчи йиғилишида Осиёнинг 17 мамлакати ёзувчилари қатнашди. Бу ерда Совет делегатининг таклифи билан Осиё Ёзувчиларининг иккинчи конференциясини Тошкентда чақириш ҳақида таклиф киритилди ва ишонтирилди, ўзбек тупроғига бир бор қадами етган кишининг яна қайта-қайта қадами етиб турмоғи турган гап.

Таклиф шодлик билан қабул қилинди.

Биз Совет ёзувчилари меҳмонларни қабул қилишга тайёрлана кетдик. Энди бир минутга Қоҳирага бориб келайлик.

1957 йилнинг охирида (Ҳиндистон ҳам, Миср ҳам, иқлими иссиқ мамлакатлар бўлгани сабабли халқаро учрашувлар одатда қишқи мавсумлари ўтказилади, бу ҳам меҳмондўстлик) Қоҳирада Осиё-Африка халқларининг бирдамлик конференцияси бўлди. Ана шу конференция делегатлари халқлар ўртасидаги дўстликни мустақамлашда ёзувчиларнинг тутган ўрнига юқори баҳо бериб, Тошкентда ўтадиган конференцияга фақат Осиё ёзувчиларининггина эмас, энди янги ҳаётга вулқондек отилаётган қайноқ Африка қитъаси ёзувчиларини ҳам таклиф қилиш ҳақида қарор қабул қилди.

Бу ёзувчиларнинг ҳамкорлик ҳаракатлари ўзини оқлаётганининг, халқларнинг ўз ёзувчиларига бўлган ишончларининг буюклигини кўрсатадиган далил эмасми?

Тошкент конференцияси ҳаммамизнинг эсимизда. Тошкент конференцияси қабул қилган олижаноб, ҳаётини кучга эга бўлган қарорлар мана шу ўтган давр ичида деярли тўлалигича бажарилиб келинди — негаки, бу қарорларни қабул қилган ёзувчилар ўз ижодлари ва ҳаётларини халқ хизматига бағишлаган, ҳеч қандай тўсиқ олдида тўхтаб қолмайдиган, ҳаётнинг сахийлигидан яйраб, бўронидан қалқиб кетмайдиган метин иродали, жасур кишилар... Тошкент конференцияси юракларга ташлаган ажойиб дўстлик ғоялари уруғларидан яхшигина ҳосил олишга қодир кишилар... Улар Сенегалда ва Деҳлида, Бирмада ва Кубада, Қоҳира, Япония ва Суданда...

Биз уларни кўриб турибмиз, қадамлари тез-тез ўзбек тупроғига етиб турмаса ҳам, уларнинг овозлари гоҳ ҳикоя, гоҳ шеър, гоҳ роман, гоҳ дўстлик мактублари, гоҳ мустамлакачилик заنجирларига қарши исён нидоси, гоҳ ғалаба қаҳқаҳаси бўлиб бизга етиб турибди.

Биз учрашувларнинг ҳамма имкониятларидан фойдаланамиз: чунки ҳар бир учрашув, бир ҳинд ёзувчиси айтгандек, биз учун янги дўстларга, янги дунёга очилган яна бир дераза. Биз ҳаммамиз учун зарур тинчлик ҳақида, тараққиётга хизмат қиладиган китоблар ҳақида, дўстлик ришталарини мустаҳкамлайдиган кинофильмлар ҳақида гапирялмиз.

Бу айрим кишилар томонидан ўйланиб топилган жарангли, аллакимлар назарида даҳшатли сиёсатдан иборат бўлган сўзлар ва тушунчаларгина эмас, ҳозирги замоннинг энг ҳаётини масалаларидан бири.

Ҳозир газета ўқиб, радио тингламайдиган одам йўқ юртимизда. Ҳозир барча мамлакатларда кино санъати тараққий этяпти. Бу санъат халқлар ҳаётини бир-бирига таништиришда энг яхши воситалардан бирига айланмоқда. Демак, ҳаммага аёнки, ҳали айниқса, Африканинг талай мамлакатларида империализм ўзининг мустамлака деб аталган оғир ва даҳшатли тошини маҳкам босиб турибди. Тош қанча оғир бўлса, унинг тагидаги тирик жоннинг тоза ҳаво ва қуёшга бўлган интилиши шунча кучли. Оғир зулмат тоши остида қанча инсонларнинг тақдирини бор. Қалб кўзи тошда ҳам, тоғда ҳам ўта ҳақиқатни кўради. Қуёш ўлкасида нурга чанқоқ

кишиларнинг кураши ва кўтарилган қалблари у тошларни вулқондек бирин-кетин отиб ташлаяпти. Бу воқеаларни гоҳ фильмларда кўриб, гоҳ китобларда ўқиймиз. Биламизки, улар интилишлари бир бўлган кишилардан мадад истайди, уларга суянади. Дунёда бўлаётган ҳамма воқеалардан хабардор бўлиб яшамоғи керак. Шундагина Ватанни ўзида ифода этувчи шахсга айланади.

Мен сўзни китоблар ва китоблар орқали орттириладиган бойликлар ҳақида бошлаган эдим. Бу масала ҳаммани бирдай қизиқтиради, қаерга борманг, ҳар бир саводли танишингиз сиздан ўз тилида чиқарилган китобни сўрайди. Наҳотки, Ўзбекистонда ёки Тожикистонда Бирма ёки Сенегал тилида китоб чиқарилмаслигини билмаса, деб ҳайрон қоласиз, бир нафас. Лекин тушунамиз, ахир, у шунчаки чиройли сўз ёки ҳавас эмас, хайрихоҳлик, ўқиш, яхшироқ билиш учун бўлган хоҳишнинг бир ифодаси-ку. Китоблар энг яхши сайёҳ ва энг яхши суҳбатдошлардир, яхши, ҳаққоний ёзилган роман ёки ҳикоя, қалбнинг тебранишлари бўлган шеърлар ёзувчи ва ўқувчилар ўртасига дарҳол кўприк ташлаш қувватига эга — бу кўприк орқали сенегаллик Умарга ўхшаган дўстлар орттирамиз. уларнинг халқлари ҳаёти, маданияти ва курашларидан огоҳ бўламиз. Дилларни бирлаштиришнинг бу йўллари борган сайин гавжум бўлишига ишончимиз комил.

Осиё-Африка адабиётининг энг яхши намуналарини Совет Иттифоқи халқлари тилларига таржима қилиш ишлари таҳсинга лойиқ. Европа ва Осиё-Африка ёзувчиларининг Иттифоқимизда нашр этилган бу китоб-

ларини бу ерда санаб ўтирмайман. У китоблар юксак бадий дидга эга бўлган кўп миллионли китобхоналаримизнинг кутубхоналарида Навоий ва Пушкин, Толстой ва Шолохов, Ҳамза ва Самад Вурғун, Ғафур Ғулум ва Микола Бажан асарлари ёнидан жой олган, кишилар қалбининг самимий йўлдошлари бўлиб қолган. Бу китоблар, саҳроларга сув чиқариб, кишилар учун нон олиб бераётган деҳқонлар ҳақидадир... Чакалакзорларни тозалаб, қанд заводлари қураётган бинокорлар, ишчилар ҳақидадир... Ўз халқининг келажакини тарбиялаб, тинчлик ҳақида алла айтаётган оналар ҳақидадир...

Тинчлик, дўстлик, қардошлик, меҳнат, бахтиёрлик! Мен бу сўзларни ёзаётиб, қалбим ёрқин бир иссиқлик билан яйраб кетганини сезиб қолдим. Чунки ўша йўллардан қалбимга оқаётган ҳароратли туйғулар барча халқлар учун энг азиз ҳаётий туйғулардир: бу тинчлик, дўстлик, биродарликнинг қудрати ҳақидаги туйғулардир. Бу туйғуларни куйлашни ҳар биримиз ўзимизнинг гражданлик бурчимиз деб биламиз. Бу йўллар ҳамиша очиқ ва сўнгсиз бўлади.

1961

ЯГОНА ОИЛА ТУЙҒУСИ

Ўйлар гоҳ осмону қирғоқ аксини хиёл тебратиб, бир зайлда оқадиган сой сувларига ўхшаса, гоҳ тоғдан тўполон билан тўкилган шалолодай пўртанали тўлқинни тўлқинга қоради. Бу мазмунли тиғиз ўйлар суронли, курашли, қурбонли ғалабани воқеаларнинг ёки сени гоҳ кўкларга кўтарган, гоҳ жарларга қулатган кучли эҳтирослар қудрати бўлади.

Бутун совет халқи жаҳонда энг улкан мамлакатимизда бутун жаҳонга татирли, асрларга старли, тарихий воқеалардан энг тарихийси бўлган Октябрь инқилоби ғалабасининг 60 йиллигига кириб келяпти.

Бутун Совет халқи! Октябрь ғалабаси деганда «бутун» деган ибора ҳам унинг самарасидай туюлади менга. Мамлакатимиздаги катта-кичик миллат ва халқлар энди бутун совет халқи деб ном олганидан бери тақдири бутун, бағри бутун, нони бутун, осойишталиги бутун бўлиб, ўз юртида яшайди. Лекин энди унинг юрти ниҳоятда буюк, бутун совет мамлакати, унинг тақдири эса ёрқин совет тақдиридир.

Байрам арафасидаги ўйлар тўфонининг қайноқ ҳаяжонини босиб, ўтган воқеалар тизимининг фақат бир кечасига тўхтаймиз.

Зеро бунда совет йилларида ўтилган йўлнинг, қилинган меҳнату қўлга киритган ютуқларнинг мужассами бор. Эртанги вазифаларимизнинг негизи бор. Бунда бу йиллар давомида Коммунистик партиямиз ва Совет давлатимизнинг социалистик қурилишнинг гигантлари, ички ва ташқи сиёсат бобида синовдан ўтган доно раҳбарлари фаолияти ва тажрибаси, меҳнаткаш халқ оммасининг бу ишга садоқатли меҳнати ва шуҳрати бор.

Иттифоқ Конституциямизда СССР Олий Советига сайловлар ва сессиялари вақтида ҳамisha мени ҳаяжонга соладиган бир пункт бор. СССР Миллатлар Советига барча республикалардан территориясининг катта-кичиклиги ва халқининг нуфузидан қатъи назар, тенг миқдорда депутат сайланади. Совет Иттифоқидаги ҳамма автоном республикаларда ҳам шундай. Бу чин маънода, буюк моҳиятга эга кулик, давлатни бошқаришга оид муҳим масалалар ҳал этилишида баробар овоз билан қатнашиш демакдир. Дўстона қардош оилада фарзандларнинг катта-кичик бўлишига қарамай, бир хилда ота-она меҳрига ҳақли экалидай бир ҳақиқатдир. Чет элдан келган меҳмонларнинг кўпини бу ҳақиқат жуда ҳайратга солганини ҳам биланман ва гурурланаман.

Яқинда Осиё, Африка ёш ёзувчиларининг Тошкентда бўлиб ўтган халқаро учрашувида совет делегациясининг аъзоси, узоқ Тундрадан келган чукот шоираси Антонина Кимитвалга сўз берилди. Минбарда ёш, лекин ўзлигини яхши билган, буюк совет давлатининг ҳар бир граждани сифатида ҳамма ҳақ-ҳуқуқ ва бахту саодатга дахлдор, совет ёзув-

чиси деган жарангли ва масъулиятли унвонга эга эканлигидан ифтихори иссиқ қиёфасида нурланиб турарди.

Шоира ўзининг кичик халқи, ёзма адабиёти 1932 йилдагина яралгани ва ҳозир чуқот ёзувчиларининг асарлари ўз тилларидан ташқари рус тилида 14 минглик аҳолилари сонидан анча зиёд тиражда нашр этилишини сўзлади. Уни тинглаб туриб, менга ҳозиргина тақдим этгани «Музыка тинглаганда» номли рус тилида Магаданда нашр этилган китобига қарадим, 20 минг нусха.

— Кечирасизлар, ҳаммага аён ҳақиқат ҳақида сўзлаяпман,— деди у.— Бу менинг халқим учун янги тугилиш тарихи. Ўзини бутун бир халқ деб билиши тарихи, агар Октябрь революцияси бўлмаса, бир кийик боқувчининг қизи бу халқаро минбарда турмас эди, бу минбардан ҳеч ким қўшиқ айтмаган бўлса керак. Ҳозир менинг қалбим куйлаяпти, халқимнинг саодатли қўшиғи қалбимга сифмаяпти. Мана, эшитинг... Чуқот шоираси Антонина Қимитвалнинг қўшиғи майин, тундранинг дириллама изғирин шамоллари гўё севгига дуч келгандай майин. Худди кийик кўзидай булоқлардан кўтарилаётган шаффоф ҳовурига ўхшаш ҳарир, она алласидай сеҳргар, шоир сўзидай қайноқ эди. Кейин у ҳар бир халқ адабиёти ва маданияти ривожини учун ўша халқнинггина тинчлиги етмайди. Бутун ер юзида осойишталик бўлмоғи, уруш оловлари сўндирилмоғи даркор. Ҳар бир гўдакнинг улғаймоғи, маданиятнинг тараққий этмоғи учун жаҳонда тинчлик зарурлиги ҳақида гапирди ва бу эзгу ният учун курашга чақириб, шеър ўқиди:

Ҳар мушкул, ҳар дардга бера оламан тоб,
Тўллар овозини ўчириг фақат!
Шовқин солманг, ўтинч, бор бўлса инсоф,
Қизларим уйқусин бузманг, марҳамат...

Мен биламанки, шу минбарга чиққан рус ҳам, қозоқ ҳам, тожик ҳам, қумуқ ҳам худди шу тарзда сўзлар эди. Қитъалар ва мамлакатлардан келган юздан зиёд делегатлар ва меҳмонлар бу сўзлар таржимасини тинглаб, шошилнч ён дафтарларига ёзиб олар эдилар. Бу совет кишиси, унинг ёзувчилари ёшларининг овози эди. Октябрь революциясининг ғалабаси овози эди.

Ўзбекистон, хусусан Тошкент халқаро ва Иттифоқ миқёсидаги турли соҳадаги учрашувларнинг макони бўлиб қолгани ҳаммага аён. Яна шу сўзларни такрорлайман. Қадим маданият ва тарихий ёдгорликлар ўлкаси — Октябрь ғалабаси янги тараққиёт босқичига кўтарган Ўзбекистоннинг бу кунги қиёфаси ҳамма қардош республикаларимиздек, социалистик тузумнинг бениҳоя афзалликлари ҳақида, халқлар дўстлигининг бетаққос қудрати ҳақида энг гўзал ҳикоядир.

Янги социалистик тузумнинг янги анъаналари тобора ҳаётимизга узвий кириб бориб, халқлар тенглиги, қардошлиги, дўстлигини мустаҳкамлашда катта моҳият касб этаяпти. Бу анъаналар орасида социалистик жамиятда халқлар иқтисодий, маданий ва маънавий жиҳатдан ниҳоятда ўсиб бораётгани, ўзига хос миллий хусусиятларини сақлаган ҳолда мундарижа жиҳатидан социалистик тараққиётга бебаҳо ҳисса қўшаётганини намоён қиладиган анъаналар ҳақида гапирмоқчи.

ман: қардош адабиёт ва санъат кунларининг ҳали у, ҳали бу республикада ўтказилиши қувончлидир.

Фақат кечагина ўтган РСФСР адабиёти кунларининг завқи ва руҳимизга бахш этган маънавий неъматининг лаззати, ҳаяжони тингани йўқ. Чақмоқ каби рақслар, дарё каби тиниқ қўшиқлар, илиқ сўзлар ҳамон бизнинг хаёлимизда. Ниҳоят, ҳафта чақмоқ тезлигида ўтдию яқунловчи тантанали кечага йиғилдик. Мен СССР халқ артисти, машҳур, суюкли санъаткор Юлия Борисованинг ҳаяжонли, санъаткор юрагининг туб-тубидан чиққан самимий, қайноқ сўзларини ҳеч қачон унутмасман. Юлия Константиновна илгари ҳам Тошкентда бўлган. Лекин дала кезмаган, фабрика цехларида юриб, дастгоҳлар овозини босиш учун ишчиларнинг нақ қулоғига гапириб бўлса ҳам суҳбат қурмаган, нозикниҳол, лекин қиёфасидан қудрат сезилиб турган механизатор, теримчи қизларнинг куз шамолидан дағаллашиб қолган қўлларини тутиб, далаларда сўзлашмаган — ёлғиз театр билан гастролга келиб кетган эди.

«Ўзбекистонлик менинг ватандошларим!» Юлия Борисованинг улуғ рус халқи, бутун меҳмонлар қалбидаги ҳис-туйғуларининг қуйилмаси бўлмиш бу ҳаяжонли, қардошларча айтилган самимий сўзларни сиз телевизор ва радиоларингиз орқали эшитдингиз. Ўзбекистоннинг қардош совет оиласида яшаб, жаҳонга машҳур маҳсулотлар бераётганини, шу жумладан, энг юксак сифатли тилла толалар бераётгани ҳақида гапириш кераг-у, лекин лойиқ сўз тополмаганини айтиб, бутун дўст-

лик ифтихори, таҳсину таъзимини фақат бир ибора: «Ассалому алайкум!» деган сўзлар билан ифода қилиш мумкинлигини тан олди. «Ассалому алайкум»да жуда катта маъно бор эканини биларди у. Сиз яшаётган уйда, меҳнат қилаётган ерда, фарзандлар ўстириб, орзу умидлар билан яшаётган элда тинчлик бўлсин демакдир, омонлик бўлсин демакдир.

Бу оташин нутқнинг эртаси тонгда маҳсус поезд билан расмий делегация бошлиқ ҳафталик қатнашчилари ўзлари билан бизнинг меҳру миннатдорчилигимизни олиб, жўнаб кетмоқда эдилар. Вокзалда кутиб олгандагидан ҳам кўп одам тўпланган. Тунда бошланган ёмғир тинмай ёғиб турибди. «Пахта-лар нима бўлади?» дейди Людмила Қасаткина. «Бу ёмғирдан кейин пахтани машиналарда териб бўладими?» деб сўрайди Ленинград область Ижроня Комитети муовини ўртоқ Елисеева.

Бўлади. Ҳаммаси териб олинади, азиз дўстлар! Сизлар ўз ижодий меҳнатингиз, дўстлик туйғуларингиз бериб кетаётган гайрат ва қудрат ҳамма қийинчиликларни енгишга бизга мададкор бўлади, деймиз ва шундай бўлишига ишонамиз.

Бундай ноқулай об-ҳаволи куз биринчи эмас ва охири ҳам эмас. Далаларимизнинг томи йўқ, дейдилар. Ягона томи бўлган омон ёзда қайноқ нурларни фавворадай сочган бўлса, энди тинмай ёмғир ва қорларини сочмоқда далаларнинг устига. Далаларимизда эса ҳали «оқ олтин»имиз ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг анча миқдори сочиқ. Назаримда, қорнинг ҳар бир оқуқуни ҳаммамизнинг қайноқ ватанпарвар-

лик туйғуларимиз устига қўрғошиндай оғир ботяпти. Лекин не-не қийинчиликларни енгмаган халқимиз!

Бизнинг совет кишиларимиз қаҳрамонлиги немис-фашистларнинг ўқлари ёмғири остидан халқимиз гўдаклари ва момоларини омон олиб чиқиб кетган. Бизнинг кишиларимиз қаҳрамонлиги тошқинларнинг беаёв ўпқонлари ва zilzilалар таҳдидидан жонини ҳам, молни ҳам омон сақлаб қолган. Бизнинг кишиларимиз қаҳрамонлиги шуҳратли меҳнаткашларнинг узоқ муддатли меҳнати ҳосили, пахталаримизни ҳам қор тагидан дурларини авайлаб териб олгандай териб оладилар. Шунинг учун ҳам мушкулликлар билан эгизак келган бу йилги байрам арафасида республикамизнинг энг юқори партия ва Совет ташкилотлари раҳбар ходимларидан тортиб, деҳқонгача, шаҳарли ёшларгача бугун далада. Далада ҳал бўлмоқда миллий ифтихоримизнинг бу йилги салмоғию, партия ва халқ олдида берган ваъдамизнинг вафоси.

Биз табиат билан жангга кирмаймиз, баҳслашмаймиз ҳам, негаки, ўзимизни ундан кучли эканлигимизни биламиз ва унинг инжиқликларини писанд қилмасликка журъат этамиз. Энг юксак сифатли тилламиздай қиммат «оқ олтин»имизнинг бир донасини ҳам, бир толасини ҳам увол қилмай, териб олиб, давлатга топширамиз. Ана ўшанда буюк Октябрь байрамини ўзбек халқи яна бир бор тантана билан байрам қилади. Ана ўшанда «Ассалому алайкум!» деб мурожаат қилган дўсту қардошларимиз «Ҳорманг, яна байрам муборак!» деб табрик сўзларини йўллайдилар. Бизнинг даламиздаги, бизнинг

кўксимиздаги ҳосил байрами ягона оиланинг катта-кичик оға-инилари уйида ҳам тантанага айланади. Ягона оила туйғулари тантанасининг туғилиши ҳам Ленин даҳоси, Октябрь революцияси ғалабасининг бизга берган табаррук, қудратли ва бедахл мулкидир.

1977

КОЛОМБО КАБУТАРЛАРИ¹

Тинчлик ва биродарлик!

Бизнинг замонамизда бу сўзларнинг тим-соли, ифодаси бўлиб тинчлик кабутарлари бутун жаҳон бўйлаб тилларда, дўстлик мактубларида ва кенг осмонда парвоз қилиб юрибди.

Шу йилнинг 10—16 июнида Жаҳон Тинчлик кенгашининг Коломбода бўлиб ўтган сессияси қатнашчиларининг ҳам делегатлик белгиси шу кабутарлар эди. Бу кабутарлар Шри-Ланканинг қайноқ қуёши нурлари, мамлакатни ўраб олган Ҳинд океанининг тўлқинлари нафасини ўзига сингдирган каби қизғиш тусли эди. Улар мамлакатдан мамлакатларга ўтиб юриб чиниққан, кучга кириб кетган кабутарлар эди.

Жаҳонда тинчлик ғоялари ҳам халқлар орасида борган сари мана шундай катта қанот ёзиб, қудратли кучга айланиб бормоқда.

«Осиёнинг дурдонаси» деб аталган Шри-Ланканинг пойтахти — Коломбода бўлиб ўтган бу сессияга шу вақтгача мисли кўрилмаган даражада кўп вакил иштирок этди: 74 мамлакатдан 500 га яқин машҳур давлат ва

¹ Жаҳон Тинчлик кенгашининг Коломбода ўтган сессияси ҳақида ёзилган. (Ред.)

жамоат арбоблари, фан ва маданият ходимларининг намояндалари, ишчи-деҳқонларнинг вакиллари, хотин-қизлар ва ёшлар ташкилотларининг вакилларидан иборат турли эътиқоддаги, турли миллатдаги, турли ёшдаги кишилар бир ерга йиғилдилар. Тинчлик тарафдорлари инсоният учун энг зарур масалани—дунёни уруш хавфидан, водород ва термоядро урушлари хавфидан ҳимоя қилиб қолтириш масаласини муҳокама қилиш учун денгизлар ва дарёлар ўта, тоғлар ва шаҳарлар оша турли қийинчиликларни енгиб келганлар.

Чунки уруш хавфи инсоният тепасида ҳаётга таҳдид қилиб, қора калхатдай учиб юрибди. Имперналистик давлатлар янги уруш очиб учун зўр бериб қуролланмоқда. Бир неча давлатлар бирин-кетини ядро қуролли портлатиб синашни давом эттирмоқдалар. Табiiйки, бу синовлар кўп халқларнинг ҳаётига ва соғлигигагина таҳдид солиб қўймай, зўр бериб ядро қуролларини ишлаб чиқаришни ҳам тезлатади.

Бу зўр бериб қуролланиш кўп мамлакатларнинг мустақиллигига путур етказадн, чунки ҳарбий қурол базалари кўпинча бошқа қарам мамлакатларнинг территориясига қурилади, бу мамлакат халқларига шу ерда бошланадиган атом урушида ҳаммадан олдин қурбон бўлиш хавфини туғдиради. Атом бомбалари халқлар бошига қандай фалокат, мамлакатга қандай вайроналик етказишини Хиросима фожиаси бутун дунёга яққол кўрсатиб берди. Энди бундан буён бундай даҳшатли фожиаларнинг такрорланишига йўл қўйилиши асло мумкин эмас, инсоният тотув

ва осойишта яшашни хоҳлайди, ўз ватани тупроғининг ноз-неъматлари билан тинч ҳаёт кечиршини истайди.

Ҳарбий шартномалар ва ҳарбий базалар инсониятга ривож ва тараққиёт, болаларга нон ва ёрқин келажак келтира олмаслигига дунёдаги халқлар энди қаттиқ ишонадилар.

Атом бомбаси ўтидан энг кўп жафо тортган қитъада — Осиёда чақирилган бу сессияда шунинг учун ҳам атом бомбасига қарши кураш ва термоядро қуролини таққиқлаш масаласи қизғин муҳокама қилинди.

— Агар урушни инсонлар ҳалок қилмаса, уруш инсонларни ҳалок қилади,— дейди Ҳиндистон вакили бутун сессия қатнашчиларининг фикрини ифода этиб.

Жаҳон Тинчлик Кенгаши сессиясининг яна муҳим аҳамияти унинг Осиё мамлакатларининг бирида ўтишидадир.

Ер юзи халқларининг ярмини ташкил этган Осиё уйғонди. Африка ва Лотин Америкаси халқлари ўз озодликлари ва мустақилликлари учун қаҳрамонларча курашга қўзғолдилар, бу уйғониш ва кураш Осиёни дунёга танитди.

Шри-Ланка делегацияси аъзоси ўз нутқида:

— Илгари биз билан ҳеч ким ҳисоблашмас эди,— деди.— Эзилган инсоният ўз қаддини ростлаб олмоқда, озод бўлмоқда. Бундан буён унинг тақдирини биров ҳал қила олмайди...

Шри-Ланка территория жиҳатидан кичик мамлакат, ҳарбий блокларни бекор қилишга ва тинчликни сақлашга жуда катта ҳисса қўшиши қийин, лекин у қуролсизланиш ҳақидаги совет таклифини қувватлайди...

Коломбо ва Канди кўчаларида юрган киши ажойиб дарахтлар ва хушбўй мевалар, эртактаги каби гўзал гулларнинг ҳиди ва бу гўзалликни яратган тинч халқ бомбалар урушини хоҳламаслигига, бирон ҳарбий уюшмасида иштирок этишни истамаслигига ишонади:

Ҳиндистоннинг янги қурилиш йўлига чиқиб олиши Осиёнинг уйғониши демакдир.

Мисрга қарши уч ёқлама таҳдиднинг — Исроил, Англия ва Франция таҳдидининг барбод этилиши араб халқларининг уйғонгани, катта кучга айлангани демакдир.

Туниснинг сиёсий жиҳатдан мустақилликка эришиши Осиёнинг уйғониши демакдир.

Лотин Америкаси халқларининг мустақилликка интилиши Осиёнинг уйғониши демакдир.

— Энди ғарблик дўстларимиз тинчлик учун курашда биз, Осиё халқлари ҳам уларга йўлдош эканлигимизга ишонишлари мумкин,— деди бир вакил.

Коломбо сессиясида хотин-қизларнинг овози ҳам баланд жаранглади. Биз жаҳонда тинчлик учун курашнинг машҳур намоёндалари бўлган инглиз аёли Моника Фельтон ва бельгиялик Изабелла Блюмни, уруш инвалиди Мария — Роз Оливер ва бошқаларни президиум ҳайъатида кўрдик. Сессия залида тинчлик ҳаракатининг ғарблик машҳур намоёндалари қатори энди уйғонган Осиёнинг — Ҳиндистон, Бирма ва Индонезия, жафокаш Япония ва Вьетнам, қаҳрамон Араб мамлакатлари ва Лотин Америкаси мамлакатларидан келган шонли аёллар оз эмас эдилар.

— Биз онамиз,— дейди делегат аёллар-

дан бири,— биз халқларимизга келажак берадиган ва уни тарбиялаб ўстирадиган оналармиз, болаларимиз нафас оладиган ҳавонинг атом бомбаси билан заҳарланишни истамаймиз!

— Биз болаларимизнинг етим қолишини хоҳламаймиз. Урушнинг болаларимиз оғзидаги ошни, ҳаётдан бахтини ва келажagini тортиб олишини истамаймиз. Биз бутун ҳукуматларни бу фалокатни келтирадиган атом бомбаларини чиқариш ва уларни синаб кўришни дарҳол тўхтатишга чақирамиз.

Бу овоз бутун сессия қатнашчиларининг овози, бу овоз халқлар овози эди. Бундай сўзлар Катта Шарқ меҳмонхонасининг шифтида эликдан ортиқ шамоллатгич айланиб турган кенг залнинг минбаридан ва фойеларида ўтаётган қизгин мажлислар орасидаги суҳбатларда жаранглар эди. Тинчлик ва дўстлик сўзлари мажлислар орасида бўлиб ўтган сўнгсиз учрашувларда жаранглар эди.

— Совет?— деб сўрайди, тишлари садафдек оппоқ, юзлари мисдек йигит, узун бармоқлари билан бизни кўрсатиб.

— Москва!— деймиз биз ва ўзини сўраймиз.

— Сенегал,— дейди яна бармоғи билан ўзини кўрсатиб. Суҳбат қизиб кетади, адреслар ёзиб олинади. Кўкракларга тинчлик кабутарлари тақилади. Бундай учрашувларнинг поёни йўқ эди.

Шри-Ланка экваторга яқин жуда гўзал тропик бир орол. Биз умримизда кўрмаган ажойиб дарахтларнинг ҳар соатда қуйиб ўтадиган муссон ёмғиридан зилол ҳуснига

мафтун бўлсак ажаб эмас. Биз ҳалигача кўрмаган манго ва папайя меваларининг лаззати оғзимизда қолган бўлса ҳам ажабланарли эмас.

Тўрт аср мобайнида чет эл империалистлари мустамлакаси бўлиб эзилиб келган Шри-Ланка халқи яқиндагина ўз тақдирини ўз қўлига олди. Мана шу халқнинг қуёшдан ҳам қайноқ меҳри ва дўстлик туйғулари юрагимизда абадий сақланади десак шубҳа келтирманг. Биз бу муносабатларни «Орол дарвозаси» деб аталган Коломбога келиб тушган соатимиздан ҳис қила бошладик.

— Жаҳон Тинчлик Кенгаши навбатдаги сессиясининг бизнинг Коломбода ўтказилаётганлиги билан фахрланамиз,— деди сессияни ўтказиш комитетининг аъзоларидан бири,— меҳмонларни кутиб олиш учун бутун халқ тайёрланди.

Биринчи мажлисдан кейин Шри-Ланка санъат намояндалари сессия қатнашчиларини ўзларининг янги балетларини томоша қилишга таклиф этдилар. Балет «Тинчлик тантанаси» деб аталади. Улар бу асарни бир ярим ой ичида ижод этиб саҳнага қўйдилар.

— Бизнинг балетимиз тарихида қизлар билан йигитлар илк бор саҳнага бирга чиқдилар, буларни тинчлик учун курашнинг муқаддас байроғи остига тинчликнинг буюк ғояси бирлаштирди,— деди дўстларимиздан бири.

Санъатнинг таржимонсиз ҳам барчага тушунарли тили — рақс — балет тили жаҳоннинг ҳамма вакилларига англашиларли эди.

«Тинчлик тантанаси»нинг мазмуни шундай: Қуёшли далада ҳаёт гуркирайди. Ёшларнинг қалбида тоза, илк муҳаббат жўш

уради. Эл меҳнат билан бахтиёр. Осмон беғубор эди. Бирдан уни қора булут қоплади. Яшнаган далани хазон уриб, ҳозиргина кишиларни ҳаёт, муҳаббат ва бахт қувонтирган ерда гўё офат ўрмалайдн. Аммо, дунёда халқнинг кучидан, муҳаббатнинг қудратидан, онанинг қайноқ меҳри туйғуларидан кучли нарса йўқ. Ҳақиқат зулмат устидан ғалаба қозонади: яна ер юзида тинч ва осойишта ҳаёт бошланади.

Ёш ижрочилар маҳорат билан кўрсатган бу балет ўз халқининг кураш, орзу ва умидларини жуда яхши ифода этган эди. Шунинг учун ҳам сессия вакиллари бу асарни бутун дунёда намойиш қилинишини таклиф этдилар, тинчлик ғояларига, худди тинчлик кабуларлари сингари жаҳон бўйлаб тантана қилиб кетиши учун янги қанот бердилар.

«Шри-Ланка — совет дўстлиги» жамиятида бўлган учрашувлар сира эсдан чиқмайдиган учрашувлар бўлди. Бу жамият зали оппоқ кийимли эркаклар билан тўла (бу ерда ҳамма эркаклар қордай оппоқ кийимда юрдилар). Фақат олдинги уч-тўрт қатордагина будда диндорларига хос сариқ кийимдаги кишилар ўтирар эди.

Саҳна столи олдида ёниб турган бир неча шамли қандил. Бу ернинг одатича ҳурматли меҳмонларнинг энг кексаси уни ўчириши керак. Бу шараф совет делегациясининг кекса аъзоси — ёзувчи Николай Тихоновга лозим кўрилди. У чироқларни ўчиргунча уч йнги т уч миллий ноғорада халқ куйини чалиб турди.

Самимий дўстлик ва биродарлик сўзлари билан шу жамиятнинг раиси бизга мурожаат қилди. Улар бизнинг делегациямиздан совет

кишилари ҳаётидан сўзлаб беришимизни, Урта Осиё халқлари ҳаёти ҳақида гапириб беришимизни сўрар эдилар.

Менга сўз бера туриб:

— Бизнинг аёлларимиз энди кўтарилиб келмоқдалар,— деди раис,— уларга савод беришимиз керак, сизлардай парвоз қилишлари учун қанот беришимиз керак. Биз сиз орқали онгли, мустақил совет шарқи хотин-қизларига саломимизни йўллаймиз.

Совет хотин-қизларининг ёрқин тақдиридан сўзлаб бериш кимни фахрлантирмайди. Бу — буюк бахтиёрлик ва шарафдир.

Бу дўстлик ва тинчлик, биродарлик ва ҳамкорлик ҳақидаги сўзлар узоқ давом этди, бизнинг ҳар биримизга пальма дарахтининг хушбўй баргидан тўқилган поёндозлар тақдим этишар экан шундай дедилар:

— Бу — дўстлик йўли бўлсин, халқларимиз ўртасидаги қардошлик ва тинчлик йўли бўлсин!

Бу йўллар на денгиз, на тоғни биледи ва на узоқ масофани!

Мана шундай кўзга кўринмас йўллар билан сессиянинг қарор ва мурожаатлари бутун дунё бўйлаб, инсонлар юрагига йўл олиб кетди. Коломбо сессиясининг тинчликни мустақамлашга чақирган оташин ва кескин сўзлари Коломбо кабутарлари бўлиб инсонлар кўксига, юрагига парвоз қилиб кетди.

Бу кабутарларга янада кучлироқ парвоз берайлик, улар болаларга нон ва маърифат, кексаларга ором ва осойишталик, далаларга ҳосил ва дарахтларга мевалар бериб жаҳон бўйлаб дадил ва ишонч билан эркин парвоз қилсин.

ҲАМИША МЕН БИЛАН БИРГА БАЙРАМЛАР

Ҳамма нарса ўтиб кетади, дейдилар.

Ўтади. Лекин ўтмайдиган, юрагингнинг туб-тубига тушиб, сенинг билан ҳамишаликка қоладиган таассуротлар, кечинмалар бўлади.

Қон-қардошимиз диёри Россияда санъат ва адабиётимиз ўн кунлиги йўллари ўтибди. Дўстлар билан дийдор қувончлари, фикрлашув, баҳслашув лаҳзаларига тўла ажойиб ўн кун орқада қолди. Аниқроғи, ҳам хизмат, ҳам иззат, ҳам мактаб, ҳам саёҳат бўлди бу ўн кун.

Лекин, мана, уйимизга қайтиб келиб ҳам ҳеч нарса ўтиб кетмаганини ҳис қилиб турибмиз.

Ўн кунлик — учрашувлар демакдир. Аллақачонлар ўқиганинг тарих билан учрашув, ёшлигингда мутолаа қилган китоблар билан, шаҳарлар билан, одамлар билан учрашув.

Горький шаҳридан бошланиши керак эди бизнинг бу ўн кунлик йўлимиз.

Тарихий шаҳарлар билан учрашув мен учун ҳар гал ҳаяжон тўла уйқусиз тунлар, чанқоқ сайр билан ўтувчи мароқли кунлар бўлади. Шаҳарнинг тарихи бугунги кун билан ёндош намоён бўлади. Унинг бутун борлиги-

ни билиш, ўрганишга бўлган қизиқишим тобора кучаяверади.

Горький шаҳрида адабиётимизда раҳнамолик қилгандай бизни гўё Горькийнинг ўзи бошлаб юрди. Ўзи туғилиб, мушкул болаликни ўтказган Нижний Новгород ҳақида эмас, ўсган саноат шаҳрига айланиб кетган Бугунги Горькийнинг ўсиб, тараққий топган кўркамлиги ва унинг бахтиёр кишилари ҳақида ҳикоя қилиб юрди. Биз, унинг шогирдлари ва фарзандлари, бу саодатдан ифтихор қилиб, бутун борлигимиз кўз ва юрак бўлиб, муқаддас тупроқда юрамиз, дўстлар билан суҳбат қурамиз, умумадабиётимиз тараққиёти муаммоларини муҳокама қиламиз. Адабиётимизда миллий хусусият, янгилик ва анъаналар, маҳорат масалалари ҳақида фикрлашамиз ва ҳамма ишимизда горькийча дўстлик, горькийча ростгўйлик руҳи бизга кўмакдош.

* * *

Киши ҳаминша орзу билан яшайди. Орзу бўлмаса эртанги куннинг на жозибаси, на латофати бор! Лекин баъзан ҳаёт сенга орзудан ҳам зебо, орзудан ҳам юксак шодликлар туҳфа қилади. Бу Ленин туғилган тупроқ — Ульяновскда бўлиш бахти эди.

Биз Ленин замони авлодлари Лениннинг буюк ҳаётини яхши биламиз. Лекин у юрган кўчаларда сайр этиш, яшаган уйларини зиёрат қилиш шодлигига муяссар бўлганлар ҳавасга лойиқ кишилар.

Назаримда, шу кунлар ҳамма бир ҳаяжон оғушида эди. Оёғимиз билан эмас, қалбимиз

билан одимлар эдик бир чоғлар Ульяновлар оиласи яшаган даргоҳда.

Оила жамиятнинг бир шуъбаси. Лениннинг энг инсоний, энг олижаноб, энг катта қудратга молик ғояларидан аҳиллик, бир-бирига ҳурмат ва дўстлик туйғулари шу оилада туғилгану бутун бир жамиятни бир байроқ остига жипслаштирган ҳаётбахш кучга айланган экан. Бу ерда ҳамма нарса, ҳамма буюм, руҳ, инсон фикрининг тўла парвози меҳнаткаш халқ ҳаёти билан яшаш, меҳнат қилиш учун заррача бўлса ҳам халал бермайдиган, энг зарур эҳтиёжни қондирувчи буюмлар.

Мактаб ёшимиздан бошлаб китоблар, кинолар орқали ўзимизга таниш буюмларга қўлимизни теккизиб кўргимиз келади. Гўё бу буюмларда улуғ даҳо қўлининг кучли тафти қолгандай... Бутун ҳаётини сенинг тақдирингни ўзгартириш, ёруғлаштириш учун сарфлаган инқилобчилар — Ленин сафдошларининг овозлари сингиб қолгандай бу хоналар деворларига. Биз сукутдан шу қудратли овозларни қалб билан ҳис қилиб хонадан хонага ўтамиз. Жаҳонга Владимир Ильич Ленинни ато қилган буюк она — Мария Александровнанинг ақлли нигоҳларини, меҳрли юрагини туяман бу хоналарнинг барчасида. Бутун бахтим ва саодатим, Ленин даҳоси юксакка кўтарган инсонлик қадрим ва совет тақдирим билан шу она руҳига таъзимда тураман.

Ленин шу онадан, шу шаҳарда туғилдию бутун Россияни шуҳратга ўради ва инсонлар тақдири бўлиб мангуликка яшаб қолди.

Ульяновск шаҳрини Волга нақ елкасида

кўтариб турганга ўхшайди. Бу шаҳар менга ниҳоятда гўзал шаҳарлардан бири бўлиб кўринди. Назаримда, бу шаҳарлиларнинг каттадан кичиги Лениннинг ҳамшаҳари эканини бир дақиқа ҳам унутмайди — ҳаммага камтарлик, самимийлик ва интизом фазилат бўлиб қолган.

Зотан, мен ҳам унутмайман Ленин даври кишиси эканимни, Ленин юрти граждани эканим менинг кўксимни тоғдай кўтаради.

* * *

Қозон! Мен Қозонда илгари ҳам бўлганман. Шаҳарни ҳам дўстларим сингари жуда яхши биламан. Волгадай дарё соҳилида бўлган шаҳарларнинг кўркини тасвирлашга қалам ожиз.

Нақадар қайноқ эди дўстлар давраси!

Бизнинг даврамизда Навоий ва Горький ҳам, Тўқай ва Ҳамид Олимжон — Тохтош ва Ғафур Ғулом ҳам, Муса Ҷалил ва Ойбек ҳам ҳаёт эди. Татар ёзувчиси Ғозий Қашшоф Ҳамид Олимжон билан учрашгани ҳақида ҳикоя қилса, машҳур шоир Тўфон Ғафур Ғулом шеърияти ҳақида сўзлайди. Уйғун Тохтошнинг шеърларини ўқийди.

Ҳамид Олимжон ўзининг севги туркуми шеърларига Ҳоди Тохтошнинг:

Муҳаббат у — эски нарса,
Ҳар бир юрак они ёнгарта,—

мисраларини эпиграф қилиб олган эди.

Ўйларим янги ўйларни бошлаб келади:
адабиёт ҳам қадим нарса. Лекин у ҳақиқий

адабиёт бўлса, ҳар бир авлод уни яратган санъаткорни ўз қалбида тирилтираверади. Адабиёт ҳам муҳаббатга ўхшаш самимиятни, софликни, фидойиликни, ҳаётни бағишлашни талаб қилади. Ҳақиқий санъаткор бутун қалб чўғини, ҳаётини бағишлаб, асар ёзиб, ўзига мангуликни таъминлаб кетади, ўзига ҳайкал қўйиб кетади.

Ҳа, ҳайкал қўйиб кетади! Халқ ўз фарзандларини, озодлиги ва бахти, саодатини куйлаб, курашларда ҳимоя қилган фарзандини нақадар севгани, эъзозлаганига ҳам ҳайкал қўяди. Татар халқи ўзининг шуҳрати, фахри бўлган қаҳрамон шоири Муса Жалилга муносиб ажойиб ҳайкал қўйибди.

Учрашувлар, дўстлар, мулоқотлар!

* * *

Москва! Москвадаги учрашувларни унутиб бўладими? Биз Москвага қалбимизда рус тупроғига, рус халқига янада катта ҳурмат ва муҳаббат туйғулари билан келдик. Декада ўз муваффақиятларининг дўстлар билан баҳам кўришгина эмас, ҳамиша ҳаётни ўрганиш, дўстлар орттириш, маънавий бойишдир. Ана шундай тўлиқ туйғулар билан келдик барча эзгуликларимиз маркази Москвага.

Ленин мақбарасига гулчамбар қўйиш учун Қизил майдонга кириб келамиз. Биринчи марта гул қўяётганимиз йўқ, бу мўътабар киши руҳи ҳурматига. Лекин ҳар сафар бирдай ҳаяжон. Ҳамма бир яхлит қалбга айланган, буюк сукунат. Кимдир туфлиси сезиларли тиқиллаганидан хижолатда оёқ учида одимлайди. Бу ерда фақат юраклар уришиги-

на эшитилса бас, ялпи тақдиримиз ижодкори бизнинг юракларимиз уришини, мамлакатимиз халқлари юрак уришини тинглаб, мамнун, осойишта ётибди. Нотинч жаҳон юрагини тинглаб, чуқур ўйга ботиб ётибди.

Ҳа, сиз бизга берган ҳаётни, социалистик давлатни, саодатни кўз қорачиғидай сақлаймиз, азиз Владимир Ильич! Бахтиёрлик учун, маданиятимизнинг янги равнақи учун ташаккур Сизга! Биз билан бир сафда бораётган дўстларимиз нигоҳида шу сўзлар ёзилган. Буларнинг ҳеч бири янгилик эмас, лекин ҳар сафар қалбимиз, фикрларимизни янгилашга қодир учрашувлар.

Таассуротлар ҳали ҳануз фикрларга ҳоким, ким билади, шеърлар ёзармиз, лавҳалар, йўл хотиралари ёзармиз. Нима ёзмайлик, ҳаммаси қардошлик, дўстлик туйғулари илҳом, куч берган самимий сўзлар бўлади.

Негаки:

Озодлик чашмасин,

саодат наҳрин

Қазини алифбоси қўшган бошимиз,
Масофа кўпригини меҳрдан солиб,
Дўстликнинг йиқилмас яшил чинорин
Авлод-авлодларга эккан қардошмиз.
Аҳил онламин кенгайиб кетди,
Осмондай бепоён ватан ва тупроқ,
Қаерда бўлсак ҳам, бирмиз,

бош узра

Қардошлик, садоқат,

муҳаббат — байроқ.

АЛАНГА

Нақадар бир-биримизга ўхшаймиз биз аёллар! Онамиз, хотинмиз, фарзандмиз.

Аёл, сен қачон яралдинг бу қадим оламда? Сенинг дунёга келишинг оламнинг бошланиши эмасми!

Сенинг оламга келишинг мангуликнинг туғилиши эди, негаки, сен ҳамиша ҳаётни янгилаб, унга давомат бахш этиб турадиган ҳаёт бўлиб дунёга келдинг.

Фараз қиламан. Сен инсон зотидан биринчи бўлиб дунёга келдинг! Лекин яшаш учун курашни сенга ким ўргатди? Сенинг оналигинг ўргатди. Инсондаги туйғуларнинг энг эзгуси ва ҳароратлиси, энг заифи ва қудратлиси бўлмиш сенинг оналик меҳринг тақозо қилди бурчни.

Фараз қиламан. Сен инсон зотидан биринчи бўлиб она бўлдинг. Тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат ўз жисмингдан, ўзингдан фарзанд шакллантириб, ҳаёт ва ўлим жар иёқасида туриб, курашиб, ғалаба қилдинг, сен Она бўлдинг. Балки ғалаба калимаси ўз илк маъносини шу ердан, сендан олгандир?!

Ҳа, сен она бўлдинг, қўлингда сенинг ҳаётинг, замонлар ва маконлар ўта инсоният деб ном қозонадиган буюк ҳаётнинг бошла-

ниши — тамшаниб турган гўдагинг. Атрофингда эса табиат, қуёш, сув, тоғ, тоғлар. Ҳаммаси чуқур сукунатда. Ана шу буюк коинотдаги сукунатни биринчи бўлиб гўдак йиғиси, кулгиси, овози уйғотди. Сен фарзандингга сукунат қўйнига чўкиб ётган табиатдан емак изламадинг. Уриб турган қалбинг устидаги иссиққина кўксингни тутдинг. Она сути, нақ қалб устидан оқиб чиққан меҳрдан иссиқ, кўнгилдай оппоқ жилғаси фарзандга ҳаёт бағишлади. Менинг назаримда, аёлларга хос, жаҳонга бергусиз фидойилик ана шу маъсум, муқаддас дақиқадан бошланди.

Аёл! Сенинг мана бу фидойилигинг қаршида жаллоддан бошқа ҳамма тиз чўкади. Шундан бери қанча давр, йўл босиб, турлитуман ижтимоий тузумларни бошдан кечирдинг, гадолар, чўрилар йиғлаб ўтдилар. Табиатнинг жазавали офати ҳам, ёвуз одамлар ўйлаб чиқарган қирғин урушлар ҳам қанча-қанча фарзандларингни олиб кетди. Доғли, жароҳат сийнали сен яна ўзингдан, бутун жисмингдан малҳам юлиб, инсониятга истиқбол беришдай буюк бурчингдан чарчамадинг.

Фақат шуми, сенинг бурчинг? Ўша ўзинг бор этган ҳаётни сақлаб қолиш, уни вояга етказиш учун кураш-чи? Рўёбга чиқмаган орзу-умид, интилиш, азоб-уқубат, марҳумликлар-чи? Буларнинг ҳаммасига бардошни сенинг ҳалиги энг мумтоз бурчинг шодлиги бериб турар эди.

Бизнинг ҳаётимиз, жамиятимиз, тараққиётимизнинг ҳаммаси ана шу сен ҳаёт берган ҳамма даврдаги фарзандларнинг ақл-заковати, кураш ва иродаси, меҳнати ва тафаккурининг мевасидир.

Агар Вьетнамда қон тўкилиб, яшаш учун туғилган гўдаклар қирилаётган бўлса, ишонинг, бу оналарнинг айби эмас, мусибати, жароҳатидир.

Она — ҳамма ерда она. Бир умрга битмас жароҳат билан яшайдиган оналардан бирини яқинда Тошкент область, Оққўрғон районида учратдим.

Район марказига кираверишда ўнг томонда Октябрнинг 50 йиллиги арафасида қўрғон ўсиб чиқди. Уни оққўрғонлик оналар, оталар, фарзандлар кўтарди. Фарзандлари, оталари, эрлари, акалари Улуғ Ватан урушида ҳалок бўлган дили жароҳатлилар уларнинг киндик қонлари тўкилган жойларнинг тупроғидан олиб келиб, мангулик қўрғонини кўтардилар.

Шундай, шодлигимиз жам, қайғумиз ҳам яхлит буюк социалистик Ватанимизда. Ана шу қўрғон устида бир ҳайкал бор. Рўмолларини бўйни ўта орқаларига ташлаган кекса аёл ўнг қўлини нақ қалби устига қўйиб, ҳузурда ёниб турган оловга термилиб ўтирибди. Сийрак киприклариди ёш қотиб қолган, аёлдаги бардош, матонат ва тоғдай мустаҳкам чидам тўхтатиб турибди бу кўз ёшини. Олов эса ўша ҳалок бўлган қахрамонларнинг ҳаммиса тирик юраги бўлиб ловиллаб ёниб, аламга бериб турар эди. Аёлнинг икки ёнида бир-бирини суяган, бир-бирини ардоқлаган бир неча жангчи мардоналик, она ўз сути билан индирган фидойиликнинг тимсоли бўлиб, жонсиз тупроқни, ҳаётни ўлимдан ҳимоя қилиб турар эди. Назаримда, аёл қалбидаги доғни ҳам, аламини ҳам, ёшни ҳам ҳимоя қилиб туришар эди улар. Атрофда-чи, гуллаган дала. Қуёш, сув ва тупроқ, инсонлар, бахтиёр, озод, ҳур

инсонлар. Мен ёдгорлик бағридан мангулик сўзларини тинглайман, бу қурбонлар юраги сўзляпти, мангу уриб турган тирик юраклар. Узоқдан қўшиқ эшитилади:

Мен ўзбек қизиман, қалбда аланга;
Шарқдан қуёш бўлиб боқдим оламга...

Бу Совет Шарқи аёлининг овози эди. Назаримда, бу ёрқин, мағрур овоздан жасорат ва мусибатнинг мужассами бўлиб турган ҳайкал лабида ҳам маънос табассум пайдо бўлгандай сезилади менга.

Бу овоз сенинг овозинг, Аёл, бу сенинг фарзандларинг овози!

Қаерларда янграмаяпти бу мағрур овоз бизнинг давримизда? Октябрь революцияси тенгсизликнинг, маҳрумликнинг ҳамма зағжирларини парчалаб ташлаб, қора қонунларни ер билан яксон қилгандан кенг янграб кетган, совет кишининг овози, социализмнинг бутун ғалабаларини дунё кўзида намойиш қилиб, қўшиқ тили билан, рақс тили билан, музыка тили билан ҳимоя қилиб юрган совет санъаткорларининг овози. Бу овоз Нодирабегим ва Увайсийларнинг дилидан қаламига тўкилолмай қолган эзгу орзуси, Нурхоннинг куйлолмай қолган овози.

Бу овоз бахтиёр Ҳалимахоним, Лутфихоним, Сорахоним, Мукаррамахоним овози. Улар сафдошларининг қодир, ҳеч нарса мене бўлолмайдиган, бутун жаҳон бўйлаб эркин қанот ёзиб янграётган Совет Шарқи санъатининг парвози.

Совет Шарқи эса, буюк совет мамлакатининг ҳамма республикалари сингари инсон

тарихи кўрмаган тараққиётга эришди. Халқларнинг ҳаёти эса, инсон, ҳатто ўзининг ҳаёлида эртак, жаннатни ярата олган инсон орзу қилолмаган даражада гўзал бўлиб ўзгариб кетди. Мана шу инсонлар учун энг муносиб бахтиёр ҳаётни бизга совет тузуми берди. Ҳали кечагина остона ҳатлаб кўчага чиқолмаган Шарқ аёли ана шу тузум туфайли қанот чиқариб, юртлар, мамлакатлар аро парвоз қилиб, жаҳон кезадиган бўлиб қолди.

Аёл, бу сенинг парвозинг, сенинг эркинлигинг.

Бу демак, ўз мамлакатимизда халқимизга қиладиган ишимиз тугаб, энди сайр қилиб юриш пайти, деган сўз эмас, аксинча халқимизга қилаётган фидокорона, беминнат хизматимиз, Ватанимиз шон-шуҳрати йўлида аёлларга хос фидойилик, сидқидиллик билан қилаётган юмушимизнинг ажралмас бир бўлаги, холсс.

Ватанимизнинг азамат ўғлонларининг Ватан, халқ учун қилаётган хизматлари, қаҳрамонликлари, фидойиликлари таърифга сизмайди! Эркаклар! Сиз биз суянсак йиқилиб кетмайдиган тоғдай таянчимиз, оталаримиз, огаларимиз, эрларимиз, ўғлонларимизсиз!

Мен ҳамишадаги сингари аёл ҳақида, эркакларимизнинг оилада ҳам, жамиятда ҳам, бир маслак йўлида бирга қадам ташлаб бораётган сафдошлари бўлган аёллар ҳақида сўзлаяпман.

Мен санъаткорлар ҳақида сўзлаётганимнинг боиси — ҳалиги монумент олдида туриб эшитганим кўшиқ.

Санъат халқ ҳаётини ўзида акс эттиради. У халқнинг ўтмиши ҳақида ҳам, кураши,

орзуси ва бугунги куни ҳақида ҳам, дунёдаги барча одамлар таржимасиз тушунадиган тилда гапириб бериш қобилиятига эга. Санъатимизнинг жаҳон бўйлаб парвозига, биринчидан, санъаткорларимизнинг маҳорати, санъатимиз дилбарлиги бўлса, иккинчи бонси — ўша ўзига хос тили.

Мана, бизнинг давримизда бутун дунёга маълум ва машҳур «Баҳор» рақс ансамбли. Меҳнаткаш, совет замонида гуркираб кетган ўзбек санъатининг ажойиб заҳматкаши Мукаррамахоним раҳбарлигидаги бу ансамблнинг қадами етмаган жаҳоннинг қайси мамлакати қолди? У ўзи ва бир даста баҳор гуллари, лолалари билан бизнинг ҳаётимизни, пахтакорларимиз ва пиллакорларимиз, тўқувчиларимиз ва бинокорларимиз меҳнати, муваффақияти, ғалабасини, маҳоратини олиб юради. Улар бизнинг ҳаётимиз, ғояларимиз, бахтиёрлигимиз, интилишларимиз ҳақида дестон сўзлаб юрадилар узоқ қитъалар ва мамлакатларда.

Асрлик курашимизнинг ғалабаси ҳақида «Озодлик» рақси сўзлаб берса, меҳнатимиз ҳақида «Пахта» рақси, «Пилла» рақси ҳикоя қилади. Шугинами? У бизнинг рақс маданиятимиз, қадим халқ санъатимиз ниҳоятда бой, ранг-баранг эканлигидангина эмас, Октябрь ғалабаси туфайли, ленинча миллий сиёсат туфайли, халқлар ўз маданиятини нақадар юксак босқичга кўтариб, янги мазмун ва шакллар билан бойитишга имкон олганликларини намоён қиладилар. Бу муҳим катта сиёсий омил. Аёл! Бу сен, сенинг меҳнатинг, маҳоратинг, фарзандлигинг, буюк социалистик мамлакатга!

Мен ўзбек қизиман, қалбда аланга,
Шарқдан қуёш бўлиб боқдим оламга.

Мана бундай мағрур овозларимиз қаерларда янграмайди дейсиз! Кейинги икки йилни оламан. «Баҳор» ўз сеҳргар рақси, музикаси билан кезиб чиққан Осиё, Африка мамлакатлари, Алишер Навоий номли опера ва балет Катта театримиз ўз юксак санъатини намойиш қилган Бирлашган Араб Республикаси, маданият арбоблари дўстона ташриф буюрган Болгария, Венгрия, Ҳиндистон, Афғонистон, Покистон ва ҳоказо.

— Қандай қилиб миллий санъатингизнинг бутун ранг ва жозибаларини сақлаб қололдинглар? — сўрайдилар Мукаррамахонимдан.

— Ленинча миллий сиёсатнинг ғалабаси деб шуни айтамиз, жаноб, ҳамма даврда инсон даҳоси, халқ санъати яратган барча гўзалликларни, санъат асарларини, яхши одагларни кўз қорачиғидек сақлаймиз ва уни янги тараққиёт босқичига кўтариш йўлларини излаймиз, — деб жавоб беради Мукаррамахоним.

— Бу жуда муҳим. Айниқса, бизнинг энди мустақилликка эришган ёш давлатлар учун сиз босиб ўтган йўл жуда ибратли, ўз миллий маданиятнинг ривожлантириш йўлларини излаётган халқлар учун ёрқин намуна, — дейди жаноб.

Яқинда Ҳиндистонда бўлдик. Ўзбек қизининг овози баралла янгради бу ерда ҳам. Бизнинг классик мақомларимиз ҳам, совет композиторларимиз яратган дилбар шўх қўшиқлар ҳам, момоларимиз бизга қолдирган «Тановор» ҳам, янги «Табассум», «Гулноз» рақсла-

ри ҳам кишиларнинг дилини бир хилда мафтун қилар эди. Ҳалимахоним ва Мукаррамахоним, Галия Измайлова, ва Бернора Қориева, Қундуз Миркаримова ва Қлара Юсупова... Мен дилбар хонандаларимиз, сеҳргар раққосаларимизнинг ҳаммага таниш, юлдуздай ярқираб турган номлари рўйхатини давом эттиришим мумкин.

Мен Ҳиндистонда бўлдим, араб шоираси билан учрашиб қолдим. Балет театримизнинг Қоҳирада бўлиши араблар онгида катта тўнтаришлар ясаб юборгани ҳақида гапирди у. «Театрингиз ўзбек миллий балети ва жаҳон классик балети санъатининг дурдоналарини олиб келди. Ижрочилик маҳоратига қойилмиз, лекин бир мўъжиза — сизларнинг катта тараққиётингиз ҳақидаги бир далил — ҳаммамизни ҳайратда қолдирди. Бизнинг мамлакатимиздаги одатга кўра дирижёр ўз сеҳргар таёқчаси билан томоша залидан ўтиб боради. Қарасак, дирижёрлик минбарига мўъжазгина, худди араб қизларига ўхшаган жувон, дирижёрлик таёқчаси билан ўтиб бораётир. Тасаввур қиласизми? Мўъжизанинг мўъжизаси эди бу! Мен совет мамлакатининг қадрдон дўсти бўлганим сабаб жуда-жуда ифтихор қилдим. Дирижёр ватандошингиз маҳорат билан Чайковский асарини ижро этиши керак бўлган катта араб оркестрига дирижёрлик қилди. Дирижёрлик музыка санъатининг энг юксак тури бўлади».

Бу ерда сўз Дилбар Абдурахмонова ҳақида борар эди.

Аёл! Сен ҳақингда, ёрқин чўққилардан дунёга маҳоратли боққан сен ҳақингда борар эди сўз, Совет Шарқи аёли!

Ҳиндистондаги концертларимизни томоша қилиб ўтириб, Ассом штатининг мўътабар кишиларидан бири шундай деди:

— Тараққиётда бундай босқичга кўтарилиш учун, назаримда, ўша халққа Лениндай фарзанд керак. Ленин тузиб берган сизларнинг тузумингизга ўхшаган янги тузум керак.

Мен санъатнинг таъсирий кучини, халқ қалбининг, ҳаётининг энг муҳим эзгуликларини акс эттира оладиган кучини кўрдим ва Ленин яратиб берган, партиямиз раҳнамолигидан гуллаб, равнақ топаётган давримиз ва кишиларимизнинг янги тақдирини кўрдим.

Адабиёт-чи? Аёл, сен нақадар дилбар шонрасан! Сен шеър ёзиб, роман битмаган эсангда, шеърсан, илҳомсан. Лекин эрлар билан басма-бас меҳнат қилиб қалам тебратишни ҳам биласан! Адабиётнинг қаноти санъат қанотидан ҳам серпарвоз. Ёзувчининг китоблари, бадий сўзи учун чегара ҳам, чек ҳам йўқ. Ҳақиқий асар чегараларга чап бериб, кишилар қалбига йўл топиб кетаверади. Мен бунини ҳамма ерда кўрдим, эшитдим. Эй, Нодира, Маҳзуна, Увайсий, азиз шоираларимиз! Сизнинг авлодларингиз сизнинг овозингизни, умидларингизни олиб юрипти ўз асарларида!

Яқинда Венгрияга маданият арбоблари делегацияси сафида шоира Эътибор Охунова борди. Суҳбат ва мушоиралар қурди венгер адабиёти арбоблари билан. Адабиётимизнинг равнақи ҳақида, адабиётимиз янги қурувчиларининг ёрқин образларини яратишда қандай ишлар қилинаётгани ҳақида билим ва ғурур билан сўзлаб берди. Бу Совет Шарқи қизининг ғурури. Бу Совет Шарқи аёлининг

ҳикояси. Мен ўз сафарларимда кўриб, қувондим, мен борган ерларда ўзбек шоирларимиз, адибамиз Саида Зуннуова асарларини ҳам биладилар. Нақадар ажойиб ёшлар клириб келди адабиётимизга. Гулчеҳра Нуруллаева, Гулчеҳра Жўраева, Ойдин Ҳожиева, Ҳамида Каримова...

Аёл! Мен ҳамон сенинг ҳақингда сўзлайман. Мана, кўрдингми, бу сенинг авлодинг. Сенинг эринг, аканг, фарзандинг фашизмдан, ўлимдан ҳимоя қилиб қолган фарзандларинг ҳаётни давом эттираётир. Сенинг фарзандларинг, қизларинг, партия ва Совет давлати берган имкониятлар ардоғида, Ленин ғояларидан нурафшон бўлиб, социализм ғалабаларини, Инсон деган буюк ноёб номга энг муносиб бахтиёр ҳаётни пропаганда қилиб яшнаб юрибди.

Аёл! Она ва Ватан! Сенинг фарзандларинг энг озод, гўзал ҳаётни тинчлик учун, дўстлик учун, инсоният учун хизмат қиладиган маданиятни тараққий эттиришда, коммунистик курилишнинг юксак завқ-шавкатини келажак авлодларга олиб ўтишга хизмат қилишда сира толмайди, сен бошлаб берган ҳаётни куйлайди, тараннум этади.

Аёл! Мен сен ҳақингда ўйлайман ва кўзим олдида ўша коинот сукунатига биринчи бўлиб хотима берган гўдак онаси келади. Бири Тўмарис, Нодирабегим... Оққўрғондаги ҳайкал гавдаланади. Марғилон шаҳрида актриса Нурхонга қўйилган ҳайкал мағрур туради. Лекин ҳаммаси қаторида ёрқин нур таратиб, менинг бугунги замондошим сиймоси қад кўтаради. Агар шеърий қувватим етса эди, шунча узоқ йўлларни босиб ўтиб, шу бахтиёр

замонда яшаётган сенга лойиқ монумент қўяр эдим. Монумент қўяман дейману, қиёфани нимадан йўғираман!

Аёл! Сенинг қадим ўтмишдаги хўрликларинг, маҳрумликларинг, қадди дуто, қалби тутунлигинг, боши эгик, ҳоли забунлигингга Октябрь хотима қўйиб, сени қуёшга тутди. Мен ҳаётимизни, бахтимизни ана шу қуёш деб атайман. Аёл, сен ҳозирги юксак босқичга Совет давлати ғамхўрлигида, партия раҳнамлигида ҳалол, фидокорона меҳнатинг, ўткир заковатинг туфайли эришдинг.

Ёзувчи — ўз халқининг виждони. У агар аёл ёзувчи бўлса, уни халқининг меҳрибон қўли ҳам дейди. Мен ҳалиги ўзим шеърингда яратажак монумент ҳақида эмас, бошқа — ҳамма эзгуликларга қодир, ўзининг асосий маслаги, бутун иши халқ ҳақидаги ғамхўрликдан иборат бўлган, меҳнатни муносиб равишда тақдирлайдиган давлатимиз, партиямиз ташкилотларида етилаётган бир эзгуният, олиб борилаётган ажойиб иш ҳақида хабар қилиб қўймоқчиман. Бу менинг ўктамлигим, бахтиёрлигим, миннатдорлигим берган жасоратдир.

Партия ташкилотларимизда Тошкентда Озод совет аёлига монумент қўйишга тайёргарлик борапти. Мен биламан, бу Аёл мусибатдаги она эмас, ўтмишдаги оналарнинг орзусида тасаввур қилинган Озод, бошини мағрур кўтариб, жаҳонга ҳозирги биздаги очиқ кўзлар билан боққан бўлади. Бу монументда аждодларимизнинг орзуси, Совет давлатини мустақамлашда курашган аёлларимизнинг жасорати ва қаҳрамонлиги, оналарнинг меҳрибонлиги, меҳнат донгдорларининг

ғурури, кексаларнинг донолиги ва ёшларнинг
жўшқинлиги ифода этилган бўлади!

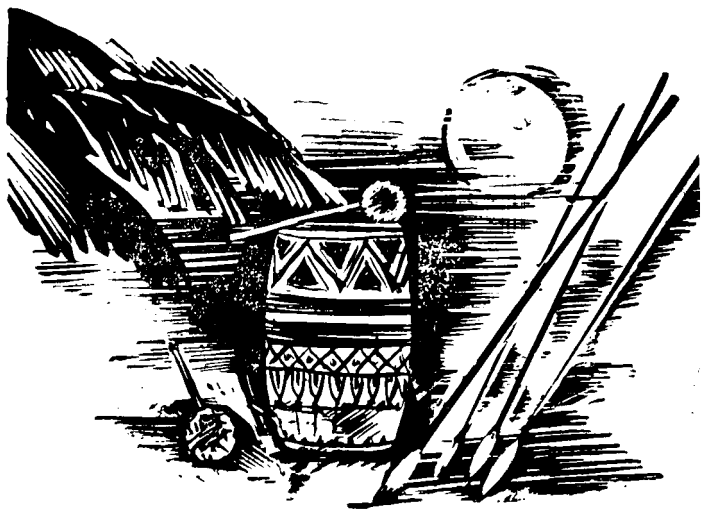
Аёл! Бу — сен ҳақингдаги ғамхўрлик, ҳур-
мат, эъзоз ва эҳтиром! Сени Коммунистик
партиянг Совет давлатинг, халқинг қуёшли
ҳаётга олиб чиққан.

Раҳмат! Қуёшли саодат учун, мағрур бўй-
баст учун, жаҳон ҳавасини келтирган намуна-
ли тақдир учун, ташаккур!

1968

VI

Таржима

Александр Гинзбург

ТАМ-ТАМ САДОЛАРИ

Икки бўлимдан иборат драматик дoston

Там-там — африкаликларнинг телеграф дўмбирасидир. Унинг товуши Африкадаги турли қабилаларнинг тил талаффузига мос бўлиб, уларнинг ҳаммалари бу тилда бериладиган баёнотларни англайдилар. Ҳар бир қабиллага тушунарли тилдан ташқари фақат дўмбiraчиларгина англайдиган халқаро тил бор. Бунда Африканинг ҳамма вилоятларидаги дўмбiraчилар ўзаро сўзлашади. Бизнинг замонамизда там-там негрларнинг ўз озодликлари учун олиб борган курашларидаги умумий қуролдир.

Тим қоронғуликда там-там садо беради. Саҳна олдидаги қора танли дўмбiraчининг қиёфасини нур ёритиб турибди.

Д ў м б и р а ч и

Эшитдингми? Гумбирлар там-там...
Бир жим бўлар, гумбирлар яна.
Бу — бахтсизлик, йўқлик фарзанди —
Там-там тили бўлиб қилади даъват.
Майсалар тутайди, йиғлар гўдаклар,
Қулбалар ёнмоқда, ўлмакда она,
Очлик ўзи қуруқ, қақшоқ қўлларин
Қора дуд қоплаган кўкка чўзади.
Эшитяпсанми бўғуқ зарбларни?
Қоқ тупроқ юзини тутар томчилар,
Қон ва қор, кўз ёши томчилари бу!..
Эшитяпсанми ўлим, даҳшат товшини?
Азоб-уқубатда инграб тўлғонган

Бу — менинг Онамдир, менинг Африкам!
Кора танли синглим, курашчи оғам!
Ботқоқликлар бағрида йиғла,
Йиғла, платина конлар қаърида,
Тўқайликлар, ўрмонлар аро,
Оқ танлилар учун дур излаб,
Сен шўнғийсан океан тагига.
Йиғла, қора танли, эй оғам!

Бўрон ўкиради. Денгиз узра қоя. Чеккасида аёл.
Шамол унинг кўйлагини юлқилайди. Аёл гумбирлаётган
қоронғуликда олға интилган ҳолда тик турипти. Хо-
тин-қизларнинг сўзсиз куйи. Куйда умидсизлик ва
чақирик, ғазаб ва фифон мунги. Аёл тилга киради.
Бу Не да эди.

Не да

Денгиз!
Денгиз нақ қутурган ҳўкиз сингари
Кенг гавдасин уриб отар соҳилга.
Гарданин кўтариб, кўпиклар сочиб,
Увиллаб, тўлғониб қалқиб қайтади
Ва тўлқин ёллари бўялар қонга!
Қора шамол изғир қора тун ичра,
Чақалоқлар йиғлар мудҳиш зулматда...
Денгизнинг тубида инжу, дурдона
Изловчи шўрликка шафқат йўқ зарра!

Хотин-қизларнинг куйини бўрон гувиллаши ютиб ке-
тади. Бўрон фарёд чекади, чақиради, аёл кўлини
денгизга чўзиб чақиради.

Не да а. Ҳе. Бе. Бе. Си...
Д ў м б и р а ч и. Кимни чақиряпсан, аёл?
Не да а. Наҳотки билмасанг?
Д ў м б и р а ч и. Денгиздагилар озми?
Не да а. Мен биргинасини кутаман!

(Бўрон ўкиради.)

Д ў м б и р а ч и. Юр, кетамиз, бўрон кучай-моқда.

Не да. Мен кетмайман.

Д ў м б и р а ч и. Юр дейман!

Не да. Кетавер, мен кутаман.

Д ў м б и р а ч и. Ҳа, сен кутавер, кутмоқ — эътиқод демакдир.

Яна хотин-қизлар куйи эшитилади. Қоя устида танҳо Неда мағрур тик турипти. Дўмбирачи там-там чалади, бу садога бўйсунгандай бўрон пасаяди. Тим қоронғуликда ўчоқда милтиллаб ёнаётган олов кўринади.

Кулба. Олов атрофида марварид изловчилар ўтиришибди.

Б и р к ў з (секин хиргойи қилади).

Ёнгинангда мен борсам,

Сен нима дейсан?

Ёнгинангда мен борсам,

Отанг не деркан?

Д у э д у (қулоқ солиб). Афтидан бунинг ниҳояси бўлмайди.

А к к о. Бу ҳали-вери тугамайди.

Д у э д у. Гувиллайди... ҳамон гувиллайди...

А к к о. Паноҳи олий биздан ғазабга келди.

Еру осмонни туманга ўраб чақмоқ билан кесиб ташляпти. (Ўзича ғўнғирлайди.) Э... денгиз қаърига ошён қуриб, ҳамма нарсадан воқиф яшовчи Нган, бизларга раҳминг келсин!

Д у э д у. Бу ҳеч қачон тугамайди.

А к к о. Бизларга ўзингинг раҳминг келсин!

(Шамол увиллайди. Сукут.)

Б и р к ў з (куйлайди).

Қумғонингни мен олсам,
Сен нима дейсан?

Қумғонингни мен олсам,
Отанг не деркан?

Д у э д у. Нафасингни ўчир! (Ҳамма қулоқ
солади. Шамол чийиллайди, тўлқинлар қир-
ғоққа урилади.)

Б и р к ў з (яна куйлайди).

Кўкрагингга қўл солдим,
Сен нима дейсан?

Кўкрагингга қўл солдим,
Отанг не деркан?

А к к о. Э, ҳар сирдан воқиф паноҳи олий,
бизларга шафқат қил!

Д у э д у. Э, лаънати бўрон!

А к к о. Ўзингинг раҳминг келсин!

Д у э д у. Минг лаънат бундай тирикчилик-
ка! Минг лаънат бундай қашшоқликка.

А к к о. Қашшоқлик. Қашшоқлик...

Д у э д у

Наҳанглар қанот-ла кесар тўлқинни—шўнғий-
миз бизлар,

Тиш билан қиймаланг бизнинг танларни —
шўнғиймиз бизлар.

Бўғилиб қоламиз денгиз тубида — шўнғиймиз
ҳамон.

Суяклар синади тош тўлқинида — шўнғиймиз
ҳамон.

А к к о. Фақирлик... муҳтожлик... мен бу аблаҳни яхши танийман. Тупроқ узра санқиб юрадиган бу аблаҳ қашшоқликдан ҳеч кимга омонлик йўқ. Мен сенга айтсам, қашшоқлик малъун жодугар, малъун очофат, ҳайвон, фақирлик, иблис, қашшоқлик! У очликдан ўлдиради, ақлдан оздиради, қотил қилади. Биласанми, унинг увадалари ичига пичоқлар яширинган. Номинг ўчсин, қашшоқлик! Туф! Сен лаънатини ўйласа кишининг кўнгли гумиради. *(Жимлик. Яна ҳамма қулоқ солади. Биркўз секин куйлайди.)*

Б и р к ў з

Қалбинг урар қандай дард билан,—
мен билиб олсам,

Сен нима дейсан?

Қалбинг урар қандай дард билан —
мен билиб олсам,
Отанг не деркан?

Д у э д у. Бўрон келаётгани аён эди-ку, нега энди уларни юборди?

А к к о. Бир зангги ортиғу, бири кам, уларга нима!

Б и р к ў з *(хўрсиниб)*. Ҳа, уларга нима ғам!

А к к о. Қора танлиларга завол келяпти. Чигирткани ҳеч кўрганмисан? У ҳамма нарсани кемириб қуритади. Булар ҳам айнан шундай. Африкага оқ танлилар чигирткадай ёпирилди. Нега учиб кетмайди дейсанми? У бўкиб қолди. Қорнини кўтаролмаяпти, учолмайди. Яна оч қолганларида бошқа ерга учишади. У ерда ҳам ҳамма нарсага ғорат келтиради.

Д у э д у. Ҳа, ҳамма нарсани ютади, у юҳоқ.

Қаттиқ шамол ёриб киради. Қичқириқ. Ҳамма қулоқ солади. Эшик очилади. Чақмоқнинг қоронғиликни кесган тили ярқирайди. Биркўз эшикка отилади. У ердан Неданинг: «Йўқол, менинг ўзим!» деган овози эшитилади. Неда кулбага ҳушидан кетган Небуни судраб киради. Ҳамма сукутда уларни қуршаб олади.

А к к о. У... ёлғиз эдими?

Неда (*зўрға*). Қўлида, танасини тўлқин тошларга ураётганини кўриб ўзимни отдим.

Тим қоронғиликдан дўмбирачи пайдо бўлади.

Д ў м б и р а ч и.

Қуйида, тубанда. Мудҳиш қаърда
Тўлқинлар қутуриб ўрлаган тубда
Тўлқин қояларга урарди уни.
Азиз кишимизнинг севимли танин
Оғушига олмоқ бўларди гирдоб...
Аёл ўзни тўлқин қўйнига отди.
Ана, унинг бўйни, ана қўллари,
Яраланган танни тортар куч билан.
Ҳамон тортар, тортар танни қирғоққа,
Фақат жингиллайди билакузуклар
Ва инграйди қирғоқ!
О, аёл, сен шундай севишга қодир!

Жимлик. Биркўз Недадан кўз узмай тикилади.

Биркўз (*шавқ-завқ билан*). Эҳ, Неда!
Неда. Нима дединг?
Биркўз. Ҳеч нима!
Неда. Нега тикиласан?
Биркўз. Мумкинмасми?
Неда. Нима мумкинмас?
Биркўз. Қараш?

Не да. Мени энди кўряпсанми?
Бир кўз. Кўрганман... (жимлик).
Дуэду. У ёлғизми?

Не да бошини қуйи солиб жим ўтирипти.

Акко. Ҳамма сир-асрордан воқиф Олий-
зон, ўзингнинг раҳминг келсин!

Дуэду. Бу нима? (Небунинг беҳуш гав-
даси устига эгилади.)

Не да. Қафтини очолмадим.

Дуэду Небунинг қаттиқ муштланган панжасини
ёзади.

Дуэду. Чиганоқ.

Акко. Оч уни.

Дуэду чиганоқни пичоқ билан очади... Унинг кафти-
да ажаб рангда дурдона жилваланади.

Йирик экан.

Дуэду. Чағалайнинг тухумидай бор.

Бир кўз. Шу битта дурдонаси билан ҳам-
ма нарсага эга бўлиши мумкин.

Не да. Ниҳоятда гўзал.

Небу қаттиқ ингроқ аралаш кўзини очади, зўр-ба-
зўр ўрнидан туради. Бир қўли билан Неда елкасига
таяниб, бир қўлини Дуэдуга чўзади. Дуэду унинг
кафтига дурдонани солади. Небу дурдонага узоқ
тикилиб қолади.

Небу (секин ва осойишта). Мен бунн
тошларнинг орасидан топиб олдим.

Акко. Жуда йирик экан.

Небу. Денгиз қаърида... тик қиррали
катта тошлар орасида ётган экан.

Д у э д у. Мен ҳали бундақангисини кўрган эмасман.

Н е б у. Ўзи ҳам битта экан.

Б и р к ў з. Бунга ҳамма нарсани сотиб олиш мумкин.

Н е б у. У чиганоқ орасида ярқираб ётганини ўша ерда, денгиз тубидаёқ кўрдим.

Н е д а. Жуда ҳам чиройли, Небу.

Н е б у. Мен матропни шундай ташлаган эдим, бошқа чиганоқлар...

А к к о. Жуда йирик...

Д у э д у. Чағалоқнинг тухумидай бор.

Н е б у. Ўлжам билан тўлқинлар босиб кетди мени. Денгиз ўз дурдонасини мендан тортиб олмоқчи бўлди... Кейин нима бўлганини билмайман.

Н е д а. Худди ойга ўхшаб, кумуш ранг сочади. Лекин жуда хавфли.

Н е б у. У — меники!

Биркўз секин ўзини ташқарига уради. Унинг ғойиб бўлганини ҳеч ким пайқамайди.

Н е б у. Мен энди бадавлат кишиман!

А к к о. Энди нима қилмоқчисан?

Н е б у. Мен бадавлатман. Милтиқ сотиб оламан.

А к к о. Кейин?

Н е б у. Недага, худди оқ танли аёлларники сингари либослар олиб бераман. Кейин... кейин албатта, ўзимга милтиқ оламан.

А к к о. Бу дурдона сеники эмаслигини унутдинг.

Н е б у (даҳшатда). Нима?!

Д у э д у. У хўжайининики эканини унутдинг, чоғи.

Небу. Йўқ! Дурдона меники.

Дуэду. Хўжайин бари бир уни сендан тортиб олади.

Небу. Йўқ! Уни мен топганман. Ёлғиз ўзим топганман. У ердан бир мен омон келдим. Мени тангри ярлақадди. Бошқа ҳеч ким омон қайтмади у ердан, ўша қайтмаганлар қони эвазига денгиз буни менга инъом қилди!

Дуэду. Уларга бари бир. Улар йўқ энди.

Небу (*пичирлаб*). Улар йўқ энди...

Секин, узоқ ерда там-там тақиллайди... Унинг овози тобора кучая боради. Небунинг кўксидан фиғон кўтарилади, инграйди.

Ой-э-э, хийлла-аэ--э-э аао
Улар қайтиб келмас. Йўқ улар.
Руҳин саломат қил, э тангрим!
Туя бардошини ато қил менга,
Фалокат босса ҳам тўкмайин кўз ёш.
Арслон овозини ато қил менга,
Унинг жасорати элтсин муродга,
О, тангрим, сен узун пичоқ бер бизга.
Узун пичоқ даркор олмоқ-чун қасос...
Ойи, хийло о-о-э-э-э-э О-о о...

Ҳаракат ортиб, рақсга айланади. Маросимий рақсга бошқалар ҳам қўшилади. Ихчам гавдали, қора танли кишиларнинг рақси тобора авжга кўтарилади. Там-там жаранглайди. Эшик очилиши билан там-там жаранги ва рақс бирдан тўхтайди. Эшик олдида — хўжайин. Унинг орқасидан илондай жилпанглаб Биркўз сирғилади. Ҳамма даҳшатли сукутда. Небу сакрашга ҳозирлангандай букчаяди.

Хўжайин. На хушхабар?

Акко. Ҳеч ким қайтиб келмади, соҳиб.
Биргина у... (*Небу томонга ишора қилади*).

Хўжайин. Биламан... (*Жимлик. Хўжайин осойишта Небуга қўл чўзади.*) Хўш? (*Небу жим.*) Мендан яширмоқчи бўлганмидинг? (*Небу жим.*) Узоқ кутаманми? (*Небу жим.*) У меники.

Небу. Йўқ!

Хўжайин. Сен яхши биласанки, у меники...

Небу. Йўқ, меники!

Хўжайин. Уғри!

Небу. Йўқ, бу ўзимники.

Хўжайин. Ҳали шундайми!..

Тўппончани қинидан чиқаради. Тўсатдан Небу қичқириб юборади, ҳаракати кескин... Унг қўлида нимадир ярқираб кетади... Эшикда, хўжайиннинг боши ёнига пичоқ санчилади.

Шундайми? (*Шошилмай Небунини нишонга олади. Бир сакраб Неда Небу ёнига ўтади.*)

Нари тур, қиз!

Неда. Йўқ! (*Гавдаси билан Небунини тўсади.*)

Небу (*қизни четлатади*). Қоч, Неда.

Неда. Йўқ, йўқ!

Хўжайин. Нарини тур!

Неда. Йўқ, соҳиб, йўқ!

Небу. Қоч дейман! (*Қизни итариб ташлайди. Қиз деворга урилиб йиқилади.*)

Хўжайин. Дурдонани ҳозироқ менга бермасанг, қизни отиб ташлайман. (*Ҳамон тўппончани қизга ўқталиб турипти. Небу бир неча дақиқали ўз-ўзи билан курашдан сўнг дурдонани хўжайинга узатади. Неда қичқириб юборади.*) Олинглар дурни! (*Ҳеч ким жойидан қимирламайди.*) Олинглар, деяпман сиз-

ларга! (Ҳамма жим, беҳаракат. Хўжайин Биркўзга ишора қилади.) Сен ол! (Биркўз қўрқув ичида Небуга яқинлашади. Унинг кафтидан дурдонани олиб, хўжайин олдига боради.) Боракалло! Сол қинга. (Биркўз дурдонани тўппонча қинига солади.) Энди боғланглар уни! (Дуэдуга тўппончани тўғрилайди.) Сенга айтаяпман (Дуэду жим). Хўш! (Дуэду жим қимирламайди. Хўжайин тўппончани Аккога йўллайди.) Хўш! (Акко қимирламайди.) Эҳ... Иблис!.. Бўлмаса сен боғла, эшитдингми, сенга айтаяпман! (Биркўз хўжайиндан кўзини узмай Небуга яқинлашади. (Хўжайин камарини ечиб Биркўзга ташлайди.) Боғла! Қаттиқроқ! Боракалло... қани, чуқурга йўл ол. (Небу қимир этмайди.) Хуш келмайдими? Захми у ер? Тумов бўлиб қоласанми? Шалаббо бўлиб кетасанми, ҳечқиси йўқ! Полиция михлаб қўйса қуриб қоласан. Жўна!

Небуни кулбадан итариб чиқаради. Неда унинг орқасидан ташланади.

Неда. Азизим, Небу!

Хўжайин (Недага). Кечроқ бориб, менга ўрин сол!

Кетади. Эшик қаттиқ ёпилади. Узоқдан гулдирак ва тўлқиннинг гувиллаши эшитилади. Эшик олдига йиқилган Неда йнглайди. Ҳамма сукутда, бош эгади. Қиз ўрнидан туради, Биркўзга ғазаб билан тикилганча тикка унинг олдига боради. Биркўз тисарилади. Улар саҳна олдигача суриладилар. Акко ва Дуэду улар орқасидан юрадилар.
Саҳна олди.

Биркўз. Менга нега бундай қарайсан?
(Неда ундан кўзини узмайди.)

Нега тикиласан? *(Неда жим.)* Мени энди кўра-
раяпсанми? *(Неда жим.)* Сенга нима керак
ахир? *(Неда жим.)* Тикилма менга, эшитдинг-
ми? *(Неда жим.)* Уқрайма!

Неда. Кўзлари заҳарли илоннинг кўзига
ўхшайди.

Неда кескин бурилиб, қоронғилик ичига кириб ғойиб
бўлади
Ҳамма сукутда.

Биркўз. *(Ҳамма сукутда. Аккога му-
жаат қилади.)* Мен шундай қилишга мажбур
эдим.

(Акко жим. Биркўз Дуэдуга дейди.)

Мен шундай қилишим керак эди. Небу —
ўғри. *(Дуэду жим.)* Ҳа, ҳа! Небу ўғри. Дурдо-
на хўжайинникими, ё йўқми?

(Ҳамма сукутда.)

Небу пичоқни отмаслиги керак эди... Тўғрими?

(У Аккога йғирилади. Акко жим.)

Сен ҳозир: «Небу довиюрак жангчи!» дей-
сан. Сен ҳозир: «У, денгиздан қайтиб келма-
ганлар учун қасос олмоқчи эди!» дейсан. Би-
ламан! Нима бўлганда ҳам у пичоқ отмаслиги
керак эди. Энди у чуқурда чирийдн... *(бақи-
ради.)* Мен чиришни хоҳламайман. Биласанми,
истамайман. Тангрим қора танлиларни оқлар-
дан қўрқадиган қилиб яратган. Ҳаммамиз
қўрқамиз! Биласанми, қўрқамиз. Қўрқамиз!
Сўйлоқ тишнинг бўлмаса йўлбарслигингдан ни-
ма фойда!

Бойқуш ноласи ва тўлқинга тўлиқ тун. Узоқдан там-
тамнинг серташвиш садоси эшитилади.

Б у н г а л о. Гамакда хўжайин ётипти. Хузурида Биркўз. (*Хўжайин билан Биркўз дурдонани томоша қиладилар*).

Хўжайин. Ноёб.

Б и р к ў з. Бунга ҳамма нарсани сотиб олиш мумкин, соҳиб. Бунақасни ҳали кўрган эмасман...

Там-там садо беради. Хўжайин ва Биркўз қулоқ соладилар.

Х ў ж а й и н. Ер ютсин у дўмбираларини. Б и р к ў з (*қўрқувда*.) Жуда яқинда ча-лишяпти дўмбирани.

Х ў ж а й и н. Ҳа, жуда яқин... эшитяпсанми?

Б и р к ў з. Эшитяпман, соҳиб, эшитяпман.

Х ў ж а й и н. Бу ноғоралар нима деяётганига тушунасанми?

Б и р к ў з. Йўқ, соҳиб... Ноғора тилини фақат ноғорачи билади.

Х ў ж а й и н. Ана. Яна садо беряпти. Эшитяпсанми!

Б и р к ў з. Бирон нарса ҳақида тил бириктиришяпти.

Х ў ж а й и н. Тил бириктиришяпти? Нима ҳақида? Эҳтимол биларсан, а? Мени алдамоқчисан!

Б и р к ў з. Қўйинг, соҳиб. Сизни алдашга менда журъат қайда.

Х ў ж а й и н (*Биркўзни диққат билан кузатиб*). Сенларни билиб бўладими? Сиз қора ялоқлар ҳаммангиз бир гўр. (*Дурдонани завқ билан томоша қилади*.) Эртага бунни Арунга олиб борсам бас... Лаънатилар яна тақирлаяптилар дўмбирани.

Б и р к ў з. Бу дўмбирачилар, соҳиб, ҳамма нарсани элдан олдин биладилар.

Хўжайин. Шундай дегин? Эҳтимол,
дурдона ҳақида ҳам билишар.

Биркўз. Эҳтимол, соҳиб.

Хўжайин. Ҳа... Эртага албатта Арунга
олиб бораман.

Там-там аниқроқ эшитила боради. Хўжайин бармоқла-
ри билан қулоқларини беркитади.

Эшитишга тоқат йўқ! *(Жимлик. Фақат там-
там эшитилади.)* Сен бўлсанг...

Биркўз. Безгагим.

Хўжайин. ...Тўнғиз!

Биркўз. Безгагим қийнаяпти.

Хўжайин. Сен — ифлос тўнғизсан.

Биркўз. Ёмон қақшатапти.

Хўжайин. Қора ялоқларингни қутурти-
риб юбординг.

Биркўз. Ёмон қақшатапти, вой...

Хўжайин. Сени аллақачон ҳайдаб юбо-
ришим керак эдику-я!.. *(Жимлик. Хўжайин қу-
лоқларини очиб тинглайди: там-там товуш-
лари тинмоқда.)* Мен сени аллақачон ҳай-
дашим керак эди.

Биркўз. Сабаб, соҳиб?

Хўжайин. Қора ялоқларингни ҳаддан
ошириб юбординг... Мен сенга нима учун пул
тўлайман? Дарвоқе, сендан нега сўраб ўтириб-
ман? Сен ҳам ўша тўнғизларнинг бирисан-да.

Биркўз. Айб менда эмас, соҳиб... Улар-
дан қўрқаман.

Хўжайин. Нафасингни ўчир! Ичиб юма-
лаб ётишни биласан... Қуй менга ана шу ши-
шадагисидан. *(Биркўз қуяди ва уни хушома-
дона хўжайинга тутди.)* Бекор сўзингга ки-
рибман. *(Бир-икки ҳўплайди.)* Уларни бекор-

га юборибман, барометр бўрон кўтарилишини кўрсатиб турган эди-ку.

Б и р к ў з. Юбормасангиз бу дурдона қаёқда эди, соҳиб?

Х ў ж а й и н. Бошқа куни топишарди...

Б и р к ў з. Тополмасликлари ҳам эҳтимол.

Х ў ж а й и н. Эҳтимол топмасдилар... Тасодиф! Бугун ҳам тополмасликлари мумкин эди.

Б и р к ў з. Бу негрни гирдоб денгизнинг қаърига тортиб кетган. Бундай чуқурликка ҳали ҳеч ким шўнғмаган.

Х ў ж а й и н. Эҳтимол... Эҳтимол... Аммо дурдона менга жуда қимматга тушади. Тўрт кишини денгиз ютиб кетди. Тўрт киши! Фаросатинг етадими? Энди бошингга яна не фалокат келишини кутиб ўтир!

Б и р к ў з. Улар мени ўлдиришаёзди, соҳиб!

Х ў ж а й и н. Афсуски, ўлдиришмапти (*ичади*). Ушанда йигит менга пичоқ отди-я, дурдонани бергиси йўқ эди... Нима дединг?

Биркўз жим.

Нима, нотўғрими? Биламан, сен қиз йўриқдан шундай қилди, деб ўйлайсан. Бўлмаган гап. У дурдонани бергиси келмади ва ҳалок бўлган дўстлари учун қасос олмоқчи бўлди. Афсуски, қиз учун қасос олишга ҳали унда асос йўқ. Афсус... Минг афсуски, асос йўқ, афсус. Қуй шишадагидан... Ҳа, сенга нима бало бўлди?

Б и р к ў з. Безгак қақшатапти...

Х ў ж а й и н.. Ҳа, майли, ўзингга ҳам қуя қол. (*Биркўз ўзига қуяди.*) Сен қизинг кўксига назар солдингми... Офатижон-а? Ҳа... йигит мени ўлдираёзди... Ўлдириши мумкин

эди. Ҳаммасига сен сабаб! Сен бу қора ялоқларни ҳаддан ошириб юбординг.

Ичади. Там-там қаттиқроқ тарақлайди. Қулоқ солади.

Яна тақирлатяпти. Тўрт марварид тутувчининг ҳалок бўлганидан хабар топганга ўхшайди у, аблаҳлар... (Жим тинглайди.) Ўз шерикларини озод қилиш учун чуқур устидаги тўшамани бузмоқчи ҳам бўлаётгандирлар... а? Бўлиши мумкин! Сен эҳтиётини қилиб қўйдингми?

Б и р к ў з. Тепасида Сем милтиқ ушлаб ўтирипти-ку.

Х ў ж а й и н. Милтиқли Сем... Милтиқли Сем, дейсан... Сем милтиғи билан ҳам ҳеч нарса қилолмайди. Қора ялоқлар жуда қутуриб кетишган, бир милтиқли Семнинг кучи нимга етади? Бир қишлоқда ўнтасини харига михлаб қўядиган вақтлар ўтиб кетди. Ушандай қилса мулла бўлиб қолишардику-я! Аммо ҳозир замони эмас. XX асрда яшаяпмиз. Кўнглимиз тусаганнини қиладиган замон эмас. Энди биз маданиятли кишилармиз, ҳамма нарсани қонун йўли билан бажарамиз.

Б и р к ў з. Тушунмадим, соҳиб?

Х ў ж а й и н. Отни эгарла, Арунгага шошил! Қора танли йигит мени ўлдирмоқчи бўлганини полицияга етказ, яна шуни ҳам айтки, қора ялоқлар қутуриб кетишибди, тинмай лаънати там-тамларини тарақлатадилар. Улар бир кор-ҳолни бошламоқчилар... Эгарла отни, жўна!..

Б и р к ў з. Ҳозир, соҳиб!

Х ў ж а й и н. Ҳозироқ жўна! Акс ҳолда гафлатда қоламиз. Уқдингми? Милтиқли Сем

бу ерда бўлса ҳам бари бир тезроқ қайт...
Тезроқ полицияни бошлаб кел!..

Б и р к ў з. Хўп бўлади, соҳиб!

Там-там шиддатлироқ садо беради. Хўжайин асабий юради. Чироқнинг пилигини баландроқ кўтаради. От туёғи товуши эшитилади. У ҳамон узоқлашади. Там-там ҳам тинади. Ваҳимали сокинлик. Хўжайин тик туриб нимагадир қулоқ солади... Кескин бурилади.

Х ў ж а й и н. Қим?!

Қоронғиликдан нозик қоядай Не да чиқиб келади.

Не да. Мен, соҳиб!

Х ў ж а й и н. Сенми... *(енгил нафас олади)*.
Ишинг бормиди?

Не да. Келиб ўрнимни тўшаб бер дедин-
гиз.

Х ў ж а й и н. Ҳа... тўшаб қўй.

Неда гамакка йўл олади.

Тўхта, аввал эшикни ёп. *(Неда эшик томон юради.)* Эшикда ким бор?

Не да. Ҳеч ким соҳиб.

Х ў ж а й и н. Ёп эшикни.

Не да. Ёпдим, соҳиб.

Х ў ж а й и н. Тамбала.

Не да. Тамбаладим, соҳиб.

Хўжайин эшикка яқинлашади, қулоқ солади, кейин қиз ёнига келади.

Х ў ж а й и н. Ингитинг чуқурдами?

Не да. Чуқурда, соҳиб.

Х ў ж а й и н. Ўша учун мендан хафа бўл-
мадингми?

Не да. Йўқ, соҳиб.

Х ў ж а й и н. У дурдонани мендан яшир-
ди... Мени ўлдирмоқчи бўлди... *(Неда сукут-*

да.) У ёмон йигит. (Неда сукутда.) Жуда ёмон йигит, уқдингми?

Не да. Уқдим, соҳиб.

Хўжайин. Сен уни севасанми?

Не да. Йўқ, соҳиб.

Хўжайин. Сен яхши қизсан. Нега мендан қўрқасан? Қочганинг қочган.

Не да. Билмадим, соҳиб.

Хўжайин. Мендан сира қўрқма, яхши қиз. Сўзимга кирсанг чиройли кўйлақлар олиб бераман, хоҳлайсанми? Сенинг ҳам чиройли кўйлақлар кийгинг келадими? (Неда жим.) Бор, бор, ўрин сол. (Неда гамакка йўл олади. Хўжайин шишани олиб стаканга қуюди.) Бунча ивирсинг.

Не да. Ўрин соляпман.

Хўжайин. Бери кел!

Неда келади. Хўжайин синовчан кўзларини ундан узмай стакан узатади.

Ич!

Не да. Ичмаганман, соҳиб.

Хўжайин. Ич!

Қизнинг сочларини гижимлаб, бошини орқага тортади, кўзларига тикилиб, иккинчи қўли билан стаканни унинг оғзига туттади.

Ич! (Неда ичади. Хўжайин стаканни ерга улоқтиради.) Сочларинг ипакдай мулойим... Оқ аёлларникига ўхшайди... Мунча лабларинг чиройли! (Ўнмоқчи бўлади. Неда унинг қўлидан қутулиб чиқади.) Сен менинг сўзимга киршинг керак. Бери кел! (Неда қимирламайди.) Эшитмадингми? (Неда бирдан қаттиқ кула бошлайди.) Нимага куляпсан?

Не да. Айланяпти... Ҳамма нарса айланяпти! Мен мастманми?

Х ў ж а й и н. Жуда соз. Кел меннинг олдим-га!

Бирдан бир қарорга келгандай Неда кескин хўжайин олдига келади. Хўжайин қучоқлайди.

Сен ҳам... сен ҳам қучоқла мени.

Неда қучоқлайди... Бир неча дақиқа шу суратда турадилар... Кейин Неданинг қўли хўжайин ёнбошидан пастга сирғала бошлайди... Қўли хўжайиннинг киссасида... Қалитни маҳкам ушлаб турипти. Хўжайин қимир этмай сўзлайди.

Қўй жойига... *(Неданинг қўли гўё шол бўлиб қолгандай.)* Қўй жойига деяпман, қулоғинг борми?

Неда унинг қучоғидан чиқишга нитилади, лекин хўжайин маҳкам қучоқлаб туриб, сўзида давом этади.

Демак, сенга чуқурнинг калити керак бўлган экан-да? Мен дурдона учун __келдинг деб ўйлабман. *(Мулойим.)* Қанжиқ... Қора қанжиқ... Сизларнинг ҳаммангиз бир гўр! Қўй калитни, қанжиқ!

Не да. Асло!

Х ў ж а й и н. Лаънати, қора қанжиқ!

Тўсатдан орқага тисарилиб, қизнинг юзларига шапа-лоқ солади, Неда инграб йиқилиб, ҳолсиз ётади. Хўжайин қиздан кўзини узмайди. Бориб чироқни ўчиради. Сим-сиёҳлик. Неданинг чинқириғи. Нимадир си-нади... Жимлик... Ойнинг кумуш нури ерга тўкила бошлайди... Гамак ёнида хўжайиннинг чалқанча ётган гавдаси. Унинг устига қўлида пичоқ билан Небу эгилган... Нарироқда Неда қотиб турипти. Уларнинг кўзлари жасадга тикилган. Небу аста қаддини ростлайди... Муштини ёзади: кафтида дурдона хира жилваланади. Йигит билан қиз бир-бирига тикиладилар... Саҳна олдига ўтиб тўхтайдилар. Уларга Акко билан Дуэду келиб қўшилади. Улар жимгина йигит билан қизга кўз тикадилар.

Саҳна олди.

Небу (секин). Ұлди. (Жимлик.) Нега сен унинг олдига келдинг? (Неда жим.) Нега унинг олдига келдинг? (Неда калитни тушириб юборади. Калит огир тақирлаб ерга тушади. Небу калитни ердан олади.) Калит учун келганмидинг?

Неда (бошини қуйи эгиб, секин.) Ҳа...

Сукунат. Небу кўз узмай қизга қарайди.

Небу. Сен жасоратли қизсан, Неда...

Неда. Асло...

Небу. Сен жасоратли қизсан. (Акко билан Дуэдунни кўрсатиб.) Булар милтиқли Семни боғлашипти, кейин тўшамани кўтарганларида мен сенинг чинқирганингни эшитиб қолдим. Кейин мен уни ўлдирдим...

Ҳамма жим.

Акко. Энди нима қилмоқчисан, Небу?

Небу. Билмайман.

Акко. Энди икки қатла жинояткорсан: биринчидан, дурдонани ўзингники қилдинг. Иккинчидан — оқ танлини ўлдирдинг.

Небу. Ҳм.

Акко. Шу туфайли икки қатла танангни харига тортадилар.

Небу. Нима қилишим керак?

Акко. Қочиб кет!

Дуэдун. Юр, биз билан, Небу, ҳозир ҳамма қора танлилар бир ёқадан бош чиқарадиган вақт келди.

Небу. Менга нима? Ўзим биламан! Менинг дурдонам бор! Менга ҳеч ким керак эмас!

Акко. Биз билан бўл, юр, Небу!

Небу. Йўқ! Менга ҳеч ким керакмас. Менинг дурдонам бор, бўлди.

Д у э д у. Эҳтиёт бўл, яна дурдонанг бо-
шингга стмасин, Небу!

Небу. Етмайди. Мен бадавлат бўлиб
кетаман. Неда билан қишлоғимизга кетамиз.
У ерда ҳеч ким тополмайди бизни... Бир оз
вақт ўтгач, дурдонани сотаман, энг бой киши
бўламан.

А к к о. Охирги марта сўраяпман сендан —
юр биз билан!

Небу. Йўқ!

Д у э д у. Бу қилмишингдан ўзинг пушай-
мон бўласан, яхши қол!

А к к о. Хайр!

Небу. Хайр! Қирғоқ ёқалаб кетинглар.

А к к о. Хўп.

Кетишади.

Небу. *(худди энди кўраётгандай Недага
тикилади)*. Сен жасоратли қизсан, Неда...

Қиз бирдан йигитнинг пинжигга киради.

Неда. Қўрқиб кетяпман!

Небу. Жим бўл!

Улар қулоқ соладилар. Узоқдан итларнинг вовуллага-
ни ва от туғи товуши эшитилади. Дўмбирачи
пайдо бўлади. У саҳнанинг бошқа томонига ўтади.

Д ў м б и р а ч и. Ҳой, бунча имиллайсизлар.

Неда. Нима бўлди?

Д ў м б и р а ч и. Келишяпти. Гапимга қу-
лоқ сол, дўмбирачининг ўғли, ҳозир қочишинг
керак. Там-там садолари сенга раҳнамо бўла-
ди. Сен унинг тилини биласан, сен дўмбирачи
ўғлисан, Небу!

Небу. Ҳа, мен там-тамнинг тилига тушу-
наман, негаки, мен дўмбирачи фарзанди Не-
буман.

Д ў м б и р а ч и. Ундай бўлса жўнанглар.
Не да. Ҳа... қочиш керак!..
Д ў м б и р а ч и. Зудлик билан! Улар яқинлашиб қолишди.

Ғойиб бўлади.

Небу. Жим!

Яқинлашиб келаётган ит акиллаши ва от туёғига донг қотиб даҳшат ичида қулоқ солишади.

Небу. Ўтиб кетишди.

Не да. Ҳа...

Небу. У томонга ўтишди.

Не да. Мен жуда қўрқиб кетяпман.

Небу. Узоқлашишди, қўрқма.

Не да. Ҳа, узоқлашишди.

Небу. Юр энди, уйга етиб олишимиз керак.

Не да. Йўқ.

Небу. Нима учун?

Не да. Изимиздан боришади.

Небу. Тўғри айтасан...

Не да. Улар орқамиздан қишлоққа ҳам боришлари мумкин.

Небу. Боришлари мумкин.

Не да. Уларни чалғитмоқ керак.

Небу. Қандай қилиб?

Не да. Сен бир ўзинг кетасан.

Небу. Сен-чи?

Не да. Мен у томонга кетаман. (*Қўли билан кўрсатади.*) Улар менинг изимдан боришади. Шундай қиламан. (*Жимлик.*) Сенинг олдинга етиб бораман. Албатта, бирга бўламиз. (*Небу жим.*) Бу кунлар ўтиб кетади, Небу, албатта бирга бўламиз. Мен сенга яхши, вафодор хотин бўламан. Бер менга дурдонани!

(Шебу иккиланади.) Бер-а, менда бўлса уни ҳеч ким тополмайди. (Шебу дурдонани беради. Неда уни кўксига яширади.) Мен кетдим.

Узоқда ит акиллайди.

Небу. Яхши бор!

Неда. Яхши қол, Небу.

Кетади. Небу қиз орқасидан тикилиб туради.

Шамол билан ой нури
Ўйнар тун қучоғида.
Келаман кўнглим дури,
Қалбинг кутган чоғида.

Қимсасиз йўлда танҳо
Кетай кулфатни олиб...
Қайтаман, севикли ёр,
Ишқинг дилимга солиб.

Қўшиқ узоқлашиб, сўнг тинади. Анча вақтгача итларнинг ҳуригани эшитилиб туради. Небу чуқур хўрсиниб қоронғилик ичига кириб кетади. Дўмбирачи там-тамни тарақлата бошлайди.

Дўмбирачи. Сен учун... Қора танли инсон, сен учун...

Чироқ ўчади. Узоқдан там-тамнинг сийрак садолари эшитилиб туради. Ой шуъласи секин-аста ялангликни, у ердаги ўртаси қирра томли капаларни ёрита бошлайди. Яланглик ўртасидаги қудратли Баобаб ёнида қишлоқ дўмбирачиси. Атрофини негрлар ўраб ўтирибди. Давра ўртасида сеҳргар. Ҳамма там-тамга қулоқ солади.

Қишлоқ дўмбирачиси эшитганларини такрорляпти.

Қишлоқ дўмбирачиси. Сен учун... Қора танли инсон... Сен учун!.. Қаерда бўлсанг ҳам уқиб ол, инсон! Ётибсанми, турибсанми, юрибсанми, қулоқ сол, ғафлатда қолма бу замон. Офтобнинг ловиллаган машъали кўпикли тўлқинлар орасига чўкиб сўнган томон-

дан елкаларига милтиқлар осик оқ танлилар келмоқда. Улар биз томонга, соҳилга, қадим Игара қабиласига, тобе кишилар кулбалари мингашган Рўё дарёси томон йўл олганлар.

Узоқда там-там садоси тинади. Энди қишлоқ, дўмбирачиси дўмбирасини чала бошлайди. У узоқдаги там-тамнинг садоларини такрорлайди.

Сеҳргар. Улар бу томонга келишмоқда...
Уларга нима керак ўзи?

Қишлоқ дўмбирачиси. Ҳозир биламиз.

Чалишдан тўхтайти. Яна узоқдаги там-там садо беради, унга қулоқ солиб шарҳлайди.

Оқ танлилар қора йигит изига тушган.
Неча кундир давом этар бу мудҳиш қувғин.

Яна ўз дўмбирасини тарақлатади.

Сеҳргар. Нега энди буёққа келадилар?

Қишлоқ дўмбирачиси. Улар қора танлининг изига тушганлар. Из шу ёққа олиб келяпти-да.

Сеҳргар. Оғайнилар, ишонаверинг, у бизга бир балони келтиради. Мен шаҳарда оқ танли жаноб Смайло ҳузурида бўлганимдан хабаринглар бор. У менга: «Сеҳргар, менинг ишим бошимдан ошиб ётипти, қабилаларни сен назорат қилиб турасан!...» деди. Ҳа, худди шундай деди. Яна: «Баъзи бир қора ялоқлар бизга итоат қилмаяпти, ўшаларнинг таъзирини берамиз!..» деб таъкидлади. Бизнинг қабила-ларимизда ҳаммавақт осойишталик бўлиши керак. (Дўмбирачига) у қора йигит нима гуноҳ қилди? (Дўмбирачи жим.) Сўзла!

Қишлоқ дўмбирачиси. Ўлдирди.

Сеҳргар. Ўлдирди? Кимни ўлдирди!

Қишлоқ дўмбирачиси. ...оқ танли-
ни ўлдирди...

Жимлик.

Сеҳргар. Барча дўмбирачиларга жар
сол, «Бошқа йўлдан бор, биз сени танимай-
миз!» деб айтсинлар унга.

Оломонда саросималик.

Қишлоқ дўмбирачиси. Мен бу иш-
ни қилмайман.

Сеҳргар. Сабаб?

Қишлоқ дўмбирачиси. У яқинлашиб
қолди... Келиб қолди...

Тўсатдан сим-сиёҳликдан Небу пайдо бўлади. Ган-
дираклаб аранг ўртага келиб, йиқилади.

Небу (*хириллаб*). Келдим...

Оломонда саросима, одамларнинг шивири, хазонни
шамол титиб ўтгандаги овозларни эслатади. Ҳамма
Небуга яқинлашади.

Сеҳргар. Қайтнинг орқага. (*Тумор ва
мунчоқларини шилдиратиб оломонга ташла-
нади.*) Қайтнинг орқага. Акс ҳолда ҳаммангиз-
ни қўтир сиртлонга айлантираман.

Оломон ғўнғирлаганча орқага тисарилади... Узоқ
жимлик. Сеҳргар ҳамон юзтубан ётган Небуга яқин-
лашади. Оёғи билан итариб чалқанча ётқизади. Энга-
шиб уни диққат билан кўздан кечиради.

А, сенми?! Сенмидинг, Небу?

Небу (*аранг ўзига келиб*). Ҳа... Мен...

Сеҳргар. Ҳа, сенсан... сен... сенсан...
(*Ҳаммага.*) Кўряписизларми, оғайнилар, бу
Небу!

Жимлик.

Сен одам ўлдирдингми? Гапир!

Небу. Ҳа, одам ўлдирдим.

Сеҳргар. Нега ўлдирдинг?

Небу. Оқ бўлгани-чун.

Қишлоқ дўмбирачиси. Қора тан-
лининг ҳам, оқ танлининг ҳам томирида бит-
та қон, қизил қон айқириб юради...

Небу. Оқ танлининг томирида қора қон
юради.

Сеҳргар. Жон ўғирламоқ — катта гу-
ноҳ.

Небу. Йўқ, заиф қуллик — катта гуноҳ.

Сеҳргар. Уни нега ўлдирдинг?

Небу. Ҳамма учун! У меннинг оғайнила-
римни дур учун денгизга ўлимга юборди, у
қора танли қиз Недани шармисор қилмоқчи
бўлди...

Қишлоқ дўмбирачиси. Сен уни аёл
туфайли ўлдирибсан... Сен Недани шунча
севасанми, Небу!

Небу

Уни севмай бўларми, ахир,

Гўзал қора танли Недани.

Ниҳол чирмовуқдай унинг қўллари,

Қўзларини нақ юлдуз дейсан.

Дудоқлари қизил гулсифат,

Уни севмай бўларми ахир!..

Дунёда йўқ ундаги қомат:

Сарв дарахтдек тик, итоаткор,

Бадани мулойим тонгги шабнамдан —

Уни севмай бўларми, ахир!

Эшитганинг борми тун палласида

Қора танли қизнинг чақирғини!

Қайноқ қон, ўтюррак эҳтиросдир у!..

Унга жавоб бўлиб меннинг танимда

Ўт ёниб, нақ вулқон қуюни бўлиб
Отиладн кўксимдан қалбим.
Там-там каби урар гурсиллаб...
Севмай бўлармикан шу қора оташ
Чирмовуқдай гўзал Недани?

Жимлик. Небу бошини қуйи солади.

Мен... ўлдирдим...

Сеҳргар. Энди биздан ҳимоя излаб келдингми?

Небу. Мен ўз кулбамга келдим.

Сеҳргар. Сенинг кулбанг йўқ! Сен қабилани ташлаб кетдинг, сен орқангдан аёлни эргаштириб кетдинг, сен оқ танли одамни ўлдирдинг.

Небу. Қабиланинг низомида «Хотининг-ни тортиб олмоқчи бўлган одамни ўлдир» дейилган. Шундай эмасми?

Сеҳргар. Ҳа, а-а... (*сакраб туриб ҳаммага ғолибона боқади*). Эшитдингларми? Қабиланинг низоми энди эсига тушипти! Лекин, оғайнилар, унинг ўзи Недани мендан тортиб олганини унутди, чоғи. Демак биринчи бўлиб қонунни бузган — у! Лекин сен ҳали тирксан-ку! Сўзла!

Небу. Неда меники. Сеҳргар, у сени эмас, мени севади.

Сеҳргар. Неда менга хотин бўлиши керак эди.

Небу. Сен унга кексалик қиласан, Сеҳргар.

Сеҳргар. Овозингни ўчир!

Небу. Уни менга беришингни сендан илтимос қилдим, сен бермадинг. Мен олиб кетавердим...

Сеҳргар. Оғайнилар! Қулоқ беринглар!

Бу одам икки қатла гуноҳкор: Биринчидан, қабиланинг, иккинчидан, оқ танлиларнинг қонунини бузди. Уша Неда исмли аёл ҳозир қаерда эканини айт менга...

Небу. Билмайман.

Сеҳргар. Эшитдингларми, оғайнилар? Бу одам мендаги аёлни ўғирлаб олиб кетди. Энди қаердалигини билмас эмиш. Қаллоб! Оғайнилар! Оқ танлилар унинг гуноҳидан ўтмайди, улар бу ерга келиб: «Қани бизнинг одамимизни ўлдирган?» деб сўрайдилар, нима деймиз? Биз: «Ана, олинглар уни!» деб жавоб қилишимиз керак. Акс ҳолда, бизнинг болаларимизни битталаб ўлдирадилар, кулбаларимизга ўт қўядилар.

Қишлоқ дўмбирачиси. Узимизни жуда хўрлаб юбордик-ку, Сеҳргар!

Сеҳргар. Жим бўл!

Кичик дўмбирачани олиб жазавага тушиб чалиб даврада айланади. Рақсга тушади, қичқиради. Анча вақтгача дўмбрасини така-тумлаб юради. Кейин бирдан тўхтайдди. Жимлик... Давра ўртасида Небу ҳаракатсиз ётипти. Сукунатда секин-аста ўрмон ва туннинг товуши эшитила бошлайди. Мана, галати, қулоқни батавга келтирадиган чинқириқ... Бу нима? Бориб-бориб барча товушлар бир-бирига қоришиб арслоннинг кучли наърасига айланиб кетади. Сеҳргар қаттиқ чинқиради.

А-а-А-а! Нидо келяпти... Эшитинглар, тангриларнинг сўзларини! Улар: «Бу одам оқларнинг қўлига топширилсин!» дейишди. Тангрилар шундай дейишди. Шундай бўлади!

Небу. Йўқ! (*Сакраб туради.*)

Сеҳргар. Ушланглар уни!

Небу бир томонга ўзини уради, кейин иккинчи томонга. Лекин ҳар томондан ҳам уни найзалар қаршилайди, қўлига пичоқ олади.

Қочириб юборманглар!

Там-там шиддатли садо беради. Давра ҳамон торайиб бориб, Небу ўртада қолади. Даврага Сеҳргар отилиб киради. Қаттиқ ураётганлари кўрииб турипти. Кучли чинқириқдан сўнг жимлик. Давра тарқалади. Небу гўё михлангандай боғланган. Атрофи найзалар билан гир айлантириб тўсилган.

У қочиб кетмоқчи бўлган эди. Жазосини тортсин. Қани жароҳати газак олиб кетиб, бу ёмон одамнинг танасидан заҳарли сассиқ алафлар ўссин! *(Авраб сеҳрлайди.)* Энди ҳамманглар кетинглар. Бу худо қарғаган муртад, йўлдан озганнинг ёнида қолиш гуноҳ. Унга ҳеч ким яқин бориши мумкин эмас. Қасамёд қилинг!

Сеҳргар кичкинагина қизил тошни кафтида тутиб туради, ҳамма эркаклар бирин-кетин тошга қўл теккизиб ўтадилар.

Тарқалниглар.. кетинглар ҳамманглар...

Ҳамма кетади. Сеҳргар Небунинг пақ юзи олдига келиб, хахолаб қийқириб кулади.

Энди ора очиқ бўлди, азизим Небу!

Кула-кула кетади. Небу беҳаракат. Секин музика овози эшитила боради. Аёлларнинг сўзсиз мулойим мунгли куйи қирра томлар устида ёйилади, янги ойнинг ўроғи қалқиб чиқиб, тўхтади. Қўшиқ узилади. Небу нинграб бошини кўтаради.

Н е б у.

Нурли ҳилол... Янги ой!..
Чоҳ устига чодир бўл

Самонинг тинч кўксиди.
Ҳилол, ҳилол, сен тезроқ
Овоз бер, мен маҳбусга.
Тун келини, янги ой!

Ойнинг ўроги томлар орқасида гойиб бўлади... Баобаб
орқасидан қиз пайдо бўлади. Бу Неда қиёфасидаги
ой. Қиз эғнида илгариги кийими. Лекни у ойнинг нури
билан кумушланган.

Ой. Мен бу ердаман!
Небу. Сенмисан, Неда!
Ой. Йўқ! Мен ой. Чақирганинг учун кел-
дим. Тилаганингни сўйла.

Небу.

Оҳ, еру кўк нур маъбудаси!
Ҳар кун тонгдан ўлим етаклаб
Атрофимда тинмай кезувчи
Офатлардан, азоб-кулфатдан
Халос бўлмоқ йўлини ўргат!
Ой. Офатлардан халос бўлмоқ ўзингга
боғлиқ, суюкли Небу!
Небу. Аммо инсон жуда ожиз!

Ой

Сўзларинг тўғри эмас!
Инсонда зўр қудрат доим яшармиш!..
Тунги осмон қоралиги у,
Денгизларда кўринган ҳубоб
Чақмоқларнинг чарақлаши у,
Буғдойларнинг бошоқланиши
Тўлқинларнинг гулдираши у,
Форликларда дам олган жимлик!
У — кўринмас бизга ҳеч қачон,
У ҳаётдир ва ҳамда ўлим.

У — йироқда, ҳам ҳузурингда
Сен у билан тириксан муқим...

Н е б у

Оҳ, янги ой, янги ой,
Сен янги кун кафтида
Ҳозир эриб кетасан,
Айтгил, бир нарсани айт!
Мен билайки, томирда
Ешлик қони тинмайди.
Қандай қилиб, ўч олиб?!

О й

Менга қараб ўрناق ол!
Ўз кучингга ишон сен.
Душманларнинг устидан
Ғалабага ишон сен.

Ой баобаб орқасига яширинади.

Н е б у

Эй, янги оқ нурли ой.
Мени қолдириб кетма!
Э, кумуш шуълали ой,
Узоқ мунтазир этма.

Томлар устидан яна ойнинг ўроғи кўриниб, аста
нарига сирғала бошлайди.

Қетяпсан самодан,
Аранг кўриб турибман...

Ой гойиб бўлади. Шамол туриб баобаб шохлари шо-
вирлайди... Небу ҳолсиз осилиб ётипти. Дарахтнинг
шохи секин силкиниб унинг бошига эгилади. Дарахт
шохларидан бири—қиз. Бу баобабнинг Неда қиёфаси-

даги қалби, энди унинг кийимлари гўё барглардан
тўқилган.

Б а о б а б. Салом, Небу!

Небу. Бу ким?

Б а о б а б. Менман.

Небу. Ким? Сенмисан, Неда?

Б а о б а б. Йўқ. Мен — баобабнинг юра-
гиман.

Небу. Сен жуда Недага ўхшар экан-
сан...

Б а о б а б. Неда ҳамма ерда — у оининг
шуъласида, шаббоданинг нафасида, япроқ-
ларнинг шитирлашида, ҳамма ерда у!

Небу. Ёлгон айтма, мен кўрмаяпман!

Б а о б а б. У ҳамиша сенга ҳамроҳ. Атро-
фингга назар сол!

Небу. Йўқ. У мени ташлаб кетди. Мен
танҳоман. Ҳаёт шунақа: ҳамма ўз ҳолига...

Б а о б а б. Бундай эмас. Атрофингга боқ.
Ҳар бир майса — Неда, майсаларни баҳра-
манд қилиб турувчи ҳар бир шабнам — у Не-
бу... Эркак ва аёл ҳаммавақт ёнма-ён. Қаер-
да ҳаёт бўлса, аёл ўша ерда. Аёл она тупроқ
сингари. Ёмғир ерни баҳраманд қилади, ер
ҳосил беради, ер туғади. Сен атрофга назар
ташла, ёмғир билан кўпчиган бу ерлар тезда
кўкаламзор бўлиб кетади. Тупроқ худди аёл
сингари ҳаёт чашмасидир.

Небу. Лекин унинг кўзини кўрдим.

Б а о б а б. У оқила.

Небу. Йўлбарсга ҳам, кийинка ҳам ер
ўз кўксидан ўрин беради. Йўлбарс заиф ки-
йинки ютиб юборади... Тупроқнинг кўзи кўр!

Б а о б а б. Бир кун келиб йўлбарсни ҳам
қуртлар ейишини унутдинг, чоғи?

Небу. Йўқ! Аёлнинг ҳам кўзи кўр. Оқ танлига ҳам, қора танлига ҳам бирдай сарийлик билан ҳаёт бағишлайди. Демак, аёл туққан оқ танлилар бошқа шўрликлар қора танли бўлгани учунгина уларни ютиб юборадилар. Қора инсон — туғилади, йиғлайди. Вояга етиб эр киши бўлади — йиғлайди, ўлаётиб ҳам йиғлайди. Нима учун бундай? (*Жавоб кутади.*) Йўқ, жавобни сен беролмайсан. Минг лаънат шундай тирикчиликка! Менга ҳаёт керак эмас!

Баобаб. Асло ундай эмас, ўғлим Небу! Инсон саодат меваларини ўз тишлари билан узиб олиб, ундан баҳраманд бўлиш учун туғилади, инсон азобдан сирқираш учун эмас, қувониш, кулиш учун туғилади...

Небу. Йўқ! Инсон бошқаларни еб юбормоқ учун туғилади... Йўқ! Мен улардан нафратланаман. Оқлардан, қоралардан нафратланаман. Оқ танлилар худди чиябўрининг орқасидаги қузғундай менинг изимдан қолмайдилар, қора танлилар эса мени сотадилар... Нафратларим бўлсин ҳаммасига! Мен яшашни истамайман. Қачон мени ажал олар экан!

Баобаб. Сен ажални шоширма... Унинг ўзи келади. Улим мисоли чақирилмаган меҳмон.

Небу. Йўқ. Улим — ташна учун унинг чанқоғини қондирувчи обиҳаёт, гўдак учун она кўксига тирсиллаган сут! Улимни кутган кишига ажал ана шундай ноёб нарса!

Жимлик.

Баобаб. Сен уни шунчалик кутяпсанми, Небу?

Небу. Билмайман... чарчаб кетдим...
Баобаб. Чарчагансан... Ҳаёт сенга жуда
разил зарба етказди.

Небу. Чарчадим...

Баобаб. Ҳаёт кишининг бошига мусибат
келтираверса, у ҳам зарба билан жавоб
бера бошлайди.

Небу. Нега керак у?

Баобаб. Яксон бўлганни тикламоқ учун.
Яшашнинг маъноси шунда.

Небу. Ҳаёт зарба беришдан тўхтамасачи?

Баобаб. Сен ҳам тўхтама.

Небу. Қилолмайман!

Баобаб

Чарчагансан, қаттиқ чарчагансан.
Сен мисоли сайёҳ — ташна ва чарчагансан.
Сайёҳ борар чўл, саҳро ошиб.
У чарчайди,
Қуриган дармон.
Лекин тинмай йўл босар ҳамон.
Ҳамон олға, олға босар йўл.
Небу. Нима учун?

Баобаб

Сабаб шулки, билади аён;
Узоқ барханларнинг ортида
Шаффоф чашма қилар замзама.
Йўл босади, етади... аммо...
Небу. Чашма қурипти.

Б а о б а б

Ҳа... Чашманинг қурппти суви.
Сайёҳ қулар,
Бутун умиди
Чўкиб кетар чашма тубига...
Қувват ҳам йўқ тушса йўлига,
Небу. Шундан кейин не қилсин сайёҳ?
Баобаб. Яна туриб, йўл олсин олға!
Небу. Нима учун?
Баобаб. Топмоқ учун бошқа чашмани.
Небу. У ҳам қақраб қолган бўлса-чи!
Баобаб. Қаддинг ростлаб яна олға юр.
Небу. Ҳамон йироқ, йироққа! Нечун?
Баобаб. Топмоқ учун! Тур,
Олдинга боқ!

Небунинг боши беихтиёр қуйи эгилади. Баобабнинг шохлари аста-секин кўтарилади. Қиз ғойиб бўлади. Сукунат... Узоқ-узоқдан Неданинг қўшиғи эшитилади...
Овоз тобора яқинлашади.

Неданинг қўшиғи.

Шамол билан ой нури
Уйнаб тун қучоғида.
Келаман, кўнглим дури,
Қалбинг кутган чоғида.
Кимсасиз йўлда танҳо
Кетай кулфатинг олиб...
Қайтаман, севикли ёр,
Ишқинг дилимга солиб!

Қоронғиликдан қизнинг келишган қадди-қомати кўри-
нади. Бу — Неда. У бу сафар ўзининг асл қиёфаси-
да. Оҳиста ҳар томонга аланглаб Небуга яқинлашади.
Юзига юзини қўяди. Небу инграб кўзини очади.

Небу. Қим бу?
Неда. Менман, мен...

Небу. Йўқ...
Неда. Менман. Небу!
Небу. Сен? Оҳ... Кўланкалар кетдим?
Сенми?

Узоқдан итларнинг акиллагани эшитилади. Неда қичқириб Небу боғланган арқонларни еча бошлайди.

Неда. Тезроқ... Тезроқ.
Небу. Қўй мени... Қўй ўз ҳолимга, мен истамайман.
Неда. Кўзингни оч, Небу. Бу мен ахир.
Небу. Тегма менга. Мени ўз ҳолимга қўй. Ҳеч нарса керак эмас.

Итлар овози жуда яқиндан эшитилмоқда.

Неда. Тур, тезроқ тур... тез.
Небу. Мен чарчадим... Тинчгина ўлишга қўйгин.
Неда. Йўқ, Небу! Кетамиз бу ердан!
Небу. Чарчаганман... Шундай чарчадим-ки...
Неда. Кўзингни оч, Небу!

Итлар овози жуда яқиндан эшитилмоқда.

Яқинлашиб қолишди! Менга кўмак бер ахир, Небу. Узингни тут.
Небу (*аранг эшитиларли*). Йўқ... йўқ!..
Неда. Небу! Небу деяпман! Узингни тут, мен сени эплаёлмаяпман ахир! (*Ҳамон уни еча олмайди.*) Худойим, ўзинг кўмак бер! Тангриларим, ўзингизнинг раҳмингиз келсин.

Итнинг жуда қаттиқ вовиллагани эшитилади. Неда даҳшатдан қичқиради.

Не да. Кўзингни очсанг-чи, ахир, Небу!..

Қоронғилик. Итларнинг ҳуриши тақ тўхтади... Кимнингдир йиглагани, кимнингдир доди эшитилади. Таниш яланглик. Баобаб теварагини энди полиция комиссари, қўлда қамчи тутган бир неча полиция кишилари ўраб олган. Қишлоқ дўмбирачиси бир томонда. Биркўз бошқа томонда писиб турипти. Дарахтга боғланган киши бошини кўтаради. Бу—Сеҳргар.
Ялангликда бошқа ҳеч қим йўқ.

Комиссар. Қани у?

Сеҳргар. Бу дарахтга боғлиқ эди...

Комиссар. Қани у, деяпман?

Сеҳргар. Биз уни шу дарахтга боғлаб ташлаган эдик...

Комиссар. Айт, қаерда у?

Сеҳргар. Жуда ёмон одам... Биз боғлагандик уни.

Комиссар. Қаёққа ғойиб бўлди?

Сеҳргар. Биз билмаймиз, соҳиб.

Комиссар. Эҳтимол, сиз уни боғламагандирсиз, балки у шу ердадир, эҳтимол, дарахтлар ичига яшириб қўйгандирсиз-а?

Сеҳргар. Йўқ, соҳиб. Биз уни дарахтлар орасига яширганмиз йўқ, эҳтимол уни руҳлар олиб кетишгандир.

Комиссар. Уни сенинг қора ялоқларинг олиб кетган, биласанми? Сен мени ғофил деб ўйлама!

Сеҳргар. Йўқ, соҳиб, қабиладан бирон жон бу ишни қилмайди. Улар қизил тош ҳаққи қасамёд қилганлар.

Комиссар. Йўқми қора ялоғинг?

Сеҳргар. Йўқ.

Комиссар. Ер ютипти бўлмасам.

Сеҳргар. Фармон бер, мени ечиб қўйсинлар, қўлларим увишиб кетди.

Комиссар. Ечинглар, бу аблаҳдан иш чикмайди.

Сеҳргарни дарахтдан ечиб оладилар. У полициячилардан кўз узмай қўрқа-писа бир чеккага ўтади.

Сеҳргар (қўрқа-писа). Қизларимиз сизларга ўйнаб берсинлар...

Комиссар. Лаънати ўлка. Мудҳиш замон. Э, иблис негрлар, ҳаром ўлинглар!

Полициячи. Бизни бу пучмоққа ажал ҳайдаб келди.

Комиссар. Нима ҳам қилардик. Биз қонунга итоат қиламиз. Қора танли оқ танлини ўлдирди. Энди ўзи осилиши керак. Мен қонун қулиман, биласанми?

Полициячи. Сиз заҳарланган камон ўқи нималигини биласизми, жаноб комиссар? Сиз ҳали янгилисиз... мен сизга айтсам, хиёл тирнаб ўтса борми, қуёнчиқ тутгандай ғужанак бўласизу, икки дақиқадан кейин жонингизни таңгрига топширасиз.

Комиссар. Менга нега гапиряпсан бунинг ҳаммасини?

Полициячи. Нега дейсизми? Сиз у йигит орқасидан қувиб юриб, марварид тувчилар айтгандек, бўрон яқинлашиб келаётганини сезмай қолдингиз.

Комиссар. Нима бўпти? Нима дегани бу!

Полициячи. Шу деганимки, бу ишларнинг ҳаммаси менга сира ёқмайди. Қоралар бир балони бошламоқчи. Ёмон ҳид сезяпман.

Комиссар. Нима демоқчисан, очикроқ гапир!

Полициячи. Шунини демоқчиманки, мен

сизнинг ўрнингизда бўлсам, аллақачон орқага қайтган бўлар эдим.

Комиссар. Бас қил. У йиғитни топмагунча қидираверамиз.

Полициячи. Ихтиёр сизда.

Комиссар. Очиғини айтсам, из искаб юриш ўзимнинг ҳам жонимга тегди! Аммо начора? Ҳаммамизнинг бола-чақамиз бор. Уларни боқиш керак.

Биркўз (*Комиссарга яқинлашиб*). Айбга буюрмайсиз, жаноб комиссар, йўлимизни давом эттиришимиз керак... Ҳадемай бу ерда муттасил ёғингарчилик бошланади, кейин уни сира ҳам топиб бўлмайди, соҳиб.

Комиссар. Муттасил ёмғир фасли дейсанми. Шу етишмаётган эди. Ҳаммасига сен аблаҳ сабаб бўлдинг.

Биркўз. Соҳиб, холис ният билан яхшилик қилмоқчи эдим.

Комиссар. Нега қизнинг орқасидан олиб бординг бизни?

Биркўз. Мен уни қиз билан деб ўйладим...

Комиссар. Қиз тоза адабимизни берди (*Сеҳргарга*). Қиз бу ерга келмаганига аминмисан?

Сеҳргар. Бу ерга келмаган, соҳиб.

Жимлик.

Комиссар. Узоққа кетишга ақлим етмайди. Жароҳатли деганмидинг?

Сеҳргар. Қочиб кетмоқчи бўлган эди, мен қаттиқ урдим. Кейин олиб келиб у дарахтга боғладик...

Комиссар. Яна дарахтдан гапиради-я!

Гап шу! Менга одамларингдан берасан, бир-га боришади.

Сеҳргар. Ҳеч ким бормайди, соҳиб. Ҳозир ҳеч ким менга бўйсунмай қўйган.

Комиссар. Қишлоқда интизом бўлишига сен мутасадди. Тополмасак борми, келиб қишлоғингга ўт қўямиз, сени бўлса шаҳарга олиб бориб оқ ҳокимнинг оёғига ташлаймиз, фаҳмладингми?

Биркўз. У бошқа қишлоққа кетиб яширинган бўлса ҳам ажаб эмас.

Комиссар. Тўғри айтади. (*Дўмбирачи-га.*) Ҳаммаёққа жар сол: «Небу отли қора одам оқ танлини ўлдирди. У қонунга хилоф иш қилди. У — оқ танлиларнинг ҳукмига топширилиши керак. Яширганнинг боши кетади. Тутиб берган катта пул олади» деб жар сол!

Дўмбирачи там-тамни чалади.

Комиссар. (*Сеҳргарга*). Нима деяпти?

Сеҳргар. Билмайман, соҳиб. У ҳозир фақат дўмбирачилар тушунадиган тилда сўз-ляпти.

Чироқ ўчади. Там-там садоси тобора секинлаша боради. Нурнинг тиллари саҳна олдидаги Небу билан Недани ёртади. Пигит қизнинг елкасига суяниб зўрга туришти. Улар дўмбиранинг овозига қулоқ соляптилар.

Саҳна олди.

Небу (*эшитганини такрорлайди*).

Шошинингиз, шошинингиз, шошинингиз!

Небу, там-тамга қулоқ сол... Қоч!

Оқ танлилар изингдан қувиб келмоқда...

Шошил! Итлар изингни искаб ҳурмоқда.

Қоч!

Чакалакзорлар орасига кириб яширин... Тезроқ қоч!

Там-там садоси тақ тўхтайди.

Не да. Кетиш керак.

Небу (*ерга ўтириб.*) Ҳа...

Не да. Юр.

Небу. Йўқ.

Не да. Нега?

Небу. Бир узинг кетавер!

Не да. Йўқ!

Небу. Ўзинг кетавер!

Не да. Нима учун?

Небу. Мен кетолмайман.

Не да. Биз кетишимиз керак.

Небу. Оғриқ алами кўксимни қиймалаб ташляпти.

Не да. Бари бир кетиш керак, Небу!

Небу. Нега, Неда?

Не да. Яшаш учун!

Небу. Яшашдан чарчадим. Мени ўз ҳолимга қўй, Неда.

Не да. Йўқ, иккимиз ўрмон ичига яширинамиз.

Небу. Топиб оқларга топширишади.

Не да. Ўрмоннинг жуда ичкарасига кириб кетамиз, тур ўрнингдан!

Небу. Туролмайман, Неда!

Не да. Тур, жоним!

Небу. Йўқ! Ўзинг тезроқ кет.

Не да. Тур дейман, сенга, турсанг-чи!

Неда қутурган мушукдай Небу устига ташланиб, муштлири билан унинг юзларига уради... Яна... Яна... Небу азот туриб қизнинг бўғзидан олади.

Небу. Ўлдираман сени!

Неда секингина кула бошлайди. Ёнгит қизни қўйиб нари чекинади.

Не да (*Небуга қўлларини чўзиб*). Небу!
Азиз Небу! Сен кучлисан, Небу! Сен ҳақиқий
мағрур эр кишисан, қадрли Небу!

Небу гандираклаб кетади. Неда сакраб туриб уни
суяйди. Небу қизнинг елкасига қўлини ташлаб суяниб
туради.

Сен менга ишон, Небу! Танангнинг оғриқ-
лари тарқалгунча мен боқаман сени! Менинг
кўзларимга боқ! Энг чаққон маймун сингари
хурмо дарахтларининг учига чиқаман, унинг
ноз-неъматларини олиб сенинг оёғингга тўка-
ман... Менинг кўзларимга боқ! Мен ҳар иш-
га қодирман! Тошлардан-тошларга сакраб,
сенга жайрон овлаб бераман, дарахтларнинг
баланд чўққиларидан зангор кўллар тубига
шўнғиб, баллиқлар тутиб чиқаман, Небу! Сен
менинг кўзларимга боқ, Небу, мен кучли аёл-
ман. Мен сенга ўлимни йўлатмайман, Небу!
Кейин... кейин мен сенинг фарзандларингга
ҳаёт ато қиламан...

Небу (*табассум қилади*). Улар кучли
эркаклар бўлиб ўсишади...

Не да. Ва меҳрибон рафиқа бўлишади.

Небу. Бошқа кучли эркакларга она бў-
лишади.

Не да. Ва бошқа меҳрибон хотинларга
она бўлишади.

Яна дўмбира чалинади.

Небу. Тезроқ бўл, Неда, тезроқ. Оқлар
сенга келишяпти, қоч!

Не да (*дўмбирага жавоб қилгандай, кес-
кин.*) Қетяпмиз!

Узоқдан итларнинг овози эшитилади. Неда йигитни
қучоқлаб олади. Улар томошабинга орқа ўгирган ҳол-

да саҳна ичи томон юрадилар. Улар орқасидан чирмовуқ парда тушади... Момақалди роқ гулдираб, чақмоқ чақилади... Улар ҳамон кетиб борадилар. Яна бир парда тушади. Чақмоқ яна кучлироқ чарақлайди. Небу билан Неда энди кўринмайди — энди уларни қалин ўрмон бағрига яширгандай. Шамол эсиб ўтади, чирмовуқлар илонлардай тўлғанишади. Итларнинг ҳуриши жуда яқиндан эшитилади... Жала қуя бошлайди.

Ҳамма нарсани ёмғирнинг қалин пардаси тўсади.

Томоша залида секин чироқлар ёна бошлайди.

Парда

Саҳна олдида — прожекторнинг нурида қора дўмбирачи кўринади. У там-там чалади. Қоронғиликдан Небу билан Неда чиқиб келади.

Небу. Бизни сен чақирдингми?

Дўмбирачи. Мен.

Небу. Нима дейсан?

Дўмбирачи.

Эҳ, умр йўли қисқа...

Небу, қайга олдинг йўл?!

Небу. Бунни қачон билди ким?

Дўмбирачи. Борар мазгилинг қайда?!

Небу. Билолмайман.

Дўмбирачи.

Умр йўли кўп қисқа.

Қолурми сендан нишон?

Небу. Билолмайман.

Дўмбирачи

Сен нишон.

Беҳудага ўтган ҳар ҳаёт,

Из қолмаган йўлдаги сароб.

Небу. Менга унинг сира дахли йўқ.

Дўмбирачи

Из қолмаган йўл — у йўл эмас.

Шундай ҳаёт кечирки, Небу,
Бўрон ҳам изингни йўқотолмасин.
Уша сендан қолган из билан
Ўзгалар ҳам йўлга тушсинлар,
Сени олға олиб ўтсинлар.

Н е б у

Ўзга? Ўзга билан ишим йўқ!
Ҳар ким ўз йўлига, ўзи-чун яшар.

Д ў м б и р а ч и.

Лекин ҳаёт сўқмоқларига
Танҳо кирган қоқилур.

Н е б у

Бекор.

Д ў м б и р а ч и

Беқарорсан қувғин ҳайвондай!
Сен таъқибдан қочасан, Небу!

Н е б у

Мен қочаман ҳамма одамдан,
Оғир ҳаёт, там-тамингдан ҳам.

Д ў м б и р а ч и

Лаззатлардан...

Н е б у

Евуз ҳаётдан.

Д ў м б и р а ч и

Кураш ишқи тўла ҳаётдан!

Узоқдан там-там садо беради.

Ана эшит, там-там урар бонг,
Сени чорлар одамлар томон.

Не да (Ғазабда)

Ўз ҳолига қўй! (Бақиради.) Там-там
жим бўл!..

Бу меники, танҳо меники,
Биз биргамиз — керакмас ҳеч ким!
Жим бўл энди, бақироқ там-там.
Қулоқларни келтирдинг батанг,
Юракларга солдинг ғулғула.

Дўмб и р а ч и.

Дўмбиралар гумбирлар, тингла,
Ҳаёт сари чорлайди сизни.

Не да

Жим бўл! Бизлар қолмаймиз бунда,
Бу ерлардан кетамиз дарҳол.
Инсонларнинг кўзидан нари,
Кетиб — икков ахтарамиз бахт.
Қани кетдик, севикли Небу!

Небу. Кетдик!

Кетадилар.

Дўмб и р а ч и. .Нетай... кетаверинглар...

Қоронғилик. Там-там тобора пасайиб боради. Тамом
тўхтаганда бутазор пайдо бўлади.
Тонг. Қуёш кўтарилмоқда. Хурмо дарахти остида
Небу ётипти. Дарахтнинг бошида Не да чайқалиб
ўтирипти. Неда бананлар узиб Небуга ташлаб, қўшиқ
куйлайди.

Неданинг қўшиғи

Атрофларга ташла нигоҳ, менинг суюклим,
Унга ҳеч ким,
Сўлда ҳеч ким,
Қайноқ қучоғингда танҳо, яйрайман ўзим!

Бизни ҳеч ким кўрмай қолган он,
Қалбимизга ишқ кирди пинҳон.
Умр бўйи ахтарсанг, зинҳор
Тополмайсан мендай мунис ёр!
Атрофларга ташла нигоҳ, менинг суюклим,
Унга ҳеч ким,
Сўлда ҳеч ким,
Қайноқ қучоғингда танҳо, яйрайман ўзим!

Неда хурмо дарахтидан тушиб, Небу ёнига чўкади.
Узоқ муддат жим ўтиришади.

Небу. Сен менга жон бағишладинг, Неда!

Неда. Жуда бахтиёрман, Небу!

Неда

Сен дарёдай тошқинсан мудом,
Дарёсимон бағишлайсан жон.
Сен қоядай тиксан ва мағрур,
Атрофингда ўкирар бўрон.
Сен қамишсан, эсар қуюнлар,
Лекин қаддинг буколмас зинҳор...
Азиз Недам, севаман сени!..

Неда

Севги гўё сўқмоқдир... сўқмоқ —
Тирик унда юрганга одам!..

Небу

Шу сўқмоқда юраман мангу.

Неда

Шундай бўлсин, илоҳим, Небу!

Небу

Шундай бўлар! Сен чиройликсан.

Қуйма устун сингари бўйнингнинг ялан-ғочлигини севаман. Сенинг қўшиқ сингари енгил хиромон юришингни севаман. Там-там оҳанги сингари ёқимли овозинг ҳушимни элитади, қуёш бўса олган баданингнинг қайноқлигини ва фусункор кўзларингни севаман... Ана, кўзингнинг кўзгусида қуш парвоз этиб ўтди...

Неда. Йўқ. Қуш сенга сайраб бермоқ учун қўнди.

Небу. Менга?

Неда. Иккимизга. *(Неда Небунинг ёнига чалқанча ётади.)* Қара, хурмолар устида шафақ яллиғланди.

Небу. Ҳа, қуёш нурлари хурмонинг сариқ навдаларига ўхшайди... Навдалар кучга кирмоқда, тебранади, куч йиғади.

Неда. Қуёш ҳозир хурмолар устига ястанади.

Небу. Ҳа, тун зулмати фарёд тортиб чекинади. Чекинсин, мен сени севаман, Неда. Мен сени аёл сифатида севаман!.. Аёл!.. Оҳ, аёл! Сен кимсан-а... аёл...

Неда. Мен айтиб бера қолай. Аёл — эркакнинг бир қисми. Унинг орзу-умидларига қанот бўлади. Шу орзулари яшаб қолсин учун унинг фарзандларига ҳаёт беради. Аёл

эркакнинг юрагида яшайди. Аёл ҳақида эр-
так айтиб берайми, истайсанми?

Небу. Эртакка айт, келсин!

Неда. Бўлмаса, кўзларингни юмиб қу-
лоқ сол.

Ойнинг оппоқ нурлари ер юзига қўйилган
ажойиб бир тунда табиат гўзал бир гулни
кўриб қолиб, уни аёлга айлантирмоқчи бў-
либди...

Қоронғилашади. Қуёш ғойиб бўлиб, ой чиқади. Ойнинг
кумуш нурлари тўкилади. Муסיқа эшитилади. Небу
кўзларини юмиб, қимир этмай ётади. Унинг ёнида Не-
да. Атрофдаги ҳамма нарса ғойиб бўлади... Фақат кат-
та гул пайдо бўлиб, худди рақсга тушгандай бир маром-
да чайқалади. Қоронғилик ичидан инсон қиёфасидаги
табиат кўринади. Бундан кейинги юз берадиган ҳамма
воқеа рақс, ниқобларнинг имо-ишорали рақслари. Табиат
гул атрофида рақс қилади, гул аста-секин гўзал қора
танли аёлга айланади... Аёл жуда Недага ўхшайди.

Рақс Неданинг ҳикоясини баён қилиб боради.

Ўз санъатидан мамнун Табиат шабада
сингари мулойим ва жарангли сўзларда аёл-
ни мадҳ этипти, лекин аёл дилини бу сўз-
лар ром этмапти, аёл қаерда яшаяжани
билгиси келар экан.

— Тоғликлар орасида яшашни истайсан-
ми?— сўрапти ундан Табиат.

— У ерда жуда совуқ!— жавоб айтибди аёл.

— Ундай бўлса денгиз сатҳига қаср қу-
риб берай!— дебди Табиат.

— Денгизнинг зўр тўлқинлари бўлади,—
жавоб айтибди аёл.

— Бўлмаса сенга саҳрода сарой туҳфа
қиламан.

— У ерда кучли шамоллар доимо дарба-
дар кезади!— шикоят қилибди нозанин аёл.

Табиат нима қилишни билмай юрган экан, бир кун аёлни эркак кўриб қолибди.

Қоронғиликдан қора танли эркак пайдо бўлади, у жуда Небуга ўхшаб кетади. Эркак ва аёл муҳаббат рақсини ижро этади.

Эркак аёлни севиб қолибди. Шунда Табиат аёлга эркак юрагида яшаб қолишга ижозат берипти. Ниқоблар ғойиб бўлади... Қуёш чиқади, хурмо дарахти тагида боягидай Небу ва Неда ётипти.

Шундан бери эркакнинг юрагида тоғликларнинг музи, денгизнинг тўлқинлари ва сахронинг мудҳиш шамоллари яшайди... Аммо аёл ҳаммасига бардош қилади. Чунки бу эркак юраги, аёл бошиқа ерда яшай олмайди.

Жимлик. Небу кўзини очади.

Небу. Эртақ кетиб қолдими? Жуда гўзал эртақ экан...

Неда. Чиройли.

Небу. Бундан чиқди сен менинг юрагимда яшар экансан-да, Неда?

Неда. Мен сенинг қалбингда яшайман, Небу... Эркакнинг юрагида яшайдиган ҳар бир аёл каби совуққа ҳам, иссиққа ҳам дош бераман...

Небу (*ўйчан*). Ҳа, шундай.

Сукут.

Муттасил ёмғирлар фасли ўтди. Менинг таним худди хурмо дарахти сингари ҳаёт ва қудратга тўляпти. Тезда мен яна кучли ва жасоратли бўлиб оламан. Мен сен учун ов қиламан, балиқ тутаман... Сен ўчоққа ўт ёқасан.

Неда. Ўчоққа ўт ёқаман, мен унинг ҳароратини ҳимоя қиламан.

Небу. Оиламиз ҳароратини сақлайсан.
Неда. Иккимиз сақлаймиз. Оиламиз чи-
роғини фақат икковлашиб сақлаймиз... Там-
там жим бўлди.

Небу. Хавф ҳам нари кетди... Энди се-
нинг юрагингни ҳеч қандай ташвиш таҳлика-
га солмайди. Мен дўмбирачиман-ку, Неда.

Неда. Йўқ! Сен меннинг эримсан. Сен ёл-
ғиз мен билан бўласан, бизга ҳеч кимнинг
кераги йўқ.

Небу (*бир нафасдан кейин*). Ҳа... бизга
ҳеч кимнинг кераги йўқ. Аммо одам танҳо
яшай оладими? Одам ёлғиз бўлса ов қилиб,
овқат топа оладими, йиртқич ҳайвонлардан
ўз уйини ҳимоя қила оладими, ҳаётда шод-
лик топа оладими? Одамнинг бир ўзи оиласи
ўтини ҳимоя қила оладими? Сўйла, Неда?!

Неда. Сен авваллари бундай ўйламас
эдинг, Небу!

Небу. Нечукки, муттасил ёмғирлар фас-
ли яна бошланиб ҳайвонлар ин-инларига ки-
риб кетадилар, ов ҳам қилиб бўлмайди... Бе-
шафқат жалалар кулбамизни кўмиб кетади...
Ушанда биз тамом танҳо қоламиз, Неда!

Неда. Сен мард кишисан, азизим Небу!
Мен кучли аёлман.

Небу. Тўғри айтасан. Агар жуда қийна-
либ қолсак дурдонамиз бор.

Неда. Дурдона... Улоқтириб юбор уни,
Небу, у бизга бир фалокатни бошлаб келади.

Небу. Асло! Ҳеч қачон!

Жимлик.

Мен энди ҳеч қачон там-там садоларини
эшитмайман.

Не да. У сенга керак эмас, унут там-тамни. Ёнингда мен борман.

У бирдан қичқириб қорнини ушлаб қолади. Худди бир нарсани тинглаётгандай бир нафас жим туради. Кейин жимгина ширин кулади.

Небу. Сенга нима бўлди, Неда?

Не да. Қимирляпти... У ҳаёт талаб қил-япти...

Небу. Ҳаёт талаб қилляпти? Нима деяпсан ўзинг, қизми у?

Не да. Қичкина Небу...

Небу (*сакраб туради*). А, аёл, нима деяпсан ўзинг!

Не да. Тезда уч жон бўлиб қоламиз, Небу!

Қоронғилик тушади. Чироқ қайта ёнганда қуюқ чирмовуқларни кўрамиз. Чакалак ўрмоннинг ўз ҳаёти давом этмоқда. Ҳашаротлар чийиллайди, қушлар чуғурлайди, маймунлар минғирлашади... Бирдан инграш, дард ва алам тўла инграш эшитилади. Эр киши инграйди. Яна жимлик. Урмон ичидан Небу чиқиб келади. У чирмовуқларни ҳар томонга итариб чопиб келмоқда.

Саҳна олди.

Небу қорнини чангаллаб дарддан тўлғанади. Ўзи ўзига савол бериб жавоб қилади.

Небу. «Сенга нима бўлди, Небу? Нега бунча қичқирасан?» Оҳ. Шундақаям оғрияттики, ич бағримни қийма-қийма қилиб ташляпти. «Ачинамиз сен шўрликка, Небу! Биз ҳамма қариндошларинг жуда ачинамиз».

Оҳ, бу қандайин дард эди ўзи! «Бахт. Қаттиқроқ қичқира бер! Хотининг қичқира олмайди!» Оҳ!.. Мадад беринг менга. Кулбалар кунжагида кун кечираётган қашшоқлар-

нинг хонаси вайрон бўлмасин! «Эҳтимол, айёрлик қилаётгандирсан, Небу? Эҳтимол, қирчиллама тимсоҳ каби соппа-соғдирсан?» Йўқ-йўқ деяпман-ку, сизга. Қорним жуда ёмон оғрияпти!.. Эҳтимол, қичқирганим етар энди? «Йўқ. Удумга бўйсун. Туғиш дарди буюк дард, аёл буюк иш — мардликдан маҳрум. Шунинг учун буюк дардни эркак ўз зиммасига олади». Вой-вой... Қанақа оғриқ ўзи, қорнимни фил тепкилаётганга ўхшайди-я, Вой-вой... Энди тўлғоққа айланди!

Ўтиб дарддан тўлганиб типирчилайди.

Мен қанча тортсам, қанча қичқирсам, хотинимга шунча осон бўлади. Биргалашиб дард тортамиз. *(Даҳшатли қичқиради.)* А... А... ҳило...О.

Бу қичқириққа акс-садодай ўрмонда чақалоқнинг йиғиси эшитилади. Небу ўрнидан сакраб туриб бўзрайиб қолади. Сонларига уриб хахолаб кулади, ерга ётиб юмалайди. Кейин ўрмонга қараб қичқиради.

Дунёга келган инсон ўғилми, қизми, Неда?!

Ўрмон ичкарасидан Неданинг мулойим бахтиёр овози эшитилади.

Неданинг овози. Ўғил, Небу!

Небу яна сакраб-сакраб қичқиради.

Небу. Ўғил! Ўғил! Ўғил!

Жимлик. Небу қулоқ солади.

Нега ўғил жим бўлиб қолди, Неда?

Неданинг овози. Эмаяпти, эмаяпти, Небу!

Небу. Унинг кўкрагини эмаяпти, унинг

кўкрагини эмаяпти янги одам. (*Қичқиради.*)

Неда, семизгина, каттагинами, ўғил?

Неда. Каттакон, семиз, Небу!

Небу. Менга ўхшайдими, Неда?

Неда. Секинроқ, Небу, ухляяпти...

Ўрмон яна товушга тўлади.

Небу (*секин товушсиз кулади*). Ово-
зингни чиқарма, Небу, у ухляяпти. (*Қўллари*
ишораси билан қушларни ҳайдайди.) Жим,
ўғил ухляяпти. Жим, инсон ухляяпти, жим!

Қоронғилик. Яна чакалакзор. Аммо хурмо дарахти
остида тепаси хурмо дарахти барглари билан ёпилган
кичик кулба. Кўкда булут сузади. Кулба остонасида
қўлида гўдак билан Неда ўтирибди. Улар тепасига
Небу эгилган.

Неда (*болани тебратиб*)

Сен уйқуда, ўғлим, ўтиб борар ҳаёт,
Сен уйқуда, кунлар учар ёйиб қанот.
Бу ҳаётда умр йўли қисқа, болам.
Ўз изингни қолдирасан унда сен ҳам.
Илк изларинг енгил бўлур одимингдай,
Ёшлик ўзи шундай бўлур тонг елидай.
Улғаясан, йиллар ўтиб кетар қатор,
Изларинг ҳам қум устига чуқур ботар.
Кекса инсон ҳаёт йўлини шундай ўтар.
Сен уйқуда, ўғлим, ўтиб борар ҳаёт.
Сен уйқуда, кунлар учар ёйиб қанот...
Алла болам... алла... болам... алла...

Небу. Ухладими?

Неда. Ухлади.

Небу. Ҳадеб ухлай бераркан-да?

Неда. Гўдак шундай бўлади. (*Она гў-
дакнинг қорнига қўлини қўяр, ота гўдак оёқ-
ларини силайди.*)

Небу. Бирам юмшоқ... Худди момик,
ташли жониворга ўхшайди.

Неда. Ундай дема, у инсон.

Небу. Бунча ҳам юмшоқ-а!..

Неда. Тегма, Небу, уйғотиб юборасан.
Оёғини қўйвор!

(Небу оёғини қўйиб, қўлини бола қорнига
аста қўяди.)

Небу. Қара, қорни қўлимни кўтаряпти.

Неда. Нафас оляпти-да.

Небу. Нафас оляпти дегин. (Аста кула-
ди.) Қўлингни қўйсанг, қорни худди сознинг
торига ўхшаб титрайди. Назаримда, ҳаёт
жилғаларидан тўкилаётган кумуш гўзал ша-
лолага ўхшайди. Биз худди ана шу кумуш
сувларга қўлларимизни тутиб турган бола-
ларга ўхшаймиз.

Неда. Бола катталарни ҳам бола қилиб
қўяди.

Небу. Юраги қандай ураётганини кўр-
гим келади.

Неда. Нарироқ ўтир, унга халал берма.

Небу. Йўқ, Неда. Бу буюк мўъжиза.
Сен унинг жажжи қўлларига, оёқларига на-
зар ташла, даханларига қара. Энг нозик,
мулойим меваларга ўхшайди. Дунёда бу
мўъжизадан гўзалроқ нима бўлиши мумкин?

Бу қандай зўр мўъжиза

Дунёга келди одам.

Бир бурда эт, бир иссиқ жон

Лекин овози бардам.

Ҳадемай у улғаяди,

Тинчиш билмайдиган мард,

Худди шу кун туғилганни

Бир кун севиб чекар дард.

Қизча бугун ўзи каби,

Бир парча эт, иссиқ жон.
Лекин бир кун бўйга етиб
Топишадн икковлон...
Бир сўқмоқдан борар ёндош
Иккимиздай улар ҳам,
Бу мўъжиза! Эшит, қуёш,
Дунёга келди одам!..

(Гўдак уйқусида хўрсинади.)

Небу. Унга нима бўлди?
Неда. Туш кўряпти.
Небу. Туши кўрқинчлими?
Неда. Йўқ, гўдак эзгуликларни туш кўради.

Небу. Нима дединг, Неда?

Неда. Гулларнинг атри ва она сутининг лаззати тушига киради.

Небу. Буларни сен қайдан биласан, Неда?

Неда. Мен онаман... Оналар болаларини яхши биладилар. Бу кичкина Небу, меннинг жон ва жисмимнинг бир парчаси.

Небу. Иккимизники, Неда... Кўкрагинг-да сутинг кўпми?

Неда. Учаламизга етади.

Небу. Жуда кўп эмас экан-ку!

Неда. Сенга ўхшаган нафси ёмон-да.

Томга ёмғир томчилайди... кўпаяди. Неда билан Небу ваҳима аралаш кўкка қарайдилар.

Бу нимаси?

Небу. Ёмғир... Кулбага кир, Неда, мутасил ёмғирлар фасли бошланаяпти.

Қоронғилик. Жала қамчилайди... Чироқ яна ёнади. Кулба ичи, остона олдида ўчоқ, Неда боласини тебратиб ўтирибди.

Не да

Йиртқич ҳайвонлар ўкириб,
Тун бошингга солса фалокат.
Ваҳималар дилинг кемириб
Қувганда, қувганда ҳам тарк этма ҳеч вақт.
Хонадонинг чироғин сақла!

Тажовуздан сақлар ўша,
Ёвузлардан сақлар ўша,
Ёмон нафас, ёмон кўздан,
Ваҳшийлардан сақлар ўша.

Адоватлар қуршаб тегранг,
Кўпик сочса чироғингга
Уша ёвнинг ҳолни эт танг,
Йўлатмайин ўт ёнига,
Хонадонинг чироғин сақла!

У сенинг хонангга берган ҳарорат:
Ёрқин алангасин, қора тутунин.
Рақсига таъзим қил, одатига боқ.
Лекин сен, бир унинг қарғишидан қўрқ.
Она ер ўтига қилсанг хиёнат
Кулбангга келтирар йўлдан озасан.
Сен сарсон, саргардон гадо қоласан!
Зарба берса сенга ҳаёт найзаси
Жисмингни қийнаса азоб ва алам
Сен она тупроққа бағринг бер шу дам,
Унинг дарё меҳри, ҳароратини,
Ширин эркалашин танда сезасан.

Ҳар қачон эсда тут:
Заиф эканингда
Уша бўлди жон.
Нимжон эканингда

Уша берди жон.
Хонадонинг чирогин сақла!

Бола йиғлайди.

Оч қолдингми, бечора бола,
Нима берай, кўксимда сут йўқ...
Ҳозир азиз отанг келади,
У мард, сени тинчитар дарҳол,
Овқат топиб келади сенга...

Небу киради. Камон ва ўқини ерга ташлаб, ўчоқ
олдига ўтиради.
Бошини қўллари орасида қисиб сукут қилади.
Бола яна йиғлайди.

Не да. Небу, ҳеч нарса олиб келолма-
дингми?

Небу. Ҳеч вақо.

Не да. Овинг ўнгидан келмадими, Небу?

Небу. Лаънати ёмғирни кўрмайсанми,
тирик жоннинг ҳаммаси ўрмонни тарк этип-
ти. Бола очликдан ўлмаса яхши эди.

Не да (даҳшатда). Асло!

Небу. Унга нима едирасан... Ўзинг нима
ейсан? Мана бу ўтдай сўниб қолади у ҳам.

Ўчоқда ўт милтиллаб ёнмоқда.

Не да. Сўнмайди. (Шошилинич ўчоқ олди-
га ўтириб оловни пуфлайди, олов яллиғлана
бошлайди.) Ана, ўтимиз ўчмайди, ёняпти.
Мен унга яна мадад бердим.

Небу. Қанчага етар экан, Неда?

Не да. Тилингни тий!

Небу (қўллари билан юзини беркитади).
Лаънати танҳолик... Ёлғизлик ўлимдан ҳам
мудҳиш...

Ёмғир аста томни қамчилай бошлайди. Унинг овозига узоқдаги там-там садолари уланиб кетади. Небу бир дам қулоқ солиб, бошини кўтаради... Там-там садоси тобора яқин. Қоронгилик ичидан қора танли дўмбирачи чиқиб келади. У Небу ҳузурида тўхтади.

Қ о р а д ў м б и р а ч и. Хўш, Небу, бахтингни топдингми?

Небу жим.

Уйладингки, там-тамлардан қочасан, Небу! Уйладингки, қутуласан барча одамдан! Тингла Небу, ҳар томонда гумбирлар там-там!

Там-там жар солади.

Эшитяпсанми?

Дўмбиралар гумбурлашиб чақирар тинмай, Бу — Африка! Бу дўмбира — негр овози. Қон-қонига сингиб кетган ҳар бир негрнинг. Кўкрагида узиб бўлмас қалқондай ўсган! Сен-чи, Небу, шу там-тамдан қочмоқ истайсан.

Сен бир ўзинг якка-ёлғиз қолмоқчимсан? Ана эшит, ҳар томонда қўзғалди негр, Қора танли оғайнилар, опа-сингиллар... Шу тўғрида жар солмоқда там-тамлар, Небу!

Небу кескин ўрнидан туради.

Небу. Дўмбиралар тақирлаяпти, унинг овози бағримни тилка-тилка қилади. Юрагимга ғулғула солади. Мен бораман.

Неда. Йўқ! Қўймайман.

Небу. Мен одамлар олдига бораман, Неда. Мен уларга дурдонани сотиб қайғиб келаман. Сизларга овқат олиб келаман.

Не да. Йўқ, Небу, сени ўлдиришади. Қоралар сени тутиб беришади, оқлар эса дурдонангни олиб, ўзингни қиймалаб ташлайди, қўймайман сени!

Небу. Агар мен бормасам боламиз очликдан ўлади, ахир.

Не да. Йўқ!

Жимлик. Неда изтиробда. Бола йиглайди. Неда қўлини узатиб.

Дурдонани менга бер. *(Небу дурдонани унинг кафтига солади.)* Мен бораман.

Небу. Сен хотин кишисан, Неда!

Не да. Ҳа, мен аёлман. Абжир ва айёр аёлман. Мени ҳеч ким таний олмайди.

Небу. Йўқ, бормайсан!

Не да. Бораман! Боришим керак, Небу! Агар сен борсанг, у одамлар қўлидан омон қайтмайсан, мен сендан жудо бўлишни хоҳламайман.

Небу. Мен сени юбормайман, хотин!

Не да

Ижозат берасан, менинг суюклим,
Ишонгил, дам ўтмай қайтаман яна.
Ахир, сенинг билан қолади ўғлим,
Келаман... сен ўйла, борми жаҳонда
Фарзанди ёнига қайтмаган она?!
Она талпинаркан фарзанд қошига
Ҳеч бир куч, ҳеч нарса бўлолмайди ғов!
Рухсат бер, жонгинам, суюклим, Небу!

Қора дўмбрачи. Йўлини тўсма,
Небу! Бу аёл эътиқодли аёл, қўй, уриниб
кўрсин!

Небу турган жойида қимирламайди. Неда унга болани узатади.

Не да. Боришим керак! Хонадонимиз ўти
ёнига, сенинг ёнингга албатта қайтиб кела-
ман!

Неда кетади. Қоронғилик ичида ғойиб бўлади. Том-
га ёғаётган ёмғир овози эшитилади, Неданинг тобора
узоқлашаётган қўшиғи.

Шамол билан ой нури
Ўйнар тун қучоғида.
Келаман, кўнглим дури,
Дилинг кутган чоғида.

Қимсасиз йўлда танҳо,
Кетдим кулфатни олиб...
Қайтаман, севикли ёр,
Ишқинг қалбимга солиб...

Қўшиқ тинади. Небу қўлида бола билан ҳаракатсиз
турибди. Ёмғир ҳамон қуяди. Қора дўмбирачи саҳна
олдига чиқади.

Саҳна олди.

Дўмбирачи сўзлайди, сўз давомида денгиз қирғоғида
майхона—бар пайдо бўлади, дўмбирачи айтаётганлари
томошабинларга кўриниб туради.

Қ о р а д ў м б и р а ч и

Қора тўлқинларни қувлайди шамол,
Тўлқинлар кўпиклар сочади оппоқ.
Фонус чайқалади сочиб учқунлар,
Учқунлар гўёки сўнувчи чақмоқ.
Соҳилда майхона, столлар... шиша.
Шишалар... шишалар... ва стаканлар.
Пичоқлар ярқирар... тамаки дуди
Ичра қичқиради бадмаст биттаси.
Биров оғушида қандайдир аёл
Итоаткорона, аянч инграйди.

Кўксига кўк нақшлар солувчи эркак
Бақириб зорланар азоб дардидан.
Қичқирар ҳижрондан, мардлик, шавкатдан.
Ёт портлар қиссасин сўйлар бақириб.
Қоралар, оқ, сариқ, бошқа танлилар
Ватанли, ватансиз, нонли, нонсизлар
Тер босиб ўтирар. Дарбадарларми?
Сарсонлар! Оддий бир денгиз одами.
Бири соққа ташлар стол устига,
Бошқаси кир эски карта сузади.
Столлар, курсилар, сонсиз шишалар
Шишалар, шишалар ва стаканлар.
Хўжайини ўтирар қовоқ солиб, жим.
Ҳаммаёқни босган туз билан ғурбат.
Ҳаммаёқни тутган эҳтирос ва ҳирс.
Ҳаммаёқни тутган денгиз нафаси
Ҳаммаёқ мудрайди даҳшат ичида...

Дўмбирачи қоронғиликда ғойиб бўлади. Денгиз соҳи-
лидаги майхона. Қора танли денгизчи бочка
устида тебраниб ўтириб қўшиқ айтади.

Денгиз.
Шамол.
Чайқалиш.

• • • • •
Чайқарди,
Чайқарди,
Чайқарди ёмон.
Қадрдон соҳил йироқ,
Пешонамда нелар бор?
Денгиз қилади хароб.
Бизни куйдирар офтоб!
Мен қораман, қоп-қора,
Қоп-қорага бахт қайда?
Бахтми? Денгиз қаърида!

Денгиз.
Шамол,
Чайқалиш,
Хелло-хиллоҳи...
Чайқарди,
Чайқарди,
Чайқарди ёмон.
Ёт соҳил туман ичра,
Нелар бор пешонамда.
Бошда бегона осмон.
Мен қора, қора инсон,
Қоп-қорага бахт қайда?
Бахтинг қайда, э қора!
Бахтми? Денгиз қаърида!

Майхонада фақат денгизчилар. Бир стол ёнида жул-
дур кийимли бир киши ўтирипти. Бошини қўллари
орқасига тиқиб ухляпти.

Не да киради. У атрофга таҳликали назар ташлайди
ва бир қарорга келгандай майхона хўжайини олдига
боради.

Хўжайин. Сенга нима керак бўлиб
қолди? (Неда жим.) Иш қидириб келдингми?

Не да. Ҳа.

Хўжайин. Қўлингдан нима келади?

Не да. Ҳамма нарса.

Хўжайин. Майли, қабул қилдим. Ёл-
ғизмисан?

Не да. Ҳа.

Хўжайин. Чиройли қиз экансан... Идиш
ювасан-да.

Не да. Майли.

Хўжайин. Э чиройли қиз-э, ишга кира-
ман дегин!

Не да. Ишлашни хоҳлайман.

Хўжайин. Овқат бераман, холос. Пул
тўламайман. Хоҳлайсанми?

Не да. Майли.

Хўжайин. Бўлмасам, бошла ишни. Анави стаканларни йиғштириб юв. Ҳа, нимага қараб турибсан?

Не да. Қорним оч.

Хўжайин. Аввал ишла... Стаканларни йиғиб анави ёққа олиб кир.

Неда стаканларни йиғиб, ичкарига кириб кетади.

Оқ сочли негр... Бепоён далалар, ҳосилдор водийлар, олтин буғдойзорлар қани? Тош, тош, ҳаммаёқ тош.

Оқ денгизчи (*хиргойи қилиб*).

Мен далада учратдим бир кун

Оташ нигоҳ соҳибжамолни...

Оқ сочли негр. Баланд хурмо дарахтлари орасидаги кулбаларимиз қайда? Вайрона. Вайрона бўлди.

Қора денгизчи. Менинг уйим ҳам йўқ, меҳрибонларим ҳам. Булут-булут подалар ўтлаб юрган биёбон яйловлар қани? Тош. Тош, ҳаммаёқ тош.

Оқ денгизчи. Менга қара, йигит, сенинг уйинг қаер?

Қора денгизчи. Менинг уйимми? Менинг уйим йўқ.

Оқ сочли негр. Хурмачалар тўла сутлар қани! Ҳеч нарса йўқ. Қуюқ ўтзорлар қани-я! Ҳаммаёқ тош, тош, тош-ку!

Қора денгизчи. Менинг уйимга сенга ўхшаган оқ танлилар ўт қўйган.

Оқ денгизчи.

Менга ўхшамаганлар қўйган.
(*Хиргойи қилади.*)

Мен далада учратдим бир кун
Оташ нигоҳ соҳибжамолни...

О қ с о ч л и н е г р. Қадимги қонунларнинг донолиги қани? Кўкка совурилди, кўкка. Ҳамма ялангликлар бизники! Ҳамма тоғ-тошлар бизники. Қонун бўйича ҳаммаси бизники! Дарёлар ҳам! Урмонлар ҳам! Жонворлар ҳам!

Қ о р а н е г р. Йўқ менинг уйим. Менинг уйим ҳам йўқ, меҳрибоним ҳам! Бегона юртларда саргардон ўлиб кетаман.

(Хиргойи қилади.)

Мен қораман, қоп-қора
Мен қорага бахт қайда?
Бахтинг қайда, э қора?
Бахтми, денгиз қаърида!

Столлар орқасидаги эшикдан Неда чиқади ва хўжайиннинг олдига келади.

Х ў ж а й и н, Ҳ а ?
Не да. Ҳаммасини бажариб қўйдим.
Х ў ж а й и н. Тез-тез! Ана шишаларни йиғиштириб ол.
Не да. Озроқ овқат бергин.
Х ў ж а й и н. Шишаларни йиғиштир.

Неда, шишаларни йиғиштириб, кириб кетади. Жулдур кийимдаги киши энди икки қўли билан бошини ушлаб ўтирипти.

О қ д е н г и з ч и. Виски!
Қ о р а д е н г и з ч и. Ром!
О қ д е н г и з ч и. Виски!

Хўжайин олиб келиб тутади.

Оқ сочли негр. Менга бировнинг раҳми келса-чи... менинг елкаларим ва қўлларим соғиниб қолган милтиқни ато этса-чи... у менга қудрат бағишлайди.

Неда яна пайдо бўлади ва хўжайин олдида тўхтади.

Хўжайин (*бармоғини ўқталиб*). Шишалар, ана шиша, ана стаканлар, йиғ уларни!

Неда ҳаммасини йиғади.

Оқ сочли негр. Оқ танлилар бу ерга келиб, нуқул ўз юртларининг бойлигини мақтайдилар. Нимага энди бу масхаралаб, таҳқирлаб ташланганлари — мамлакатимизни ўзимизга қолдириб жўнаб қолмайдилар.

Неда денгизчилар ўтирган стол устидаги шишаларни йиғиштира бошлайди.

Оқ денгизчи. Чиройли қиз экансан. (*Недани қучоқлаб, хиргойи қилади.*)

Мен далада учратдим бир кун
Оташ нигоҳ соҳибжамолни...

Неда унинг қучоғидан юлқиниб чиқади.

Э, яхши қиз, келинг, биз билан ичинг!

Неда шишаларни йиғиб кетади.

Жуда такаббур-ку?!

Оқ сочли негр. Негрлар бамисоли кўкат. Босиб ўтсанг ётиб қоладию яна дарров кўтарилади.

Қора денгизчи. Қани, сен менга айтчи, оқлар бизни таҳқирламоқчи бўлсалар, нега мазах қилиб куладилар. Биз жирафа ёки маймун эмасмиз-ку?

Оқ денгизчи. Ҳамма оқ танлилар ҳам бир эмас.

Оқ сочли негр. Оқ танлилар мисоли қоплон. Йиртқичларнинг энг хашакиси. Уларни на ўрмоннинг, на саҳронинг подшоси деб бўлади. Яшириниб туриб, устингга ташланишади, мажруҳ ва заифларни ўлдиршади.

Оқ денгизчи. Ҳамма оқлар ҳам бир эмас.

Оқ сочли негр. Оқ танлилар пичоқ келиб бўғизларига тақалгандагина яхши одам бўлиб қоладилар.

Қора денгизчи. Нима, ҳамма оқ танлилар ҳам қоралардан нафратланадиларми?

Оқ денгизчи. Йўқ.

Қора денгизчи. Нега улар жим қараб турадилар.

Оқ денгизчи. Бугун уларнинг овозларини бўғиб туриптилар, лекин эртага улар ҳам баралла гапирадиган бўладилар.

Қора денгизчи. Бизга бошқаларнинг юрти керак эмас, бизнинг юртга келганлар ҳам одат ва қонунимизни ҳурмат қилсинлар, бўлмаса, табиат шамолига бош эгмаган дарахтларни қандай қўпориб ташласа, биз ҳам уларни шундай яксон қилиб ташлаймиз.

Хўжайин. Овозингни ўчир, чол! Сен бошимга бир балони бошлайсан. Деворнинг ҳам қулоғи бор! *(Бошларини ушлаб қимирламай ўтирган жулдур кийимлига ишора қилади.)*

Қора денгизчи. Бу қоралардан...

Оқ сочли негр. Қораларнинг ҳам ҳар хили бор.

Оқ денгизчи. Оқларнинг ҳам ҳар хили бор.

Қора денгизчи. Ром!

Оқ денгизчи. Виски!

Оқ сочли денгизчи (*секин*). Ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқарадиган вақт келди. Ҳамма қоралар... Ҳамма қоралар оғанини, опа-сингил.

Қора денгизчи. Лекин бир ириган банан бутун шохни чиритади.

(*Ўтирганга ишора қилади.*) Виски!

Оқ денгизчи. Виски!

Хўжайин келтиради. Неда кириб, хўжайин олдида тўхтади.

Хўжайин. Ҳа?

Неда. Озроқ овқат бергин, кейин мен кетай.

Хўжайин. Ишлашни хоҳламайсанми?

Неда. Озроқ овқат бер, ахир, мен қайтиб келаман.

Хўжайин. Йўқол! Ҳали ишламасдан туриб...

Неда. Озгина овқат бергин... дарров қайтиб келаман, кейин ҳамма айтганингни қиламан.

Хўжайин. Йўқол, йўқол!

Неда. Кетмайман! Овқат бер менга!

Хўжайин. Йўқол деяпман!

Неда. Овқат, овқат бер, тезроқ!

Хўжайин. Улоқтириб ташлайми, йўқол! Қўлидан силтаб эшик олдида олиб боради, Неда унинг қўлидан чиқмоқчи бўлади.

Оқ денгизчи. Қўй ўз ҳолига қизни.

Хўжайин. Сенинг ишинг бўлмасин, аралашма!

Недани тортқилайди. Оқ денгизчи келиб хўжайинни бўйнидан бўғиб йиқитади. Неда бурчакка биқинади.

Энди мудроқ кўзларини очиб муштлашишни кузатаётган жулдур кийимли одам — Биркўз эди. У Недани таниб яширинади. Хўжайин ғиқ этмай ётипти.

Оқ денгизчи унинг устига эгилади.

Оқ денгизчи. Сув берайми? (*Сув ичиради.*) Бир оз дурустмисан?

Хўжайин. (*Аранг ўрнидан туриб*). Мени ўлдирмоқчи эдингми?

Оқ денгизчи. Аёл оч.

Хўжайин. Ҳамма очларни мен тўйдиролмайман.

Оқ денгизчи. Тўғри айтасан.

Хўжайин. Раҳмат, қўйвора қолинг.

Оқ денгизчи. Энди дурустмисан?

Хўжайин. Кекирдагим оғрияпти... Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетади.

Оқ денгизчи. Бўлмаса биз кетаверамиз.

Хўжайин. Бораверинглар, кетганларинг яхшироқ.

Оқ денгизчи. Кечир мени!

Хўжайин. Ҳа, ҳечқиси йўқ.

Оқ денгизчи. Юринглар, йигитлар.

Кетишга йўл олади, орқасидан оқ танли денгизчилар юришади. Оқ денгизчи кета туриб Неданинг олдида тўхтади, қизга пул узатади.

Ол. (*Хўжайинга.*) Унга овқат бер, есин.

Кетади. Ташқаридан унинг қўшиғи эшитилади.

«Мен далада учратдим бир кун,
Оташ нигоҳ соҳибжамолни...»

Қўшиқ тиниб, жимлик чўкади.

Қора денгизчи. Оқ танлилар ҳам ҳар хил бўлади...

Неда пулни хўжайинга узатади. Хўжайин унга икки банка консерва беради.

Неда. Бу жуда оз-ку...

Хўжайин. Кўп беролмайман. Пулига яраша.

Биркўз бир чеккада писиб ўтириб, ҳаммасини диққат билан кузатиб боради, узоқда там-там садо беради, негрлар қулоқ солишади.

Оқ сочли негр. Там-там садолари...

Қора денгизчи. Нима дейишяпти?

Оқ сочли негр. Чақиршяпти.

Қора денгизчи. Сен дўмбираларнинг тилига тушунасанми?

Оқ сочли негр. Ҳа.

Қора денгизчи. Нима дейишяпти?

Оқ сочли негр. Улар ҳамма негрлар бир ёқадан бош чиқаришсин дейишяпти. Курашиш пайти етди дейишяпти.

Там-там садолари тобора баландроқ жаранглайди.

Юринглар, бизни кутишяпти, юринглар!

Там-там садолари жар солади. Оқ сочли негр эшикка йўл олади, орқасидан қора денгизчилар. Майхона бўм-бўш. Хўжайин стол орқасида. Биркўз қоронғиликка яширинган. Неда бир оз ўйлаб тургандан кейин қўйнидан дурдонани олиб, кафтида хўжайинга узатади. Там-там садолари пасайиб бориб, денгиз тўлқинининг шовуллаши эшитилади.

Хўжайин. Бу нима?

Неда. Дурдона.

Хўжайин. Дурдона?.. (Ҳайратда.) Дурдона?.. (Диққат билан кўздан кечиради.) Ҳа... Дурдона! (Недага ҳадиксираб тикилади.) Сен буни қаердан олдинг?

Неда. Ўзимники.

Хўжайин. Уғирлаб олгансан!

Неда. Йўқ, ўзимники.

Хўжайин. Сеникими? (Завқ билан дурдонани томоша қилади ва ғўнгиллайди.) Ажойиб экан... Мен ҳали бунақасини кўрган эмасман. Нақ чағалоқнинг тухумидай-а!.. Сотмоқчимисан?

Неда. Ҳа.

Хўжайин. Қанчага сотмоқчисан?

Неда. Овқат... Кўп овқат керак менга.

Хўжайин. Нима хоҳласанг шуни берман дурдонангга.

Қоронгиликдан Биркўз чиқиб бир сакраб Неда ёнига келади. Неда қичқириб юбориб, дурдонани маҳкам муштумига қисиб, саҳна олдига ўтади. Бир куз унинг орқасидан келади. Майхона хўжайини ҳеч нарсага тушунмай саросимада.

Хўш, сизга йўл бўлсин, хоним?

Қоронгилик. Саҳна олдида Неда ва Биркўз жим туришипти.

Неда. Нега менга қарайсан?

Биркўз. Сени кўпдан бери кўрмаган эдим.

Неда. Йўқол!

Биркўз. Нега энди?

Неда. Бўлмаса мен кетаман, қўй мени!

Биркўз. Йўқ, сен энди ҳеч қаёққа кетолмайсан.

Неда. Йўлимни тўсма, дейман!

Биркўз. Сен Небуни чакалакзор ўрмонга олиб кетдинг, мен изингизни йўқотиб қўйдим, шунинг учун мени ишдан ҳайдашди, худди сасиган банандай улоқтиришди. Очдан ўлмаслик учун қораларнинг нима тўғрисида гаплашаётганларини зимдан эшитиб оладиган бўлдим.

Не да. Яна сотқинлик йўлига кирибсан-да, сени ўлдириш керак экан.

Биркўз. Ҳа... Там-тамларнинг нима деяётганини зимдан эшитиб оладиган ва оқ танлиларга еткизадиган бўлдим.

Не да. Сени ўлдирмоқ керак!

Биркўз. Ҳа... *(Секин кулади.)* Бир кун келиб сизлар чакалакзордан чиқишингизни билардим... Мен билардим! Мана шу кун келди. Энди мен ўз бахт қушимни учуриб юбормайман! Мен бир вақтлар жуда бой одам эдим... Бир вақтлар мен жасоратли аскар эдим... Сен мен қабила доҳийсининг ўғли эканимни биласанми? Менинг отам оқ танлиларга бўйсунгани истарди, уни ҳалок қилишди... Оқлар кучли... Шунинг учун мен уларга хизмат қила бошладим... Лекин энди иш бошқача бўлади! Сен менга дурдонани берасан, мен яна бой одам бўлиб кетаман. Оқлар мени ҳурмат қиладиган, қоралар кўрқадиган бўлишади. *(Яна товушсиз кулади.)* Сен менга дурдонани берасан. Ушандагина мен Небу изидан юрмайдиган бўламан.

Не да. Йўқ, дурдона Небуники!

Биркўз. Бер уни менга! Бер деяпман, сенга.

Не да. Йўқ!

Биркўз. Бари бир тортиб оламан!

Недага ташланади. Неда унинг қўлини тишлайди. Биркўз қичқариб Недани қўйиб юборади. Неда қочиб кетади.

Яхши... Мен изингдан бораман. Оқларни бирга олиб бораман... Мен Небуни топаман... Унинг қўлидан дурдонани ситиб олиб, ўзини

оқларнинг нафратига топшираман. О, дурдона... дурдона! Мен, албатта, сенинг изингдан бораман, аёл!

Неда қочиб кетган томонга югуради. Қоронғилик. Хурмо дарахти ёнида кулба. Небу ҳамон қўлида бола билан ўтирипти. Бола чинқириб йиғлайди. Ёмғир шариллаб қуйиб турибди. Олов ҳамон милтиллаб ёнмоқда.

Небу

Ёмғир, ёмғир,
Фақат ёмғир, бўшлиқ атрофинг.
Атрофингда ҳеч нарса йўқ ёмғирдан ўзга
Йўқ, кечаги кунинг ҳам йўқ,
Бўлурми эрта?
Ҳеч ким билмас. Неда... Недам, сен қайда
Неда?

Қўрқув босиб баданларим музлаб бормоқда.
Ёмғир каби сирғалмоқда елкамда даҳшат.
Неда, сендан қўрқяпман! Бормисан тирик?
Фарзандимиз йиғламоқда, қулоқ сол, Неда!
Эшит, Неда! Ёмғир, ҳамон қуяди ёмғир,
Ёмғир... Неда, ўчоқдаги олов ўчмоқда!

Бола йиғлайди.

Биз сўқмоқда икков қолдик, ўғлим, йиғлама,
Ойинг келар... ўғлим йиғлама. Бас қил!
Эркак киши йиғламайди! Ёмғир... Ёмғир,
Сен қайда, Неда?

Неда. Мен... мен келдим. Мен шу ерда,
мен...

Неда гандираклаб аранг оёғида турипти. Кийимлари бурда-бурда бўлиб кетган. Унинг қўлларидан консерва банкалари гурсиллаб ерга тушади. Неда Небу томонга бир-икки қадам ташлайди... Кейин отилиб унинг қўлидан болани олиб бағрига босади. Боланинг ҳамма ерларини пайпаслаб кўради. Эркалайди. Бола шу замон овунади.

Менинг Небугинам, кичик Небугинам!
Менинг ўғилгинам... қоронғи тунларимнинг
чироққинаси.

Небу консерваларни кўздан кечиради.

Небу. Ҳаммаси шуми?

Неда. Шу.

Небу. Бутун бошли дурдонага-я?

Неда (*дурдонани унга узатади*). Ма...

Ол. У бошимизга битган бало бўлди.

Небу. Нима бўлди?

Неда. Биркўз ўша ерда экан... мени таниди... Дурдонани тортиб олмоқчи бўлди... Бермадим... Кўлидан зўрға қочиб қутулдим... Югуриб бу ерга келдим. Улоқтир у дурдонани, Небу!

Небу. Йўқ. (*Дурдонани яширади.*)

Неда. Йўқот уни.

Небу. Йўқ, у меники!

Сукутда ўтиришади. Ёмғир қуяверади. Бола йиглайди.
Неда уни эмизади.

Неда. Кўкрагимда сут йўқ... У қонимни сўряпти.

Небу жим. Кўзларидан ёш тирқирайди. Неда бошини кўтариб Небуга тикилади.

Йиғлаяпсанми, Небу! Йиғлама! Эркаклар йиғламайдилар, Небу!

Небу. Бу кўз ёшларимас... ёмғир томчилари...

Неда. Кўряпман-ку... Йиғлаяпсан!

Небу. Ҳа, бу занфлик аломати.

Бу кўз ёшлардан ўзим ҳам номус қиламан.

Ёмғирнинг шариллаши товушига там-там садолари
қўшилади.

Там-там садо бермоқда. Эшитяпсанми,
Неда?

Не да. Нима ҳақида жар солишяпти?

Небу (*Там-там садоси оҳангида унинг
сўзларини таржима қилгандай*).

Зудликда қочинглар, яширининглар,
Изингиздан келмоқда оқлар,
Қочинглар, қочинглар, тезроқ қочинглар.

Не да. Биркўз уларни меннинг орқамдан
бошлаб келяпти...

Там-там жар солади.

Небу. Қочинглар... Қочинглар!.. Ҳа, қочинш
керак!

Не да. Қаёққа қочамиз?

Не ду. Катта йўл билан.

Не да. Йўл қаёққа олиб боради?

Небу. Ҳаётга... Ҳар қандай йўл ҳаётга
олиб боради. Ҳар қандай йўл одамлар ораси-
га олиб боради. Биз одамлар орасига қайта-
миз. Улар бизни ҳимояга олишади. Юр, Неда!

Неда ўрндан туради. Учоқдаги олов ўчган.

Не да. Учоқдаги ўтимиз ҳам сўнди...

Небу. Оиламизнинг чироғи ўчди.

Биз бошқаларнинг гулханлари ёнига.

Ўз катта гулханимизни ёқамиз... юр, Неда!

Улар жўнайдилар Итларнинг акиллаши борган сари
авжга чиқади. Қоронғилик.

Қамишзор. Икки кишининг оғир ҳарсиллаши эшитилади. Итлар ҳуради. Қамишнинг учидаги попуклари тебранади, қуруқ қамишлар шитирлайди. Небу кўринади. У қўлида Неда билан боласини кўтарган. Тўхтади.

Неда. Мени ерга қўй, Небу, чарчаб кетдинг!

Небу. Бўлмайди... Юриш керак... Улар яқинлашиб қолишди.

Неда. Мени ерга қўй деяпман, эшитдингми?

Небу. Бўлмайди!

Неда. Чарчадинг ахир, бор кучингдан айрилдинг.

Небу. Йўлга чиққан одам юриши керак. Етиб бориши учун юриши керак.

Неда. Қўй мени ерга... Мен ўзим юраман... Урмалаб бўлса ҳам етиб бораман.

Небу. Йўқ, бўлмайди.

Неда. Қўй, дейман, сенга, биз борайлик.

Мушукка ўхшаб Небуни тимдалаб унинг қўлидан тушмоқчи бўлади, кўкракларига муштлайди.

Небу. Йўқ... Неда, жонгинам, бўлмайди!

Улар бир ерга йиқилишади. Оғир нафас олиб қимирламай ётишади. Бола йиғлайди.

Неда. Жим... жим менинг кичкинам Небу. Улим яқинлашиб келмоқда... жим бўл!

Жим бўл, шўрликкинам йиғлама!
Жим, жим.

Боланинг оғзини қўли билан бекитади.

Қамишзорлар ичига кириб,
Яширнамиз, тополмас ҳеч ким.

Итларнинг акиллаши узоқлашади.

Эшитяпсанми, Небу, улар бизнинг изимизга тушолмадилар.

Небу қулоқ солади. Кейин диққат билан ҳавони ҳидлайди.

Небу. Бу нимаси?

Неда. Нима?

Небу. Дуд, тутун ҳиди.

Неда. Демак яқин ерда хонадонлар бор.

Небу. Билмайман, Неда, (*Осмонга қарайди.*) Қандайдир ғалати булут.

Неда. Рост айтасан!

Небу. Ёмғир булутига ўхшамайди.

Неда. Ўхшамайди, Небу. Нима бўлиши мумкин?

Небу. Ёнғин... Қаердадир ўт қўйишган.

Бўғиқ овозлар. Небу қулоғини ерга қўйиб тинглайди.

Небу. Оҳулар безовта чопишяпти.

Неда. Нима дегани бу?

Небу. Қамишзорга ўт қўйилган.

Неда. О, худойим-ей!

Небу. Тутун ҳамон юқорига буруқсаяпти, Небу, қуёш юзини булут тўсиб қўйди.

Неда. Болагинам! Небу!

Небу. Олов! Ҳаммаёқда олов. Унинг тиллари еру осмонни ялаб кетяпти.

Неда. Тезроқ! Тезроқ юр, қочамиз!

Аранг турадилар. Бирдан хириллаган кулги эшитилади. Қамишлар орасини йириб Биркўз бошини чиқариб турипти. Сарғайиб кетган тишларини тиржайтириб, кулади. Хахолайди. Хахолаши ҳамма овозни босиб кетади.

Биркўз. Ҳа, Небу, бунча менга тикила-
сан? Кўрмаганингга кўп бўлди-а?

Мана мен. Келдим.

Небу. Қоч йўлдан!

Биркўз

Йўқ, йўқ,

Йўлларимиз туташди энди,
Мендан қочиб қайга борасан.

Дурдонани менга бер энди,
Эвазига тирик қоласан.

Битта дурга — бутун бир ҳаёт
Арзон сотиб олдинг ҳаётни...

Неда. Бер унга, Небу, бер!

Биркўз. Бер, буёққа! Кейин мен оқлар-
ни бошқа йўлдан олиб кетаман.

Неда. Бер, Небу!

Небу (*Иккиланиб туради, кейин дурдо-
нани Биркўзга отади*). Ол. (*Биркўз дурдона-
ни олиб олиб, очкўзлик билан уни кўздан
кечиради.*)

Биркўз. Ўша, худди ўшанинг ўзи. (*Яна
хахолаб кулади.*) Энди меники бўлди. Мени-
ки, меники!..

Небу. Ҳа, у — сеники бўлди энди. Сен
унга эга бўлишни жуда истардинг. Бой бўлиш-
ни истар эдинг, Биркўз. Энди бахтиёрмисан?

Биркўз. Ҳа, жудаям!

Небу (*пичоқни қўлидан олиб*). Бўлмаса
энди ўл!

У Биркўзга ташланади. Кураш. Иккиси олиша-олиша
қамишзор ичига кириб кетади. Қамишлар шитирлаб
тебранади. Қимнингдир хириллаши, кейин инграгани
эшитилади.

Не да (даҳшат ичида чинқиради). Небу!
Менинг Небуим! (Ийглайди.)

Ҳаммаёқ қизил рангга киради. Қамишзорни аланга олади, аланга ичидан қўлида пичоқ билан Небу чиқади.

Небу. Энди у бахтиёр. У қамишзорда лаънати дурдонани қисимлаб, осмонга қараб ётипти. (Пичоғига қарайди.)

Ота-боболардан қолган мерос бу,
Беғуноҳ бировнинг тўкмаган қонин.
Бахтга интилганнинг йўлини тўсган
Ҳар кимга қақшатғич зарба берар у.

Яна яқин ерда итлар ҳуради, отишмалар. Небу
Неда билан боласини қўлига олади.

Қишлоқ яқин қолди, Неда,
Одамлар кутмоқда... кетдик илгари

Чакалакзорлар ичида ғойиб бўлишади. Қамишзор ёнади. Урмонга ўт кетган. Отишмалар ва итларнинг акиллашлари авжга чиққан. Қоронғилик. Яна чакалакзор. Фақат бу аввалги эмас. Ёнаётган қамишзор четда қолган... Итларнинг акиллашлари даҳшатли даражада янада авжга чиқади... Қамишзорлар ичидан эмаклаб. Неда чиқиб келади. Бир қўли билан боласини бағрига босган, иккинчиси билан кучсизланган Небунни тортиб чиқяпти. Неда беҳол бўлиб муккаси билан ерга йиқилади... Бола ййглайди. Неда бўғиқ, заиф овоз билан дейди.

Не да. Жим! Жим! Жим!

Бола жим бўлади. Бир неча муддат Неда Небунинг ёнида ҳаракатсиз ётади. Небу дармонга киради.

Небу. Ҳаёт кўршапалакдай учиб ўтди.
Уёқ-буёққа қарагунингча — йўқ!

Не да. Гапирма!

Небу. Қуёш ботиши билан тана музлайди.

Не да. Сен яшайсан, яшашинг керак...
Ундай дема!

Небу

Улар сени қучган бу қўллар,
Улар кезган бу оёқларим.
Юрак тўхтар энди уришдан,
Бугун бизнинг учун сўнгги тун,
Кундуз олиб кетади нари.

Неда

Ундай дема! Шукур! Нафас олиб турибсан,

Небу!

Наҳот, эшитмайсан нафасинг,
«Яшаш, яшаш» такрорлар қалбинг.

Небу.

Доим, қалбим... тунлар там-тами,
Умринг битди деса уради тинмай.
Ҳаммасини унут, азизим Неда.
Янги ҳаёт бошла қайтадан.

Неда

Унутишга ҳақлимас инсон.
Жим бўл, жим бўл, албат яшайсан.

Небу

Қайғу-аламингни куйдирсин қуёш.
Қумлар бўйлаб олға қараб юр!
Урмонларни босиб-янчиб ўт,
Олға, олға, шамол қулатган,
Дарахтлардан ўтиб олға юр!
Инсонлар ичига топасан сен йўл.

Не да. Сен борасан менинг ёнимда.
Не бу. Йўқ, Неда. Йўқ, кўзим тинмоқда,
сен қайдасан.

Не да. Мен шу ерда... Мен ёнингда... бир
умр сен-ла.

Не бу

Ўлим, унутилиш... йўқлик демакдир.
Абадий сукунат... тириклик — тамом.
Ҳаётим битди, менинг суюкли Недам!
Энди сен ўз йўлингдан менсиз бораверасан,
Қайрилмасдан бораверасан.

Энди сенда бошқа Небу бор... Уғлимиз Небу.

Не да. Ҳа, бизнинг ўғлимиз.

Не бу. Сиз иккингииз бирга-бирга янги
туғилаётган ҳаётга, тонгга қараб борасиз.
Танҳоликнинг қорнида нималар яшириниши-
ни энди сен ҳам биласан!

Не да. Биладан.

Не бу. Инсон танҳоликда яшай олмасли-
гини энди сен ҳам биласан!

Не да. Биладан.

Не бу. Энди олға қараб менсиз боравер.

Не да. Йўқ. Сен ҳаммавақт мен билан
биргасан. Худди қўшиқ сингари, там-тамнинг
чорловчи садолари сингари, там-там садо-
рини қўллари ва танасининг ажойиб ҳара-
катлари билан ифода этувчи раққос сингари,
ерга уруғ сепувчи қўллар сингари, ернинг
қоқ юракларига ботиб кетадиган оёқ тово-
лари сингари ва там-тамнинг чарм сатҳига
тинмай уриб турувчи таёқчалари сингари
ҳаммавақт мен билан биргасан...

Неда боласини олиб ғойиб бўлади.

Небу. Мен ҳеч нарсани кўрмаяпман,
Неда, сен қаяқдасан? Овозингни ҳам эшитма-
япман. Сукунат, сукунат... сукунат...

Бирдан сукунат босди, тинди менинг там-та-
мим,

Атрофимни ўради сукунатнинг ҳалқаси.

Ҳаммаёқда сукунат, сукунат ва сукунат.

Бу қабрда на овоз, на баргларнинг шарпаси.

Менинг там-тамим тинди.

Сукунат ўлим демак, ўлимдан ҳам баттарроқ.

Бу кулфатни тортмоққа тоқатим йўқ, тоқа-
тим!

Жимлик. Небу қулоқ солади. Жимликда қисқа-қисқа
дукирлаш эшитилади. Бу Небу юрагининг уриши.

Бу нима? Там-тамнинг садоларими,

Ёки юрак там-там товшидай

Кўкрагимда гумбурлаб урар.

Менинг доҳим, қалбим гумбурлар,

Сукунатнинг даҳшатими бу!

Оҳ, Неда! Фамларни кул-кул қилувчи,

Иссиқ қўлларингда мен бераман жон,

Гўё буюк заифликсимон...

Недам, бўлсанг менинг ёнимда

Бу бўғувчи ғусса тарқарми,

Ёнимда бўл, жонгинам Неда!

Қоронгиликдан Неда пайдо бўлади. Сочлари оқариб
кетган. Лекин ўзи ҳамон ёш. Унинг ёнида қадди-
қомати келишган ўспирин йигит. Успирин жуда
Небуга ўхшайди.

Небу. Менинг Недам! Сен шу ердами-
сан?

Неда. Мен шу ерданман. Мен — Африка-
ман! Сенинг онанг — Африка! Там-там садо-
ларига қулоқ сол! Унда янги ҳаётнинг қуёши

кўтарилиб келмоқда. Мен тонгни кўргандай
бўляпман. Менинг овозимга қулоқ сол, Небу!

Там-там садо беради.

Небу (*туришга уриниб*). Эшитяпман,
эшитяпман овозингни. Менинг Африкам!

Неда

Эшитяпсанми?

Унда қайноқ шамол нафаси.

Майсаларнинг овози унда.

Денгиз тўлқинининг кучли долғаси.

Фил тўдаси ўтганда, қуруқ

Хазонларнинг шитирлашлари —

Табиатнинг қўшиқларини!

Небу. Эшитяпман, эшитяпман, овозинг-
ни, Африка!..

Неда. Қудратли, кучлироқ садо беринг,
там-тамлар.

Там-тамлар зарб билан садо беради. Уларнинг садо-
лари Небунинг қалб уриши билан ҳамоҳанг бўлиб
кетади.

Небу (*бутун кучни тўплаб азот туради*).

Қаттиқроқ, кучлироқ гумбурла, там-там!

Эшитяпман, эшитяпман ғазабга тўлган

Садоларинг тинмас зарбини!

Ана қичқиряпти:

Озодлик, озодлик, озодлик!

Небу йиқилади. Бир дақиқалик қоронғилик. Неда
Небунинг жасади устига эгилади. Успирин Небу ота-
си бошига келади. Сукутда бошини эгиб туради.

Аввал оҳиста, кейин баландроқ ура бошлайди дўм-бираларни. Унинг овозини эшитгандай Дуэду билан Акко, кейин қора дўмбирачи ва қишлоқ дўмбирачиси пайдо бўлишади. Ҳаммаси Небунинг жасади атрофига тўпланишади. Бир неча дақиқа бош эгиб туришади. Кейин секин Дуэду сўз бошлайди.

Дуэду. Бизнинг орамизга жуда кечикиб келдинг, Небу!

Акко. Жуда кечикиб келдинг... Там-тамларнинг садоларини жуда кеч эшитдинг.

Улар жасадни кўтардилар, саҳна олдига олиб ўтадилар. Бошқалар улар орқасида.
Саҳна олди.

Қ о р а д ў м б и р а ч и.

Там-тамларнинг садолари тропик ўрмон — Чакалаклар қалбигача етсин бу замон:
Мана шундай бўлар унинг товшин баёни:
Энди негр бош эгмайди, қилмайди тоқат,
Қора танли оғайнилар — дўстлар, қўзғолинг!
Олтин конлар қаъридан сиз чиқинг офтобга.
Баданингиз тошлар тилиб қонатганда ҳам,
Эмаклаб ҳам, ўрмалаб ҳам чиқинг офтобга.
Сасиб ётган балчиқлардан чиқинг қуруққа,
Қамишзорлар водийсининг муте қуллари,
Кучли қўллар билан янчиб чиқинг қуёшга!
Дуру гавҳар овловчилар! Сувнинг остидан
Музлаб-музлаб оқ танлига тердинг совуқ дур!
Энди етар! Озодликнинг ҳаётбахш нури
Кўксингизни сийпаласин, олинг енгил тин.
Э қўзғолинг, э қўзғолинг, оға-инилар!

Акко. Халқ кўтарсин бош!
Қўли, дили кишанланган халқ кўтарсин бош.

Ҳар бир ғалабангни кўрган суюк он
Дилдаги ўз ғамим қуйи чўкарди.

Иўл юрдим, соғиндим, тўкилди байгим
Хорижнинг шомлари, саҳарларига.
Эзгу истакларинг жаранглаб айтдим
Осиё, Африка минбарларида.

Пахта хирмонининг ўсди бўйлари,
Таниди, тан олди яқину йироқ.
Фурудан денгиздай тўлиб куйладим
Толелар тиладим бундан ёрқинроқ.

Мактублар ёздинг сен, мактублар битдим,
Гоҳ кўзга нам қалқиб, гоҳида хушбахт.
Шеър билан, сўз билан қалбингга етдим,
Уша қалб мен учун энг шарафли тахт.

Кўзим устидасан бу тугёнли дам,
Сен билан тақдирдош кундузли бўлдим.
Сени деб сийлади партия, Ватан,
Эъозли бўлдим мен, юлдузли бўлдим.

Ҳали бор олдинда ўтмаган бурчим,
Утайман кўзимда тирик турса нур.
Умримдаги барча фасллар учун
Халқим, жоним, сенга буюк ташаккур!

1985 йилнинг 1 декабри

МУНДАРИЖА

I

Юрагимга яқин кишилар

Ҳаёт варақларим	4
У яшашни севарди	11
Миртемир ёди	22
1. Тирик шеърят	22
2. Бир умрлик эътиқод	26
Шоира бўлиб улгурмади	36
Ёрқин йўлда. Очерк	45
Ёшликнинг қулочи. Очерк	82

II

Адабий суҳбатлар

Юртим харитаси — менинг юрагим	125
Ҳаёт ва сўз	141
Гўзаллик яшаган қалб	171
Буюк даврга ҳамоҳанглик	186

III

Дўстлик ва қардошлик чамани

Халқ юрагининг ифодаси	197
Ҳамиша тирик ҳислар куйчиси	203
Тош устида унган гул	212
Қалбларга тошқин бўлиб кираётган овоз	216
Халқ куйчиси	220
Кутиш шодлиги	225
Оташранг	230
Табрикнома	235
Меҳримиз дилларда	239
Бир дарёнинг икки қирғоғи	249

IV

Ватанимнинг келажаги — менинг келажагим

Ғамн ҳам, қувончи ҳам шеърида	257
Туйғун ўйлар, тошқин ҳислар куйчиси	262
Хуршид Давроннинг шеърий тўпламлари ҳақида	266
Журъатли қизғалдоқ	269

V

Янги дунёга очилган деразалар

Қоҳира анжумани	277
Осиё аёллари — адабиёт равнақида	292
Учрашувлар — янги дунёга очилган деразалар	302
Ягона оила туйғуси	309
Коломбо кабутарлари	317
Ҳамиша мен билан бирга байрамлар	325
Аланга	331

VI

Таржима

<i>Александр Гинзбург</i> . Там-там садолари. Драма- тик дoston	344
Халқимга айтар сўзим	428

На узбекском языке

ЗУЛЬФИЯ

Собрание сочинений в трех томах

Том III

РАДУГА

Очерки, воспоминания,
литературные статьи, перевод

Редактор *М. Кенжабев*

Рассом *Ю. Габзалилов*

Расмлар редактори *М. Карпузас*

Тех. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *Ш. Муҳиддинсва*

ИБ №3211

Босмахонага берилди 16.06.86. Босишга рухсат этилди. 15.10.86.
Р.02198. Формати. 70×90^{1/32}. Босмахона қоғози № 1. Адабий
гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л 15,79 + 0,29 вкл. + 0,22 фо-
рзац Шартли кр. — оттиск 16,22. Нашр л 15,08 + 0,3 вкл. Тиражи 10000.
Заказ № 1921. Баҳоси 1 с. 40 т. Шартнома № 72—86. Гафур
Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129. Тошкент,
Навон кўчаси, 30

Ўзбекистон ССР нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари
Давлат Комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлаш-
масининг Бош корхонаси. Тошкент—700129, Навоний кўчаси, 30.